M
79.922
OSZK

METTERNICH

4

18.

NÉMETH ANDOR: METTERNICH VAGY A DIPLOMÁCIA MAGAS ISKOLÁJA

A NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONTTÓL BP.
NEM ADHATÓ EL!

Nyolc képmellékklettel

COPYRIGHT BY GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ-
VÁLLALATA, BUDAPEST, 1938.

METTERNICH

VAGY

A DIPLOMÁCIA MAGAS ISKOLÁJA

IRTA:

NÉMETH ANDOR

BUDAPEST, 1939.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

M 73.922

1968/R leltár

Nyomatott a Győri Hirlap nyomdai műintézet gyorssajtóján, Győr.
11733

L'esprit sert à tout,
mais ne mène à rien.
(Talleyrand).

ELSŐ RÉSZ

Puha karok kikötőjében

1.

Metternich-Winneburg Ferenc György diplomata volt, a szent német-római birodalom rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere, három egyházi választófejedelem, a mainzi, kölni és trieri érsekek körül. Méltóságát nem a képességeinek köszönhette, hanem a szerencséjének. Annak, hogy az anyacsászárné, Mária Terézia, szenvedélyesen szeretett párokat összeboronálni. A körülötte forgolódó fiatal lányokat mind ő adta férjhez ízlése és belátása szerint s akiket összeesketett, azokat tovább is támogatta. Kagenegg grófnőnek, akit különösen kegyeibe fogadott, már a lánya keresztelőjén megfogadta, hogy a kis Beatrixet ő adja férjhez. Mikor ennek az ideje elérkezett, Metternich Ferenc Györgyre esett a választása. A fiatal diplomata boldogan beleegyezett. Gyönyörű feleséget kapott, a tizenöt éves Kagenegg Beatrixet, hatalmas hozományt és a császárnő mindenre kiterjedő pártfogását. Senkisem kételkedett afelől s ő maga a legkevésbé, hogy életútja síma lesz és egyenletesen emelkedő. A magas támogatásra rá is szorult, mert képességeivel nem nagyon kérkedhetett. De volt neve, ceremoniásan cikornyás, történeti távlatokat jelentő, volt vagyona, fellépése, mosolya és megsemmisítő szemöldökborzolása, tudott pöffeszkedni és térdet hajlítani, volt érzéke nőkhöz, lovakhoz és kártyához, egyszóval minden meg volt benne, amit a

világ egy grandseigneurtől elvár, sőt megkövetel. A továbbiakról a császárnő, illetőleg annak mindenható minisztere, Kaunitz gondoskodott.

2.

1771-ben volt az esküvő és 1773 május 15-én megszületett az első fiú: Kelemen Lothár. Angyalian szép, aranyszőke hajú gyermek volt, megvesztegető mosolyú kis szívrabló, hízelkedős és makacs, környezetének kezessétevésében, kívánságai keresztülvitelében „kész diplomata". Vonzó és veszedelmes tulajdonságai kiegészítve azzal, amit készen kapott, eleve arra jelölték ki, hogy tüneményes sikereket érjen el azon a pályán, amelyen apja inkább csak külsőségesen tündökölt. Más hivatás szóba se jöhetett a számára: kezdettől fogva el volt döntve, hogy diplomata lesz. Ez a pálya elméletileg olyan nagyigényü felkészültséget feltételez, amilyennel valójában soha egyetlen diplomata sem rendelkezett. Tények elképesztő tömkelegével kell tisztában lenniök, számokkal és indexszámokkal, fel kell ismerniök az egymás elől elzárkózó, de mind amellett egymásra utalt nemzetek expanzív törekvéseinek irányvonalait, szemmel kell tartaniok szándékaikat és kényszerűségeiket — mindez oly áttekinthetetlenül bonyolult és pillanatról pillanatra változó, mindebben annyi az előreláthatatlan, a személyi és tömeglélektani imponderábilia, hogy a diplomata végső soron minden tárgyi beavatottsága ellenére orra, szimatja, ösztönei sugallatát követi s mint a primitív meteorológus a madarak magatartásából, augur társai nyílt, vagy kilesett arcjátékából állapítja meg az erők egyensúly eltolódásának, a jelen méhében dolgozó jövőnek prognózisát. Tudományuk — amennyiben ezt a bizonytalanságban való tapogatódzást tudománynak lehet nevezni — konjekturális tudomány, az eshetőségek esélyeinek elbírálása; e beavatottságon alapuló tényked̄ésük pedig az események alakulásába való láthatatlan és tapintatos beavatkozás, hogy az érdekükben álló eseményt sikerüljön a másféle eshetőségeket elgáncsolva, kierőszakolniok. Gyanakvó éberség, lélekjelenlét, színlelés — ezek a tulajdonságok a diplomaták főerényei még ma is s még inkább azok voltak a XVIII. században, amikor valóban népek sorsa fordult

METTERNICH KELEMEN

LAWRENCE FESTMÉNYE

meg sakkhúzásaikon. A nagy név, a nagyszerű fellépés, amivel már az első Metternich is rendelkezett, felbecsülhetetlen előny e terepen, mert lenyügözi az ellenfelet és mérhetetlenül fokozza birtokosa önbizalmát. A második Metternich, Kelemen Lothár éles értelme és csipős szelleme hatályosan ki fogja használni az örökségül kapott előnyöket.

3.

Az ifjúnak két nevelője van. Az egyik csuhás, a másik kaputos. Egyik a breviáriumot lapozgatja szorgalmasan, a másik Rousseau Evangéliumát. Egyik a kinyilatkoztatott igazságon alapuló dogmatika mélységeibe avatja be növendékét, a másik a társadalmi egyenlőtlenség tarthatatlanságáról, a boldog vademberek természetes állapotának méltóságáról mesél neki. Az abbé maradi, a házitanító felvilágosult. Az ember első pillanatra megütközve kérdi, hogyan kerül ez a nyughatatlan felforgató, ez a ragyásképű J. F. Simon a Metternichek kastélyába. De nem szabad elfelejteni, hogy 1787-et írunk. Ebben az évben minden magára tartó személy felvilágosult, vagy legalább is annak állítja, játsza magát. A divat Versaillesből indult el, XV. Lajos udvarából, aki bár maga még elődje szellemében uralkodott, nemcsak hogy nem égettette meg az enciklopedisták fínoman gunyoros irodalmi termékeit, de a művelt Pompadour asszony kedvéért még meg is védte őket a jezsuita atyák áskálódásai ellen, akik már akkor felismerték e szellemi termékek szabad terjesztésének kárhozatos következményeit. A király gőgjében nem vette észre, hogy Voltaire hatalma hovatovább túltesz az övén, hogy majmolóinak nyegle írásai megrendítik az egyház tekintélyét, kétségessé teszik a hatalom jogát és aláássák minden fennálló intézmény hitelét még azokban is, akik ez intézményeket képviselik. Tűrte, sőt támogatta e vakondok szellemeket, mert eszméik még csak az értelem játékszeréül szolgáltak és nem alakították át, hanem egyelőre csak ékesítették hirdetőik öntudatát. Igy volt ez Frigyes porosz királynál és Katalin cárnőnél is, akiket felvilágosult nézeteik egyáltalán nem akadályoztak meg abban, hogy a legzsarnokibb módon érvényesítsék akaratukat.

A fölényes ész fitogtatása divat volt a XVIII. század utolsó harmadában, mindenkire kötelező viselet, aki a kor igényeihez mérten öltözködött. Mária Terézia egy nemzedékkel maradt el e tekintetben uralkodó társai mögött. Ő megvetette a nyegle divatot és egész hatalmával harcolt ellene. De fia és utóda, II. József, behódolt neki. Ő már „kora magaslatán" állt, aforizmákat és paradoxonokat gyártott és zsarnokian türelmetlen volt a türelmességben, melyet egyenesen intézményesített. Ha nem is ért el vele maradandó eredményeket, sikerült Ausztriára is rákényszerítenie a Franciaországból kiinduló divatot. Ezért fogadott Metternich Ferenc György a fia mellé két nevelőt: egy papot, ahogy illett és egy szabadgondolkodót, ahogy a kor divatja megkövetelte. Mert ő sem maradhatott el mások mögött.

Persze: a másik, az abbé sem középkori szerzetes s ha össze is ráncolja homlokát néha, mikor nevelőtársa, a ragyásképű F. J. Simon túlságosan messzire merészkedik előítéletektől nem korlátozott fejtegetéseivel, ez a mimika már csak műfelháborodás, a szemináriumi esztendők tiltakozás-csökevénye, amiről még nem szokott le teljesen. Vita helyett csak szerényen mosolyog, mint grófi nevelő, kinek megértéssel kell lennie a grandseigneuri életformákkal együttjáró szellemi szabadosságok irányában. Meggyőződései, miket nem tart szükségesnek kifejteni, megtámadhatatlanok. Ő tudja, hogy mindez mitsem változtat a világ érvelésekkel befolyásolhatatlan, Istentől rendelt állapotán. S ami számára megrendíthetetlen meggyőződés, amin Simonnak és a vele egy követ fujóknak handabandázása még csak egy karcot sem ejt, az éppen olyan szilárd meggyőződés a fiatal Kelemenben is, még ha leereszkedő készséggel bele is kapcsolódik tanítója fejtegetéseibe és fölényes elegánciával fínom gondolatarabeszkeket cirkalmaz a felvetett téma köré. Az elvek, amikkel játszadoznak, önkényesek és következés nélküliek; vitájuk a délcegen korcsolyázó értelem magafitogtatása, káprázta tó parádé a logika jégpályáján, szórakozás. A valóságban minden máshogy van és úgy van jól, ahogy van, mert úgy rendeltetett.

4.

1788 november elején a két nevelő Strassburgba utazik Kelemennel, aki ott, mint a Royal Alsace ezred parancsnokának, a zweibrückeni hercegnek szállóvendége, beiratkozik az egyetemre és állambölcseleti előadásokat látogat. Tanulmányai nem foglalják le túlságosan. Főleg az öreg Koch előadásait hallgatja, aki európai hírű tekintély a maga területén. Egyébként pedig vívó órákat vesz, lovagol, táncol, társaságba jár, reprezentálja rangját és nevét. S ez jól van így, hiszen nem polgári pályára készül, nem jeles bizonyítványokkal kell ékeskednie, hogy méltányolják és észrevegyék, hanem olyan képességekkel, amiket nem az auditoriumban szerez az ember, hanem a világban való forgolódással. Szülei sem arra intik leveleikben, mint holmi polgári apák és anyák „hogy ne hanyagolja el az egyetemet"; fontosabb, nagyvilágibb dolgokra figyelmeztetik. „Légy előzékeny mindenkihez", írja az apja neki, „főként az élemedett hölgyekhez. Azokon néha igen sok mulik".

Még az első szemesztert sem végezte el, amikor egyszerre csak nyugtalanító hirek kezdenek keringeni a városban. Párisban zavargások törtek ki — beszélik. De senki sem tud semmi bizonyosat. A nép állítólag megrohanta a Bastillet és kiszabadította onnan az államfoglyokat. Pár nap mulva azonban az egyetemi városka nyugalma is felborul. A fiatalság tüntető felvonulást rendez a „forradalom" ünneplésére, megostromolja a városházát, a környező birtokok jobbágyai megtámadják a kastélyokat, kirabolják és felgyujtják a csüröket és magtárakat, a katonaság erélytelen, a kaosz úrrá lett Elszász felett. A szülők követet küldenek a forrongó Strassburgba azzal a szigorú paranccsal, hogy fiúk haladéktalanul térjen haza. Kelemen és Bertrand abbé haza készülnek. Hol van Simon? — kérdi Kelemen. Simon nincs sehol, Simon a saját útjait járja. Végre előkerül s mikor hallja, hogy tanítványa és nevelőtársa hazakészülnek Koblenzbe, kijelenti, hogy nem tarthat velük, ő polgár és hazafi, őt a kötelességei Strassburghoz kötik — és elárulja, hogy jelentékeny szerepe volt a zavargások felidézésében, hogy összeköttetésben áll a párisi bizottságokkal, amelyek őt nagyhorderejű intézkedések foganatosításával bízták meg-

Bertrand abbé felháborodva hátat fordít neki — Kelemen, aki szerette és becsülte, zavartan vesz búcsút nevelőjétől. Az elrohan. Félóra mulva Kelemen nem minden nehézség nélkül elhagyja az érte szalasztott intézővel és az abbéval megszakadt egyetemi tanulmányai színhelyét. A címeres hintóban lapulva riadtan tünődnek a történteken. A kocsis káromkodva hajszolja a lovakat. Amíg nem jutnak túl a határon, életük komoly veszélyben forog. Az abbé sápadtan olvassa breviariumát. Vajjon igaza volna Simonnak? Az eszmék erősebbek, mint a hatalom?

5.

Koblenzben rend van, nyugság van — úgylátszik, rossz álom volt az egész. Hiszen Franciaország is elcsendesedett. Beszélik ugyan, hogy XVI. Lajos kétségbeesett levelet írt sógorának, II. József császárnak helyzetéről, de a császár bosszúsan legyintett a levélre. Nem sokra becsülte XVI. Lajost. Annyit mondott csupán: „Megátalkodottsága az oka mindennek. Adta volna meg idejében a konstituciót".

Csakhogy a dölyfösen felvilágosult József császár az új esztendőben elhalálozott. A korona fivérére, Lipótra maradt. A koronázás nagy esemény volt, melynek fényéből a Metternichek is kivették a részüket bőségesen. A dölyfös és hiú Metternich Ferenc mélyen a zsebébe nyúlt, hogy elkápráztassa a frankfurti koronázásra összesereglett pályatársait és áldozatkészségével behízelegje magát II. Lipótnál, az új uralkodónál. Kelemen a westphaliai katolikus mágnások küldöttségében vett részt az ünnepségeken. Tizenhét éves volt, jóképű, sudár, ellenállhatatlan. Meghódította az udvart, magára vonta a külföldi diplomaták figyelmét és megnyerte barátjának Ferenc főherceget, a huszonkét éves trónörököst.

Az új császárra nagy feladat várt: el kellett oszlatnia azokat az aggályokat, amelyeket elődje elhamarkodott, de halálos ágyán szerencsére visszavont intézkedései váltottak ki a kiváltságaikhoz körmükszakadtáig ragaszkodó rendek körében és ugyanakkor le kellett törnie, el kellett némitania azokat a személyeket és osztályokat, amelyek a józsefi kezdeményezésektől felbátorítva a franciaországi eseményektől vérszemet kapva, tovább küzdöttek állító-

lagos emberi jogaikért. Lipótnak mindazt vissza kellett csinálnia, le kellett építenie, amit elődje papíron végül visszavont ugyan, de valójában likvidálatlanul hagyott maga után. Trónralépte irányváltozást jelentett és egyben széleskörű tisztségbeli személyváltozást.

Az idősebb Metternich sürgősen kihallgatást kért az uralkodótól és felajánlotta neki szolgálatait. Felpanaszolta, hogy utolsó állomásán, Koblenzben nem nyílt alkalma semmiféle diplomáciai tevékenykedésre, egész szereplése abban merült ki, hogy reprezentált, estélyeket és bálokat adott. A császár, anyjára való tekintettel, akire, mint utolsó pillanatáig nagylelkű pártfogójára a ravasz róka hivatkozott, helyt adott Metternich kérelmének és Brüsszelbe küldte, rábízva a josephinus rendszer felszámolását. Németalföld helytartója Albert volt, az egykori magyar helytartó, Mária Terézia legkedvesebb leányának, Mária Krisztinának, Miminek az ura. A hercegi pár konsternálva fogadta az új követet, ezt a jócskán ostoba, minden lében kanál diplomatát, aki esztelen költekezésével és nyegle fellépésével próbálta pótolni azokat a képességeket, amelyekkel sohasem rendelkezett.

Kelemen eközben Mainzba költözködött és folytatta tanulmányait. Koblenz, Mainz, Trier, a papok uccája, a szőlővenyigés, mosolygós Rajnavidék 1790—1792 között a párizsi események elől menekülő magas arisztokrácia árterületévé, átmeneti elosztótáborává alakult át. Egymásután érkeztek Koblenzbe, Mainzba — mintha kigyulladt színházból menekülnének — sebtében összeszedett kincseikkel, magukból kikelve, de megtépázatlan önérzettel, a király fivérei, kuzinjai és kegyencei kíséretükkel és kedveseikkel. A jó érsekek azt sem tudták, hova szállásolják el őket és főként hogyan, mert egytől-egyig ragaszkodtak kiváltságaikhoz. Ennek ez járt ki, annak az, ez előbbre ültetendő annál, de ennek párnás zsöllye jár amannak jelenlétében. Szegények nem győzték eszükbe vésni és szemmeltartani a születés és méltóság megkülönböztetéseit. Annál jobban mulattatta mindez a fiatal Metternichet, aki kéjjel vetette bele magát a franciaországi zivatar elől közéjük menekült főúri társaság kavargásába. Ki lett volna hivatottabb méltányolni s teljes megértéssel adózni a kényes hercegek és hercegnők, márkik és márkizok, vicomtessek és lovagok etikettkérdésekbeni érzékeny-

ségének, mint ő, a frankfurti koronázási ünnepségek fiatal szertartásmestere, akit minden más ismeretnél szenvedélyesebben érdekelt a heraldika és a genealogia? Itt kimutathatta az etikett magas tudományában való járatosságát, kiélhette apjától örökölt sznob hajlamait, kérkedhetett, hivalkodhatott, mert semmivel sem volt kevesebb, mint e kiváltságosok, akik elragadtatással fogadták be társaságukba a fiatal világfit, aki lebilincselően szeretetreméltó volt és rózsás arcával, lányos mosolyával a rokokó izlés férfieszménye.

Itt, ebben a körben akadt össze az első nővel, aki benyomást tett rá. A benyomás oly mély volt, hogy a megemlékezés megszépítő, tehát meghamisító távlatából harminc év mulva így emlékezik majd meg első vonzalmáról: „Egykorú volt velem. Férje után a legfényesebben hangzó történelmi nevek egyikét viselte. Franciák voltak, fiatal házasok. Én az ifjúság egész szenvedélyével beleszerettem. Ő viszontszeretett. Éjszakáit férjével töltötte, de meg vagyok róla győződve, hogy karjaiban is énrólam ábrándozott. Barátságunk három évig tartott és megóvott azoktól az ízléstelen kicsapongásoktól, amikre a fiatalság, sajnos, hajlamos. Izzó leveleket váltottunk még jó ideig, mikor el kellett egymástól szakadnunk. Hűséget fogadtunk egymásnak és bizakodva néztünk jobb idők elé, mert még akkor nem tudtuk, hogy nincsenek „jobb“ idők.“

Igy vall, így légiesíti el önmaga és barátnője előtt, kihez a fentebbi vallomást intézi, első szerelmének tragikomédiáját.

A fiatal asszonynak, akinek Caumont de la Force Constance volt a neve, Bouillé márki mutatta be Kelement. A tündéri szépség Versaillesban nőtt fel a nyolcvanéves Armand Nonpar de Caumont de la Force herceg palotájában. Ez a nagyúr, aki Herkulesre vezette vissza származását, egész családját túlélte s végül kis dédunokájával magára maradt. Oly gőgös volt, hogy senkit sem talált méltónak dédunokájához, de abba sem tudott beletörődni, hogy családja kihaljon. Ez a kilátás kétségbeejtette. Végül sikerült felkutatnia valakit, akihez nyugodt lélekkel hozzáadhatta dédunokáját. Az ifjú gárdahadnagy volt s mint kiderült leszármazottja és rokona, vérbeli Caumont. Az öreg majd megbolondult örömében, mikor az ifjúval összeakadt. Ölébe kapta, úgy vitte unokájához.

„Megtaláltam a jövendőbelidet“, kiabálta. „Hol az a püspök? Még ebben az órában össze kell adnia benneteket!“

Olyan erélyesen lelkendezett, olyan ellentmondást nem tűrően intézkedett, hogy a fiatalok mukkanni sem mertek. „Nincs haladék“, kiabált az öreg. „Azonnal feküdjetek össze és gondoskodjatok róla, hogy fennmaradjon a nevem“.

A lakájok szaladtak a papért. Az hüledezve szabadkozott. A lány tizenöt éves, a fiú tizenhat, fiatalok még, nőjjenek, erősödjenek, várjanak az esküvővel egy-két esztendeig.

— Hogyisne — fakadt ki a dédapa. — Hát énvelem nem gondol az úr? Nyolcvan esztendő nyomja hátamat! Én az unokámat látni akarom! Gyerünk, gyerünk! Ragaszkodom hozzá — rivallt a reszkető lányra — hogy még ma éjszaka teherbe ess!

De hajh! A sors másként rendelkezett! Az esküvő napján kitört a forradalom. Mikor a jobbágyok körülözönlötték a herceg ősi kastélyát, ahova a fiatalokkal együtt mézeshetező főúr leköltözködött, az öreg gyanút fogott és megkérdezte éppen nála időző intézőjétől, mi történik. Az azt felelte: nyugtalankodnak a zsellérek. Mi? horkant fel az öreg és az ablakhoz rohant. Mikor a kaszákkal hadonászó tömeget megpillantotta, felhördült és a szívéhez kapott. Vége volt. Az intéző kiszöktette a kastélyból a fiatalokat. Tömérdek kaland után Mainzba kerültek.

És most ott ült, egy öreg éneklő kanonok rokokó budoárjában, a vasrostélyos ablak alá tólt rózsaszínselyemhúzatú karosszékben a tizenhat éves, állandóan csodálkozva mosolygó, szilfid asszonyka rizsporos fővel, pirosra festett ajkakkal, Constance Caumont de la Force.

Bouillénak, aki másnap megkérdezte tőle, milyen benyomást tett rá a hercegnő, Metternich azt felelte, hogy halálosan beleszeretett. Bouillé homloka elborult.

— Ez esetben kötelességemnek tartom közölni veled, hogy viszonyom van Constanceal. De nem vagyok túlságosan szerelmes, barátságunkat értékesebbnek, fontosabbnak tartom, mint ezt a bár kedves, de felületes viszonyt. Tekintsd a mondottakat tájékoztatásnak.

— Értem — mondta Kelemen. — Jobb lesz, ha kerülöm Constancet.

— Miért? — csodálkozott Bouillé. — Félreértetted

a szándékomat. Én csak nem akartam, hogy mástól tudd meg Constanceal való kapcsolatomat, mert ha kerülő úton jut tudomásodra, nagyobb jelentőséget tulajdonítottál volna neki, mint amennyit érdemel. Parbleu! Boldog vagyok, hogy ízlésünk egyezik. És hogy lásd, mennyire becsüllek, hogy bebizonyítsam, milyen nagy súlyt helyezek arra, hogy barátságunk tartós és felhőtlen legyen, még ma közlöm Constanceal, hogy szakítok vele. Parancsolj, legyen a tiéd, ha tetszik neked.

— Hova gondolsz? — tiltakozott Kelemen. — Hiszen csak egyetlen egyszer beszéltem vele, hiszen azt sem tudom, érdeklem-e, tetszem-e neki?

— Bizonyosra veheted, ellenállhatatlan vagy — hízelgett Bouillé.

— Nem, ez nem olyan bizonyos — szabódott a fiatalember. — Én nőügyekben járatlan vagyok és ha már az őszinteségnél tartunk, be kell vallanom Bouillé, hogy nekem még egyáltalán nem volt nőügyem... Azt sem tudnám, hogy kezdjek hozzá... Nem, nem, a dolog kilátástalan.

— Ellenkezőleg — biztatta Bouillé. — Ha felhatalmazol rá, hogy közöljem Constanceal nyilatkozatodat, egészen biztos, hogy célhoz jutsz...

— De nem tudom, mit kell csinálnom...

— Bízd csak Constancera.

Metternich szabadkozott, akadékoskodott, de a rokonszenves Bouillé eháritotta ellenvetéseit. Constance Kelemen kedvese lett.

Minden símán ment. Constance részegítő volt, Kelemen a mennyekben érezte magát. De néhány nap mulva, mikor magához tért első kábulataiból, aggályoskodni kezdett. Vajjon nem hozott-e Bouillé barátságukért túl nagy áldozatot? Vajjon tudja-e pótolni Bouillét Constancenál? Constance, mikor halványan célozgatott erre, elnevette magát. Ez meghökkentette. Makacskodva megismételte, most már határozottabb formában, kérdését. Constance kitért a válasz elől. Kelemen nem tudta, mit gondoljon.

Bouillé úgy viselkedett, mint azelőtt. Feljárt továbbra is sűrűn Constancehoz, néha Kelemen társaságában, máskor egyedül. Kelemen végül gyanút fogott. Lehetséges volna, töprengett magában, hogy Bouillé becsapott? Hogy

nem is szakított Constanceal? De hisz ez szörnyű! Ez Szodoma és Gomorrha!

Jól gyanította. Mikor frissen szerzett és szorgalmasan gyakorolt joga alapján kérdőre vonta Constanceot, az minden kertelés nélkül beismerte, hogy igenis fenntartotta Bouilléval volt kapcsolatát. Sehogysem tudta megérteni Kelemen felháborodását. „Mais pourquoi non?", kérdezgette csodálkozó gyermekszemekkel. „Kinek ártok vele?"

— Nekem — toporzékolt Kelemen. Ez a helyzet megalázó és megbecstelenítő. Követelem, hogy haladéktalanul szakits vele!

— Soit, si tu le veux, mais je t'assure que ça ne rime à rien! (Jó, legyen, de hidd el, hogy semmi értelme sincs) — engedett Constance.

Elérte, amire vágyódott. Constance leépítette elődjét, Kelemen vetélytárs nélkül maradt. (A férj nem számított.) Kelemen meg volt róla győződve, hogy férfi kötelessége volt rendet teremteni. Bouillé, a kisemmizett, nem így gondolkozott. Véleményének nem adott fennhangon kifejezést, egyáltalán méltóságán alulinak tartotta, hogy Kelemennek szemére vesse önzését és inkollégialitását, de naplójában szabadjára engedte érzelmeit. „Ó, a hamis, hitszegő, képmutató barát!" kesereg. „Ó, az álnok, a szenvtelen, ó, a szemérmetlen hazudozó! Milyen határtalanul önző! Milyen beképzelt! S milyen elképesztően hiú!"

Meglepte, megdöbbentette, felháborította Kelemen viselkedése. Ezt érdemelte ő baráti szolgálatáért? Nem, ezt egy francia márki, vagy vicomte nem tette volna vele! Ilyen eljárás csak egy német gróftól telik ki!

De Metternich sem élvezte soká diadalát. Constance egyre különösebben viselkedett. Ha meg akarta ölelni, kivonta magát a karjaiból, előfordult, hogy otthon volt és letagadtatta magát. Kelemen megsértődött, duzzogott. Napokig nem mutatkozott, majd hazautazott Koblenzbe és csak a rákövetkező hét közepén tért Mainzba vissza. Nem tudott tovább dacolni: felment Constancehoz. Az kedvesen, de közömbösen fogadta. Kelemen uralkodott magán; megértette, hogy Constance megelégelte barátságukat. Viselkedése félreérthetetlenül jelezte, hogy nem óhajtja folytatni a multat (a multat! a mult hetet!). Lebilincselően kedves volt, érdeklődő és szeretetreméltó,

semmi több. Kelemen tudomásul vette a változást és megfelelően viselkedett. Érdeklődő volt és szeretetreméltó, de semmi több. Egyszerre csak Constance elmosolyodott.

— Mért hanyagolja el Tremoille hercegnőt, mon ami? Többször kérdezősködött maga felől. Az a benyomásom, hogy tetszik neki.

Tremoille hercegnő! — képedt el Kelemen. — De hiszen Tremoille hercegnő harmincnégy éves! Egyidős az anyjával, aki így írja alá leveleit „ta tendre vieille maman". Ő és Tremoille hercegnő ... Nem, ez még gondolatnak is képtelenség. És egyszerre csak elmosolyodik, mert eszébe jut, amit apja írt nemrégiben: „Légy előzékeny mindenkihez, de kivált az élemedett hölgyekhez. Igen igen sok mulik ezen".

Még aznap felkeresi a hercegnőt, aki azzal a magától-értetődéssel fogadja udvarlását s fogadja kegyeibe, mintha mindez rég esedékes lett volna kettőjük között. A hercegnő — a francia emigráció legkevélyebb hercegnője — mindössze három napra vette igénybe Kelement, aztán kecsesen továbbadta La Boulais hercegnőnek, aki kevés idő mulva Kernauel grófnőnek engedte át a szépasszonyok kegyeiben sütkérező diplomatajelöltet. Ez a szerelmi sorozat egyszersmindenkorra megszabta Kelemen és a nők viszonyát. Igy fognak cserélődni a hercegnők életében, ilyen símán és emóciómentesen fogja kiszabadítani magát az ölelő női karokból, mihelyt fojtogatónak érzi ölelésüket, elhitetve kedveseivel (ez az, amit még meg kell tanulnia), hogy ők vetették ki rá a hálójukat, amikor meg akarta hódíttatni magát, ez lesz mint diplomatának is évtizedeken át a főfegyvere, ez a feminin szerelmi készség, mely nem támadó és türelmetlenül férfias, hanem olyan, mintha odaajándékozná, mintha ellenkezés nélkül átengedné magát ama minden politikai vetélytársát kezessé tévő, démoni szépségű, szenvedélyesen nagyravágyó hercegnők és álhercegnők igézetének, akik az alkovok mélyén olyan értesüléseket közölnek vele, aminőket férfi férfitől nem tudhat meg soha.

De Constance Caumont de la Force hercegnőt, ártatlanul romlott, szívtelenül szeszélyes első szerelmét nem felejti el soha. A megtarthatatlanság élménye, mellyel e szerelemben találkozott, rövidesen meg fog ismétlődni életében (de már az életformájául választott politikai élet-

síkon), Drezdában, Párisban és Bécsben — ahányszor csak Sagan hercegnővel összeakad.

6.

Az idősebb Metternich eközben Brüsszelben tevékenykedik, illetve fontoskodik. A kormányzó asszony, Mária Krisztina nem sziveli, sértő lekicsinyléssel hallgatja, visszautasítja javaslatait, visszahívását kéri a kormánytól. Az öreg észreveszi, hogy áskálódnak ellene, kedvét veszti, duzzog, elkomorodik. Szerencsére II. Lipót is megtér őseihez, ami visszaadja Ferenc György életkedvét. Nem azért, mintha nem sajnálná a megboldogultat, akit nemcsak hivatalosan, de mint magánszemélyt is őszinte megilletődéssel gyászol és sirat, hanem azért, mert újra koronázásra készül a birodalom. A koronázás szenvedélye. Ilyenkor nem néz pénzre, költségre, ilyenkor uradalmakat áldoz fel arra, hogy fellépésének és szereplésének pazarságával elkápráztassa a világot. Már utazik Bécsbe, megállapodva egy napra Koblenzben, hogy felszedje a fiát, aki megint a westphaliai katolikus mágnások küldöttségében vesz részt a koronázáson. Fényes házat visznek Frankfurtban, szórják a pénzt, követik Bécsbe az udvart, az öreg Metternich hajlong és hetvenkedik, hangos és hányaveti, kidülledt mellel prezentálja jobbra-balra fiát, versengve csapja Kelemennel a dámáknak a szelet, kihallgatást kér az uralkodótól, kegyes jóindulatába ajánlja magát és fiát, tisztelgő látogatást tesz miniszterénél, Kobenzl Fülöpnél, kikéri direktiváit, majd visszatér állomáshelyére. Ezúttal Kelement is magával viszi. De még jóformán meg sem melegedtek Brüsszelben, a franciák elözönlik a tartományt. Mindenki esze nélkül menekül a jemappesi szörnyű vereség után. A két Metternich nagynehezen hazavergődik Koblenzbe. De a császár nem hajlandó átengedni a franciáknak Belgiumot. Károly főherceg megveri Neerwindennél Dumouriezt, visszahódítja Belgiumot, bevonul Brüsszelbe. Erre Metternich is visszatér állomáshelyére. Igen ám, csakhogy közben Kobenzl megbukott és az új miniszterek, Thugut és Trautmannsdorff nem a Metternich emberei. Még két hete sincsenek hatalmon, már beleütik az orrukat a dolgaiba, már áskálódnak ellene, már hibáztatják az intézkedéseit. Metternich felfortyan.

Hódolatteljes memorandumot küld az uralkodónak, melyben mentegetni próbálja magát, de félreérthetetlen célzásokat tesz benne Trautmannsdorff aljas manővereire. Az uralkodó megmutatja Trautmannsdorffnak a memorandumot. Mire az most már kiméletlenül közli az uralkodóval, hogy Metternichet teljességgel alkalmatlannak tartja arra a tisztségre, amelyet elfoglal s ezt olyan nyomós bizonyítékokkal támasztja alá, hogy az uralkodó kénytelen igazat adni neki és felhatalmazza miniszterét, hogy hazahívhatja Metternichet. Ez meg is történik, a kelleténél egy árnyalattal kiméletlenebbül. Metternich megkapta a selyemzsinórt. Nem marad más hátra, le kell mondania. Már ez is elég megaláztatás és bosszúság, ráadásul a franciák elárasztják Elzászt, Lotharingiát és a Rajnavidéket, már Koblenzbe sem mehet, a legkétségbeejtőbb helyzetbe jutott.

Ez idő alatt — miközben a Grève-téren lefejezik XVI. Lajost és Franciaországban orgiáit üli a rémuralom — a fiatal Metternich Kelemen Angliában szórakozik. A németalföldi kamara küldte Londonba csekély jelentőségű megbizatással, mely semmiképpen sem állt arányban azzal az ünneplésszámba menő fogadtatással, melyben, ahol csak megfordult, része volt. Ez neki szólt, kizárólag neki, Metternich Kelemen Vencel Lothárnak, akinek apja a német-római császár meghatalmazott minisztere, anyja a nagy Mária Terézia kedvencének, Kagenegg grófnénak a leánya, egy született Kagenegg s aki minden ajtót megnyitó nevétől és káprázatos vagyonától (mikor Londonba érkezett, még nem szállták meg a franciák családi dominiumaikat és apja állása sem ingott még meg) függetlenül, nőies szépségével és férfias szellemével hódított meg mindenkit. A király kihallgatáson fogadta, a walesi herceg keblére ölelte, az angol főúrak meghívták kastélyaikba, Pitt és Fox, Anglia két vezető politikusa beható tanácskozásokat folytatott vele. Megismerkedett Burke-vel, meglátogatta Sheridant, a király hajójáról nézte végig, hogy fut ki az angol flotta a tengerre. Közben levelet kapott apjától, siessen Hágába, mint a helyettese, amíg ő Bécsben ellenségeivel verekedik. Metternich hajóra szállt, de a vihar francia vizekre verte, Kelemen nem érkezett meg Hágába. Apja már azt hitte, hogy a haramia franciák kezébe esett. Már diplomáciai lépéseket készült tenni kicserélte-

tése érdekében, mikor Kelemen előkerült. Rengeteg kalandon esett át, álruhában bujkált, menekült, míg osztrák területre jutott.

7.

A francia invázió következtében a Metternichek elvesztették rajnai birtokaikat. Káruk hozzávetőlegesen negyedmillió tallérra rúgott. Metternich megkísérelte áthárítani az államra károsodását. Ez azonban nem ment símán. Thugut ezt az alkalmat is felhasználta arra, hogy megalázza Metternichet. Kérelmét hajlandó volt bizonyos mértékben teljesíteni, de reverzálist követelt tőle, amelyben beismeri diplomáciai baklövéseit és kijelenti, hogy nem tart többé igényt követi alkalmaztatásra. Metternich megbokrosodott. Még mit nem? Hogy ő ne reprezentálhassa többé urát, császárát? Most már csak azért sem engedett. Majd ő megmutatja ennek a hitvány strébernek, aki a császárnak a forradalomtól való félelmét felhasználva, mindenkit befeketit, aki útjában áll és szabadkőművesnek, humanistának gyaláz. Mintha József császár, Lipót császár, Kaunitz és egész nemzedékük nem lett volna szabadkőműves! Most egyszerre bűn, ami néhány éve még érdem volt, most mindenki „szabadkőműves", aki nem Thugut szekerét tolja! Még szerencse, hogy a nemzedék, amely Mária Terézia dicső uralma alatt tevékenykedett, nem halt ki egészen s ha már eszméiket nem is értékelik, érdemeiket még ez ostoba rendszer vezető politikusai sem kicsinyelhetik le. Egy Kaunitznak, bárhogy változtak is az idők, még mindig több szava van, mint a Trautmannsdorffoknak meg a Thugutoknak! Ennek tudatában a ravaszdi felküldte feleségét, a született Kagenegg grófnőt Kaunitzhoz, járjon a császárnál közre az érdekében. Kaunitz csakugyan interveniált. Thugut elállt a reverzálistól és negyvenezer tallért utaltatott ki Metternichnek a megszállás folytán szenvedett veszteségeiért. Ezzel, meg az évi nyolcezer tallérral, amit mint szolgálatonkivüli állományba helyezett meghatalmazott miniszter élvezett, meg morvaországi birtokai jövedelméből a Metternich-család nevéhez és rangjához méltó életet folytathatott. Volt mit a tejbe aprítaniok.

A család Bécsbe költözködött. Társadalmi életet él-

tek, estélyekre jártak, estélyeket adtak, ápolták összeköttéseiket, sűrűn jártak Kaunitzékhoz. A kancellár fiával, annak hektikás feleségével és lányunokájával lakott együtt. Nagyon vén volt, vaksi, süket, podagrás, de szelleme friss maradt. Órákhosszat elpolitizálgatott Metternich Kelemennel, akinek judiciumáról jó véleménye volt. Mikor a császár, kevéssel halála előtt meglátogatta, melegen figyelmébe ajánlotta a fiatal Metternichet.

Mert végül Kaunitz is megtért őseihez, Metternich Ferenc gróf őszinte bánatára. Havas februári éjszakán halt meg, maga után hagyva kitüntetéseit, csecsebecséit, kristály szájmosó csészéit, aranyfogpiszkálóját és tubákos szelencéit. Milyen kár, hogy nem hagyhatta valakire államférfiúi képességeit is! Fia beteg, jelentéktelen ember volt, menye pusztulásra ítélt beteg teremtés, unokája — leány.

Halála nagy társadalmi esemény volt. A palotát elárasztották a részvétlátogatók. Miután ez volt most a beszédtárgy, Metternichék is meghányták-vetették, mi lesz Eleonórával, a megboldogult unokájával, amíg végül kimondták, ami a gondolataik mögött motoszkált, hogy össze kellene Kelemennel házasítani. Hasznos, üdvös, életrevaló gondolat; kétségtelen, hogy a megboldogult áldását adja rá az égből. De vajjon az ittmaradtaknak megfelel-e a terv? Metternich Ferenc magára vállalta a kezdeményezést. Nem a Kaunitz házaspárhoz fordult, hanem Eleonóra nagynénjét, Liechtenstein Eleonóra hercegnőt környékezte meg, az Istenben boldogult József császár barátnőjét. Hat órakor állított be palotájába és este tízig ecsetelte előtte Kelemen érdemeit.

A hercegnőnek tetszett a terv, de voltak aggályai. Eleonóra — mondotta — minden kérőjét kikosarazza. Ezt a dolgot a fiataloknak egymással kell elintézniök.

Metternichet meghökkentette a hercegnő közlése. Amilyen önérzetesen állított be a hercegnőhöz, olyan letörten távozott. Az a lány képes kikosarazni a fiát! Az ő fiát, Metternich Kelement! De hát miért ne? Hiszen egy Pálffyt meg egy Colloredot is kikosarazott! Kire vár vajjon? — törte a fejét.

„Bízd rám a dolgot, apám“ — nyugtatta meg Kelemen. — „Kezeskedem róla, hogy nem kapok kosarat.“

Ismerte Eleonórát. Tudta, hogy határtalanul gőgös.

Pálffynénak, vagy Colloredonénak lenni nem szerep neki, ő több akar lenni. Igaza is van: Kaunitz-unoka. Ehhez mérten viselkedett. Nyugodtan, önérzetesen biztosította Eleonórát arról, hogyha összeköti sorsát a sorsával, a világ legünnepeltebb hitvese lesz. Erről kezeskedik. Mást nem igért, szerelmet sem, csak karriért.

És ez hatott. Más kérdés, hogyan viselkedett volna a lány, ha a fiatal Metternich kevésbé csinos fiú. De az volt. Első látszatra fémininen ható, valójában azonban igen férfias fellépésével, ellenállhatatlan szeretetreméltóságával amúgyis túltett mindenkin, aki mint kérő számba jöhetett volna. Ennek tudatában e tulajdonságait nem is játszotta ki. Úgy tárgyalta meg Eleonórával a házasságukat, mint valami üzletet, mely mindkettőjükre előnyösnek igérkezik. Nyiltsága lefegyverezte a lányt, habozás nélkül igent mondott. Pár hét mulva már meg is ülték a lakodalmat a Metternichek austerlitzi kastélyában. Kelemen házas ember lett.

8.

Anyósa nem érte meg ezt a szép napot, tüdőbaja sírba vitte az esküvő előtt. Apósa, aki nem akart magára maradni a komor bécsi palotában, kikötötte, hogy a fiataloknak vele kell maradniok. Kelemen nem vállalhatott külföldi megbizatást. Három évig, (miközben Franciaországban véget ér a rémuralom, de a forradalom nem, sőt egyre jobban fenyegeti a világot, mert a jakobinusok néphadserege elárasztja a szomszédos tartományokat és ellenállhatatlan lendülettel veri vissza mindenütt a forradalom ellen szövetkezett hatalmak zsoldos hadait) — három évig a fiatal Metternich Bécsben vagy a birtokain tartózkodik. — Tétlen családi életet él, nincs része az események alakulásában, passzív szemlélődő, szenvtelen tanu. Kivülállása idegesíti, házi boldogságát kevesli. Ekkor, 1797-ben meghal apósa s ő felszabadul fogadalma alól. Abban az évben történik ez, amelyben Buonaparte Napoleon átkel szedett-vedett hadseregével az Alpokon, meghódítja egész Itáliát és Campoformioban rákényszeríti Ausztriára békefeltételeit. Nemcsak Itália veszett oda, de a Rajnavidék is. A fegyverszüneti tárgyalások során a két fél megállapo-

dott egymással, hogy a Rajnavidék átadásával kapcsolatos kérdéseket, beleértve a birtokaikból kiforgatott kisebb potentátok kárpótlását is, a westfáliai Rastatt városkába egybehivandó kongresszuson fogják megtárgyalni a direktórium és a császári kormány meghatalmazottai.

Thugutnak nagy fejtörést okozott, kit küldjön ki az értekezletre, amelynek csak az a feladata, hogy legalizálja a vereség politikai és közigazgatási következményeit. Senki sem akarta vállalni a megbizatást. Jobb, megfelelőbb reprezentáns hiányában, eszébe jutott Metternich Ferenc, a mellőzött, aki mióta Brüsszelből hazajött, egyebet sem tesz, csak rekriminál. Nos hát most megbékélteti. Az nem nézi, milyen a szerep, csak reprezentálhasson.

Úgyis történik. Metternich Ferenc két kézzel kap a megbizatáson, boldog, hogy a birodalomnak használhat, elég sokáig volt szolgálatonkívüli állományban. S kövéren, méltóságteljesen megjelenik Rastattban, mint a császár totumfactuma. Hatalmas kísérettel érkezik, titkárokkal, tollnokokkal, tolmácsokkal, szakácsokkal, mint mindig, most is súlyt helyez rá, hogy elkápráztassa fellépésének fényével a másik felet. Ami meglehetősen kirívó, mert a másik fél nem vonultat fel birodalmi grófokat, szakácsokat és kuktákat, a másik fél cím- és presztizsnélküli polgáremberekkel képviselteti magát. S még ha undok csatornapatkányok volnának — de nem azok, hanem tudós jogászemberek, akik nem szédülnek meg a császári totumfactumtól és gúnyos fölénnyel szállnak szembe vele.

Az értekezlet — a régi feudális világnak az új polgári társadalom képviselőivel folytatott első tanácskozása — ha csak harmadrendű kérdésekkel foglalkozik is, történelmi jelentőségű. Metternich Kelemen, aki első titkári minőségben szerepel apja oldalán, tisztában van vele, elmélyedő érdeklődéssel hallgatja a francia kiküldöttek előadásait. Személyesen is sűrűn érintkezik az új rendszer képviselőivel. Nem tesz rájuk rossz benyomást. Megmosolyogják ugyan modorosságait, de egy francia közlemény, mely beszámol a párisiaknak a rastatti értekezlet szereplőiről és eseményeiről, rokonszenvesen emlékezik meg a fiatal Metternichről, akinek a cikkíró szép karriert jövendöl, ha — teszi hozzá — idejében megkomolyodik.

A megjegyzés meglepő, de nem oktalan. Aki írta, kö-

zelről ismerte Metternich Kelement, észrevette államférfiúi kvalitásait, ami nem utolsó dolog, mert hiszen azokat Metternichnek nem állott módjában érvényesítenie, de rámutatott arra a nyegleségre is, amely e politikust életpályájának első felében végigkíséri. A francia kiküldöttek a párisi direktórium nevében erőszakoskodtak, követelődztek, de mindenki tisztában volt vele, hogy direktiváikat nem a direktórium írja elő, hanem az az olaszos nevű tábornok, aki itáliai hadjárata befejeztével mézesheteit éli most egy olasz kastélyban feleségével, Beauharnais Josephine-nel. Egy darabig szó volt róla, hogy Rastattba jön. Metternich őszinte sajnálatára nem jött el az értekezletre. Pedig szerette volna ismerni a máris legendás hírű tábornokot!

Helyette a bécsi francia követ — a majdani svéd király — állított be Rastattba a szeretőjével. Erre az emberre a fiatal Metternich haragudott. Néhány héttel előbb, a Bastille lerombolásának évfordulóján, kitüzette a francia követség épületére — két háznyira a Kaunitz-palotától — a trikolórt, mire a bécsi csőcselék a trikolórtól vérszemet kapva, összeverődött, forradalmi jelszavakat kurjongatott, gyalázta a császárt és miniszterei. Az osztrák rendőrminiszter felszólította a követet, húzassa be az izgató lobogót, a követ nem engedelmeskedett. Most itt volt Rastattban és Metternich kénytelen volt érintkezni vele. Résztvett estélyein, báljain, politizált vele, udvarolt a szeretőjének. Olyan szeretetreméltó volt, amennyire tellett tőle — és sok tellett tőle — de mert elhatározta volt, hogy a követet megbünteti, betartotta szavát. Egy nála töltött estély után, mikor a vendégsereg már hazavonult és a házbeliek nyugovóra tértek, fülsiketítő lárma verte fel az ucca csendjét. A tűzoltószekér vonult ki teljes felkészültséggel a francia követ palotája elé. Valaki azzal csődítette oda őket, hogy ég a palota. A környező házak ablakaiból riadt polgárok dugták ki hálósipkás fejüket s kiabáltak át egymáshoz: Hol ég, hol ég? Tűznek nem volt nyoma sehol, de valamennyien megpillantották a fiatal Metternichet, aki hálóingben nézegetett ki, félkarjával magához ölelve Bernadotte tábornok kedvesét, a követségi palota egyik ablakából.

A rastattiak kárörvendő mosolygással feküdtek visz-

sza ágyaikba. Másnap az egész értekezlet a felszarvazott Bernadotton mulatott. Az dühöngött, egyebet nem tehetett, kénytelen volt zsebrevágni gyalázatát. Ez volt Metternich Kelemen első diplomáciai sikere.

9.

1801 januárjában, a megalázó lunevillei békekötés után, Thugut visszavonult. A birodalom szentpétervári követe, Cobenzl foglalta el helyét. Cobenzl nagyrabecsülte a fiatal Metternichet, a birodalom drezdai követévé nevezte ki. Ezzel a küldetéssel kezdődik Metternich politikai pályafutása. Huszonnyolc éves volt, mikor a szász királynak átnyujtotta megbizólevelét.

A világtörténelmi helyzet, melyet maga körül talált, nem volt alkalmas rá, hogy akár ő, akár a birodalom más ügyvívője kitüntethesse magát. A rühes kis tábornok — ez nem káromkodás, mindenki tudta, hogy Bonaparte Egyiptomban megrühesedett, még hozzá gyógyíthatatlanul, mert az egyiptomi rüh nem olyan, mint az európai, attól nem lehet megszabadulni, az a vérbe eszi magát — a kis tábornok, aki a campoformiói tárgyalások során porcellántálat vágott mérgében az osztrák követhez, a kis tábornok megnőtt, siluette-szerű árnyéka a háromszögletes kalappal egyre félelmetesebben nehezedett a kontinensre, királyokat kergetett világgá, királyokat kreált, s akiket meghagyott a trónjukon, kénytelenek voltak szolgálatára lenni. Metternich mérhetetlenül sajnálta, hogy Bonaparte tábornok nem jött fel Montebellóból Rastattba. Milyen kár, hogy nem találkoztak! Azóta szédületes pályát futott be. Első konzul lett és előreláthatólag még több lesz rövidesen. „Déja Napoleon perçait sous Bonaparte". Máris korlátlan ura Franciaországnak, de kielégíthetetlen becsvágya többre tör! Nyilvánvaló, hogy az egész kontinensre rá akarja kényszeríteni az akaratát. Hiába próbálták elgáncsolni nyílt és titkos ellenségei, éberségén megtört minden támadás, mert gyorsabban gondolkozott és gyorsabban cselekedett, mint amazok. Azok még együttműködésük feltételeiről tárgyaltak, amikor ő már mindegyikükön rajtaütött. Sikereihez az is hozzájárult, hogy csodálatosan fel tudta nagyítani magát, úgy állította be a csele-

kedeteit, mintha a világszellem öltött volna testet a személyében, mintha magasabb akarat irányítaná a cselekedeteit. Sokakat olyan kishitűvé tett szerencséje, hogy teljesen elvesztették önbizalmukat. Ezek már lemondtak arról, hogy szembeszálljanak vele, azt állították, hogy Isten szabadította az emberiségre, tehát nemcsak nem lehet, de nem is szabad ellenkezni vele.

Metternich nem tartozott e fatalisták közé. Őt nem bénította meg Napoleon nimbusza, de nem is kicsinyelte le jelentőségét. Ha legitimista létére nem is tekintette katonai és diplomáciai sikereit jogcímnek ahhoz, hogy szuverén uralkodók sorsa fölött diszponáljon, reális érdemeit nem tagadta le. Rendet tartott. Hogy ez a rend nem végleges rend, hanem csak a legitim rend szállascsinálása, az nem változtat az előkészítő érdemein. Aki, mint Metternich, a nemzeti energiák elfecsérelésnek tekintette a forradalmat, az nem szörnyülködik az eredeti célkitüzésnek ellentmondó fejleményeken, azt nem lepi meg az az ellentmondás, hogy a forradalmak a szabadság, egyenlőség és testvériség paradicsomi társadalma helyett a rettegés, az igazságtalanság, a gyűlölködés állapotát állandósítják, mindaddig, amíg a tömegek megcsömörödve a permanens anarchiától, alávetik magukat egy erős akaratnak. Ez szükséges rossz — szükséges, de nem végleges. A rossznak nincs állandósága, még erényei is csak átmenetiek.

Egyelőre persze tehetetlen a világ, türnie kell az új zsarnok szeszélyeit. Ezt Metternich már Drezdában belátta és még világosabban látja Berlinben, ahol 1803 őszén a Pétervárra helyezett Stadion helyét foglalta el. IV. Frigyes Vilmos, a szögletes modorú porosz király, akinek szavát is alig lehet érteni, mert ragozás nélkül rakja egymás mellé a főneveket, jelzőket és igealakokat, óvakodik ujjat húzni Napoleonnal. Pedig Metternichnek az a megbizatása, hogy vonja be a porosz királyt a francia hegemónia megdöntésére szervezkedő angol—osztrák—orosz koalicióba. A porosz kabinet azonban nem egységes ebben a kérdésben. Hardenberg a szövetség mellett kardoskodik, Haugwitz ellene van. Mi több: informálja Napoleont a Berlinben folytatott tárgyalásokról. Metternich rezignáltan jelenti Bécsbe, hogy a porosz király részvétlenségén és Haugwitz ármányosságán minden igyekezete megtörik. Mielőtt azonban beismerné, hogy küldetésének nem tud eleget tenni.

még egy utolsó kísérlethez folyamodik. Megkéri Alopäust, az orosz követet, vegye rá Sándor cárt, hogy látogassa meg a porosz királyt. A cár személyes befolyásával talán el fogja tudni érni, ami neki nem sikerül. Sándor cár, akinek létérdeke, hogy a leszámoláskor a maga oldalán tudja Poroszországot, enged a felszólításnak, Berlinbe érkezik. És ez egycsapásra megváltoztatja a helyzetet. Lujza királyné belehabarodik az eszményien szép, regényes lelkületű cárba, s a csillagokat lehozná az égről, hogy a kedvében járjon. Egész befolyásával szorgalmazza érdekeit, s addig rágja idétlen férje fülét, amíg az megtántorodik és csatlakozik a francia császár ellenségeihez. Metternichet Ferenc császár a Szent István-rend nagykeresztjével tűnteti ki a sikerült manőverért.

Napoleon ez év május 18-án felvette a császári címet; december 2-án kivette a Notre Dame templomában a Párisba citált pápa kezéből a koronát és maga tette fel Josephine fejére. A berlini intrikák idején azzal a gondolattal foglalkozott, hogy átkel hadseregével a csatornán és közelharcban kényszeríti térdre Angliát. Tervét nem tudta megvalósítani. Miután azonban Haugwitz lelkiismeretesen informálta a Metternichtől kezdeményezett eltántorítási kísérletről, megtette ellenintézkedéseit. Elhatározta, hogyha már Angliával nem tud végezni, legalább a kontinensen teremt rendet. Habozás nélkül háborút izent Ausztriának. Ulm mellett bekerítette és fegyverletételre kényszerítette Mack tábornok százezer főnyi hadseregét, koronázásának évfordulóján megsemmisítette a cár és a császár egyesített haderejét. Napoleonnak legszebb győzelme volt ez. Az ütközet előtti nap délutánján terepszemlét tart és egy domb tetejéről figyeli tábori látcsövén az ellenséges hadoszlopok felvonulását. Egyszerre csak derű ömlik el arcán, térdét csapkodja örömében s azt kiáltja tábornokainak: „Beleestek a csapdába! Holnap estére irmagjuk se lesz!“ S kiadja a parancsot a hajnali támadásra.

A véres nap alkonyán leverte a kontinentális koalíciót. Negyvenöt zászló fekszik a lába előtt, harmincezer hadifogoly vonul el előtte, húszezer osztrák és orosz katona holtteste borítja a csatateret. A császár egy közeli kastélyban tölti kíséretével az éjszakát. Abban a kastélyban, amelyben tíz évvel előbb Metternich Kelemen ünne-

pelte lakodalmát Kaunitz Eleonórával. A Metternichek austerlitzi kastélyában. Hol a háziúr? Potsdamban van és csak napok mulva fogja megtudni, hogy a porosz-osztrák koalició tárgytalan, mert császára személyesen bandukolt a verhetetlen francia császár táborába, békét könyörögni Napoleontól.

MÁSODIK RÉSZ

Szemtől szemben Napoleonnal

1.

Ausztria megszűnt hatalmi tényező lenni Austerlitz után. Végkép le kellett mondania Itáliáról, elvesztette Vorarlberget, Tirolt és már amúgyis csak névleges hegemóniáját a német kisállamok felett. A birodalomnak most már Napoleon a legfőbb ura, aki zsarnoki önkénnyel alakítja, szabdalja azt. Megszervezi a rajnai szövetséget, koronákat, címeket osztogat, királlyá emeli a bajor választófejedelmet, elvéteti a badeni herceggel az unokahúgát, sógorának, Muratnak a Berg nagyhercege címet adományozza, Württembergből királyságot csinál. A osztrák császár kénytelen belátni, hogy nevetségessé válik, ha ezek után is a német-római szent birodalom császárának címezteti magát. A notredamei koronázási ünnepség óta Európának csak egy császára van: Napoleon.

Maguk a kisnémet fejedelmek unszolták, hogy újítsa fel a nagy tradicíót és vegye fel a Nyugat császára címet. Metternich atyai barátja, a mainzi választófejedelem vetette fel elsőnek ezt a gondolatot. Félreérthetetlen célzatossággal könyvet adott ki Nagy Károlyról, a barbár törzseknek törvényt adó, a középkor előtti Európát kultúregységbe összefogó Napoleonnak ábrázolva a frank uralkodót. Sohase hódoltak be hódítanak szolgalelkübben, mint Napoleonnak a darabjaira hulló birodalom hiú, önző fejedelmei. Igazán nem érezhetett irányukban mást, csak megvetést.

Most, ebben a siralmas szituációban, mikor az egész kontinens lapul és reszket, kapta Metternich azt a megbizatást, amelyre nagyravágyó lelke már régóta áhítozott. A legyőzött elküldte a győzteshez: Ausztria párisi követe lett.

Végre szembekerült Napoleonnal.

2.

Milyen reményekkel indult Párisba? Mit várt, mit határozott? Semmit. Mit tervezhetett, mire számithatott egy összetört állam nagykövete? Megaláztatásokra. Tudta, hogy császára a francia császár kívánságára küldette ki Párisba. Napoleon informálva volt poroszországi tevékenykedéséről. Veszedelmesnek tartotta, szemmel akarta tartani.

Metternich augusztus 2-án érkezett Párisba. A határon hetekre feltartóztatták. Uralkodója közben formaszerint is elismerte fátumát. Metternich Párisban tudta meg, hogy már nem a szent német-római birodalom császárát képviseli, hanem csak Ausztriát.

Mihez folyamodik ily megalázó körülmények között? Ahhoz, ami mindig bevált, fölényes fellépéséhez és feudális gőgjéhez. Határtalan elbizakodottságában úgy viselkedik, mintha még Napoleon számára is megtiszteltetés volna, hogy egyáltalán szóbaáll vele.

Az ő szemében Napoleon császári címe és hatalma ellenére csak egy szerencsés katona, aki jogtalanul bitorolja azokat a címeket és méltóságokat, amikbe bele kell születni. A császárral való érintkezése éppen ezért hangsúlyozottan személytelen, merev. Éppen ezzel tesz benyomást Napoleonra. Annak átható tekintete felismeri Metternichben, nem az eszközeiben nem válogatós, körmönfontan ravasz diplomatát, hanem a született grandseigneurt, akit semmi sem hozhat ki contenanceából. És ez tetszik neki.

Egészen más a viszonya Metternichnek Napoleon külügyminiszteréhez. Talleyrand egyenrangú vele, hercegi címe teljes értékű, hibáiban, erényeiben, még hanghordozásában is hamisítatlan XVIII. századbeli nagyúr. Vele tüstént összemelegedik. Talleyrand már első találkozásukkor őszinte Metternichhez s ha nem is fedi fel előtte kár-

tyáit, érezteti vele, hogy külpolitikai elgondolásai ellenkeznek a császártól szorgalmazott törekvésekkel.

„Éltem" — mondta szerényen Sieyes abbé — mikor megkérdezték tőle, mit csinált a rémuralom napjaiban. Ezt teszi most Metternich is: él, felfokozottan és igen éberen, figyel, fülel, szimatol. Helyzetjelentései megbízhatóak, mélyreszántanak. Már az első hetekben felismeri, hogy Napoleon nimbusza gyenge lábon áll. Franciaország kénytelen „elviselni" Napoleont, aki saját országát is úgy kezeli, mint a meghódított tartományokat, utolsó csepp véréig kiszipolyozza, céltalan hadjáratokban pocsékolja el erőtartalékait. Az ország tisztában van hódításai hiábavalóságával és már régóta nem ujjong diadalainak. Ez a rendszer, mely csak bitorolja a hatalmat, mely egyértelmű a legkönyörtelenebb elnyomatással, ez a császári uralommá kendőzött katonai diktatura nem maradhat fenn sokáig. Franciaországot a forradalom zűrzavarában hatalmába kaparintotta egy kalandor, vele többé-kevésbé egykaliberü cinkosaival. Amíg harcolniok kellett a hatalomért, összetartottak; most dühösen acsarkodnak egymás ellen. Hiába halmozta el Napoleon bajtársait címekkel és méltóságokkal, azok gyűlölik jótevőjüket s csak az alkalmat lesik, hogy megszabadítsák tőle Franciaországot. Bernadotte, Berthier, Murat, Ney — Franciaország nagynevű marsalljai — engesztelhetetlenül gyűlölik Napoleont.

Éppen ilyen jól látja azokat az intrikákat is, amelyek Napoleon közvetlen környezetében folynak. Napoleon csak kifelé mindenható. Valójában késhegyremenő harcban áll Talleyrandal és Fouchéval, akik el akarják gáncsolni. Ha összefognának, talán meg is tudnák buktatni, de mind a két államférfi önző és óvatosan alattomos. Nemcsak a császár ellen intrikálnak, hanem egymás ellen is. Napoleon egyiket a másik ellen használja fel, de közben magának is örökké résen kell lennie. Nincs egyetlen befolyásos személyiség Franciaországban, akire fenntartás nélkül számíthat, állapítja meg az osztrák követ. Még családja körében sincs. Hiába koronáztatta királyokká fivéreit, hiába házasította össze uralkodócsaládok leszármazottjaival és legvitézebb tábornokaival a nővéreit, azok is gyűlölik őt. Ezt a legjobb forrásból tudja, Karolintól, Napoleon húgától. Metternich, alighogy a Tuilériákban megmelegedett, kivetette hálóját Karolinra. Az, akinek most Muratné a

TALLEYRAND

MACLISE KARRIKATURÁJA (1833)

neve és hivatalosan Berg nagyhercegnője a címe, „tejfelesszájúnak" tartja Metternichet. De Metternich nem az az ember, aki abbahagyja, amit elkezdett. Csak azért is tovább legyeskedik Karolin körül. Napoleon észreveszi buzgalmát és megrójja Karolint: ne légy barátságtalan ahhoz a tökfilkóhoz, figyelmezteti. Az eredmény nem marad el. Karolin Metternich kedvese lesz.

2.

Bármilyen őszintén szeretne békében élni a kontinentális elzártság bilincseibe vert világgal Napoleon, kénytelen újra bevonulni Németországba hadseregével. A cárba szerelmes Lujza porosz királyné szenvedélyesen szolgálta Sándor ügyét. Poroszország a királyné lelkességén felbúzdulva, fellázad Napoleon zsarnoksága ellen. A porosz-kormány ultimátumot intéz Franciaországhoz. Napoleon feleletül megsemmisíti Jénánál a Nagy Frigyes diadalai óta félelmetes hírű porosz hadsereget, megszáll Potsdamban, nyilvánosságra hozza Sándor cárnak Lujza királynéhoz intézett mosuszillatú leveleit, amiket a királyné toiletteszekrénykéjének fiókjában felejtett, átlépi hadseregével az Elbát, a Visztulát s egészen a Memelig vonul. 1806 szeptember 25-én hagyta el Saint Cloudot és csak 1807 június 27-én érkezik haza. Több mint tíz hónapot töltött Keletporoszországban és Lengyelországban, hogy az orosz cárt megalázza és aztán szövetségesévé tegye, hogy ezáltal végképpen egységbe kovácsolja Anglia ellen a kontinenst.

Metternich párisi állomáshelyéről figyeli a győzelmi hírek hatását Franciaországra. Megállapítja, hogy Páris fásult kétkedéssel kommentálja a harctéri jelentéseket. A francia népet vajmi kevéssé érdekli, feltámasztja-e a császár a független Lengyelországot. Napoleon, a zsarnok, egyetlen népet sem tett szabaddá (legkevésbé a franciát), csak rájuk oktrojálta az akaratát. A törvények, amelyeket az igájába fogott népekre kényszerített, nem a helyzetek és viszonylatok organikus szükségleteit tükrözik vissza, hanem a code civil szerkesztőbizottságának valóságtól idegen szillogizmusait. Metternich nem spekulatív természet s éppen ezért százszorosan igazában érzi magát, mikor a valóságos viszonylatok szövődményeinek láttára lekicsinyli azokat az ideológusokat, akik egyesszámban és el-

maradhatatlan ellenpárjaik nélkül használnak olyan szavakat, amelyek csak többesszámban és hozzájuktartozó ellentéteikkel használhatók. Mert, hogy a szabadság szót vegyük példának, mi értelme lehet a szónak, ha nincsenek meghatározva azok a kötöttségek, amelyek alól a szabadság mentesít? Mi a jognak, ha nincsenek megadva azok a korlátok, amelyeken belül érvényesül? Szabadság nincs, csak szabadságok vannak, joga sincs senkinek, csak jogai. A társadalom a császártól az utolsó zsellérig kötöttségek és szabadságok, szolgáltatások és javadalmaztatások egymásra utalt, mert a benne érdekeltek valóságos helyzetéből következő komplexuma. S aki ilyen szorosnak, az öröklött és szerzett szabadságok ilyen organikus történelmi alakulatának tekinti a társadalmat, az eleve immunis minden forradalmi ideológiával szemben, s a napoleoni önkény álcájában is felismeri, mint rosszhiszemű demagógiát.

Metternich egyelőre csak arra szorítkozik, hogy követi jelentéseiben az igazságnak megfelelően írja le, mit tart Franciaország a császár új vállalkozásáról. „A közhangulat fásultan fogadja a császár győzelmi jelentéseit" — írja Bécsbe 1807 február 8-án. — „A nép már régóta nem érzi a saját ügyének a császár vállalkozásait, nem örül a sikereinek, sőt ellenszenvvel veszi tudomásul őket, mert előre látja a következményeket". „A császár ismét soroztat" — írja április 7-én — a régibb évjáratok már mind a fronton vannak, a hatóságok polgári ruhában indítják el Németország felé az újoncokat, ott öltöztetik be őket katonának a kincstári egyenruharaktárak készletéből. A hangulat nyomott. A tehetősebb családok igyekeznek megváltani katonaköteles fiaikat, de nem igen sikerül nekik, mert senki sem akar háborúba menni. Húsz-harmincezer frankot fizetnek egy-egy helyettesért. A kormány mindent elkövet, hogy jobb hangulatot teremtsen. A lapok felsőbb utasításra nem győzik hangoztatni, hogy a háború a végére jár, hogy a végső győzelem után a béke hosszú korszaka következik. Az Opera a Traján diadala című pacifista darab bemutatójára készül, mely a barbárok felett aratott győzelme után diadalmasan hazatérő Traján ürügyén a császárt van hivatva népszerűsíteni. Az opera szövegkönyvét Fouché részletesen megbeszélte a szerzővel, a bemutató költségeit a rendőrminisztérium viseli".

Július elején híre jön, hogy Napoleon friedlandi győzelme után találkozott Tilsitben a cárral, összeölelkeztek, békét kötöttek, felosztották egymás közt Európát. „Nem tudom" — írja Metternich július 26-án — „sikerült-e Napoleonnak szövetségesévé tenni Sándor cárt. De még ha be is következett volna ez a szerencsétlenség, akkor sem tulajdonítok jelentőséget neki. A cár szeszélyes, a császár nyughatatlan; barátságuk nem tarthat soká. Napoleon nem tud lépést tartani senkivel. Szövetségük éle pillanatnyilag bizonnyal ellenünk irányul, de Napoleon alaposan meg fogja gondolni, merjen-e újra hadat izenni nekünk. Hadserege fáradt, hazakívánkozik; újabb sorozásról szó sem lehet. Higgadt, önérzetes, állhatatos viselkedésünkkel remélhetőleg megússzuk az előttünk álló kritikus heteket".

„Azt beszélik, hogy a császár válni készül a hitvesétől és újra nősülni akar, hogy utódlását biztosítsa. Mindenütt erről fecsegnek; már a császárnéhoz is visszakerült a hír; cáfolatára magához kérette bizalmasait és felolvasta előttük férje rendkivül szeretetteljes és gyengéd levelét. A pletyka mindamellett erősen tartja magát". 1807 augusztusában Napoleon dicsősége teljében hazaérkezik. Most áll hatalma tetőpontján. Legyőzte legfélelmetesebb ellenfelét, szövetségesévé tette a cárt. Európának két ura van már csak, ő meg a cár.

A következő hetek legnagyobb eseménye Talleyrand lemondása, akit Champagny vált fel a hivatalában. Metternich augusztus 17-ről keltezett jelentésében számol be kormányának a változásról, mélyrehatóan jellemezve Talleyrandot, akivel még sok dolga lesz.

„A külügyminisztérium élén történt személyváltozás, melynek valószínűségére már egy korábbi jelentésemben céloztam, e hó 9-én bekövetkezett. Benevento hercege, aki már régóta készült megválni hivatalától, részben betegeskedése miatt, részben azért, mert az nem felelt meg ízlésének és hajlamainak, benyujtotta lemondását. (Talleyrand Napoleon porosz-orosz hadjárata előtt erőnek erejével igyekezett helyreállítani a jóviszonyt Franciaország és Ausztria között. Az volt a véleménye, hogy Franciaország rá van utalva Ausztriára, mint szövetségesre. Minthogy pedig egy megalázott és leigázott állam szimpátiáira nem lehet szá-

tani, a Kelet rovására akarta kárpótolni Ausztriát nyugati veszteségeiért. Ausztriának akarta juttatni Moldvát, Oláhországot, Besszarábiát és Bulgáriának egy részét, hogy mint Franciaország szövetségese, védőbástyául szolgáljon Oroszországgal szemben. A tilsiti kibéküléssel természetesen mindez tárgytalanná vált.

Az új helyzetben távozása époly kevéssé jelent hátrányt a számunkra, mint ahogy maradása nem jelentett volna előnyt. Pillanatnyilag egy ember tervez, irányít, intézkedik: Napoleon. A miniszterek csak végrehajtó közegei. Champagny úr, aki nem nagyon erős egyéniség, alázatos eszköze lesz a császárnak. Ha viszonyunk Franciaországgal javulni fog, nem az ő érdeme; ha olyan marad, amilyen, nem vesztettünk semmit a változással.

Egyedül a kis német fejedelmeknek van okuk fájlalni Talleyrand távozását, akik évek óta kenték. Most kárba vesztek a megvásárolására áldozott összegek".

Mióta Napoleonnak nem kell Oroszországtól tartania, még elviselhetetlenebbül zsarnokoskodik. 1807 októberében megszállja Portugáliát, majd tőrbecsalja a spanyol királyt, lemondatja trónjáról az apát, őrizetbe véteti a fiát, birtokába veszi a Pireneusi félszigetet. Egyetlen európai uralkodó sem érezheti tőle biztonságban magát. Még Ausztria, a porig alázott Ausztria is fegyverkezik. Kihívó játék, de Napoleon nem tudja (csak Talleyrand), hogy Sándorra új háborús konfliktus esetén nem számíthat. Elbizakodottságában meghódított tartományként kezeli Ausztriát. A helyzet rohamosan rosszabbodik. Napoleon nem tűr meg többé Európában maga mellett független uralkodót. Spanyolország erőszakos megszállása után Metternich biztosra veszi, hogy Ausztriát is be fogja kebelezni Nagy Károly birodalmába. „A két állam nem állhat fenn egyidejűen" —— írja 1808 március 3-án. — „A francia császár nem tűr meg maga mellett más uralkodót, azokat a koronás kerületi előljárókat viszont, akik a császárnak köszönhetik hivatalukat, akik alattvalóik vérével és pénzével fizetik vissza a császárnak felemeltetésüket, nem nevezem uralkodóknak." Franciaország kénytelen megsemmisíteni Ausztriát, szegezi le július 1-én újból. Napoleon nem nyugszik. Mihelyt elnyelt egy államot, már a soron következő bekebelezését készíti elő. Elég egy

pillantást a térképre vetni és kiderül, hogy melyik a soronkövetkező.

Miután azonban Ausztria pillanatnyilag nem szállhat szembe Napoleonnal, Metternich mindent elkövet, hogy késleltesse az összeütközést. „Időt kell nyernünk" — izeni haza — „halogatnunk kell a döntést, míg felkészülünk, míg megerősödünk." Kárörvendve figyeli, mennyi áldozatába kerül Napoleonnak Spanyolország pacifikálása. Ha ez így megy tovább — dörzsöli kezét — rövidesen eljön a nap, amelyen egyforma erősek leszünk.

4.

Az a nap azonban egyelőre még messze van. Metternich, hogy a gyanakvó Napoleont megnyugtassa, a csélcsapot játsza, táncol, flörtöl, szerelmeskedik. Ezekben a hónapokban a Spanyolországban harcoló Junot tábornagy hitvesét vigasztalja, Abrantes hercegnőjét, aki később kimerítően megírta emlékirataiban Metternichhel volt kapcsolata történetét. „Egy este letérdelt előttem és szerelmet vallott. Szavai oly megindítóak voltak, hogy szemeim könnybelábadtak és erőm elhagyott. Ő felpattant, átölelt, ajkamra nyomta ajkait: gyengeségemmel visszaélve a kertünkben lévő barlangba cipelt s mire magamhoz tértem, megtörtént a bűn, mely annyi könnyhullatásomba került azóta." Egyelőre azonban nem gyötörte bűntudat. Metternich — írja — minden este meglátogat. A neuilly-i hídnál kiszáll a fogatából, gyalog jön hozzám, hajnalig nálam van." De a követ Napoleon nővérét sem hanyagolta el. Váltogatva hódolt egyiknek is, másiknak is.

Hogyan? — háborog az erkölcsös olvasó. — Két szeretővel csalja egyszerre hitvesét, a nagy Kaunitz unokáját, akinek a karrierjét köszönheti? Fidonc! Miféle kispolgári skrupulusok ezek? A nagy Kaunitz unokája mélységesen megveti a feleségi mivoltukkal fenekedő, kicsinyesen féltékenykedő asszonyokat. Ő is szenvedélyesen politizál s ebben olyan elfogult, vagy olyan jóhiszemű, hogy mindent jóváhagy, sőt támogat, amit ura politikai érvekkel indokol. Metternich politikából udvarolt Drezdában a kurlandi hercegnőnek és Bagration hercegnőnek, és most politikából csapja a szelet a bergi nagyhercegnőnek és a szalmaözvegynek, mert van-

nak titkok, amikről csak úgy értesülhet az ember, ha összefekszik a titoktudóval. Ezt egy kancellár unokájának meg kell érteni.

Napoleon nem bánja, hogy húga Metternichhel csalja az urát, őt csak az bosszantja, hogy Ausztria nemcsak nem hajlandó fentartás nélkül szolgálni akaratát, de még hozzá alattomban fegyverkezik is. Hirtelen elhatározással meneszti Champagnyt; újra Talleyrand a külügyminisztere. Metternich a következő kommentárt fűzi Talleyrand visszahivatásához:

„Hogy Champagny úr nem állja meg a helyét a külügyminisztérium élén, az előrelátható volt. Aki annyira simulékony, mint ő, az nem lehet más, csak gerinctelen. Napoleon már most, habár nem tűr ellentmondást miniszstereitől, azt sem szereti, ha azok erélytelenek, mert az ilyen ember bizonytalanságot terjeszt maga körül és nem tud tekintélyt tartani".

Talleyrand Metternich őszinte meglepetésére felújítja az Ausztriával való barátságos együttműködés gondolatát. Itt a pillanat — mondta Metternichnek, alighogy elfoglalta hivatalát, — amikor újra tárgyalhatunk. Európának szüksége van Ausztriára s nekünk elsőrendű érdekünk, hogy biztosítsuk fennmaradását, mint nagyhatalomét. Másfél óra hosszat fejtegeti Metternichnek, hogy Franciaországnak miért áll érdekében Ausztria megerősödése.

Mi lehet az oka — veti fel a kérdést Metternich — hogy Talleyrand megint osztrák barát? És megfelel a kérdésre.

„Talleyrandot bosszantja, hogy ki van szolgáltatva a császár kényekedvének. Ő mindig az elvek embere volt. Csakhogy eddig feláldozta elveit nagyravágyásának, főként pedig a kapzsiságának, mert pénzért mindenre kapható volt, úgyhogy csak akkor hozakodott elveivel elő, amikor azok összeestek érdekeivel. Most újra hatalmon van és mérhetetlenül gazdag. Most már nyugodtan érvényesítheti elveit. Elérte, amire törekedett."

5.

A francia császár és az orosz cár 1808-ban összehívták a kontinens uralkodóit. Az összejövetelnek nem volt konferencia jellege. A két császár csak tüntetni akart

egyetértésével, dokumentálni akarta a világ előtt szövetségük mindenhatóságát. Ausztria nem tartozott a vazallus államok közé. Nagyhatalmi pozícióját gyakorlatilag elvesztette ugyan, de morálisan még mindig nagyhatalomnak számított. Presztizskérdés volt tehát a számára, hogy császára egyenrangú félként szerepeljen Sándorral és Napoleonnal az erfurti találkozón. Napoleon azonban nem volt tekintettel Ausztria érzékenységére, mert tudta, hogy Ausztria titokban fegyverkezik. Hiába hivatkozott Metternich arra, hogy a fegyverkezés nem irányul Franciaország ellen, hiába hangoztatta, hogy Ausztria önmagának tartozik azzal, hogy tekintélyének megfelelő hadsereget tartson fenn, Napoleon nem volt hajlandó egyenrangú félként kezelni Ausztriát. Mi több, Metternich megkeresésére azt felelte, hogyha a császár mindenáron találkozni akar vele, menjen Csehországba vadászni, s állítson be Erfurtba ötletszerűen. Formálisan nem hívhatja meg. Az indítványt Metternich természetesen visszautasította. Ferenc császár nem járulhatott a saját jószántából a császár elé, mint a vazallus uralkodók. A viszony a két állam között mindjobban elmérgesedett. Napoleon már csak az elkerülhetetlen udvariassági formulákra szorítkozott a Metternichhel való érintkezésben. Ez volt a stereotip kérdése hozzá: Hogy van a kedves felesége? Mire Metternich rendíthetetlen nyugalommal azt válaszolta: Jól.

Az erfurti találkozó — amelyen Európa összes kisebb uralkodói körüludvarolták a két autokratát, azt a látszatot keltette, hogy Európa alávetette magát a kéthatalmi rendszernek. Ausztria távolmaradása fel kellett hogy tűnjön a megjelent fejedelmeknek. A helyzet nem maradhatott ennyiben. Napoleon lesietett Spanyolországba, visszahelyezte a trónra József fivérét s mihelyt a Pyrenneusok mögött rendet teremtett, le akart számolni Ausztriával. Ürügyül Ausztria fegyverkezését használta fel. „Azt akarják, hogy újra Schönbrunnban teremjek?“ — támadt ingerülten Metternichre. — „Császárom elsősorban azt óhajtja, hogy több tiszteletet tanusítson irányomban, aki a személyét képviselem.“ Mire Napoleon Metternichre rontott és dühében megrángatta a zsabóját. Aztán, mihelyt lecsillapodott, elküldte Metternichhez a külügyminiszterét, kérve, hogy felejtse el a történteket. Csak azért kiabált vele nyilvánosan — izente — hogy benyomást tegyen a

környezetére. Mindezt nem kell komolyan vennie, neki Metternich személyileg felettébb rokonszenves. „Mondja meg őfelségének“ — izeni vissza Metternich — „hogy én őt sohasem vettem komolyan“.

Napoleon csakugyan táborba szállt. Metternich kikérte útlevelét, de azt a választ kapta, hogy Párist egyelőre nem hagyhatja el.

6.

Ferenc császár látcsövön figyeli a Bisambergről a nagy csatát. „Ki vezényli a jobbszárnyat?“ — kérdi kíséretétől. — „Rosenberg tábornok“ — felelik neki. — A császár arcán derű ömlik el. „Rosenberg tábornok? Akkor jól nézünk ki.“ Félóra mulva a jobbszárny fejvesztve menekül. A császár megnyugodva bólint, mint akit a fejlemények igazoltak és azt mondja: „Na most már mi is szedelőzködhetünk“.

Napoleon újra megfenyítette Ausztriát. Másodszor száll meg Schönbrunnban. Diadala azonban nem tökéletes. Négy évvel ezelőtt az egész osztrák ármádia kapitulált. Most nem sikerült az osztrák hadsereget megsemmisítenie, sőt kis híja, hogy csapdába nem esett Lobaunál. Ferenc császár Bécs eleste után sem kér békét, Károly főherceg Csehországban ujjászervezi hadseregét. Menjen utána? Ha újabb hadműveletekbe bocsátkozik, azt is kockára teszi, amit elért. Helyzete egyáltalán nem rózsás. Spanyolországban, ahol kétszázezer főnyi hadserege van lekötve, forradalom tört ki, az angolok partraszálltak Walcheren szigetén és Antwerpent fenyegetik, Párisban Fouché intrikál ellene. Be kell fejeznie a hadjáratot, hogy vissza siethessen Párisba. De kivel tárgyaljon? Ferenc császár Tatán tartózkodik, nem ad életjelt magáról. Sürgősen intézkedik, hogy küldjék le utána Metternichet. Az feleségét visszahagyva, felkerekedik Párisból. Bécsből azonban azt izeni Napoleonnak, aki beszélni óhajt vele, hogy előbb a császáránál kell jelentkeznie. Ferenc császár azzal fogadja, hogy külügyminiszterének szemelte ki a lemondott Stadion gróf helyére. Metternich szabadkozik, de a császár ezzel a lapidáris megokolással hárítja el ellenvetéseit: „Das ist halt so, ich kann es nicht ändern“.

Metternich álláspontja az, hogy Ausztria csak olyan

békefeltételeket fogadhat el, amelyek nagyhatalmi méltóságával összeegyeztethetők. Párisi tartózkodása során egyre jobban megbizonyosodott afelől, hogy Napoleon hatalma ingatag, hogy az orosz szövetség illuzórikus, hogy Talleyrand és Fouché vállvetve dolgoznak a császár megbuktatásán. Ha nyomban megkezdené a tárgyalásokat Napoleonnal, ki is csikarhatná tőle a megfelelő békefeltételeket. Metternich azonban ki akarja várni a tiroli lázadás, a poroszországi megmozdulás, a pápa elhurcoltatásának morális következményeit. Túlságosan tisztában van Napoleon gyengéivel s éppen ezzel szalasztja el a kedvező pillanatot. Közben ugyanis megváltozik a konstelláció. Az angolok kiürítik Walcherent, a spanyol lázadás kudarcba fullad s Napoleon újra lóhátról beszél vele, majd megszakítja a tárgyalásokat és ultimátumot intéz Ferenc császárhoz, azzal a felszólítással, küldjön hozzá egy tábornokot, akivel közölni fogja békefeltételeit. A tábornok jelentkezik Schönbrunnban, átvesz a császár kabinetirodájában egy lepecsételt levelet, s anélkül, hogy tudná, mit tartalmaz, távozik. Még el sem hagyta a palotát, már megdördülnek a város körül elhelyezett ütegek és üdvlövéseikkel tudomására adják a bécsieknek, hogy véget ért a háború. A tábornok kíséretében lévő francia tisztek mosolygó arccal szorongatják kezét, gratulálnak sikeres missziójához. Az nem érti a dolgot — ő nem volt felhatalmazva békét kötni, követeli, hogy vezessék Napoleon elé. Azt a választ kapja, hogy Napoleon már elhagyta Schönbrunnt, visszautazott Párisba. Mit tegyen most? Bécs örömmámorban úszik, a francia katonák összeölelkeznek az osztrákokkal. A tábornok elképedve jelenti a császárnak a csalafintaságot. A császár maga sem tudja, mit tegyen. Hirdesse ki, hogy az örömmámor még korai, hogy egyelőre csak a békefeltételeket kapta kézhez? Ez olyan visszahatást vonna maga után, amire gondolni se jó. Ha visszautasítja a békefeltételeket, végkimerülésig kell háborúskodnia. Igy hát beletörődik kényszerhelyzetébe és elfogadja a feltételeket, bármily súlyosak is azok. Ausztria nyolcvanöt millió forint hadikárpótlást fizet és csak százötvenezer főnyi hadsereget tarthat fenn.

7.

Metternich külügyminiszter. Abban a szobában ül, amelyből Kaunitz irányította a birodalom külpolitikáját. Annak a politikusnak az utóda, aki első lépteit egyengette pályáján, akihez felesége révén rokonság fűzi. De ha nem is volna elődjéhez személyes köze, akkor sem tudna szabadulni hatalmas egyéniségének szuggeszciója alól, mely e szobában körülveszi. Akaratlanul is befolyása alatt áll, azonosítja magát vele. Az ő szellemében gondolkozik s minden kérdést így fogalmaz meg: mit tenne a helyemben Kaunitz?

Még a külső körülmények is arra késztetik, hogy Kaunitz szellemében irányítsa a birodalom külpolitikáját. Kaunitz is Párisból került a külügyek élére s egy évvel a megalázó aacheni békekötés után szövetségre lépett Franciaországgal. Ez volt az ő nagy cselekedete, az évszázados előítéletekkel való merész szakítás, a renversement des alliances. Mi volna, tűnődött, ha megismételném a cselekedetét? Mi volna, ha a tehetetlen fogcsikorgatás politikája helyett kiegyeznék vele? Első külügyminiszteri cselekedete: megizenni Napoleonnak, hogy minden igyekezetével rajta lesz, hogy a két állam közötti kapcsolatot szilárddá tegye és hogy lelkiismeretesen eleget fog tenni a békeszerződés feltételeinek.

Kiinduló pontja helyes volt. Kettétépni a békeszerződést, háborúra készülni a békekötést követő általános megkönnyebbülésben, képtelenség. Napoleonnak sem áll érdekében Ausztriát megsemmisíteni, ha Ausztria meggyőzi arról, hogy békeszándéka becsületes. Arról persze nem lehet szó, hogy Ausztria Franciaország vazallusává süllyedjen, ahogy Napoleon szeretné, nagyhatalmi állását minden körülmények között meg kell tartania. De hogyan, ha nem szabad fegyverkeznie?

Mit tenne Kaunitz a helyemben? — veti fel újra a kérdést s egyszerre csak megcsillan előtte egy lehetőség, ugyanaz, ami annakidején Kaunitz előtt. — Persze, Kaunitz idejében más volt Ausztria. Ő egy hatalmas Ausztria nevében tárgyalt Franciaországgal arról, hogy ... De az ajánlat még mindig megtisztelő, ha tekintetbe vesszük, hogy Napoleonról van szó ... Csupán az fontos, hogy az ajánlattal ne Ausztria álljon elő ...

Napoleon válófélben van Josephinetől, mert dinasztiát akar alapítani. El akarja venni szövetségesének, Sándor cárnak húgát. De mért ne vehetne el osztrák főhercegnőt? Ha ezt nyélbeüti — úgy ahogy Kaunitz, mikor elvétette XVI. Lajossal Mária Antóniát — akkor az osztrák politika hagyományos eszközeivel — tu felix Austria nubes — visszanyeri a réven, amit a vámon elveszített...

Mindez persze körülményes, kényes vállalkozás, amelyet igen óvatosan kell elindítani. De hogyan, hogyan nem, csakhamar az összes érdekeltek érzik, hogy van a levegőben egy eshetőség, amely persze még alaktalan s talán csak légvár, s amit éppen ezért senkinek sem szabad a nevén neveznie.

Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy Napoleon válik. Josephine elájul, mikor tudatja vele elhatározását. Hetekig tart, amíg lecsillapodik. Végül a családi tanács előtt ünnepélyesen beleegyezik. Erre Napoleon felhatalmazza oroszországi követét, kérje meg a számára a cár húgának, Anna nagyhercegnőnek a kezét. Az orosz udvar kínos helyzetben van. Az anyacárnő nem akarja kiszolgáltatni lányát az emberevőnek, viszont kosarat sem mernek adni Napoleonnak. Az, hogy minden eshetőségre legyen ütőkártya a kezében, semmire sem kötelező évődéssel értésére adja azoknak, akiket a dolog legjobban érdekel, hogy tudomásul vette a bécsi kifejezetlenül is kifejezett ajánlatot. Egy bálon maskarában és álcában félrevonja az ugyancsak maskarás és álcás Metternichnét, aki még mindig Párisban tartózkodik s a jelmez anonimitásában a következőképpen évődik vele: „Hallotta szép maszk, hogy a császár nászra készül? Állítólag el akar venni egy osztrák főhercegnőt". „Mesélik" — feleli a grófnő ravaszul. — „Nos és hozzáadják?" — firtatja a jelmezes férfi. — „Kétlem" — évődik a grófnő. — „Ön hozzámenne Napoleonhoz, ha főhercegnő volna?" „Nem én" — feleli a grófnő kacéran. — „Gonosz" — dohog tréfásan Napoleon.

Metternichné sürgősen megírja férjének ezt a kis jelenetet. Metternich tisztában van a jelentőségével. A cári familia nyilván habozik, Napoleon rájuk akar ijeszteni. Feltevése helyes volt. Ez akkor derül ki, amikor Josephine, az excsászárné, aki most Malmaisonban tart udvart továbbra is császárnői címmel és hárommillió frank évi civillistával, annak ellenére, hogy az államtanács már

felbontottnak nyilvánította Napoleonnal való házasságát — Josephine 1810 január 3-án magához kéreti Metternichnét és néhány kedves bevezető mondat után a következőket közli vele: „Azt hallottam, hogy a császár meg akarja kérni Mária Lujza osztrák főhercegnő kezét. Tegnap megkérdeztem tőle, igaz-e ez? Azt felelte, hogy még nem határozott, de láttam rajta, hogy érdekli a dolog és csak azért nem nyilatkozik, mert nem akarja visszautasításnak kitenni magát. Ami engem illet, szívvel-lélekkel mellette vagyok, hogy a főhercegnőjüket feleségül vegye. Ha sikerül, nem áldoztam fel hiába magam".

Ennél is több történt. A császár este megszólítással tünteti ki Metternichnét, megdícséri aranybrokát ruháját, megcsodálja gyémántkarkötőjét, kártyaasztalához invitálja, a l'hombre játszma közben Bécsről és a császári családról beszélget vele. Metternichné megadja a kívánt felvilágosításokat. A császár nyilvánvalóan meg volt elégedve vele, mert a beszélgetés után így nyilatkozott a grófnőről: Nagyon becsülöm Metternichnében, hogy sohasem politizál. Amivel legmagasabb elismerését fejezte ki Metternichné iránt, aki férje képviseletében és megbízatásában a legtevékenyebb mozgatója volt annak a láthatatlan akciónak, melyet sans y toucher mindenki szenvedélyes érdeklődéssel követett.

Metternich Bécsből figyelte a játszmát, melynek minden motívumát és mozzanatát érteni vélte. „Maradj csak tovább is tartózkodó" — írta feleségének. — „Nem szabad a fejleményeknek elébe vágni. Elsőrendű érdekünk, hogy Napoleon legyen a kezdeményező. Ezt a játékot az irányítja, aki tovább tud hallgatni. Aki megszólal, az elárulta magát".

Csakhogy nem számolt Napoleonnal, aki mint mindig, ezúttal is túltette magát a játékszabályokon. Mikor oroszországi követe tudatta vele, hogy a cári udvar még mindig nem tudta elhatározni magát, Napoleon magához hivatja az osztrák követet és ultimátumszerűen közli vele, hogy feleségül óhajtja venni Mária Lujza főhercegnőt. „Huszonnégy órán belül tudni óhajtom, hozzám adják-e?" „Huszonnégy órán belül? — hüledezik a követ. — Ilyen rövid idő alatt még csak értesíteni sem tudom a bécsi udvart fenséged ajánlatáról." „Már pedig, ha huszonnégy órán belül nem kapok választ, tárgytalan az ajánlatom"

— feleli Napoleon. „Ebben az esetben“ — felelte az osztrák követ — „a huszonnégyórás haladéknak sincs célja. Közlöm felségeddel, hogy a császár megtisztelve érzi magát“.

Napoleon túljárt Metternich eszén. Látta, hogy mi a szándéka és brutálisan elébevágott. Bécsben politikumnak fogják fel házasulási szándékát? Nos, hát igen, politikum, de az övé. Három nap mulva egybehívja az államtanácsot és bejelenti, hogy megházasodik. „Isten a tanum, hogy az elhatározás végtelenül nehezemre esett. A császárnővel tizenöt évig éltem boldog házaséletet, azonban mulhatatlanul gondoskodnom kell utódról. Franciaország érdekének feláldoztam családi boldogságomat. Választásomban az vezetett, hogy minél előnyösebb dinasztikus kapcsolatot teremtsek Franciaország és egy másik európai nagyhatalom között. Mindent meghányva-vetve két uralkodóház között választhattam: az orosz és az osztrák között. Anna nagyhercegnő, akire először gondoltam, csak tizenöt éves s így a legjobb esetben is csak három év mulva szülhetne. (Elhallgatta, hogy kosarat kapott.) Az osztrák főhercegnők — folytatta — termékenyek. Mária Lujza anyja tizenhárom gyermeket hozott világra, de van elődje, aki tizenhétszer, sőt olyan is, aki huszonhatszor szült. Ez biztosíték a számomra is“.

8.

Mária Lujza csaknem elájult, mikor közölték vele, hogy a francia császár megkérte a kezét. Aztán lassankint belenyugodott. Most már érdekelte, izgatta a szerep, amelyre kiszemelték. Mikor megtudta, hogy sorsa megpecsételtetett, gyermekes kíváncsisággal faggatta a francia követet: „Milyen ember a császár? Szereti a zenét? Meg fogja engedni, hogy folytassam a hárfaleckéimet? Meg fogja engedni, hogy a füvészkertbe járjak? Imádom a zenét és a virágokat. Igaz, hogy a múzeum közel van a Tuileriákhoz? Jaj, de jó! Akkor majd sűrűn ellátogatok oda. Tud a császár táncolni? Most tanul? Jaj, de jó, én is most tanulok, de a francia négyes olyan bonyolult, hogy sohasem tudom, mikor melyik figura következik“. A követ megnyugtatta a kis nyugtalant: a császár rendkivül igénytelen, a főhercegnő kedve szerint élhet a kedvteléseinek, mert

uralkodójának egyetlen vágya az, hogy hitvese jól érezze Párisban magát.

Metternich a következőket írja feleségének: „Egész Bécs a küszöbön álló nászról beszél. A lelkesedés leírhatatlan. Ugy ünnepelnek, mint a Messiást. Mindenki tudja, hogy az ideát én vetettem fel, én kezdeményeztem. Fiatal korom ellenére aranygyapjas lovag leszek, de meg is érdemlem. A főhercegnőt szeretni fogják a franciák, mert jólelkű, kedves és szerény. Vonásai inkább csunyák, mint szépek, de az alakja kitűnő; ha kiöltöztetik, ha felcicomázzák, egészen jól fog mutatni. Kértem, hogy mielőtt elutazik, táncoljon szorgalmasan, de ne nyilvánosan, amíg nem biztos a dolgában."

Március 4-én megérkezik Berthier marsall Mária Lujzáért. A jelképes esküvőn Károly főherceg helyettesíti a vőlegényt. Utána Mária Lujza búcsút vesz környezetétől és holmijaitól. Berthier felkíséri a főhercegnőt lakosztályába. A kis menyasszony egyenkint vesz búcsút a családi képektől, a bútoroktól, a hímzéseitől, a rajzaitól, a kanári madaraitól s végül könnyekben ázva a kutyuskájától. Ó, ha magával vihetné a kutyust Párisba, dehát erről szó sem lehet, mivel a mindenről értesült bécsi udvar nagyon jól tudja, mennyi bosszúsága volt Napoleonnak, azaz hogy akkor még csak Bonaparte tábornoknak mint fiatal férjnek, Josephine-el, aki állandóan az ölebét becézgette és még éjszakára sem volt hajlandó megválni tőle. Napoleon őrjöngött; bántotta, idegesítette, hogy állandóan ott fészkelődik közöttük az öleb. Berthier meghatva nézte a megindító búcsúzkodást s egyszercsak eltűnt a kis főhercegnő mellől. Hónapok mulva, mikor már házasok voltak, Napoleon a homlokára csapott, mint akinek hirtelen eszébe jut valami, hamiskásan hunyorítva Mária Lujzába karolt, magával vonszolta egy hosszú folyosón s megállt vele egy csukott ajtó előtt.

— Egy kis meglepetés — mondta és felrántotta az ajtót.

A szoba hű kópiája volt Mária Lujza schönbrunni budoárjának — azaz hogy, dehogy volt kópia, minden ott volt eredetiben, a családi képei, a hímzései, a kanári madarai s ott volt a kutyus is — Berthier megbeszélte a császárral, hogy Mária Lujza minden kedves holmiját utána küldeti Párisba...

9.

A főhercegnő március 13-án indult útnak Bécsből, méltósággal, kényelmesen. Családja Sankt Pöltenig kísérte, udvarhölgyei és kamarásai az osztrák határig. A határon túl francia díszkísérettel folytatta útját. Napoleon türelmetlenül várta jövendőbelijét. Eredetileg az volt a szándéka, hogy Compiègneben fogadja Mária Lujzát, de mikor megtudta, hogy a karaván elindult Vitry-le-François-ból és Soisson felé tart, máshogy határozott. Felvette egérszürke, megviselt uniformisát, amelyen még rajta volt a csata pora, hintóba ült sógorával, Murat-val és Soissonba hajtatott. Borús idő volt, csakhamar zuhogó eső verte a kocsi ablakait. Soissonba érkezve, Napoleon kiszállt a hintóból s az eső elől egy eresz alá húzódva, várta a díszmenetet. Az volt a szándéka, hogy mint a császár küldönce rangrejtve levelet nyújt be Mária Lujzának a hintó ablakán. Feltünt a menet. Mikor a batár a templom elé ért, a császár kilépett az eresz alól. Csele azonban nem sikerült, mert a kocsis felismerte, leugrott a bakról és mély hajlongásokkal felrántotta a hintó ajtaját. Napoleon dühös pillantást vetett a tökfilkóra, és beszállt a hintóba a menyasszonyához. Meg volt elégedve választásával. Menyasszonya csinos volt, fiatal, üde. A császár nyomban udvarolni kezdett neki. Megcsipkedte arcát, ölelgetni kezdte, úgy kezelte, mint a baka a babáját. Aztán elrendelte, hogy Soissonban megállapodnak, ott töltik az éjszakát. Úgy is történt. Másnap reggel sugárzó arccal jött ki a feleségétől, meghuzigálta a hűséges Duroc fülét és azt mondta neki: „Német nőt kell elvenni, fiam. Szelídek, naivak és üdék, mint a frissen szakasztott rózsaszál". És visszatért Mária Lujzához és az ágyba kérette a reggelit.

10.

Másnap ismét idegen hintók vágtattak át Soissonon. Metternich volt a kíséretével. Tulajdonképpen együtt utazhatott volna Mária Lujzával, ha súlyt helyezett rá, hogy fogadtatásának tanuja legyen, de bármily fontosságot tulajdonított jelenlétének, be kellett egy értesítést várnia, amelyet csak a Mária Lujza elutazását követő napon kapott kézhez. Ment volna ő már előbb is Párisba, de

nem mehetett egy kínos eset következtében, mely távollétében játszódott le ugyan, de amely azért felettébb kényelmetlen volt a számára. Az olvasó bizonyára emlékszik még rá, hogy Metternichnek párisi követ korában két asszonnyal volt egyidejűleg viszonya: Karolinával, a császár nővérével és Junotnéval, akinek a férje — Napoleon leghűbb marsalljainak egyike — abban az időben Spanyolországban vitézkedett. Nos, az történt, hogy egy jelmezes bálon, amely még hozzá a frissen visszaérkezett vitéz Junot tiszteletére rendeztetett, egy nő, nyilván a féltékeny Karolintól felbujtatva, ezt suttogta a marsall fülébe: Ha tudni akarod, hányadán vagy a feleségeddel, kutasd át a fiókjait és keress meg egy rózsaszínű szalagos levélköteget. A többi a te dolgod. A marsall hazarohant, megtalálta a leveleket és irtózatos jelenetet rendezett hajnalban a feleségével, aki gyanútlanul tovább bálozott. „Megcsaltál, bestia“ — üvöltötte — mindent tudok. Megcsaltál Metternichhel, nyomorult. Hiszen még Bécsbe is irdogálsz utána. De most leszámolunk! Imádkozz, mert meghalsz!“ De nem rendezett igazi vérfürdőt, hanem csak tört, zúzott, aztán tollat ragadott és felelősségre vonta Metternichet. „Gróf úr“, írta neki, „ön tönkretett engem, aki soha nem vétettem önnek, ön összetörte családi boldogságomat; ezért elégtétellel tartozik nekem. Február 15-én Mainzban leszek. A fegyvernem megválasztását önre hagyom. Lehet az mordály, tőr, lovassági kard, — ahogy önnek jólesik, csak az a fontos, hogy egyikünk ott maradjon a terepen.“ Miközben a szavakat keresgélte (a fogalmazás nem volt kenyere), úgy feldühödött, hogy felugrott, berohant a feleségéhez és agybafőbe verte. Hetekig várt válaszra, de a hitvány csábító feleletre sem érdemesítette. Mérgében felment Metternichnéhez és kitálalta előtte az egész históriát. De megjárta vele. Metternichnének pillája sem rezzent, mikor ura hűtlenségéről értesült. „Csillapodjék, marsall, mérsékelje magát. Nem értem, miért olyan izgatott. A mi köreinkben az ilyen eset nem olyan rendkívüli“, s olyan őszinte meggyőződéssel magyarázgatta a magából kikelt marsallnak, hogy heveskedése mily illetlen és indokolatlan, hogy az végül kezdte már szégyelni magát és egészen megjuhászodott.

Nos hát ez volt az az ok, amely miatt Metternich húzódozott Párisba menni. Nem mintha félt volna Junot-tól,

de írtózott a botránytól s még jobban attól, hogy nevetségessé válik, ha mint külügyminiszter, egy házastársi botrány központjába kerül. Nem mert jelentkezni Párisban, míg az ügy el nem simul. Végre megnyugtató választ kapott. „Ami Junotnéveli ügyedet illeti", írta hűséges és higgadt hitvese, „az sajnos, valóban nagy port vert fel. Még szerencse, hogy a császár nem haragszik érte. A minap azt mondta nekem: Ebből is láthatja asszonyom, milyen rosszak az emberek. Nővéremet is hírbehozták a férjével." Ami persze megint csak szelid öngúny és ártatlan gonoszkodás, mert mind a ketten kitünően tudták, hogy Metternichnek Karolinával is viszonya volt. Napoleon e tekintetben ép oly türelmes volt, mint Metternichné. Még a saját kárára is. Ő is elmondhatta, mint Victor Hugo: „Minden zsenit megcsalt a felesége. Engem is." Napoleon nem neheztel rá, Junot nem lövi keresztül — Metternich nyugodtan jöhet.

11.

Megérte, hogy otthagyta a hivatalát. Ha politikailag csalódott is várakozásában — mert e tekintetben nem ért el semmi érdemlegeset, Párisban csak a hiúságát legyezgetik — de itt aztán mindent megkap, amire egy hiú ember csak áhítozhat. Napoleon megöleli, családtagként fogadja, a kormány, a hatóságok, a város ünneplik. Dagadó önérzettel jelenti Bécsbe: „Soha nem fogadtak Franciaországban külföldit nagyobb hódolattal és lelkesedéssel." Résztvesz Mária Lujza esküvőjén. A császár lányát Fesch bibornok adja össze Napoleonnal a Louvre kápolnává átalakított Salon Carréjában. Mária Lujza gyémánthímes ruhát visel, három királyné viszi uszályát. Az államtanács ünnepi vacsoráján Kelemen felköszönti a várvavárt utódot, a római királyt. Elégedetten jelenti Bécsbe, hogy Napoleon fülig szerelmes a feleségébe. A munkabírás monstruma megváltoztatta szokásait. Naphosszat a feleségével édeleg, hárfajátékát hallgatja, a fonalat tartja, ha gombolyít és kifulladva lohol mögötte a fűrészporban, mint a lovászmestere, már csak azért is, hogy fogyassza magát. Mária Lujza is boldog. „Tévedtek, ha azt hiszitek, hogy félek a császártól", írja haza, „Ő fél éntőlem."

Mi volt a kis osztrák főhercegnőben, hogy ennyire le tudta kötni a világ urát? Semmi különös. Nem volt se szép, se eszes, csak fiatal, szelid és üde, csupa puhaság, csupa gömbölyűség. Állítsuk úgy ide, ahogy egy hűvös és elfogulatlan ítéletű asszony látta volt — ismerősünk, Junotné, aki az esküvő idején urával Spanyolországban tartózkodott (amiből az olvasó megnyugodva állapíthatja meg, hogy az megbocsájtott neki) és aki mihelyt hazakerültek, sietett bemutattatni magát az új császárasszonynak. Emlékirataiban fesztelenül feljegyezte benyomásait.

„Mária Lujza tizenkilenc éves", írja, „alakja nem rossz, sőt, ha keble nem volna annyira telt és a válla annyira széles, jónak volna nevezhető. A bájt azonban teljességgel nélkülözi, ami annál lehangolóbb, mert különkülön mindene kifogástalan, csak az egész nem megy össze. Nagy kalmuk szeme van és vastag osztrák ajka. Egy és más testrésze rubensi méretű, de a kezei vékonyak és a karjai nevetségesen rövidek, így hát az alkata aránytalan. Napoleont üdeségével és gyönyörű hajával hódította meg. Hogy ez sikerült, az igen nagy dolog, mert pazar nők tündökölnek a környezetében. Tagadhatatlanul szerelmes Mária Lujzába."

„Kíváncsiságtól hajszolva készültem a palotába. A lépcsőházban meglassítottam a lépteimet és olyan méltóságteljesen vitorláztam be a fogadószalonba, mint egy született hercegnő. Tudtam, hogy az osztrák főhercegnők ildomkérdésekben kínosan igényesek. Ám én annyit forogtam udvari körökben, hogy ez nem félemlített meg. Három mély bókkal a császárné elé járultam, mind a hármat viszonozta. Most vártam, hogy kitüntessen megszólításával.

Beszélgetést kezdeni nagyon nehéz, különösen tanúk előtt. Valamennyi jelenlévő tekintete rajtunk csüngött. Az ilyen helyzet nem kellemes; de hallgatnom kellett; nem volt szabad megszólalnom, amíg a császárnő nem beszélt.

Végül, miután előzőleg kedvesen szemügyre vett, megszólalt. „Mennyi időt töltött Spanyolországban?", kérdezte. Madridban is volt? Meg: Nagyon meleg volt Spanyolországban? Aztán, hogy magam szoptatom-e a fiamat. Végül: Junot közelében tartózkodtam-e, mikor megsebesült?

Mit szól a császárnéhoz? faggattak a kihallgatás után.

El vagyok bűvölve tőle, feleltem. Miért híresztelik róla, hogy nem szép? Egész csinos.

Akinek így nyilatkoztam, elmosolyodott és hallgatott.

Pár nap mulva cercle-re voltam hivatalos. Már bemutatásom napján visszamondták nekem, hogy a császárné azt mondta rólam, hogy a bemutatott hölgyek közül én bókoltam a legelegánsabban. Hogy igazán így nyilatkozott-e felőlem, nem tudom; mindenesetre hálás voltam véleményéért. Talán ez az oka, hogy másodszor is elbűvölőnek találtam és őszintén megcsodáltam gyönyörű szőke haját és hattyúnyakát. A császárné megint spanyol dolgokról beszélgetett velem; azt kérdezte, hogy sokkal melegebb van-e Spanyolországban, mint Franciaországban? Én kitűntetőnek találtam, hogy megint spanyol dolgok felől kérdezősködik a császárné, mintegy jelezte ezzel, hogy számontart. Néhány nap mulva újabb cerclen vettem részt. A császárné ismét Spanyolországról kérdezősködött. Ezúttal már monotonnak találtam társalgásunkat. De a császárné további találkozásaink során is következetes maradt magához és sohasem volt hajlandó másról mint Spanyolországról beszélni velem."

12.

Metternichnek több szerencséje volt Napoleonnal. A császár, akit követ korában merevnek, dölyfösnek s indulatkitöréseiben sértően modortalannak talált, megváltozott.

Ellenállhatatlan szeretetreméltóságával meghódította Metternichet. A nyilvánosság előtt megkülönböztetett tisztelettel társalgott vele, meghitt körben, vagy éppen kettesben pedig egészen kivetkőzöttt imperátori méltóságából és úgy kezelte Metternichet, mint a legbensőbb bizalmasát, aki előtt teljes nyiltsággal kifejtheti szándékait, terveit, gondolatait. Megbeszélte vele a világhelyzetet, nyilatkozott előtte Poroszországról, Oroszországról, Szilézia sorsáról, a balkán problémáról, a Svédországban esedékes uralomváltozásról, bel- és külpolitikai feladatairól és, last not least, mithikusan ködös világuralmi ábrándjairól. Metternich meghökkenve hallgatta a tények és viszonylatok döbbenetesen preciz ismeretén alapuló, de végső

konkluzióiban mindezekkel mégis ellenkező, zsarnokian önkényes nyilatkozatait. Ami az előbbieket illeti, ámult és okult; az utóbbi nem minden áhitat híján való szánalommal, idegenkedéssel töltötte el. Lehetetlen volt nem megilletődnie Napoleon szellemének mélységétől és elgondolásainak dinamikájától; lehetetlen volt fel nem ismerni, hogy epochális politikai lángelme tiszteli meg bizalmával, akinek a maga erejéből szerzett hatalma, impulzivitása, stratégiai zsenije és ellenfeleinek szánalmassága módot adott s előreláthatólag tovább is módot fog adni arra, hogy megvalósítsa szándékait — s mégis mindig azzal az érzéssel távozott Napoleontól, hogy valahol hiba van a világhódító számításaiban s hogy a végső cél, amelyre minden erőfeszítése irányul — a francia ráció jegyében megszervezett kontinens álma — megvalósíthatatlan ábránd. Az marad, az kell, hogy maradjon, mert mint már eddigi részleges valóságából is kiderül, mesterkélt konstrukció. Meddig állhat fenn az ilyen alakulat? Hiszen már most is recseg, ropog, mindenütt rések tátonganak, amiket vérrel kell betömnie. Metternich megértette Napoleont végcéljában és eszközeiben is; megértette még azt is, amire Napoleon, aki csak imperialista önkényuralma kiteljesítése céljából taszított le trónjukról császárokat és törölt el országhatárokat (de ugyanakkor önmagához következetlenül új uralkodókat ültetett a népek nyakára és mesterkélt államszövetségi alakulatokat konstruált, nem gondolta, hogy a meghódított tartományok központi közigazgatásával, a Contrat Social szellemében fogant, de annak ködös általánosságait a jogok és kötelességek reális kompendiumává összefoglaló Code Civil kihirdetésével és az egységes tervgazdálkodás első kísérleteivel már elébe dolgozott valaminek, aminek majd egyszer Európai Egyesült Államok lesz a neve. De Metternichet ez az utópia sem ragadta el. Mindazokkal ellentétben, akik Napoleonnak csak egy érdemét ismerték el kényszeredetten, azt, hogy letörte a jakobinusokat és likvidálta a francia forradalmat, Metternich minden más tekintetben meghajolt Napoleon lángelméje előtt, csak konstruktív államférfinak nem volt hajlandó elismerni őt soha, császári címe és hatalma ellenére sem. Ha egy mondatba akarjuk sűríteni Metternichet, azt mondhatnók, semmi sem tett rá benyomást, semmi sem szédítette el,

amit a mult nem igazolt. Ez ösztönös magatartása volt, családja hagyományaira visszavezethető, egy természetű hetykeségével és hiúságával. Világnézete, erkölcsi magatartása frivol és cinikus volt, mint a XVIII. század grandseigneurjeié, de egy valamiről meg volt győződve, arról, hogy a világ rendje úgy, ahogy azt öntudatának megvilágosulásakor maga körül találta, igazságos, mert mindenkinek meg volt benne a maga helyzetéből fakadó életköre. Ez a világ nem egy erőszakos ember birtoka, aki kénye-kedve szerint szabdalja, parcellázza, hanem évszázadok óta porladó elődök vetélkedésének valósága, lett világ, mely organikusan alakult olyanná, amilyen, látszólagos irracionalitásuk ellenére is racionális intézményekkel, me lyek pontosan körülhatárolják az egyedek és közösségek kiváltságait és kötelességeit, nem csupán jelen szolgálataik vagy érdemük, hanem aszerint a hagyomány szerint, amely létük igazolása s amelynek ők a legfrissebb hajtásai. Ez a világ, ez az organikus világ eleven, tarka, változatos s aki holmi eszmék nevében megakarja fosztani irracionalitásától, az nem a felszabadítója, hanem a zsarnoka lesz, akkor is csak ideiglenesen, mert a népek nem tűrik soká az elnyomatást.

Metternich szemében Napoleon — a császár — forradalmár volt, aki kivételes személyi tulajdonságaival véglegesített egy valójában tarthatatlan történelmi pillanatot s most Európa ura és törvényhozója. Ha ellenségei uralmának törvényességét eddig kétségbe vonták, házassága most szankcionálta hódításait. Ha Ferenc császár vejének fogadta, senkinek sem áll többé jogában kalandornak, bitorlónak tekinteni. Igy tanítja ezt az államtudomány is: *Non est potestas nisi a Deo.* (Minden hatalom Istentől való.) Erről a meggyőződéséről tett hitet maga Napoleon is, amikor Milanóban ezekkel a szavakkal tette fel fejére Nagy Károly vaskoronáját: *„Dieu me l'a donnée, gare à qui la touchera!"* (Istentől kaptam, jaj annak, aki hozzányúl!). Mióta Kaunitz örökében ül, Metternich minden hátsó gondolat nélkül Franciaország törvényes uralkodójának tekinti Napoleont s minden törekvése arra irányul, hogy kiaknázza Ausztria javára a két dinasztia közötti családi kapcsolatot.

Napoleon előbb-utóbb rá fog jönni — így okoskodott — hogy Franciaország nem törekedhetik egyed-

uralomra a kontinens felett. A hatalmat meg kell valamelyik riválisával osztania. ilyen kettő van a kontinensen, a cár és az osztrák császár. Ő mind a két riválisának kesztyűt dobott, de csak Ausztriát sikerült lehengerelnie, orosz riválisa továbbra is fenyegeti. Mi lenne, ha azt a nagyhatalmi szerepet, amelyet az osztozkodásra egyre hajlamosabb Napoleon Oroszországnak szánt, közös megegyezéssel Ausztria örökölné? Ha Napoleon saját érdekében hatálytalanítaná a békeszerződésnek ama cikkelyeit, amelyek eltiltják Ausztriát a fegyverkezéstől, ha megengedné Ausztriának, hogy hegemóniát gyakoroljon a kontinens ama részeiben, amelyek érdekszférája körébe tartoznak? Az elgondolás megvalósítható, mert Franciaországnak is érdeke; csak meg kell győznie Napoleont Ausztria loyalitásáról. Metternich természetesen sokkal körmönfontabb, semhogy indítványokkal állana elő, beéri baráti érzületének hangsúlyozásával. Mária Lujza útján inszinuálja a császárnak Ausztria feltámasztásának szükségességét. „Napoleon szerelmes a feleségébe, hallgat rá. Napoleonnak tömérdek gyengéje van s ha a császárné kellőképpen tud hatni rá, nagy szolgálatokat tehet vele családjának és Európának.“ A császár házasélete felhőtelen. Hiúságának hízeleg, hogy Európa legrégibb dinasztiájába házasodott bele. Házassága kibékítette a legitimitást a forradalommal, konszolidálta művét. Most már vitathatatlanul egyenrangú a legitim uralkodókkal, vérrokonuk. Hitvesétől, aki maga az engedelmesség, a szelidség, el van bűvölve; becézi, babusgatja, boldogan unszolja, hogy mozgassa a fülét, mert egyéb jó tulajdonságai mellett ezzel a mulatságos képességgel is rendelkezik. Egyetlen vágya békében élni a világgal. Anglia talán felhagy végre intrikáival, ha bizonyítékát adja, hogy megértéssel, mérséklettel, jóakarattal uralkodik. Szent Ilona szigetén így emlékezik majd vissza életének e megbékélt három esztendejére: „Nekem talán nem volt szabad átengednem magamat néhány pillanatnyi boldogságnak?“ Mária Lujza unszolására hatálytalanítja a bécsi békeszerződésnek azt a passzusát, mely százötvenezer emberre korlátozta az osztrák ármádia létszámát és haladékot adott az osztrák hadisarc lerovására is. Metternichnek és az osztrák követnek, Schwarzenberg tábornoknak visszaadja azokat az uradalmaikat, amelyekből a württembergi király

kiforgatta volt őket, s mikor a külügyminiszter hazautazik, mellszobrával, értékes szőnyegekkel és sèvres-i porcellánokkal ajándékozza meg.

A következő évben megszületik a napoleoni birodalom várományosa. Világrajötte kis híján anyja életébe került. A császár halálsápadtan lesi a nehéz vajudás kimenetelét. Mikor huszonhat percig tartó gyötrelmes várakozás után beszólítják, rá sem néz a szőnyegen fekvő dermedt kis vakarcsra, csak a felesége érdekli. Abban a hitben van, hogy az újszülött halva jött a világra. Az udvarhölgyek felemelik a kisdedet, forró kendőkbe pólyálják. Végre mozdul, felnyitja szemét, elsírja magát. Napoleon megrendülve kapja ki gyámolítói kezéből, homlokon csókolja, anyjához viszi. Ebben a pillanatban dörögni kezdenek az ágyúk. Tudtul adják a világnak, hogy a császárnak fia született. A Tuileriák körül várakozó tömeg izgatottan számolja a dördüléseket. Ha a huszonegyedik az utolsó, akkor az újszülött leány. De az ágyúk tovább dörögnek. A lelkesedés határtalan. Napoleon a császárné szobájából, az ablak függönye mögül meg-megvonagló vállakkal figyeli az örömujjongást. A világ ura zokog.

Az újszülöttet Napoleon Ferenc József Károly névre keresztelik. Az ünnepélyes aktus után a császár bemutatja az udvarnak a római királyt. Bíborbársony béléső, gyöngyházoszlopos bölcsőben fekszik, melynek boltozatán a dicsőség nemtője tart koronát a feje fölött. Lábacskái előtt nyitott szárnyú sas kuporog.

„Határtalanul boldog vagyok“ — jelenti Mária Lujza apjának. — „Mióta gyermekem született, mégjobban imádom a férjemet. Leírhatatlanul gyengéd hozzám“.

13.

Cambacérès, a kancellár, két évvel előbb így nyilatkozott Napoleon házassági tervéről: Akár a cár húgát veszi el, akár a császár lányát, bizonyos, hogy háboruba keveredik előbb-utóbb azzal a dinasztiával, amelyikbe nem házasodik bele. Feltehető, hogy ezzel Napoleon is számolt, de a két házasság előnyeit mérlegelve úgy vélte, hogy az osztrák császár jobban rá van utalva, mint a cár. Másrészt: a Habsburg házzal kötendő kapcsolat törvényesíti

protektorátusát Németország felett. Ha ezt eléri és el tudja kerülni az Oroszországgal való konfliktust, talán sikerül megvalósítani kontinentális politikáját. Ebben a reményében azonban csalatkozott. A németség egyre kevésbé volt hajlandó a francia katonai megszállást tűrni és a rájuk kényszerített francia adminisztrációt: nyiltan ugyan egyik német állam sem mert szembeszállni a világ urával, s kormányaik nem győzték bizonygatni Napoleon iránti loyalitásukat, de egyik sem mutatott elegendő erélyt ama földalatti szervezkedéssel való felszámolásra, amely patriotikusan jacobinus jelszavakkal izgatott a franciák zsarnoksága ellen. Metternich volt az egyetlen felelős német politikus, aki szembeszegült ezzel az áramlattal, nem annyira Napoleon iránti loyalitásból, hanem azért, mivel tőrhetetlen aulikus felfogásával mélységesen ellenkezett minden olyan megmozdulás, amely az illetékes tényezők állásfoglalásával szembehelyezkedve érzületi érvekkel akarja azokat elhamarkodott és kockázatos politikai kalandokba kényszeríteni. Állhatatosságát, amellyel a Tugendbund-ok és egyéb patriotikus szervezkedések megkörnyékezéseitől távoltartotta magát, a szigort, mellyel e patriotikus szervezkedéseket üldözte, sokan felrótták és felrójják neki. Egyes biográfusai, akik, mint Tritsch, a németség öntudatraébredésének első történeti jelentkezését látják e mozgalmakban, azzal mentegetik Metternichet, hogy csak taktikából szállt szembe nyilvánosan e mozgalmakkal, amelyeknek időelőtti kirobbanása veszedelembe sodorta volna Ausztriát, mielőtt kellőképpen felkészül a leszámolásra E történetírók szerint Metternich tulajdonképpen helyeselte a patrioták célkitüzéseit, csak az időpontot találta korainak azok megvalósítására. Mások, akiknek kevésbé szívügyük Metternich igazolása, azzal vádolják, hogy a népmozgalmak iránti ellenszenvében elmulasztotta felhasználni és történelem-alkotó ténnyé jegecesíteni a németség öntudatra ébredésének ezt a nevezetes pillanatát.

Akárhogy is áll a dolog, annyi bizonyos, hogy Metternich komolyan vette az osztrák-francia szövetséget, mint ideiglenes modus vivendit s minden igyekezetével azon volt, hogy eleget tegyen kötelezettségeinek. Tudta, hogy Napoleonnak meg kell mérkőznie Sándor cárral, de arra számított, hogy ebben a mérkőzésben a cár marad

alul s akkor Franciaországé és Ausztriáé a kontinentális hegemónia. Napoleon presztizse olyan félelmetes, hogy elég, ha megjelenik a Visztula előtt, elég ha megmutatja a cárnak az öklét, ha ráijeszt, hogy az alávesse magát az akaratának. S amikor ez a pillanat bekövetkezett s Napoleon elindult a grande armée-val Észak felé, a következőket írja a szentpétervári osztrák követnek: „Oroszország elveszett. Az orosz hadsereg nem tudja feltartóztatni Napoleont.“ A hadjárat megindulásakor harmincezer főből álló hadsereget bocsát Napoleon rendelkezésére, sőt a megbeszélt kontingensen túlmenően, újabb csapatokat ígér Napoleonnak.

Napoleon kezdeti sikerei igazolják Metternichet. A császár beveszi Vilnát, megszállja Litvániát, továbbnyomul Vitebskig, elfoglalja Smolensk-et, elfoglalja Moszkvát, a szent várost, bennt ül Oroszországban. Aztán persze megfordul a helyzet. Kiderül, hogy a heroikus hadjárat eredménytelen, az orosz haderővel nem sikerült megütköznie, jön a tél és a katasztrófális hazavonulás. Napoleon félelmetes hadseregét felőrlik a viharok és a hósivatagok. Ellenségei azt hiresztelik Párisban, hogy maga is elpusztult a visszavonulás viszontagságaiban, de még mielőtt e rémhír kifuthatná formáját, a császár váratlanul hazaérkezik. Sorsára hagyta hadseregét, álruhában száguldott végig Lengyelországon és Poroszországon s december 18-án bejelentés nélkül állít be a Tuileriákba. Hadserege a megpróbáltatásoktól megtizedelve csüggedten, rongyosan vánszorog keresztül Németországon, mint egykori dicsőségének karikaturája. Németország tulajdon szemével látja az összeomlást s levonja következményeit. A porosz király még Napoleon szövetségese, de a porosz hadsereg parancsnoka, York tábornok saját felelősségére fegyverszünetet köt az oroszokkal. A Tugendbund-mozgalom újra fellángol az egész német nyelvterületen.

Csak Metternich nem hagyja cserben Napoleont. Minden áron meg kell akadályoznia, hogy erejében megfogyatkozott szövetségese helyett most az orosz cár kényszerítse rá Európára akaratát. „Most érkezett el Ausztria történelmi pillanata“ — mondja 1812 december 9-én egy bizalmasának. El van rá tökélve, hogy szembeszáll a közhangulattal, mely kárörvendve ujjong Napoleon kudarcán, szembeszáll mindazokkal, akik elérkezettnek látják a pil-

lanatot arra, hogy leszámoljanak a „korzikai szörnyeteggel". Ezzel csak egy új kaoszt idéznének elő ... Az ő szemében nem Napoleon megbüntetése a cél, hanem az európai egyensúly helyreállítása, melyet most már nem Napoleon fenyeget, hanem Oroszország. „Uralkodómmal egyetértve meg akarom menteni Napoleon trónját", — írja 1812 december 30-án — „már csak Mária Lujzára és a császár kis unokájára való tekintettel is." Hogy ezt elérhesse, közvetítenie kell Napoleon és ellenségei között, meg kell állítania a hajtóvadászatot, de egyben engedékenységre kell kényszeríteni Napoleont is és ez a legnehezebb. Hogy ezt elérje, siettetnie kell Ausztria fegyverkezését, hogy szükség esetén erővel kényszeríthesse a szembenálló felekre akaratát. „Ahhoz, hogy fenntartás nélkül Napoleon mellé álljunk, nem vagyunk elég erősek" — írja 1813 január 3-án — „de ahhoz igen, hogy mint közvetítők eréllyel és határozottsággal lépjünk fel. Magatartásunk általános megnyugvást fog kelteni. Ez az egyetlen szerep, amelynek érdekében háborúskodástól irtózó népeink még hajlandók fegyvert fogni." „Tagadhatatlan" — írja körülbelül ugyanebben az időben egy párisi bizalmasának — „hogy a császár hatalma még mindig félelmetes. De mit ér ez a hatalom, ha minduntalan be kell bizonyítania? Semmi kétség: ha a császár újra szembeszáll ellenségeivel, újra meg fogja semmisíteni őket. De mit eredményezne ez az oktalan vérengzés? Kis idő mulva újabb háborút. Az egyedül helyes megoldás az, ha a császár lemond a hódításairól. Ha erre őszintén elszánná magát, akkor nem harmincezer emberrel, de a monarchia egész erejével támogatnám az oroszok ellen".

De ezzel a politikájával, mely merőben dinasztikus, Metternich igen kevés megértésre talál. „Helyzetem egyre tarthatatlanabb" — panaszkodik. „El vagyok rá készülve, hogy meggyilkolnak" — írja. — Félelme nem alaptalan. A rendőrség két tisztet tartóztat le, akik merényletre készültek ellene. Metternichet azonban nem félemlíti meg az egyre franciaellenesebb közhangulat. Erélyes ellenintézkedéseket foganatosít. Lecsukatja a nacionalista izgatókat — köztük Hormayr bárót is — akik Tirolt akarják fellázítani. Mindent megtesz, amit megtehet, hogy a nem kvalifikált elemek befolyásától megtisztítsa a politikai atmoszférát, de a legfőbb nehézség még előtte áll. Napoleont

is belátásra kell bírnia. Az a maga cézári gőgjében még mindig dacol. „Engedményekre nem vagyok hajlandó“ — izeni a császárnak 1813 január 7-én. — „Ha csak egy falut adok is ki a hódításaimból — akárcsak egy hitvány lengyel falut — összeomlik az egész birodalom. A Franciaországhoz csatolt tartományoknak együtt kell maradniok. Ehhez körömszakadtomig ragaszkodom, mégha félmillió főnyi hadsereg venné körül Párist, akkor is“.

S hogy ezt megelőzze, maga támad újra. 1813 április 18-án Lützennél, húsz nappal később Bautzennél veri meg ellenségeit. Június 14-én megáll előrehaladásában, fegyverszünetet köt. Ausztria, mint semleges megfigyelő lábhoz tett fegyverrel várakozik. Miközben Schwarzenberg minden eshetőségre készen százhúszezer főnyire szaporítja hadiállományát, Metternich egyidejű tárgyalásokat folytat az általános megbékélés érdekében Oroszországgal, Poroszországgal, Bajorországgal, Württemberggel, Svédországgal és Dániával. Megbeszélései alapján a következő megoldásra jut: fel fogja szólítani Napoleont, hogy mondjon le a varsói fejedelemségről, a Rajna jobbpartjáról, itáliai hódításairól, az illir királyságról és Tirolról. Ha Napoleon elfogadja feltételeit, akkor Ausztria melléje áll, ha nem, akkor Ausztria fentartja magának cselekvési szabadságát, vagyis csatlakozik Napoleon ellenségeihez. Ezt az elhatározását személyesen közli a cárral és a porosz királlyal, akikkel Reichenbachban abban állapodik meg, hogyha a császár a július 20-ig érvényes fegyverszünet lejártáig nem fogadja el ezeket a feltételeket, akkor Ausztria megizeni a háborút Franciaországnak.

14.

Ezzel az elhatározással, mi több, ezzel az elkötelezettséggel jelentkezett Metternich Napoleonnál Drezdában. A kettejük között lejátszódott jelenet így folyt le:

— Csakhogy önt is látom egyszer — kezdte Napoleon. Hamis hangot ütött meg, fölényeskedett. — Alaposan elkésett a látogatásával. Ha kényelmetlen a szövetségünk, ha meg akar szabadulni kötelezettségeitől, mondja meg. Több mint egy hónapja tart bizonytalanságban. Baráti közvetítés címén ellenségeimmel szűri össze a levet... Mindent tudok. Kétszázezer emberük áll fegyverben

Schwarzenberg vezénylete alatt. Azt hiszi, hogy meg tud ezzel félemlíteni? Tisztában vagyok a terveivel. Ki akarja használni szorult helyzetemet, hogy elkaparintsa Ausztriának a hódításaimat. Szeretné békés úton elérni célját, mert fél, hogy még mindig erősebb vagyok, mint ellenfeleim; ezért nem mer nyiltan szakítani velem. És mennyire igaza van! Hiszen láthatta, hogy bántam el Lützennél a poroszokkal és Bautzennél az oroszokkal. Az osztrák hadseregnek is ez lesz a sorsa. Háborút akarnak, rendben van." S most átmodulál a marciális hangból a meghitten korholóba. — „Még mindig nem volt elég a leckéből? Három ízben állt módomban megfosztani Ferenc császárt trónjától. Én azonban nagylelkű voltam, baráti jobbot nyujtottam neki, rokoni kapcsolatba léptem vele, bár tudtam, éreztem, hogy ostobaságot követek el. Hiába, megtörtént. Bár máshogy jártam volna el!"

Metternich szenvtelen arccal hallgatja a császár rapszodikus elmefuttatását. Amikor végre szóhoz jut, tárgyilagosan kifejti a helyzetről való felfogását. Ferenc császár — kezdi — bármennyire szereti is lányát és unokáját, elsősorban uralkodó és csak másodsorban apa. Magánérzelmek nem befolyásolhatják elhatározásaiban. A világ belefáradt a háborúskodásba. Európa minden uralkodója — Felséged kivételével — békére áhitozik. Egyedül Felségeden mulik, sikerül-e megegyeznünk, vagy sem. Ha Felséged hajlandó tárgyalni, semmi akadálya a megegyezésnek; ha nem, egész Európával szemben fogja találni magát. Ma még lehet egyezkedni, holnap már késő. Kérem Felségedet, szálljon magába, vessen számot a lelkiismeretével.

— Én nem civil vagyok, hanem katona — fakadt ki Napoleon indulatosan. — Nem ijedek meg a háborútól. Én a csatamezőn szereztem a koronámat és addig vagyok csak uralkodó, amíg győzelmeimmel hivalkodhatok. Más király húsz csatát is elveszthet, a haja szála sem görbül meg belé. Nekem egyet sem szabad elveszíteni. Én nem számolom a halottakat, a sebesülteket. Bennem nincs szánalom a katonáim iránt, mert én csak addig vagyok uralkodó, amíg reszketnek tőlem. Ezzel tisztában vagyok.

— Sajnos, Franciaország is — feleli Metternich.

Napoleon felszisszen s dühében Metternich elé vágja kalapját.

(Ezt az indulatos gesztusát már ismerte Metternich. Ugyanúgy reagált rá, mint három év előtt, amikor a császár az ő kalapját tépte ki a kezéből s hajította a sarokba. A császár akkor elszégyelte magát s mivel Metternich nem vette fel a kalapot, fel-alá szaladgálva a teremben, alattomban mindig lökött rajta egyet a cipője orrával, amíg feltornázta egy székre.)

— Tárgyaljunk — mondta dühösen s az asztalon kiteregetett térképekre csapott. — Mi a semlegességük ára? Illiria?

Nyolc és háromnegyed óra hosszat tartó alkudozás következik. Metternich higgadtan kifejtette Napoleon előtt, hogy Ausztria csak abban az esetben kezeskedhetik közvetítése sikeréről, ha a császár lemond a varsói fejedelemségről, a németországi ügyekbe való beavatkozásról, a kontinentális zárlat politikájáról, egyszóval világuralmi velleitásairól.

— Erőpróba nélkül? — tört ki Napoleon. — Ezt meri ajánlani nekem, aki háromszázezer főnyi hadsereggel állok német területen, Berlin és Boroszló között? Nézze meg a hadseregemet! Vadonatúj ármádia.

— Satnya gyerkőcök — mondta Metternich hűvösen — Felséged ármádiáját felőrölte az oroszországi hadjárat.

— Nem a hadjárat, hanem a tél, a természet. Hibáztam, amikor bementem Oroszországba, de helyre fogom hozni a hibát. Most itt állok Európa szívében és inkább magam is a fűbe harapok, de egy falut sem adok önként vissza abból, amit fegyverrel hódítottam meg. Megbocsáthatatlan hibát követtem el, amikor benősültem az osztrák dinasztiába. Össze akartam forrasztani a jelent a multtal, a korszerű politikát a középkor hagyományaival. Balgaság volt és lehet, hogy a trónomba kerül. De bukásommal magammal rántok mindenkit, aki összekötötte a sorsát velem.

— Mindabból, amit Felséged mond, azt látom, hogy lehetetlen köztünk a megegyezés. Felséged meg akarja tartani hódításait és ebbe Európa nem egyezhet bele. Felséged csak egy esetben mentheti meg a trónját: ha beéri azzal, hogy francia császár és semmi egyéb.

Mind a ketten belefáradtak a meddő vitába. Dél óta mérkőznek egymással. Mind a ketten kifejtették ismétel-

ten is álláspontjukat. Metternich végérvényesen felmérte és megítélte Napoleont. Tudja, hogy az képtelen alávetni magát a helyzet követelményeinek, mert önmagát kellene megtagadnia — csillagát, sorsát, mithoszát, ha beletörődne hatalma megcsonkításába. Belátja, hogy nem teheti, igazat mondott, amikor kijelentette magáról, hogy hódítónak született és hódításaival áll, vagy bukik. Ezért csak annyit mond:

— Felség, ön elvesztette a játszmát.

Kegyetlen mondás. De Napoleon még nem tart ott, hogy lesujtsa. Haragját már kitombolta. Most csak hitetlenkedve csóválja a fejét. A szobában sötét van — a lakájok ijedten fülelnek odakünn. — Rémüldözve néznek össze, mikor Napoleon hangja felcsattan s majdnem siránkozóan sivítóvá válik s megnyugodva bólogatnak, mikor újra önérzetessé méltóságosodik. Csönd van. Napoleon gondolataiba mélyedve sétál fel-alá a szobában s szórakozottan felemeli a földről kalapját. Aztán megáll Metternich előtt.

— Meglátja, hogy minden símán fog végződni — nyugtatja meg — nem a minisztert, hanem önmagát.

Metternich válasz helyett némán meghajtja magát.

15.

Napoleon néhány órával később újra hivatja.

— Feltételeit fontolóra veszem — közli Metternichel. — Mennyi időt ad erre?

Június 26-ika van. A fegyverszünet július 20-án jár le. Schwartzenbergnek húsz napra van szüksége, hogy hadikészenlétbe helyezze az osztrák ármádiát. Napoleonnak negyvenre.

— Húsz napot — mondja Metternich.

— Negyven napot kérek — feleli Napoleon.

Mindegyik tudja a másikról, mit jelent a határidő. Metternich egy pillanatig habozik. Aztán azt feleli:

— Legyen úgy, ahogy Felséged kívánja. Meg fogom hosszabbíttatni a fegyverszünetet augusztus 10-ig.

Metternichnek nem volt ehhez joga. Szövetségesei haladéktalanul le akartak csapni Napoleonra. Metternichnek azonban nem az volt a célja, hogy könyörtelenül leszámoljon Napoleonnal, hanem az, hogyha már a leszámolás —

amiről most már mélységesen meg volt győződve, elkerülhetetlen — akkor annak végrehajtásában Ausztriának döntő súlya és szerepe legyen. Ha most mérkőznek vele, akkor legyőzetésének érdeme kizárólag az oroszoké és a poroszoké s ők joggal követelhetik maguknak a zsákmány oroszlánrészét. Ezt akarta elkerülni Metternich, amikor Napoleonnak a mérkőzésre haladékot adott. Mindenáron el akarta kerülni, hogy a cár és a porosz király rendelkezzék Európa sorsa felett. Ezt a programot meg kellett akadályoznia. Nem, ő nem akarta „tönkretenni" Napoleont s még a drezdai reménytelen értekezlet után is elkövetett mindent, hogy megmentse trónját. Talán — minden lélektani valószínűség ellenére még mindig lehetségesnek tartotta, hogy Napoleon elfogadja a feltételeit. „Metternich nem akarta megfosztani trónjától Napoleont" — magyarázgatta később Gentz gazdája magatartását — „csak arra akarta kényszeríteni, hogy mondjon le világuralmi terveiről és korlátozza hatalmát Franciaországra".

Napoleon — amint azt Metternich elejétől kezdve gyanította — nem fogadhatta el a szövetségesek diktátumát. Neki minden kellett, vagy semmi: a világ urai va banque játékosok. Metternich alaposan megfontolva a helyzet kimenetelének összes lehetséges következményeit, meg akarta adni ezt a chanceot Napoleonnak. Tudta, hogy a küzdelemben minden emberi számítás szerint Napoleon marad alul. De nem akarta sem azt, hogy szánalmasan maradjon alul (ezért adott neki időt), sem azt, hogy a mérkőzésből Ausztria kimaradjon. Ezuttal ő is va banqueot játszott, magas, dermesztően elvont diplomáciai stratégiával, amellyel mindent kockára tett: nevét, hitelét, történelmi szerepét. Senkisem értette motívumait. A türelmetlen patrióták, mint már annyiszor, megint azzal vádolták, hogy Napoleon exisztenciáját fölébe helyezi a német nép érdekeinek. Pedig éppen a német népet akarta megmenteni egy újabb elnyomatástól, amelyet végzetesebbnek tartott a napoleoninál, aki végre is ember volt, tehát halandó: az orosz, illetőleg a porosz hegemoniától.

Az események igazolták elgondolását. Az osztrák hadsereg a meghatározott időre készenlétben állt a fegyveres beavatkozásra és Napoleon augusztus 10-én sem fogadta el a szövetségesek diktátumát. Ausztria erre csatlakozott a Napoleon ellen szövetkezett hatalmakhoz. Sándor cár

Moreaura, egy franciára akarta bízni az egyesített orosz-osztrák-porosz ármádia fővezényletét. Metternich tiltakozott a kineveztetése ellen. Azt akarta, hogy osztrák katona, Schwartzenberg tábornok, a volt párisi követ irányítsa a hadműveleteket. Ez presztizs kérdés volt a számára. De aligha tudta volna akaratát keresztülvinni, ha Moreau nem esik el mingyárt az első csatában. A misztikus érzületű Sándor cár Isten ujját látta ebben és Schwartzenbergre bízta a fővezényletet.

Az események most már rohamosan követték egymást. Napoleon augusztus 27-én megveri Drezdánál a szövetségeseket, de német vazallusai cserben hagyják, előbb a bajorok, majd a lipcsei véres csata során a szászok és a württembergiek. November 2-án kénytelen visszavonulni a Rajna mögé, Németország felszabadult.

Metternichnek megint fékeznie kell szövetségeseit. 1814 február 12-én jegyzéket intéz Oroszországhoz és Poroszországhoz, melyben közli velük, hogy Ausztria befejezettnek tekinti feladatát. Csakhogy Napoleon még mindig nem hajlandó beletörődni hatalmának abba a megszorításába, amelynek árán Ausztria hajlandó megállítani a hajtóvadászatot. Körülfogva és sarokba szorítva még mindig félelmetes ellenfél, még mindig dacol. Hatszázezer főnyi hadsereg fenyegeti Franciaország határait. Tizennyolc esztendős suhancokból szervezi új hadseregét és saját multjától megittasulva még mindig lehetségesnek tartja a csodát, „A szövetségesek vissza akarják szorítani Franciaországot régi határai közé“ — kiáltja szenátorainak. — „Ez tűrhetetlen, ez megalázó, ez lealjasító. Erről szó sem lehet. Nincs olyan francia, aki megbocsátaná nekem, ha olyan feltételekkel kötnék békét ellenségeimmel, amelyekért pirulniok kellene“.

16.

1814. január 23-án a császár berendeli a Tuileriákba összes marsalljait, vezérkari tisztjeit és csapatparancsnokait. Mikor valamennyien együtt vannak, belép a terembe Mária Lujza Montesquiou asszonnyal, aki karján hozza neveltjét, a kis római királyt. Az anya leteszi a csöppséget, Napoleon és Mária Lujza kézenfogják. A császár a következő beszédet intézi az egybegyültekhez:

— Az ellenség betört Franciaországba, uraim. Hajnalban a hadsereg élére állok és visszakergetem őket a Rajna mögé. Távollétemben a császárné helyettesít. Remélem, hamarosan visszatérhetek. Amennyiben a Végzet máshogy akarná, gondjaikra bizom legdrágább kincsemet, feleségemet és gyermekemet. Nyugodtan hagyom el Párist, mert tudom, hogy nem kell aggódnom a sorsuk miatt. Megvédítek őket?

— Utolsó csepp vérünkig! — fogadkozik a gyülekezet.

A császár másnap hajnalban hadbavonul. Távollétében Mária Lujza uralkodik helyette József fivérével, aki hazamenekült Spanyolországból. Talleyrand és Cambaceres támogatják őket tanácsaikkal. Talleyrandban nem volt nagy bizalma a császárnak; mielőtt elhagyta a fővárost, utasította rendőrminiszterét, Savaryt, hogy tartsa szemmel a lépéseit.

A császár haditerve nagyjából a következő: visszafoglalja Saint-Diziert, éket ver Blücher és Schwartzenberg hadserege közé és mind a kettőjüket visszakergeti a Rajna mögé. Eleinte minden vállalkozása sikerül. „Még egy ilyen győzelem" — kérkedik a champauberti csata után „és két hét mulva a Visztulánál leszek." Majd, a montmiraili csata után: „A szövetségesek nem is gyanítják, hogy közelebb vagyok Münchenhez és Bécshez, mint ők Párishoz." Szelleme sohasem volt frissebb, stratégiája zseniálisabb. De mindez nem fordítja meg, csak késlelteti a hadjárat elkerülhetetlen kimenetelét. Március végén az ellenség Páris előtt áll. Napoleon erősen megfogyatkozott csapataival el van vágva a fővárostól. Párist Marmont tábornok védelmezi, aki, hogy a város bombázásának elejét vegye, kéz alatt fegyverszüneti tárgyalásokat kezd Orloff gróffal, a cár hadsegédével, s végül feladva a fővárost, visszavonul hadseregével a Loire mögé.

Egy nappal e tragikus fordulat előtt — március 28-án este félkilenckor — összeül a koronatanács. El kell dönteni, mi történjék Mária Lujzával és a kis római királlyal? A miniszteréknek az a véleményük, hogy a császárnénak Párisban kell maradnia, mert ha elhagyja fiával a fővárost, a császárság megbukott. De mi történik akkor, ha az ellenség megszállja a fővárost és itt találja a császárnét és a kis királyt?

— Ennek nem szabad megtörténnie — mondja József és felolvassa a császárnak ezzel az eshetőséggel is számoló intézkedéseit. (A levelet március 16-án írta a császár.)

„Semmi szín alatt ne hagyd, hogy a feleségem és fiam foglyul essenek. Ha a helyzet úgy fordulna, hogy Párist nem lehet tartani tovább, távolítsd el őket haladéktalanul a fővárosból."

A császár kifejezett akarata előtt valamennyiöknek meg kell hajolniok. Pedig ez — mint a fejlemények mutatják — jóvátehetetlen hiba volt. A szövetségesek még nem gondoltak arra, hogy visszaültessék Franciaország trónjára a Bourbonokat. Ferenc császár bizonyára mindent elkövetett volna, hogy megmentse unokájának Franciaország trónját. Menekülésükkel menthetetlenül eljátszották chance-aikat.

Mária Lujza engedelmeskedett a tanács határozatának, fiával és annak nevelőanyjával hintóba ült és erős fedezettel Rambouilletbe hajtatott. Első ott töltött éjszakájukról a következőket jelentette Napoleonnak:

„A kicsike nyugtalanul aludt. Hánykolódott, forgolódott, sírt álmában. Reggel megkérdeztük tőle, mit álmodott. Azt felelte, hogy a papáról. De nem mondta mit és — bevallom — nem is igen mertük faggatni, hogy elmondja".

Akkor éjjel vívta Napoleon nagy csatáját Arcis-sur-Aubenál. 23,000 embere volt, szemben Schwartzenberg 90.000 főnyi hadsergével. A császár kereste a halált. Hajnalban vissza kellett vonulnia a túlerő elől. Másnap megtudta, hogy Páris kapitulált, miután a császárné elhagyta volt a fiával a fővárost.

17.

Mária Lujza azonban már Rambouillet-ban sem érezte biztonságban magát. Előbb Chartresba menekült, majd tovább bujdokolt Bloisba, a császár fivéreinek, Józsefnek és Jeromenak, meg Cambaceresnek és néhány francia miniszternek a társaságában. Napoleont közben lemondatták a tábornokai a trónjáról. A császár ellentmondóan viselkedett. Előbb hajlandó volt engedni nekik, majd megittasulva multjától, azt mondta: Hagyjuk ezt a dolgot

uraim, hiszen két hét mulva nem lesz ellenség Franciaország földjén, visszavetjük őket a Rajna mögé.“ De azok ragaszkodtak követelésükhöz. Erre lemondott a fia javára koronájáról és értesítette Mária Lujzát elhatározásáról. A császárné ezt a következő sorok kiséretében közölte apjával:

„Kétségbeejtő helyzetemben, nincs önön kívül senkim, apám, akihez fordulhatnék. Hallgassa meg könyörgésemet és ne tagadja meg unokáját a kapzsi Anglia és Oroszország kedvéért.“

De még mielőtt a császár lépéseket tehetne unokája érdekében, a francia szenátus — Talleyrand befolyására visszahívta a Bourbonokat. Talleyrandnak sikerült elhitetnie Sándor cárral, hogy ha Napoleon trónját a kiskoru római király nevében Mária Lujza foglalja el, akkor Napoleon egy éven belül újra magához ragadja a hatalmat, megint ujjat huz az egész világgal és a szövetségeseknek újra össze kell fogniok ellene. Jobb hát ha egyszer s mindenkorra végeznek vele. Sándor cár meg hagyta győzetni magát. A francia marsallok erre újabb demarsot intéztek Napoleonhoz és most már azt követelték tőle, hogy ne csak a maga nevében mondjon le, hanem a fia nevében is. Napoleon kényszerhelyzetben lévén, engedelmeskedett. Ezzel a napoleoni dinasztia sorsa végérvényesen megpecsételtetett.

18.

Metternich néhány héttel előbb még a leghatározottabban kijelentette, hogy Ausztria nem tartja kivánatosnak a dinasztiaváltozást, sőt annak még az esetben is ellene szegül, ha maguk a franciák kívánják a Bourbonok visszahivását. A befejezett tények előtt azonban meg kellett hajolnia.

A nyugtalankodó Mária Lujza mindent elkövetett közben, hogy férjét viszontlássa. Már tudta, hogy az lemondott a hatalomról és hogy a szövetségesek határozatából Elba szigetén kell élnie. Első impulzusa az volt, hogy oda is követi. Ámde ez nem volt olyan egyszerű, mert egyelőre mozdulni sem tudott, oly szigorúan szemmel tartotta a környezete. Mária Lujzát kezdik idegesíteni a császár fivérei. Valósággal fogolyként kezelik. Ekkor

üzenetet kap apjától, hogy jöjjön haza Bécsbe, addig is, mig további sorsa felett döntenek. A befolyásolható császárné enged a kisértésnek. Néhány nap mulva osztrák küldöttség érkezik érte és fiával együtt elkisérik apjához, aki Rambouilletben keblére öleli a boldogtalanokat. Három nap mulva a császár útnak indítja Mária Lujzát és gyermekét Bécs felé. Mária Ludovika császárnő Sankt-Pöltennél várja az udvarral. A két asszony sirva összeölelkezik, az osztrák udvarhölgyek elragadtatva adják kézről-kézre a hároméves kiskirályt, aki most már a Párma hercege címet viseli. Aztán felkerekedik a menet Schönbrunn felé.

HARMADIK RÉSZ.

A bécsi kongresszus

1.

Mikor Metternich felvetette a bécsi kongresszus gondolatát, olyanféle parádé lebegett a szeme előtt, mint amilyent Napoleon rendezett Erfurtban, hatalma tetőpontján. Elsősorban császárát akarta ünnepeltetni, akinek kétszer is el kellett menekülnie kastélyából a győzedelmes francia császár elől. Méltányosnak tartotta, hogy megpróbáltatásai végetértével megkapja az elégtételt a mult megaláztatásaiért. Ausztria, a régi fényében tündöklő Ausztria fővárosába invitálja Európa összes uralkodóit, diplomatáit, minden kiválóságát, hogy e káprázatos összeseregléssel méltó módon ünnepelje önmagát. Hónapokig tartó előkészületek előzték meg a nagyszerű összejövetelt, amelynek nem volt előre megszabott tartama és munkarendje, mint a ma divatozó nemzetközi értekezleteknek, hanem csak alkalomnak és keretnek készült, tüneményesen csillogó keretnek, amelybe minden tartalom belefért.

Európa egyetlen városa sem volt még ily széleskörű nemzetközi értekezlet színhelye. Eljött Sándor cár feleségével, öccsével és nővéreivel, eljött III. Frigyes Vilmos porosz király, Miksa József bajor király, VI. Frigyes dán király, Frigyes würtembergi király a fiával — a cár, a négy király, a két trónörökös, a két nagyhercegnő, a három királyi herceg a Burgban száll meg. Eljöttek a német fejedelmek, Károly Ágost weimari herceg, a nassaui herceg, a badeni fejedelem, a darmstadti fejedelem, az ösz-

szes európai hercegségek, fejedelemségek, apátságok, egyéb szuverén közületek és szabadvárosok megbizottai, titkáraikkal és tanácsosaikkal, Castlereagh lord, Anglia külügyminisztere, Wellington lord, Talleyrand, Dalberg, Hardenberg, Humboldt Vilmos, Stein báró, Kapodistrias, Cathcart lord, Consalvi bíboros, Czartorisky Ádám herceg, Engeström svéd miniszter, Gagern báró, Labrador gróf, Latour du Pin gróf, Ligne herceg, Löwenhjelm, Maltzahn báró, Mansi gróf, Mappes báró, Marschall báró, Mavrojeni, a porta nagykövete, Bellio, az oláh fejedelmek képviseletében, Steward lord (hatvan kutyával), Meyendorf báró, Wolkonsky herceg, Miranda gróf, Minster gróf, Ompteda báró, Paravicini gróf, Perez de Castro, Plessen báró, Razumowsky gróf, Rechberg gróf, Rüdt von Collenberg báró, St. Marc lovag, Saint Marsan márki, Szardinia képviselője, Saldanha da Gama parancsnok, Portugália képviselője, Salmour gróf, Salis-Sils gróf, Graubünden képviselője, Sardi, Lucca képviselője, Schmidt von Phiseldeck Braunschweig képviselője, von Schwitz a leiningeni herceg meghatalmazottja, Schulenburg-Closterode gróf Szászország képviselője, Schmidt, Bréma város képviselője, Spaen v. Voorstonden báró Hollandia meghatalmazottja, Squarcioni, Ferrara képviselője, Stackelberg gróf, Tascher de la Pagerie gróf, Trubeckoj herceg, Türkheim báró és családja, Uworow gróf, Ulrich báró, Vecchietti márki a pármai fejedelem képviselője, Vrints-Berberich báró, Thurn-Taxis képviselője és így tovább. Eljött Napoleon sógorának, Murat nápolyi királynak meghatalmazottja, de a Napoleontól elűzött nápolyi Bourbonok meghatalmazottja is. Az első uralkodója jogainak szankcionálását kérte a kongresszustól, a másik uralkodói hatalmába való visszahelyezését. Eljött mindenki, akit sérelem ért a napoleoni rezsim alatt és eljött, akit a dolgok alakulása nyugtalanított. Mindenki eljött, hogy az Európát ujjászervezni készülő kongresszus elé terjessze kívánalmait. Eljöttek a politikai reformerek, eljöttek a lipcsei könyvkereskedők, hogy kiadványaik garázda utánnyomásai ellen tiltakozzanak, eljöttek a hamburgi, brémai, lübecki és frankfurti zsidók megbizottai, hogy frissen kiharcolt polgári szabadságaik megerősítéséért könyörögjenek, még Napoleon egykori marsalljai is felküldték Bécsbe ügyvivőjüket, hogy próbáljon a kongresszustól kártérítést kicsikarni

odaveszett birtokaikért. Jöttek fantaszták, mint Drais, vagy Bollmann amerikai orvos, a monarchia pénzügyeinek szanálására vonatkozó terveivel, festők és zenészek, mint Isabey és Neukomm, publicisták és prédikátorok, mint Werner Zacharias, a csuhás drámaíró. Bécsbe jött meghalni a vén Ligne herceg, akinek még maradt ideje népszerűvé tenni szarkasztikus megállapítását: Le congrès danse, mais ne marche pas és eljött meghalni Mária Terézia viharos multú leánya, Mária Karolina nápolyi királyné és eljött élni a fiatal La Garde gróf, a bécsi kongresszus estélyeinek, báljainak és látványosságainak krónikása; eljött Acerenza Pignatelli herceg és feslett nővére Sagan Wilhelmina hercegnő, eljött az 1812-es hadjáratban elesett Bagration tábornok nem kevésbé feslett özvegye, eljött Rohan herceg, Witt tábornok és felesége, az elmés Potocka hercegnő, megjelent Európa valamennyi szalónarszlána és szoknyás ragadozója, akik zajos, eleinte érdeklődéssel, majd utálkozással figyelt szereplésükkel és intrikáikkal kiadósan ellátták a törzsökös bécsiek pletykaszükségletét.

A hatóságok még a nyár folyamán megtették a kellő intézkedéseket az ősz elejére várt tömérdek idegen elhelyezésére és ellenőrzésére. A vendéglősök, kávések, cukrászok, kereskedők felkészülve várták az emberáradatot. A háztulajdonosok ostromolták a hatóságokat külföldi vendégekért és inkább egy-két szobában húzódtak össze, hogy megfelelő kényelmet biztosítsanak szállóvendégeik számára. Ennek következtében, bár a legkisebb lyukért is elkértek négy-öt, néha hét forintot egy napra, még a legforgalmasabb napokban sem volt hiány kiadó szobákban.

A szövetséges uralkodók 1814 szeptemberében vonultak be Bécsbe. A legendás hírű Sándor cár személye különösképpen érdekelte a bécsieket. Rajongó hódolattal vették körül, istenítették, ahol csak megjelent. Nem győzték magasztalni nagylelkűségét és szeretetreméltóságát, mellyel mindenkit elbűvölt, aki a közelébe került. A beavatottak tudni vélték, hogy törhetetlen demokrata, aki Párisban ünnepélyesen megfogadta volt Kosciuszkónak, hogy feltámasztja Lengyelországot. S ez több volt, mint üres szóbeszéd. Sándor cár valóban fel akarta támasztani Lengyelországot, persze ugy, hogy az Oroszország

uszályállama legyen, amibe Metternich, aki mindenáron elejét akarta venni az orosz szupremácia megnövekedésének, semmiképpen sem egyezett bele. Sándor cár azonban a liberális Laharpe és a lengyel Czartoriczky Ádám herceg sugalmazására makacsul kitartott szándéka mellett, sőt sikerült megnyernie közös szövetségesük, a porosz király hozzájárulását, aki hajlandó volt átengedni Oroszországnak a Lengyelország szétdarabolása idején Poroszországnak juttatott tartományokat is, ha Oroszország viszont be hagyja kebeleztetni Poroszországgal Szászországot. Metternich, aki minderről hallani sem akart, így már a konferencia előtt ellentétbe került szövetségeseivel. Sándor cár tehát csak abban az esetben remélhette elérhetni célját, ha személyes befolyásával sikerül megbuktatnia Metternichet.

Metternich azonban kémei és besúgói révén a cár minden sakkhúzásáról értesült s megtette ellenhúzásait. Ezt a hibátlanul működő szervezetet nem Metternich az intrikusok állítólagos intrikusa építette ki, hanem bármily meglepően hangzik, II. József, a felvilágosult uralkodó. Még hozzá olyan széleskörüen, hogy Metternichnek még csak tökéletesítenie sem kellett. A közbiztonsági hivatal vezetője, Hager báró körültekintően gondoskodott arról, hogy a Bécsben megtelepedett külföldiek kellőképpen megfigyeltessenek. A megfigyelendők magas társadalmi állására való tekintettel olyan konfidenseket alkalmazott, akik nevük és társadalmi rangjuk jóvoltából maguk is a kiváltságosak közé tartoztak, mindenben részt vettek, mindenhova bejutottak s feltűnés nélkül ellenőrizhették azokat, akiket meg kellett figyelniök. Mondanunk sem kell, hogy a külföldiek szolgálatában álló kocsisok, szolgák, tüzilegények kivétel nélkül besugói szolgálatokat teljesítettek. Szigorú parancsuk volt jelentést tenni gazdáik látogatóiról és látogatásairól, el kellett csenniök, ha csak egy félórára is irományaikat és leveleiket s amennyiben elégették azokat, be kellett szolgáltatniok maradványaikat. A bécsi kongresszus vendégeinek nem volt magánéletük. Metternich minden dolgukról órákon belül értesült.

S így természetesen Sándor cárról is mindent tudott. Tudta, hogy reggel jéghideg vízzel mossa le magát, hogy a cárnéval évek óta nem beszél, hogy megveti a civileket,

A BÉCSI KONGRESSZUS

mert stratégiai zseninek tartja magát, hogy bár gyülöli Napoleont, majom módjára utánozza fellépését és apróceprő szokásait.

A besúgók jelentései, amiket Fournier Ágost vaskos kötetben tett közzé, emberi közelségből mutatják be a szent szövetség vezető államférfiait .A hiú Sándor cár, akinek alantas intrikái joggal bosszantották Metternichet, már szerepelt. Vegyük sorra a többieket. Itt van Konstantin nagyherceg, az orosz trónörökös, aki éjszaka fegyverbe szólítja a palotaőrséget s mikor azok álomittasan talpra ugranak és felsorakoznak, egy oszlop mögül mulat rajtuk és felettébb komikusnak találja, amint tétován találgatják, ki zavarhatta meg nyugalmukat. Itt van III. Frigyes Vilmos porosz király, aki a cár iránti alázatában féllépéssel kullog mögötte a baloldalán s bármiről van szó, változatlanul azt hangoztatja: Je ferai comme l'Empereur Alexandre. Megtudjuk, hogy Sándor példájára szélnek eresztette az osztrák kormánytól személyéhez beosztott udvaroncokat, aztán megbánta elhatározását és kérte, hogy osszanak be melléje újra néhány urat, de senki sem jelentkezett és most egyedül kell ebédelnie. Megtudjuk, hogy fülig belehabarodott a szép Zichy Juliába, de olyan esetlen, hogy mukkanni sem mer a jelenlétében, csak bámulja olvadozó borjuszemekkel. Megtudjuk, hogy a württembergi király összekapott a személye mellé kirendelt fiatal Beck báróval. Azt mondta neki: hozz egy pohár vizet, öcsém, mire az ifjú sértődötten azt felelte: felség, engem még a tulajdon császárom is magáz. Megtudjuk, hogy ez a fura figura verses jelentéseket küldözget a kongresszusról haza. Ilyeneket:

„Es sammle sich der Wolken Dicke,
Doch wird die Sonne sie zerstreun,
Und dann der blaue Himmel wird
Dem Auge sichtbar sein".

Megtudjuk, hogy mikor hazavonul Stuttgartba, minden lakájnak háromszáz forint borravalót ad. Megtudjuk, hogy az öreg dán király leghőbb vágya rangrejtve szétnézni egy apácakolostorban, de nem tudjuk meg, teljesülésbe ment-e óhaja. Az öreg úrnak különben egy külvárosi munkáslány a kedvese, akit polgári ruhában keres

fel esténként. A lányt Dánia királynőjének csufolják barátnői.

3.

1814 szeptemberétől 1815 márciusáig kavarog, nyüzsög, pompázik, hivalkodik a bécsi kongresszus emberforgataga. Se szeri, se száma a pazarnál pazarabb látványosságoknak, báloknak, lovasünnepélyeknek, felvonulásoknak. Az esztrádákon és a bársonnyal bélelt udvari páholyokban uralkodók foglalnak helyet. A cár, aki a jobb fülére süket, az osztrák császárnéval társalog, aki viszont a balfülére süket. A fiatalság élőképekben eleveníti meg a Burg történelmi gobelinjeit. A világ legjobb zenészei muzsikálják Haydn és Mozart isteni alkotásait. Máskor a spanyol lovardában gyül össze a vendégsereg, ahol ifjú daliák középkori jelmezekben lándzsát törnek. Az uralkodók a díszemelvényen foglalnak helyet, a szemközti emelvényen a huszonnégy bajvivó huszonnégy „eszményképe“ páváskodik korhű kosztümben, hermelinben, bársonyban, selyemben, a hajukban vagyont érő gyémántokkal s gyöngyökkel. (Egy szemtanu harmincmillió angol fontra értékelte a hölgyek ékszereit; amiből hatmillió font egy Eszterházy hercegnő ékszereire jutott). Mindennap van valami. Hétfőn Metternich ad estélyt, kedden a francia követség, szerdán az angol és így tovább.

Mikor tanácskoztak? Mindig és mindenütt. Páholyok mélyén, ablakmélyedésekben, a kongresszusi dámák budoárjaiban, mindenütt ahol két-három diplomata összeakadt. Nem zöld asztal mellett döntöttek Európa sorsáról, mint a korábbi és későbbi értekezleteken. Metternich egy pillanatig sem gondolt arra, hogy szavazás alá bocsássa Európa problémáit. Mikor a Bécsbe csődített diplomaták, különösen a kisebb hatalmak képviselői sürgetni kezdték a tárgyalásokat, azt felelte, hogy nincs szükség nyilvános megbeszélésekre. A kongresszus célja az, hogy Európa vezető államférfiai kicseréljék egymással nézeteiket és közös elhatározással konszolidálják a kontinens állapotát.

Metternich az erőviszonylatok egyensúlybahozásával akarta Európa békéjét biztosítani, vagyis elejét akarta venni annak, hogy egyes hatalmak a többiek rovására túlságosan gyarapodjanak. Ehhez annál több joga volt,

mert a saját részéről nem támasztott túlzott igényeket a zsákmányból való részesedésre. Nem követelte vissza Ausztriának a francia forradalom idejében odaveszett németalföldi birtokait, nem tartott igényt Elszászra és Lotharingiára, nem akarta Franciaországot megcsonkítani. Mint mondottuk, még Napoleont is meghagyta volna a trónusán, ha komoly biztosítékokat tudott volna kicsikarni tőle arra, hogy lemond világhatalmi aspirációiról. Mi több, sikerült álláspontját Angliával is elfogadtatni. Ha Napoleon kivonja csapatait Spanyolországból és Portugáliából, ha felszabadítja Hollandiát, visszaadja Antwerpent és Franciaország megmarad 1792-es határai között, a világ számára tökéletesen közömbös, ki uralkodik Franciaországban — szögezte le Castlereagh is. — „Ausztria nem akarja tönkretenni Napoleont, csak a hatalmát akarja megnyirbálni, csak arra akarja kényszeríteni, hogy tegyen le hódító szándékairól és hagyja békében a kontinenst" — foglalta össze Gentz, Metternich politikai bizalmasa 1814-ben a kancellár szándékait. — Ez a szándék teljesen jóhiszemű volt. Metternichnek mindenképpen meg kellett akadályoznia, hogy a Napoleon ellen hadba szállt uralkodók a kívánatos mértéken túl fenyítsék meg császára vejét. Láttuk, mindent elkövetett, hogy fékezze indulatait. „Ha meg tudunk egyezni, békét kötünk" — írta Schwarzenberg tábornagy, a szövetséges hadsereg fővezére 1814 január 26-án a feleségének. — „Ez a császár, Metternich, Castlereagh és Stadion közös elhatározása. Sándor cár kivételével valamennyien ezen a nézeten vagyunk".

Napoleon elvakultsága azonban lehetetlenné tette a megegyezést. Metternich igazán mindent elkövetett, hogy megmentse trónját. A szövetségesek már átlépték a francia határt, amikor Esterházy herceg és Caulaincourt útján — szinte az utolsó pillanatban mégegyszer felszólította Napoleont, hogy fogadja el a szövetségesek feltételeit. Napoleon visszautasította az ajánlatot. Akit az istenek meg akarnak büntetni, annak elveszik az eszét. A szövetségesek 1814 március 31-én megszállták Párist. Szinte érthetetlen, hogy Sándor cár nem gyujtatta fel — bosszúból Moszkváért — a Tuileriákat és Frigyes Vilmos nem robbantatta fel a szajnai Jéna-hidat.

Ferenc császár természetesen nem vett részt a szö-

vetséges uralkodók párisi bevonulásán. Szemérmetesen távol maradt. Metternich sem vett részt a bevonuláson. Ennek folytán nem állt módjában befolyni a Sándor cár és Talleyrand közötti tanácskozásokba, amelyek eredményeképpen a szövetségesek kiáltványt intéztek Franciaországhoz, kijelentve, hogy tiszteletben tartják Franciaország forradalom előtti területi integritását és minden államformához hozzájárulnak, amelyet a szenátus a francia nép érdekében valónak talál. A szenátus Talleyrand volt, az államforma, amelyet azzal megszavaztatott, a Bourbon restauráció.

Az elűzött királyi család hazajött tehát: előbb a király öccse, a későbbi X. Károly, aztán a kövér XVIII. Lajos is, Istentől való hatalmának teljes dölyfében, mindenhatóságának tudatától annyira áthatva, hogy már ünnepélyes visszahelyeztetése előtt, amikor egy vidéki kastélyban Sándor cárral ebédelt és az ételhordó zavarban volt, melyik uralkodót szolgálja ki előbb, ráripakodott: „hozzám a tállal" — éreztetni akarván Sándor cárral, hogy francia földön ő az első személy, nem pedig az, akinek a trónját köszönheti, amit a hiú cár felettébb rossznéven vett és azzal bosszúlta meg magát, hogy párisi tartózkodása során többször felkereste Malmaisonban Napoleon első feleségét, Josephinet, aki hervadó bájainak összes fegyvereit csatába vitte, hogy magába bolondítsa a minden oroszok cárját. Ami igen tragikus következményekkel járt, mert addig andalgott könnyű estélyi tüllben a cárral a malmaisoni kastély parkjában, amíg tüdőgyulladást kapott és belehalt.

4.

A szövetségeseknek nem volt idejük a chatilloni értekezlet és Páris megszállása — március 10 és március 31 között — megállapodni egymással a felszabadulás előtt álló napoleoni hódítások sorsa felett. A cár mindenesetre máris bejelentette igényét a varsói fejedelemségre, hogy megvalósíthassa ifjúkori fogadalmát és helyreállítsa Lengyelországot. A porosz király viszont Szászországra tartott igényt, mert a szász király elkövette azt az ostobaságot, hogy a nagy német nemzeti megmozdulás idejében is hű maradt Napoleonhoz, sőt el hagyta magát fogatni a lip-

csei csatában. Metternich, akinek egyáltalán nem állott szándékában helybenhagyni igényeiket, azt javasolta szövetségeseinek, hogy a napoleoni örökség likvidálását a Bécsbe egybehivandó konferencián intézzék el. Egyrészt időt akart nyerni, másrészt abban bizakodott, hogy megfelelő diplomáciai sakkhúzásokkal sikerül majd neki szövetségeseinek zsákmánymohóságát és hatalmi igényeit leszerelni, az egyre jobban összekovácsolódó orosz-porosz barátságot fellazítani, sőt esetleg egymásra uszítani a két uralkodót.

A két uralkodó természetesen tüstént előállt követeléseivel. Metternich mosolygó hajlíthatatlanságán azonban minden igyekezetük megbukott. Nem, ő nem volt hajlandó még területi kompenzációk árán sem átengedni a cárnak a varsói fejedelemséget és nem hagyta bekebeleztetni Szászországot Poroszországtól. Az Ausztria határaival szomszédos két állam ily nagymérvű gyarapodása semmiképpen sem volt összeegyeztethető Ausztria önfentartási érdekeivel. Minthogy egyik fél sem engedett álláspontjából, a szövetségesek közötti viszony — az ünnepségek és bálok sorozata ellenére, egyre jobban elmérgesedett. A cár sürgette a döntést. Haza kell utaznia. Metternich húzta-halogatta a tárgyalásokat. Mit bánta ő, meddig ülnek Bécsben a kongresszus vendégei? „Vallja be“ — — mondta neki Bagration hercegnő — „hogy Napoleonnal könnyebben végzett, mint a hagyatékával“. „Hiszen azért akartam meghagyni a trónján, mert előre láttam ezt a helyzetet“ — felelte Metternich neki.

Bagration hercegnő, a bécsi kongresszus ünnepelt szépsége, a kancellár régi barátnője volt. A szép orosz nővel Drezdában ismerkedett meg, kapcsolatukból gyermek is született, akit az anyja Klementina névre keresztteltetett rövid, de intenzív barátságuk emlékezetére. Férje tábornok volt, az 1814-es hadjárat hősi halottja. A hercegnő most mint vígözvegy tündökölt a kongresszus ünnepségein s engesztelhetetlenül gyűlölte a kancellárt, aki Sagan hercegnőnek udvarolt. A két elszánt nő vetélkedése világpolitikai jelentőségű szituációkat idézett elő. A cár látta, hogy Metternich makacsul szembehelyezkedik vele. Mindent elkövetett tehát, hogy eltávolítsa arról a helyről, ahonnan Európa sorsára befolyást gyakorolt. Ez azonban nem sikerült; a császár nem ejtette el Metternichet, akár-

hogy intrikált is a cár ellene. Az most személyes téren élte ki Metternich iránti gyűlöletét: sértő gőggel kezelte, visszautasította meghívásait, magas személyek előtt gúnyosan nyilatkozott emberi gyengeségeiről és egészen alantas ármányokkal bosszantotta a kancellárt. Rávette Sagan hercegnőt, hogy szakítson Metternichel, majd amikor az orosz démonba fülig szerelmes kancellár máshol keresett vigasztalást, megint csak beleártotta magát a dolgaiba. Ezek a cselszövések a kongresszus egész tartama alatt élénken foglalkoztatták a közvéleményt. A jobb érzésűek méltatlankodtak a frivol játék felett, a kevésbé jóérzésűek pedig szították a kongresszus két protagonistájának egymás iránti gyülöletét.

E szívós, alattomos pozicióharc, melyben mindig a cár támad és Metternich csak védekezik, ez a nagy célokért folytatott kis játék természetesen sűrűn szerepel azokban a besúgói jelentésekben is, amelyekre fentebb már történt hivatkozás. A bécsi rendőrség évtizedek óta fényesen bevált kémrendszere teljes gőzzel tevékenykedett a kongresszus alatt. A rendőrség a legjelentéktelenebb eseményről, a legrögtönzöttebb véleménynyilvánításról is percek alatt értesült és azonnal továbbította a kancellárhoz a befutott jelentéseket, akár kellemesek voltak azok a számára, akár kellemetlenek. E jelentések nem egyformán értékesek, de a legügyefogyottabb jelentésben is akad mindig egy vonás, vagy megfigyelés, amely, ha csak egy árnyalattal is, emberibb közelségbe hozza hozzánk a kongresszus vezető személyiségeit.

Bagration hercegnő újra kivetette hálóját Metternichre Sagan hercegnő iránti gyűlöletében — jelenti egy besugó. A porosz követség fel van háborodva Metternich ellen, aki csak szerelmeivel és féltékenykedéseivel foglalkozik. A délelőttöket átalussza, elfecsérli. Tíz órakor kel fel s aztán nyomban Sagan hercegnőhöz siet, akinek naponta öt-hat óra hosszat udvarol. Átlag negyven emberrel kellene tárgyalnia naponta, de mindössze három, négy embert fogad, a többieket órák hosszat előszobáztatja anélkül, hogy fogadná őket...

Bagration hercegnő mindent elmond Sándor cárnak, amit Metternichtől valaha hallott, hogy kiszolgáltassa őt, hogy minél jobban ártson neki.

A cár megfenyegette Sagan hercegnőt, hogy elkoboztatja birtokait, ha nem szakít Metternichel...

Sagan hercegnő megüzente Metternichnek, hogy vége köztük mindennek... Metternich kétségbeesetten felrohant hozzá, de a hercegnő nem engedte maga elé. Azt mesélik, hogy Metternich tombol féltékenységében. A cár a markába nevet.

Metternich féltékennyé akarja tenni Sagan hercegnőt és Zichy Juliának udvarol...

A besugók jelentéseiből szinte napról-napra nyomon követhetjük a kongresszus külső és belső eseményeit.

Az udvar Pestre készül — jelenti valaki október 16-án. — A cár 22-én kirándul a porosz királlyal Bábolnára. Este díszelőadáson vesznek részt a pesti színházban, előadás után a város fáklyás menettel ünnepli az uralkodókat. 23-án nagy parádé lesz a pesti újvásár téren, utána fogadás a palotában, este álarcos bál a budai vigadóban. 24-én délelőtt díszszemle lesz Pest határában, délután szüreti mulatságon vesznek részt az uralkodók a Margitszigeten, este bál lesz a palotában. 25-én megszemlélik Pest-Budát, hangversenyen vesznek részt és bálra hivatalosak Sándor grófékhoz. 26-án a két uralkodó kilátogat Ürömre Alexandra Paulovna nagyhercegnő sírjához. Csabán ebédelnek, este hangversenyen vesznek részt. 27-én visszajönnek Bécsbe.

Egy másik jelentésben Majláth gróf referál a két uralkodó magyarországi kirándulásáról. „Igen jó benyomást tett, hogy az uralkodók magyar vitézi viseletben jelentek meg. A város örömmámorban uszott. A görögkeleti püspököt igen meghatotta, hogy a cár kezet csókolt neki. A katonai parádé során Vilmos porosz király megjegyezte, hogy a vezényszavaink kissé hosszúak. (Ez az az uralkodó, aki nem szerette a ragokat.) A polgári körökben nagy elégtétellel mesélik, hogy a cár Sándor gróf báljáról elment a pesti Vigadóba és ott egész éjszaka egy patikus lányának udvarolt.

Egy másik jelentés, amelyet nyilvánvalóan mágnás besugó fogalmazott, felháborodva jelenti, hogy a cár megszökött Sándor gróf báljáról és hogy a budai Vigadóban polgári elemekkel mulatozott. Hozzáteszi, hogy a cár mélységesen megbotránkoztatta viselkedésével a magyar urakat, mert folyton ledérségeken járt az esze és szóba

sem igen akart állni velük. Szidták is, mint a bokrot, mikor elment, különösen az öregebb urak.

A cár Metternich elleni mahinációiban nem igen válogatta meg az eszközeit. Ha hitelt adhatunk a kor krónikásainak, egyízben egészen gyalázatosan viselkedett. Mikor ugyanis a fülébe jutott, hogy a kancellár lemondott Sagan hercegnőről és Zichy Juliának udvarol, egy estélyen megszólította a rendkívül zárkózott, fínom lelkű főúri asszonyt és gúnyosan gratulált neki Metternichel való bizalmas viszonyához. „Honnan veszi ezt felséged?“ — tiltakozott a megszólított. — „A legjobb helyről“ — felelte a cár — „Metternich maga kérkedett vele“. A grófnő sírva fakadt izgalmában és felháborodásában. Metternichnek a legnagyobb nehézségébe került meggyőznie imádottját arról, hogy soha sem beszélt róla a cárral s hogy annak állítása szemenszedett hazugság.

Ezek a kis történetek azt eredményezték, hogy mind a két protagonista lejárta magát. A közvélemény csak azt látta, hogy a bécsi kongresszus két vezető személyisége nőügyek miatt acsarkodik egymással, ahelyett, hogy rendeznék azokat a kérdéseket, amelyeknek ürügyén Bécsbe csődítették a világot. A közönség már unta a parádékat, a bálokat, a felvonulásokat, már nem éljenezte a külföldi uralkodókat, ha nyitott hintókban végighajtattak a városon, nem egyszer ki is fütyülték őket, mint a rossz vendégszereplő színészeket. A közhangulatra igen jellemző, ami a következő jelentésben foglaltatik:

„Zichyéknél tegnap Metternichről folyt a beszélgetés. Egyesek szapulták, mások — különösen Esterházy és Liechtenstein Károly — védelmükbe vették. Utóbbi azt mondta: jól teszi, hogy szembeszáll a cárral. Nem érdekünk, hogy lengyel királlyá koronáztassa magát. Minden bajnak az a két cafat, a Bagration, meg a Sagan az oka. Ha kizsuppolnák őket Bécsből, már rég megszünt volna a viszálykodás. De ha a dolgok úgy mennek tovább, ahogy mennek, még megérjük, hogy megbuktatják Metternichet“.

5.

Makacs, szívós pozicióharc Sándor cár és Metternich között, ez volt a bécsi kongresszus állapota egészen addig, amíg Talleyrand Bécsbe érkezett. Sándor cár nemcsak

hogy nem volt hajlandó lemondani igényeiről, de Metternich iránti gyűlöletében egyre merevebben ragaszkodott álláspontjához, akárcsak a porosz király, a vazallusa. Metternich meg nem engedett. Ennek folytán akármilyen frivol alapon folyt is a versengés közöttük, mindig fennforgott az a veszély, hogy a helyzet elmérgesedik, hogy a cár és a porosz király türelmüket vesztve elhagyják Bécset és a szövetségesek háborúba keverednek egymással. A kongresszus megfeneklett, zsákuccába jutott. A magas diplomácia szekerét XVIII. Lajos meghatalmazottja, a minden hájjal megkent Talleyrand emelte ki a kátyuból. Ez a nagyszerű diplomata már első nap megmutatta, hogy a helyzet magaslatán áll. Alighogy megjelent, kiragadta vetélytársai kezéből a megbeszélések irányítását és rövidesen rákényszerítette diplomatatársaira akaratát. Mindenekelőtt ki kellett erőszakolnia, hogy a tanácskozásokban ne maradjon egyedül a szövetségesekkel szemben. Mikor az első tanácskozáson megjelent, feltűnt neki, hogy Poroszországot két diplomata képviseli, Humbold és Hardenberg. Megkérdezte, miért van ez? Azt felelték neki, hogy Humbold csak azért van jelen, mert Hardenberg süket. „Másnak is van testi hibája" — mondta élesen — „én sánta vagyok." És kierőszakolta, hogy Spanyolország követét is hívják meg a tanácskozásokra, aki mindenben követte utasításait. Aztán megkérdezte, hogy mit végeztek eddig? Castlereagh elébe terjesztette „a szövetséges hatalmak tanácskozásainak" jegyzőkönyvét. Talleyrand belepillantott, majd felkapta a fejét. „Mit jelent ez a kifejezés: szövetséges hatalmak? Kik ellen szövetkeztek önök? Napoleon ellen nem kell szövetkezniök, mert ő már Elba-szigetén van, a francia király ellen pedig még kevésbé, mert vele soha nem állottak háborúban. Beszéljünk nyiltan, uraim. Ha önök még mindig szövetséges hatalmaknak nevezik magukat, akkor én itt fölösleges vagyok".

Castlereagh Talleyrand megnyugtatására kijelentette, hogy a jelenlevő hatalmak szövetsége nem irányul a jelenlegi Franciaország ellen, hanem a Napoleon ellen alakult szövetséget képviseli, cím, amely a feladat teljesítésével tárgytalanná vált, amelyet tehát csak megszokásból, kényelemből használnak. „A kényelemnek sohasem szabad feláldozni a szabatosságot" — szegezte le Talleyrand éle-

sen. — És nagyszerű okfejtéssel megmagyarázta diplomata társainak, hogy az egyedüli jelszó, melyben nemcsak, hogy megegyezhetnek, de meg is kell egyezniök, a legitimitás elvének érvényesítése minden vonalon. Metternichnek a szívéből beszélt. El is érte vele, hogy nyomban felvették az Európa jövendő sorsa felett dönteni hivatott szükebb bizottságba. Ennek igen nagy jelentősége volt, mert Talleyrand ettől kezdve a mérleg nyelve lett, két részre szakította a társaságot és csatlakozásával többséget tudott teremteni, mellyel nyomást gyakorolhatott a véleményével szembe helyezkedő kisebb csoportra.

A fővitapont tekintetében Talleyrand kezdettől fogva Ausztria álláspontjára helyezkedett. Ennek igen nagy kihatása volt a tárgyalások további sorsára. A cár időközben ugyanis csapatösszevonásokat rendelt el Galicia határán, hogy Ausztriát megfélemlítse és alávesse akaratának. Erre a háborús eshetőségre való tekintettel Metternich és Castlereagh január 3-án titkos egyezséget kötött Talleyranddal, melyben megfogadták egymásnak, hogyha egy kívülálló hatalom megtámadná valamelyiküket, a másik kettő a megtámadott segítségére siet. Metternich felszólította a szerződéshez való csatlakozásra Bajorországot, Hollandiát, Hannovert és Szardiniát. Ez háború esetére kiegyensúlyozta a szemben álló két csoport erőviszonylatát.

Mindez persze nem ment símán. Voltak napok, amikor elkerülhetetlennek látszott a szövetségesek közötti konfliktus. A rendőrségi jelentésekben egyre sűrűbben szerepel a háborús veszedelem. Csak elvétve fut be olyan jelentés a rendőrségre, amely másról számol be. Ilyen az az érdekes közlés, amellyel egy Leurs nevű besugó kedveskedik a rendőrségnek a huszonkét éves gróf Széchenyi Istvánról, a bajor király mellé beosztott fiatal összekötőtisztről. A jelentés így hangzik:

„Gróf Széchenyi István huszárkapitány, aki a háborúban Schwarzenberg herceg futára volt, 1813 szeptemberében megbetegedett. Betegszabadságát Prágában töltötte, ahol a Vörös házban szállt meg. Ott a vendéglőben étkezett s egy alkalommal a következő kijelentést tette nagyobbára poroszokból álló asztaltársasága előtt:

Ausztria napjai meg vannak számlálva. Hiába nyertük meg a háborút, a fejlett nyugati államokat soha nem

tudjuk utólérni. A monarchia bomladozik és még ebben a században részeire szakad, mert azok egyre jobban elkülönülnek és elidegenednek egymástól.“ Ezt a nyilatkozatot, amely nyilván apja, Széchenyi Ferenc gróf véleményének visszhangja, nem rezignáltan tette, még csak ártó szándékkal sem, hanem egy fiatal borjú bambaságával. A porosz urak figyelemmel hallgatták kijelentéseit s azokat kellőképpen kommentálva királyukkal is közölték. Reichenbach gróf, akivel beszéltem a dologról, azt felelte, hogy vannak kérdések, amelyekről nehéz szabatos véleményt alkotni, mert mindenki másképpen ítélkezik felőlük. Őt is gondolkodóba ejtette Széchenyi gróf, aki, mikor vele Magyarországról és a magyarok elégedetlenkedéséről beszélgetett, azt mondta neki, hogy a magyarok egyáltalán nem elégedetlenek. Az a sok panasz, amit a külföld komolyan vesz és ellenünk fordít, mind üres frázis. A magyar rendeknek nem kell a műveltség, a fenálló kiviteli és behozatali státus körül nem óhajtanak semmi változást. Magyarország sohasem fog fellázadni, hogy kedvezőbb szellemi és gazdasági helyzetbe hozza magát, sőt a legélesebben ellene szegül mindenkinek, aki haladásra ösztökéli. Családja azért olyan gazdag és hatalmas, mert a jobbágyaiknak fogalmuk sincs arról, hogy mi megy végbe a világban. A birtokos nemesség minden változástól irtózik és igen meg van elégedve Ausztriával, mert védi az érdekeiket“.

„A két orosz hercegnő“ — jelenti egy magát két csillaggal szignáló besugó — „egyre hangosabban szapulja egymást. Csak a Metternich iránti gyülöletük közös, egyik ármányt a másik után szövik ellene. A közvélemény növekvő felháborodással figyeli e két szemérmetlen teremtés üzelmeit. Sajnálattal látják, hogy túlságosan nagy befolyást gyakorolnak a kongresszus ügyeire, mint az orosz-porosz érdekek megátalkodott ügynökei. Ebben Humboldt báró utasításait követik“.

Január 21-én — a boldogtalan XVI. Lajos halálának évfordulóján Talleyrand gyászünnepélyt rendez a francia követségen és emlékbeszédet tart, mely a legitimitás elvének apologiája. XVI. Lajos sorsával példálózva, akit uralkodótársai cserbenhagytak, összetartásra szólítja fel a fejedelmeket és óva inti őket attól, hogy legitim uralkodókat koronájuktól megfosszanak. Az intelem a cárnak és a

porosz királynak szól, akik meg akarják büntetni a szász királyt a napoleoni hadjárat idején tanusított magatartása miatt. De azok összetartottak és fokozott erélyel törekedtek Metternich megbuktatására. Panaszt tettek Ferenc császárnál, hogy irányukban tiszteletlenül viselkedik, hetyke, kihívó hangon, ülve tárgyal velük. Sándor cár egy fenhéjázó hangú jegyzéke után magához hivatta és szemtelen ripőknek nevezte. Metternich — írják a szemtanuk — olyan feldultan támolygott ki a cár dolgozószobájából, mint még soha. A süket Hardenberg, a porosz király minisztere azzal vádolta, hogy elferdítve adta vissza a császárnak a szavait és párbajra hívta ki. Ez elmaradt ugyan, de Metternich állása megrendült belé. Mindenki helytelenítette viselkedését, elsősorban persze irígyei, mint a skartba tett Stadion, de alárendeltjei, sőt legbizalmasabb munkatársa, Gentz is. Mindenki más feladta volna már a küzdelmet, de Metternich szívós maradt. És neki volt igaza. Végü mégis csak sikerült — persze kompromisszum árán a két északi hatalommal megegyeznie. Oroszország bekebelezte a varsói fejedelemséget, Szászország nagyobbik felét Poroszországhoz csatolták, de a szász király megtarthatta trónját, Drezdát és Lipcsét, sőt még a lengyel koncból is kapott valamit (Thornt). Hogy a megegyezés létrejött, az elsősorban Talleyrandnak köszönhető, aki ebben a kérdésben erélyesen támogatta Metternichet. Viszont egy másik kérdésben élesen ellene fordult és itt Metternichnek kellett engednie. A kérdés az volt: mi történjék Nápollyal?

A nápolyiak a francia forradalom idejében elkergették törvényes uralkodójukat, Bourbon Ferdinándot (akinek Mária Terézia lánya, Mária Karolina volt a hitvese) és uralkodójukká fogadták Napoleon egyik marsallját, Murat Joachimot, akinek Napoleon nővére volt a hitvese, az a Murat Karolina, aki Metternichnek párisi követ korában kedvese volt. A barátság változatlanul fennállt közöttük (Metternich egy kedvesével sem szakított soha végérvényesen). A külügyminiszter még a Napoleon elleni hadjárat heteiben is levelezett Karolinával s talán e levelezésnek tudható be, hogy Murat, aki Napoleon oldalán harcolt, a lipcsei csatában cserben hagyta a francia császárt és átpártolt a szövetségesekhez. Árulása jutalmául Metternich megígérte neki, hogy megmenti koronáját. Igé-

retét azonban nem tudta beváltani, mivel Napoleon bukása után jelentkezett természetesen az elűzött nápolyi király. A kérdés a kongresszus elé került. Talleyrand az első pillanattól kezdve a legitim uralkodó restaurációja mellett kardoskodott. Mikor Metternich szóba hozta Murat ügyét, Talleyrand fagyosan azt kérdezte tőle: „Miféle nápolyi királyról méltóztatik beszélni? Én csak egy nápolyi királyt ismerek: Ferdinánd királyt. Murat úrhoz semmi közöm." Metternichnek, akármilyen kínos volt is a számára, hogy meg kell szegnie igéretét, be kellett látnia, hogy el kell ejtenie védencét, mert annak elismertetése arculcsapása volna a legitimitás principiumának.

Abban a kérdésben viszont, hogy milyen legyen a német államok helyzete Ausztriával és egymással szemben, maradéktalanul sikerült érvényesítenie elgondolását.

A felszabadító háború fanatikusai — a Steinek, a Jahnok, a Tugendbundok misztikusai és misztifikátorai — fel akarták támasztani a szent német-római birodalmat, azt a bizarr államalakulatot, amely évszázados tengődés után a közelmultban szakadt alkatrészeire Napoleon pörölycsapásai alatt. Ha volt is valaha létjogosultsága a szent német-római birodalomnak, a valóságban ez a fogalom már a XVIII. században hig államjogi fikcióvá légiesedett. A német-római császár már régóta csak névleg volt az összes német fejedelemségek, érsekségek, grófságok és szabadvárosok hűbérura; valójában nem volt felettük hatalma, azok kényük-kedvük szerint szövetkezhettek egymás között, sőt a külhatalmakkal a központi hatalom ellen, mint az örökösödési háborúban, vagy a közelmultban is. A nemzeti megújhodás apostolai nem vették tudomásul a pillanat követelményeit; ők egy költői fikcióra építették államelméletüket.

Metternichnek kezdettől gyanús volt ez a mozgalom. Demagógikus izgágaságot, álcázott jakobinizmust szimatolt a jelszavak mögött. A porosz diplomatákkal ellentétben, akik merev szövetségi államrendszerré akarták összekovácsolni a német államokat, Metternich egy lazább szerkezetű szövetséget tervezett, melyben a tagállamok messzemenő önkormányzati jogokkal rendelkeznek. A poroszok Bundesstaat-ba akarták tömöríteni a német államokat, Metternich Staatenbund-ba akarta összefogni őket.

Ekörül folytak a tárgyalások, amikor Napoleon elhagyta Elba szigetét és partraszállt Franciaországban.

6.

A hatást, amelyet szökésének híre a kongresszusra tett, La Garde örökítette meg. Előadása szerint abban az órában, amikor szökéséről a kongresszus értesült, Metternich éppen estélyt adott. A külügyminiszter élőképekkel szórakoztatta vendégeit. A szereplők Petter gobelinjét elevenítették meg, Miksa császár és Burgundi Anna találkozását. Csillárok ezrei szórták a fényt a középkori pompájú jelenetre — egyszerre csak moraj fut végig a termen — az emberek egymáshoz hajolnak és tovább adják a hírt, az arcok elsápadnak, egyesek felpattannak a helyükről, a kavargás egyre nagyobb, az élőkép felbomlik, Miksa császár vértben, sisakban, Burgundi Mária uszályos hermelinben, az élőképen szereplő püspök mitrásan pásztorbottal a kezében vegyül a nézők közé. Mi történt? — kérdik, akik még nem tudják. — „Elhagyta a szigetet.“ „Ki?“ „Bonaparte.“ „Mikor?“ „28-án.“ Ferenc császár fehér, mint a fal. Az uralkodók összesereglenek s amint dermedten egymásra néznek, mindegyik azt kérdi némán a másiktól: mit tegyünk?

A jelenet hatásos, de kiélezett. A valóság talán laposabb, de mégis izgalmasabb, mint ez a kissé giccses estélyjelenet, amelyen a mene tekel lángbetűi helyett a kis káplár fenyegető sziluettje jelenik meg emberfeletti méretűvé dagadva a falon, mint a népszerű filmen, amelyen a kavargó báli jelenet átváltozik az elbai számüzött diadalmenetévé, amint fehér lovon vágtat faluról falura szaporodó kíséretével Páris felé.

Napoleon szökése és visszatérése valójában senkinek a számára sem volt igazán meglepetés. Úgy Metternich, mint Talleyrand kezdettől fogva számoltak az eshetőségével. A dolgok pillanatnyi állapotában pedig egyenesen deus ex machina-ként hatott, mert szükségképpen össze kellett, hogy kovácsolja ellenfeleit, aminthogy úgyis történt. Egyszerre megszünt minden torzsalkodás. Ezen még az sem változtatott, hogy Napoleon új külügyminisztere megtalálta elődje irományai között az Oroszország ellen irányuló osztrák-francia véd- és dacszövetségi megállapo-

dást, amit sürgősen eljuttatott Sándor cárhoz, hogy éket verjen a szövetségesek közé. Sándor cár azonban szilárdan viselkedett. Magához hivatta Metternichet, megmutatta az okmányt neki, majd azt mondta: „Mindent tudok és mindent megbocsátok. Most félre kell tennünk minden más szempontot, össze kell tartanunk".

Március 6-án — amikor Napoleon elhagyta Elba szigetét, Metternichnek felettébb mozgalmas napja volt. Úgy érezte, belehal, ha Sagan hercegnő nem békül ki vele. Hetek óta nem látta a szívtelen nőt, ki akarta verni a fejéből, nem sikerült. Nem tudta türtőztetni magát, felment hozzá. A hercegnő le akarta tagadtatni magát, de Metternich nem tágított. Félrelökte a lakájt, betört a hercegnő szobájába. „Csak egy félórára jöttem, Wilhelmina, hallgasson végig." Rá akarta venni, hogy maradjon hozzá hű, amíg a kongresszus tart, aztán tehet, amit akar. Kívánságát olyan racionális érvekkel támasztotta alá, mintha a porosz, vagy a szász követtel tárgyalt volna valamilyen politikai propozíciójáról. Kimutatta Wilhelminának, milyen előnyökkel járna számára engedékenysége, megvilágította visszautasításának mindkettőjükre hátrányos következményeit, úgy állította be a kérdést, mint valami beláthatatlan horderejű államügyet, amelynek elintézésétől népek és államok sorsa függ. A hercegnő apró mais voyons prince-ekkel és ah comme vous avez tort mon cher-ekkel szakította félbe a dikciót, de Metternich csökönyösen folytatta illattalan művirágokkal tarkított szerelemjogi előadását, amíg a hercegnő szempillája remegni kezdett és azt sóhajtotta: Je vois, mon cher, qu'il me faut céder ... És engedett. De a külügyminiszter nyugtalanságát nem enyhítette a győzelem. A mámor dacára szomjas maradt. Késő éjszaka hagyta el a hercegnő szállását, szívében nehéz szomorúsággal. Halálosan fáradtnak érezte magát. Hazament s ólomnehéz álomba merült. Hét óra tájban felrezzent. Komornyikja lépett a szobába. Valami írást hozott. „Honnan?" — kérdezte Metternich álomittasan. — „Génuából" — mondta a komornyik. — „Tedd az éjjeliszekrényre" — felelte unottan a kancellár. — A komornyik kiment. Metternich visszazuhant az álomba. Azt álmodta, hogy tegnap van, most indul Sagan hercegnőhöz és minden ékesszólását össze fogja szedni ... De minek — gondolta kedvtelenül ... És ha meg is hallgat,

mit érek vele... Époly kevés örömöm lesz benne, mintha elutasítana. Ez a tudat elkedvetlenítette. Felébredt. Eszébe jutott, hogy zavarták és az éjjeliszekrényre pillantott. Összehajtogatott levélke feküdt rajta. A papír vonalozott volt. Mintha irkából tépték volna ki. Csodálkozott. A cédulát a génuai osztrák konzul küldte. Ennyi volt az egész: „Napoleon ma reggel hajón elhagyta Elbát.“ Metternich kiugrott az ágyból, sietve felöltözködött. Mikor a tükörbe nézett, önelégült mozdulattal üdvözölte képmását. A hír kellemesen érintette. Jobb nem is történhetett volna. Most már tudta, hogy végleg kezében tartja szövetségeseit.

7.

Először a császárnál jelentkezett. Ferenc, akit semmi sem hozott ki sodrából, mindössze csak arra figyelmeztette, hogy Mária Lujzával tapintatosan kell közölni az ujságot, mert már napok óta gyengélkedik. Aztán a cárral és a porosz királlyal tanácskozott. Mind a három hatalom egyetértett abban, hogy Napoleont nem tűrhetik meg Franciaország trónján.

Bécs csak napok mulva tudta meg, hogy Napoleon elhagyta Elbát. Torkig voltak a kongresszussal. Mindenki unta már a hivalkodó Sándor cárt, az érzelmes porosz királyt, a vén dán királyt, aki még mindig nem látott belülről apácakolostort, a hörcsög Stein minisztert, a süket Hardenberget, Steward lord kutyáit, Bagration hercegnőt és Sagan hercegnőt, Metternich fegyelmezhetetlen kedveseit. Kárörvendve kommentálták a kongresszus kudarcát. „Der Kongress hat einen fahren lassen“ — mondogatták egymásnak s kajánul hunyorgattak. — „A kongresszus feloszlott“ — mondta gőgösen Napoleon, mikor Franciaországban partraszállt. De ez nem volt igaz. A kongresszus nem oszlott fel, hanem kiáltványt intézett a világhoz, melyben törvényen kívül helyezte Napoleont. Az emberiségnek ellensége ő, akivel úgy fognak elbánni, ahogy a békezavarókkal, a haramiákkal szokás. A hatalmak be is váltották a fenyegetésüket. A szövetséges hatalmak hadoszlopai Schwarzenberg herceg fővezénylete alatt újra felvonultak Franciaország ellen. Napoleon szívósan védekezett. A kövér XVIII. Lajosnak újra el kellett hagyni a Tuileriákat. Gand-ba menekült családjával

MÁRIA LUJZA

FRANCIA CSÁSZÁRNÉ, A REICHSTADTI HERCEG ANYJA

és hiveivel. Száz napig újra Napoleon volt Franciaország ura. De csak száz napig. A waterlooi élet-halálharcban alul maradt. Grouchy hadserege nem érkezett meg idejében, helyében Blücher poroszai tüntek fel a lapályon. Wellington elintézte a többit. A császár kénytelen volt kényre-kegyre megadni magát.

Párist újra megszállták a szövetségesek. Az első megszállás idején még különbséget tettek Franciaország és zsarnoka között. Akkor azt hangoztatták a francia néphez intézett kiáltványukban, hogy nincs szándékukban Franciaországtól számonkérni Napoleon bűneit. Igéretüket be is tartották. Az első párisi békeszerződést a megbocsátás szelleme sugallta. Ez a béke nagyobb területet hagyott meg Franciaországnak, mint aminővel a forradalom előtt rendelkezett, nem követelt kárpótlást a hadjárat költségeiért, még a napoleoni hadjáratok során Franciaországba hurcolt műkincseket sem követelték vissza a szövetségesek. Franciaország megtarthatta Avignont, Montbelliardot, Annecyt és Chamberyt, pedig ezek a városok nem tartoztak azelőtt Franciaországhoz. XVIII. Lajos beiktatása után a megszálló hadsereg is kivonult Franciaország területéről. Most más volt a helyzet. A szövetséges hatalmak nem bíztak már Franciaországban, mely oly lelkesen ünnepelte zsarnoka visszatérését. Az 1815 november 20-án megkötött második békeszerződés könyörtelen volt. A szövetséges hatalmak megfosztották Franciaországot határerődményeitől, hétszázmillió hadisarcot róttak ki rá és százötvenezer főnyi megszálló hadsereg eltartására kötelezték (ami napi egymillióhétszázötvenezer frankkal terhelte az államkincstárt), mely három évig állomásozott Franciaországban. Poroszországhoz csatolták Saarlouis és Landau városokat, Hollandiához a bouilloni hercegséget és az ardennesi tartományt.

A szövetséges hatalmak hálaadó misével ünnepelték meg győzelmüket a Páris közelébeni Erény mezején.

Az ünnepélyes ceremonián egy harminc-negyven év körüli extatikus külsejű szőke nő is megjelent, akit megkülönböztetett tisztelettel vettek körül a szövetséges hadsereg tábornokai és diplomatái. Ez a nő Krüdenerné volt, Sándor cár „jó szelleme és mentora".

Krüdenerné egy livlandi származású orosz diplomata hitvese, 1804-ben Valéria címmel igen érzelmes regényt

adott ki francia nyelven, amellyel jelentős sikere volt. Hősnője egy erényes grófnő, akit férje többé-kevésbé elhanyagol s akibe egy Gusztáv nevű előkelő ifjú halálosan beleszeret. Valéria vonzódik a költői lelkületű ifjúhoz, de leküzdi érzelmeit és hű marad férjéhez. Gusztáv belehal boldogtalanságába. A wertheri hangulatú, vizenyős mese ellenére a regénynek sok szép jelenete van. Ilyen az a jelenet, amikor a rajongó ifjú, aki ildomból távol tartja magát Valériától, imádottja nevenapján csinos jobbágygyereket küld fel a kastélyba szíve hölgyéhez jókívánságaival. A férj, aki nem tudja, hogy feleségének nevenapja van, éppen szidalmazza Valériát, mikor a kisfiú beállít a felköszöntőjével. A férj elszégyelli magát, Valéria megcsókolja a kedves kis kölyköt és visszaküldi Gusztávhoz. Az, mikor a gyerek beszámol neki a jelenetről, szintén megcsókolja a kisfiút és érzi, hogy annak könnyektől nedves az arca. Mi történt veled? „A grófnő könnyei" — mondja a kisfiú. — Mikor megcsókolt, sírvafakadt. Egy másik jelenetben Valéria csónakkirándulásra indul férjével és imádójával. A csónak megbillen, a grófnő ijedtében férje karjai közé veti magát. „Oh, hogy a szívembe nyilalt ösztönös védelemkeresése" — sóhajt fel Gusztáv. — „Ekkor jöttem rá, milyen keveset jelentek számára." — Nos, ezen az erényes hölgyön (mert Krüdenerné azonos Valériával) 1814-ben vallásos buzgalom vett erőt, mely egyre jobban elhatalmasodott személyén s rövidesen a krónikus megszállottság állapotára emlékeztetett. Feltette magában, hogy meg kell váltania az emberiséget, hogy a szentlélek parancsára érintkezésbe kell lépnie a világ hatalmasságaival és rávenni őket arra, hogy teljesítsék, amit előír nekik. A hadjárat során megismerkedett Sándor cárral és sikerült fanatizálnia a gyenge akaratú uralkodót. Hatása alatt Sándor cár megtagadta erőteljesen hangoztatott liberális nézeteit és vakbuzgó hívő lett. Magával vitte Párisba Krüdenernét, vele töltötte minden szabad pillanatát, egymás mellett térdepelve imádkoztak órákhosszat a szentlélekhez, hogy világosítsa meg elméjüket, hogy az emberiséget megválthassák. Igy történt, hogy (kétségkívül Krüdenerné sugallatára) Sándor cár azzal a javaslattal lepte meg szövetséges társait, hogy kössenek „szent frigyet", fogadják meg, hogy nem háborúskodnak ezentúl, hanem barátságos megbeszélések formájában intéznek el mindent egy-

más között és közös erővel meggátolják a hitetlenségre vezető felvilágosult eszmék terjedését. Metternich és Castlereagh hüledezve fogadták a cár kenetes hangon fogalmazott ajánlatát, de lényegében nem volt kifogásuk ellene. Igy született meg a Szent Szövetség néven ismeretes koalició, melyhez később Franciaország is csatlakozott. A „szent" jelzőt Sándor cáron kívül senki nem vette komolyan. Metternich az első pillanattól kezdve fellengős zagyvaságnak tekintette a szövetség „szent célkitüzéseit", de konkrét politikai tartalmával egyetértett, mert ő, a tárgyalások és egyezkedések nagymestere, őszintén azon a véleményen volt, hogy nincs olyan probléma, amelyet ne lehetne háborúskodás nélkül is megoldani, ha az érdekelt felekben meg van a jóakarat, hogy kölcsönösen engedményeket tegyenek egymásnak. Ez volt mellesleg Talleyrand véleménye is, aki mikor valaki a szemére vetette, hogy a bécsi kongresszus senkit sem elégített ki maradéktalanul, azt felelte rá: éppen ez a bizonysága annak, hogy a konferencia eredményesen dolgozott. Az a helyes, ha mindenkinek áldozatot kell hoznia. A megegyezést, amelynek gyümölcsét mindenki élvezi, a kis áldozatok hozzák létre.

A cár kezdeményezésére létrejött hatalmi szövetség korántsem volt az elnyomatásnak az a gyalázatos eszköze, aminek a köztudat egy s más sajnálatos incidens következtében tartotta volt. Mindenekelőtt el kell ismernünk azt az érdemét, hogy több, mint húsz évre stabilizálta Európa nyugalmi állapotát. Alapelvének megfelelően békés tárgyalások segítségével küszöbölte ki a háborús konfliktusokat, hogy megalapozza a nemzetközi szolidarítást, mint a Népszövetség a világháború után. A két intézmény sok tekintetben emlékeztet egymásra, egyebek között abban is, hogy mind a kettő bűnben fogant. Mind a két esetben győztesek diktáltak békét a világnak. Ámde lehetséges-e, hogy az oktrojált szerződésekkel megalázott nemzetek bizalommal legyenek az iránt az intézmény iránt, mely megcsonkította területeiket, korlátozza őket önrendelkezési jogaikban és éveken át nyomasztó jóvátételi kötelezettségekkel szívja vérüket? Ez az eredendő bűn buktatta meg a genfi Népszövetség politikáját és ebbe bukott bele száz évvel előbb a Szent Szövetség is, noha sokkal eszményibben fogta fel a feladatát, mint a Ver-

saillesban összeült hatalmak irreális „reálpolitikusai.“ Ezek a nemzetek egész sorát alázták meg, a Szent Szövetség csak Franciaországot, mely pár évvel előbb még a kontinens vezető hatalma volt és erről a szerepéről époly kevéssé volt hajlandó lemondani, mint a világháború utáni Németország. A következő évtizedek nyugtalanító eseményeinek hátterében mindenütt a megalázott Franciaország sérelmével találkozunk, mely nem tudja elfelejteni a napoleoni idők Gloire-ját s a közelmult emlékeinek a hatása alatt elégedetlen a jelenével, a restaurációval, a polgárkirálysággal, a köztársasággal, amíg egy féllegitim napoleoni örökösnek sikerül a franciákkal elhitetnie, hogy visszaadja nekik azt, ami után áhitoznak. „Széttépni a bécsi szerződést, visszaszerezni Franciaország elvesztett pozicióját“, ez lesz a következő évtizedekben a restauráció alatt a láthatatlan, a polgárkirályság alatt a látható ellenzék, majd Thiers személyében a francia külpolitika jelszava. Ezt a nyugtalanságot kell a Szent Szövetség hatalmi politikájának féken tartania a következő évtizedekben.

Egyelőre azonban mindenki békét áhitott. A szövetséges hatalmak legyürték és megfékezték a korzikai vadállatot. Egy angol hajó már útban volt vele a mérhetetlen messzire fekvő, úgyszólván megközelíthetetlen Szent Ilona felé. Ezen a sivár szigeten kell töltenie kínosan kicsinyes, megalázó felügyelet alatt élete hátralévő napjait. Európa megszabadult végre zsarnokától, de a győzelem irtózatos árba került. Több mint húsz évig folyt a háborúskodás. A kis népek ifjúsága fogcsikorogva vonult harcba Napoleon érdekeiért s felszabadulva sereglett a szövetséges hadvezérek zászlói alá, amikor megindult a szent háború. Most azonban valamennyi nép, beleértve a franciát is, kimerült a vérveszteségtől és nyugság után áhitozott. Ez a közóhaj volt a vezéreszménye Metternich politikájának. Meg akarta óvni Európát attól, hogy újra visszazuhanjon abba az eltévelyedésbe, amely a francia forradalom szükségképpeni következményeként Napoleon zsarnokuralmához vezetett. Látta és megértette a forradalmak természetét és levonta tanulságait. Meg akarta óvni az emberiséget attól, hogy mégegyszer végig kelljen járnia azt a kálváriát, amelyet maga mögött hagyott. A béke őrének tekintette magát és hivatását hűségesen teljesítette utolsó pillanatáig.

NEGYEDIK RÉSZ.

Metternich fénykora.

1.

1815 és 1825 között Metternich Európa legünnepeltebb államférfia. Szédületes pályát futott be két lustrum alatt. Mióta a Napoleon elől Tatára menekült uralkodó miniszteri méltóságba emelte, nemcsak Ausztria nagyhatalmi pozícióját szerezte vissza, hanem egész Európára rákényszerítette akaratát. Ferenc császár elhalmozta kegyeivel. Apja, Metternich Ferenc György Károly József János már 1803-ban hercegi címet kapott; 1813 október 20-án a császár kiterjesztette a méltóságot, amely eredetileg egyedül az idősebb Metternichet illette meg, családtagjaira és törvényes leszármazottaira. A bécsi kongresszus során kifejtett tevékenységéért Ferenc császár kastéllyal és birtokkal jutalmazta meg miniszterét, a boráról híres Johannisberggel. Ferdinánd sziciliai király 1818-ban Portella hercege címmel tüntette ki. Símán, zökkenők nélkül emelkedett, a szerencse egyenletesen sugárzó verőfényében. Viharos szerelmi életet élt és egyben példás családi életet. Felesége, Kaunitz Eleonóra eszményi hitves volt, nagyapjától öröklött diplomáciai szimatával és tapintatával hatékonyan kezére járt férjének, valahányszor arra alkalom kínálkozott. Közben kilenc gyermeket hozott világra. Ezek közül öt korán elhalálozott. Első gyermeküket, Mária Leopoldinát gróf Esterházy József, a monarchia londoni követe vette feleségül 1817-ben. Viktor fiúk diplomáciai pályára lépett, a huszas években

mint követségi titkár tevékenykedett Párisban. Paulina lányukat a magyar Sándor Móric gróf vette feleségül, Hermina lányuk zárdába vonult és mint a savoyai hölgyek kolostorának főnöknője halt meg Bécsben a század vége felé.

Példátlan presztizsét nem kis részben annak köszönhette Metternich, hogy azokat a politikai fordulatokat is érdemének tudták be, amelyeket voltaképpen rajta kívülálló körülmények idéztek elő. Ilyen volt magának Napoleon megbuktatása is, amit nemcsak az akkori közvélemény, de még az utókor is Metternich diplomáciai fortélyosságának javára írt.

Pedig az igazság az, hogy Napoleon szerencsecsillaga már hanyatlóban volt abban az időben, amikor Metternich mint politikai tényező szembekerült vele. Hadvezéri nimbuszát megtépázták a spanyolországi események, világuralmi velleitásai megbuktak a kontinentális blokáddal. Napoleont nem Metternich buktatta meg, hanem Anglia. Metternich érdeme inkább abban áll, hogy a felszámolás nagy pillanatában magához ragadta az események irányítását és igen józan, igen körültekintő politikájával a fékező szerepét játszotta. Láttuk, hogy egyáltalában nem volt szándékában megfosztani trónjától Napoleont, hogy igyekezett őt megmenteni s hogy mennyire nem rajta mulott, hogy ez nem sikerült. Nem áll tehát, amit később a nyilvánosság felé maga is szívesen hangoztatott, hogy Napoleonnak nem volt nála veszedelmesebb ellenfele. Ugyanazzal a joggal állíthatta volna, hogy őszintébb jóakarója sem volt. Hátrahagyott írásaiban a legnagyobb tisztelettel emlékezik meg Napoleonról, zsenijét fenntartás nélkül elismeri. Ugyanúgy vélekedett Napoleonról, mint annak hitszegő marsallja, Marmont, aki a császárság bukása után Bécsben telepedett meg, az osztrák államkincstár költségén élt és sűrűn érintkezett a kancellárral. Első találkozásuk után a következő nyilatkozatot tette Metternichről:

„Ő az első értelmes ember, akivel módomban volt értekezni, mióta Napoleon megbolondult.“ Pontosan ez volt a véleménye Metternichnek önmagáról és halhatatlan ellenfeléről. Kétségtelen, hogy önönmagát tartotta a világ legértelmesebb emberének s egyedül Napoleont volt hajlandó magánál különb értelemnek elismerni, már tudniillik addig, amíg meg nem bolondult, amíg nem szédült

meg hatalmától, amíg hiúsága nem homályosította el ítéletét. Már itt megjegyezhetjük, hogy Metternich, akinél hiúbb ember aligha élt a földön, megvetéssel bélyegezte meg másokban a hiúság megnyilvánulásait. Egészben véve helyes volt az ítélete Napoleonról. Hadvezéri lángelméjét bizonyára nem méltányolta jelentősége szerint (ez nem volt az ő terrénuma), de államférfiúi zsenije előtt meghajolt. Leveleiben és jegyzeteiben borongó elérzékenyüléssel emlékezik meg felejthetetlen ellenfeléről. „Legszebb éveim azok voltak, amiket Napoleon közelében töltöttem — írja valakinek 1819 október 18-án. — „Kevés ember ismerte őt jobban nálamnál, mert én nem külsőségek után ítéltem meg, hanem igyekeztem a lényét megérteni. Mikor rájöttem, mennyi jót, vagy rosszat tehet ez az ember a világnak, minden más érdeklődésemet felfüggesztve a legnagyobb odaadással kezdtem őt tanulmányozni. A sors arra kényszerített, hogy ellenfele legyek; valósággal hozzája láncolt. Én igyekeztem őt megérteni; a következmények bebizonyították, hogy hiánytalanul ismertem.“ Napoleon bukásának évfordulóján minden egyes alkalommal magába mélyed és eltűnődik e zseniális államférfi nagysága és sorsa felett. Sok-sok évvel később ezt írja: „Milyen kár, hogy Napoleon nem él már! Ő az egyetlen ember, aki meg tudna érteni“.

Szerencséje volt úgy ellenfeleivel, mint vetélytársaival. Napoleon, a század legzseniálisabb politikusa tulajdonképpen már „elintézett ember“ volt, mikor Metternich szembekerült vele. Talleyrandot, a század legalattomosabb intrikusát kompromittált multja akadályozta meg abban, hogy Metternichet két vállra fektesse. Napoleon mellett, akinek tanulmányozása élesítette ki fegyvereit, kétségkívül Talleyrand volt Metternich tanítómestere. Ő avatta be Metternichet követi tevékenykedése éveiben a francia belpolitika kulisszatitkaiba, ő győzte meg arról, hogy Franciaország nem azonos Napoleonnal, ő informálta a látszólag Napoleon-barát Sándor cár távolabbi terveiről, amivel nemcsak Napoleont szolgáltatta ki Metternichnek, hanem a cárt is. A második nagy szolgálatot a bécsi kongresszus napjaiban tette Talleyrand Metternichnek, mikor a cár hátamögött szerződést kötött Franciaország nevében Ausztriával és Angliával, az orosz-porosz szövetség ellensúlyozására. De nem sokáig irányíthatta Franciaor-

ság külpolitikáját. XVIII. Lajos, aki jórészt Talleyrandnak köszönhette, hogy trónját visszanyerte, külügyminiszterévé fogadta a viharos multú sánta politikust, aki ha szemére vetették köpenyegforgatásait, azt szokta mondani: én nem személyeket szolgáltam, hanem Franciaországot. Mindenkit támogatok, aki hazámnak használni akar, de csak addig, amíg valóban használ. Nem én hagytam cserben támogatottjaimat, ők árulták el a feladatukat. XVIII. Lajosnak is értelmes tanácsokat adott s az igyekezett is megvalósítani a juste milieu-nek, az értelmes mértékletességnek azt a politikáját, amit majd Lajos Fülöp instaurál a júliusi forradalom után. Egyelőre még nem érkezett el ennek az ideje. A restauráció első hónapjaiban vad hajsza indult meg mindazok ellen, akik a megelőző rendszereket támogatták, vagy élvezték azok előnyeit. (Ebből a korból öröklődött ránk a fehér terror fogalma.) Ilyen körülmények között Talleyrand sem maradhatott meg a hivatalában. Nemcsak az ultrák gyülölték, akik számon kérték tőle forradalmi multját és a bitorlónak tett szolgálatait, hanem a cár is, aki a Metternichel kötött titkos megállapodás miatt neheztelt Talleyrandra és kívülről igyekezett megbuktatni XVIII. Lajos külügyminiszterét. Talleyrand egy darabig állta a koncentrikus támadásokat, aztán mégis csak kénytelen volt benyujtani lemondását. Ezzel lelépett a világ színpadáról az egyetlen politikus, aki túlszárnyalhatta volna Metternichet.

A harmadik vetélytárs és egyben az egyetlen, akinek majdnem sikerült elgáncsolnia Metternichet, Sándor cár volt, ez a kiismerhetetlenül bonyolult lelkialkatú uralkodó. Tudjuk, mi állította őket szembe egymással, láttuk, hogy ellentétük áldáz személyi marakodássá fajult el a bécsi kongresszus napjaiban. Két természet, két alkat csapott össze egymással itt s azontúl két intellektus, két egymással összeférhetetlen politikai koncepció. Napoleon a tilsiti tutajon tudvalevőleg azt az ajánlatot tette a fiatal orosz uralkodónak, hogy osztozkodjanak meg a világ felett. Sándor cárt ezekben a napokban teljesen a bűvöletébe ejtette Napoleon. Elválásuk után felocsudott ugyan megbabonázottságából, de extázisokra hajlamos lelkületét megmérgezte azoknak a roppant lehetőségeknek a káprázata, amelyekkel Napoleon szédítette volt. Hallatlan cselekedetekre érezte hivatva magát. Áltatta, hitegette Napoleont

s titokban összejátszott ellenfeleivel. Napoleon megtudta ezt, hadat izent neki. Az 1812-es hadjárat után, mely felőrölte Napoleont, Sándor cár a Franciaország elleni koalíció élére állt. Metternichnek, aki legutoljára csatlakozott a koalicióhoz, most már, amikor a Napoleon feletti győzelem nem volt kétséges, minden törekvése arra irányult, hogy az orosz cár hódító szándékait fékezze, mert semmivel sem tartotta kevésbé veszedelmesnek Európára az orosz szupremáciát, mint a franciát. A mérkőzés nem fejeződött be a kongresszussal, tovább folyt Aachenben és Troppauban is, amíg Metternichnek végre sikerült Sándor cárt „észre téríteni".

Miféle képességekkel győzte le ellenfeleit és vetélytársait? Ezen Metternich maga is sokat tűnődött öregkorában. Akármennyire hiú volt is, soha nem jutott eszébe zsenialitásának tulajdonítani sikereit. Sőt a hiúság különös típusaként, tetszelegve hivalkodott azzal, hogy egyetlen olyan tulajdonsága sincs, amely „zseniálisnak" volna nevezhető. Többször félreérthetetlenül leszögezi, hogy ellenfeleit és vetélytársait azok a tulajdonságaik buktatták el, amelyek általában a zsenikre jellemzők. És valóban: ha megvizsgáljuk sorsukat és élettörténetüket, mindegyikükön kiütközik, hogy szertelenek, rendellenesek, kivételesek. Napoleon az ismeretlenség homályából tör elő, hódítja meg a világot, sajátmaga teszi fejére a koronát — Talleyrand, az izigvérig arisztokrata, eldobja a püspöki süveget, a jakobinusokhoz csatlakozik, kiszolgálja az egymást leváltó politikai irányzatokat, Sándor cár autokrata létére forradalmi jelszavaktól hagyja megvesztegetni, felvilágosult filozófusokkal veszi körül magát, aztán egyszerre az ellenkező végletbe csap át, misztikus eszméket hirdet, keresztény szólamokkal felsallangozott, szemforgatóan gügye igénytelenséget és muzsik-ideológiát. Akármelyikükét vizsgáljuk, mindegyikükben van valami törés, valami túlzás, valami, amire nem lehet tartósan építeni. A szappanbuborékoknak el kell pattannia előbb-utóbb, a rajongás elmaradhatatlan folyománya a kiábrándulás. A zseni csak tündöklő teljesítményekkel káprázthatja el a világot, de nem változtathatja meg annak mivoltát és alaptermészetét, amelynek morális alapanyaga az állandóság, vagyis a hétköznap. A XIX. század „hős-kultusza" meghamisította az ér-

tékeket. A köz olyan tulajdonságokat értékel a legtöbbre, amelyek valójában méltatlanok a közösség ügyét képviselőkhöz s csak a művészet síkján értékesek, az önmaga képességeitől eltelt személyiséget, a temperamentumot, a „Draufgängerei"-t és azokba helyezi bizalmát, akik e tulajdonságokkal szédítik őket. Minél közelebb jutunk korunkhoz, annál nagyobb szerephez jutnak a világ sorsának intézésében a népszónokok, akik színészies taglejtésekkel és cifra szólamokkal hozzák önkívületbe a tömegeket, az államférfiak, akik a semmiből törnek fel, mint az üstökös és cézári dölyffel vezénylik vesztükbe a tömegeket, háborúkba és testvérharcokba kergetik őket, kihasználva ostobaságukat. Metternich már a mult század elején felismerte ezt a veszedelmet és teljes erejével küzdött ellene. Helyét, szerepét a következőképpen határozta meg:

„Mindaz, amit tettem, alapjában negatív. Nem a jót mozdítottam elő, hanem a rossz terjedését állítottam meg. Ha visszatekintek pályámra, azt kell mondanom, hogy egész életemben dühöngőkkel és őrültekkel hadakoztam, akik filozófusoknak, emberbarátoknak, szocialistáknak, demokratáknak, vagy a vallás fanatikusainak hirdették magukat, valójában azonban senkinek sem használtak, hanem csak ártottak az emberiségnek . . ."

Sajátmagáról pedig a következőképpen nyilatkozott:

„Semmiféle elfogultság nincs bennem. Merem állítani, hogy én vagyok a világ legelfogulatlanabb embere. Az ész, a józan, hétköznapi ész hatalmas fegyver. Én a legnagyobb kavarodásban sem vesztem el soha a fejemet, én nyugodt maradok. Ellenfeleim eszeveszetten ágálnak, én az ujjamat sem mozdítom. Ide-oda rohangálnak, én ottmaradok, ahol vagyok. Ők már kifulladtak, amikor én még meg sem szólaltam. Ha egy szóval akarnám megjelölni a szerepemet, azt mondhatnám, hogy palánk vagyok. Ott vagyok, ahol kellek, hogy feltartsam azokat, akik fej nélkül rohannak előre. Belém rohannak, szidnak, gyaláznak, azt mondják rám, hogy az útban vagyok, de én érzéketlen maradok és nem tágítok a helyemről. Tovább megyek: még csak nem is az én érdemem, hogy az vagyok, ami. Én csak azt teszem, amit a császárom kíván: csakhogy a császár sohasem kíván tőlem olyasmit, amivel nem értek teljes mértékben egyet. Kevesen

értettek meg és kevesen fognak megérteni. Nevem roppant eseményekkel függ össze s ezeknek az eseményeknek a szemszögéből fog az utókor ítélkezni fölöttem is. Abban az egyben azonban feltétlenül bizonyos vagyok, hogy száz év mulva másképpen fognak megítélni, mint a kortársaim".

2.

Irtózott mindentől, ami szertelen. Már a Napoleon elleni hadjárat előtt szembekerült a túlzó nacionalistákkal, akik a franciák gyülöletére izgatták a tömegeket, akik mint Jahn, a szakállas tornamester, öt kilométer széles puszta sávot akartak teremteni Franciaország körül, melyben csak medvék és bölények lakozzanak. Küzdelme szívós volt és hálátlan, mert lépten-nyomon szembekerült a korhangulattal, a tömegek vágyaival. Makacs, meggyőződéses államépítő volt, mint Richelieu, mint Colbert, mint Kaunitz, mint a régi századok nagyvonalú politikusai.

De csak a hivatalában volt merev. Magánélete színes volt és romantikus. Azokban a hónapokban, amelyekben a legszenvedélyesebb párviadalt folytatta Sándor cárral, esett át élete legnagyobb szerelmi regényén. A cár két régi kedvesét, Bagration hercegnőt és Sagan hercegnőt használta fel ellene. Az egyiket terrorizálta, a másiknak udvarolt. Metternich, aki szerencsétlenségére ekkor szeretett csak igazán bele Sagan hercegnőbe, roppant sokat szenvedett a hercegnő kacérsága miatt. Hogy kegyetlen kedvesét féltékennyé tegye, udvarolni kezdett egy magyar grófnőnek — és aztán halálosan beleszeretett. A grófnő személyazonosságát nem lehet dokumentárisan megállapítani, mivel Metternich, akármennyire szeretett kérkedni hódításaival, ezt a kapcsolatát titkolta. Még feljegyzéseiben sem írja ki szerelme nevét. Minden valószínűség szerint Festetich Julia volt a regény hősnője, Zichy Károly miniszter fiatal hitvese. Az idill kurta volt. A fiatal nő rövidesen elhalálozott. „Úgy tűnt el, mintha csak a tavaszt jött volna élvezni a földre" — írja Metternich róla. — „Angyali lelkének egész rajongásával szeretett, de erről a világon senki sem tudott. Titkunk kettőnk titka maradt. Szenvedélyes, ízzó lelkületű nő volt, akit sorsa olyan férfi mellé láncolt, aki mélyen alatta állt szellemileg és nem

értette lelkének magas igényeit. Igyekezett kímélni férjét, küzdött a vonzalma ellen, de elbukott. Életének utolsó időszakában a vallásban keresett vigasztalást és olyan lelki erővel, olyan szent bizakodással halt meg, amely nőknél egészen kivételes. Halála előtt végrendelkezett, levelet intézett férjéhez és szüleihez. Végrendeletében mindenét szétosztotta ismerősei között; énrám egy lepecsételt kis dobozt hagyott, amelyben elégetett leveleink hamvát őrizte és egy kettétört gyűrűt. Leveleiben elmondta életét. Megmagyarázta férjének, miért nem tudta szeretni és miért maradt mégis kötelességtudásból mellette. „Azt hittem, nem élem túl a halálát, annyira megrendített" — írja két év mulva új kedvesének, Lieven grófnőnek.

3.

A veszedelmes asszonynak, aki királyokat döntött le trónjukról és királyokat kreált, aki öt évig odaadó segítőtársa és húsz évig legveszedelmesebb ellenjátékosa volt a pályája delén álló Metternich Kelemennek, Benckendorf Dorothea Christophorovna volt a neve. Apja orosz lovassági tábornok volt, anyja Katalin cárnő udvarhölgye. Lányuk fiatalon árván maradt. A cárnő, a félőrült I. Pál hitvese, akit Dorothea anyja nevelt, szívén viselte a kis árva sorsát és mikor az tizenötödik évébe lépett, feleségül vétette férje szárnysegédével, Lieven Kristóf gróffal, aki pár hónappal az esküvő után Oroszország hadügyminisztere lett. Egy évre rá I. Pál végsőkig elkeseredett tábornokai Pahlen gróf felbujtására betörtek a cár hálószobájába és lekaszabolták a zsarnokot. Tisztára véletlenen mult, hogy a hadügyminiszter nem vett részt az összeesküvésben. Minden oka meg lett volna rá, hogy benne legyen. Pár héttel előbb katonai parádét rendezett a cár tiszteletére. A parádé nem tetszett a zsarnoknak. Kiszólított egy közkatonát a sorból és ráparancsolt: „Menj oda Lieven tábornokhoz és mondd neki, hogy hülye." A közkatona engedelmesen a hadügyminiszter elé cövekelte magát, tisztelgett, vérvörös arccal eldadogta a mondókát, majd ijedten elszaladt. A hadügyminiszter ezek után beteget jelentett. A gyanakvó cár megkérdezte, mi baja. Azt üzente, hogy valami megfeküdte a gyomrát. „A gyomrába nem látok bele" — izente vissza a cár — „hanem a miniszteri tárcá-

ját haladéktalanul adja át Gagarin hercegnek.“ Éjszaka futár verte fel a minisztert. Azonnal menjen fel a palotába. Lieven gróf el volt a legrosszabbra készülve. A palotában teljes fejetlenség fogadta. Nem I. Pál hivatta, hanem a gyilkosai. Az új uralkodó, akit az esemény nem ért váratlanul (az összeesküvők közölték vele, hogy lemondásra fogják kényszeríteni az apját, ő csak azt kötötte ki, hogy kiméljék az életét), sírva borult Lieven gróf nyakába. Fel volt dulva, rossz volt a lelkiismerete. Tudhatta, hogy indulatos apja nem fogja szépszerével kicsavarni hagyni a kezéből a hatalmat. Dehát mindegy, megtörtént. Most ő uralkodott I. Sándor név alatt.

Az új cár (bonyolult az emberi lélek) gyűlölte trónrasegítőit, csak azokhoz volt bizalma, akik nem vettek részt az apja elleni összeesküvésben. Lieven grófot, akin látta a megdöbbenést, mikor a felejthetetlen éjszakán beállított a palotába, különösen a kegyeibe fogadta.

Dorothea nem szerette az urát. Parancsra kérték meg, parancsra ment hozzá. A két fiatal lényt nem érzelmek láncolták egymáshoz, hanem konvenció. Ez a konvenció akkoriban igen szabadszellemű volt, lehetővé tette az egymáshoz kényszerítetteknek, hogy a házastársi kötelék ellenére is megtalálják a boldogságukat. Dorotheának is akadtak vigasztalói: Dolgoruki herceg, majd magának a cárnak a fivére, Konstantin nagyherceg. A nagy, a végzetes szerelemmel azonban csak akkor ismerkedett meg, amikor Metternichel találkozott.

Ez 1818-ban történt, az aacheni konferencián. A grófnő harminchárom éves volt, a kancellár már negyvenöt. Mind a ketten világhírességek voltak: a férfi Európa vezető politikusa, az asszony — Oroszország londoni nagykövetének hitvese — a nemzetközi diplomácia veszedelmesen becsvágyó, minden lében kanál grande dame-ja, szenvedélyes intrikus, akiről köztudomású volt, hogy szépségével és eszével uralkodókat befolyásol, kormányokat buktat és hoz össze — lehetetlen volt, hogy ne érdekeljék egymást. Mindketten annyira rabjai voltak a politikának, hogy öntudatlanul is alárendelték céljaiknak érzelmeiket, még őszintén sem tudtak mást szeretni, mint aki előmozdította kombinációikat. Egymás iránti vonzalmuk elő volt készítve diplomáciailag, s csak még szilár-

dabbá tette a paktumban álló két nagyhatalom szövetségét. Meggyőződéseik és nézeteik egyeztek. Ez fedezte, igazolta érzelmeiket.

Metternich eszményien szép férfi volt. A grófnő nem volt szép, csak érdekes. (Lawrence megfestette mind a kettőjüket.) A kortársak sok mindent kifogásoltak alakján és vonásain. Először is sovány volt, mint a pózna, s az akkor hibának számított. Fogyatkozásai azonban eltüntek az összbenyomásban, mely nemcsak kedvező volt, hanem egyenesen lenyügöző. Öltözködése, fellépése, társalgása ellenállhatatlan volt. Egy szellemes ismerőse így összegezte Lieven grófnőről nyert benyomását.

„Un air d'ennui et de mépris; d'une reine de theâtre la dignité factice; des broderies, des bouderies, des garnitures — comme quatre: — voilà l'ambassadrice à la façon de Barbarie".

Magas, szikár, nagycsontú nő volt, fondorlatos és elképesztően öntelt. Egyízben egy német fürdőhelyre kellett utaznia, ahol az orosz cárral volt találkozója. Miután nem akart egyedül utazni, megkérdezte egy francia államférfitól, nem tudna-e valakit, aki elkísérné őt Emsbe. A francia miniszter — a dolog a polgárkirályság idejében történt — azt felelte az orosz grófnőnek, hogy a veje éppen Németországba készül és boldogan szolgálatára áll. Így is történt. A vő, akinek Trubert volt a neve, elkísérte apósa védencét Emsbe. Határtalanul figyelmes volt a dámához, minden tekintetben rendelkezésére állt. A grófnő is rendkívül szeretetreméltó volt a fiatalemberhez, ám amikor Emsbe érkeztek, azt mondta neki: „Sajnálom uram, hogy nem mutathatom be az ismerőseimnek, de ön olyan alacsony származású, hogy nem illik közénk. Isten vele." Ebbe a hiú nőbe habarodott Metternich bele. Néhány nap mulva a kancellárt Bécsbe szólították kötelességei. A nő követte urát Londonba. A szerelmesek három évig leveleztek egymással, aztán elváltak útjaik. A grófnő levelei elkallódtak. Metternich leveleit 1909-ben közzé tette egy francia. Soha furább szerelmesleveleket. A férfi, ha szerelmes, rendszerint kedvese szépségéről, bájáról, szeretetreméltóságáról áradozik ömlengéseiben. Metternich kivétel e szabály alól. Ő mindvégig önmagáért lelkesedik, ittasultan, elragadtatással, olyan magasztaló jelzőket alkalmazva magára, amilyeneket a legszemérmetle-

nebb hizelgő is szégyelne bálványa tárgyának szemébe mondani. Önteltsége néha már egészen groteszk. „Szeress, imádj, bálványozz“ — bíztatja kedvesét. — „Az enyém vagy, teljesen az enyém“ — szegezi le egy más alkalommal. — „E tekintetben teljesen nyugodt vagyok. Tisztában vagy vele, hogy életed legnagyobb élménye ez? Ilyen kapcsolat csak egyszer adódik az életben.“ Kérkedve írja, hogy a perzsa sahtól levelet kapott és lemásolja kedvesének a levél keletiesen dagályos kezdő mondatát:

„Vezérek vezére, bölcsesség forrása, nagy és fennkölt miniszter, a pompa és becsület oszlopa, a világi ügyek legfőbb intézője, mélyeszű férfi, pompás és hatalmas, erős és állhatatos egyén, nagytekintélyű, nagylelkű, kiemelkedő szeretett barát, a keresztény államférfiak gyöngye és mintája, minekutána e menyasszonyi levél orcáját kellőképpen kipirosítottuk az alázatosság gyenge rózsapirjával, engedd meg, hogy nyiltan és félreérthetetlenül csalhatatlan értelmed elé terjesszük, ami következik . . .“

Egy más alkalommal ezt írja: „Flórencben rengeteg angol tartózkodik. Folyton a sarkamban vannak, hogy albumjaikban megörökítsék a vonásaimat. Akikkel szóba álltam, oda vannak a csodálkozástól, hogy nem vagyok hetvenéves. Egyráncos, öreg anyóka minden áron el akarta hitetni velem, hogy az apám vagyok, mert már húsz évvel ezelőtt hallott rólam. Azt feleltem neki, hogy miniszteri ranggal jöttem a világra“.

Most már, hogy túl van rajt, kifejti féltékenykedő kedvese előtt Sagan hercegnővel volt kapcsolatának motívumait. „A hercegnő egyike a legeszesebb nőknek, akikkel a sorsom összehozott. Csakhogy ez az eszes nő egyebet sem csinált, csak butaságokat. Engem hétszer csalt meg naponta kapcsolatunk ideje alatt. Ha felelősségre vontam, szívszaggatóan zokogott, megfogadva, hogy eszére tér, de ahogy kitettem tőle a lábamat, elölről kezdte az ostobaságait. Én a fejembe vettem, hogy észretérítem. Olybá tekintettem, mint egy tudományos problémát, amelyet meg kell oldanom. Nem sikerült. Dühöngtem magamra, megvetettem magam, sajnáltam magamat, mégsem tudtam szakítani vele, mert hihetetlenül makacs vagyok és ha egyszer eltökéltem magamban valamit, akkor abból nem engedek. Végül azt mondtam: ha eddig és eddig a napig nem javul meg, szakitok vele. Volt erőm betartani

fogadalmamat. Ime, ez az igazság Sagan hercegnővel való kapcsolatom körül. Leirhatatlan bosszúsággal és undorral gondolok vissza életemnek erre a szakára. Ismerőseim sehogy sem akarták elhinni, hogy Sagan hercegnőbe szerelmes vagyok. Jól gyanították. Csakugyan nem voltam belé szerelmes soha, csak képtelennek bizonyult vállalkozásomhoz ragaszkodtam makacsul. Ebben is olyan szivós voltam, mint minden egyébben. Aztán feladtam a dolgot, mint a matematikus, aki évekig a kör négyszögesítésére pazarolta az idejét. Voltak, akik csodálkoztak, hogy miért nem tekertem ki a nyakát. Nem tettem, mert nem becsültem eléggé. Ma se gyűlölöm — miért is gyűlölném? Hiszen nem szerettem sohasem".

Ilyen viharokról számol be az a Metternich, aki másutt azt írja: „Mintaszerű férj és családapa vagyok. Időm és személyem kilenctől tízig mindennap a családomé".

4.

1819 tavaszán izgalmas esemény kavarta fel Németország nyugalmát. Egy Sand Frigyes nevű lelkészjelölt meglátogatta egy délután Kotzebuet, az ismertnevű vígjátékírót és rövid szóváltás után tőrrel több szurást ejtett rajta. Aztán kirohant a házból és a kapuban mellbeszurta magát. Kotzebue belehalt sérüléseibe. A vizsgálat megállapította, hogy a gyilkos hetek óta készült a merényletre. Vallomása szerint azért ölte meg Kotzebuet, mivel a német nép árulójának tartotta. Azzal vádolta, hogy megvesztegették az oroszok; azt is bünéül tudta be, hogy brosürát írt a Burschenschaftok ellen.

Metternichnek kapóra jött a kelekótya teológus merénylete. A diákok mozgalma már régóta szálka volt a szemében. Most itt volt az alkalom, hogy leszámoljon velük. Tűrhetetlennek tartotta, hogy lármás összejöveteleiken piócáknak, hülyéknek és gazembereknek merészelik nevezni a fejedelmeket és tanácsosaikat, hogy halált kiáltanak a „zsarnokok" fejére és egy jakobinus szellemben felépítendő német respublikáról szavalnak, miközben tanulás helyett antiszemita hecceket rendeznek. Most lecsapott rájuk. Elrendelte a Burschenschaftok és diáktornászegyesületek feloszlatását, életbeléptette az előzetes könyv- és sajtócenzurát és megfosztotta a német egyete-

meket autonómiájuktól. Tisztában volt azzal, hogy intézkedései felháborítják a közvéleményt, de vállalta értük a felelősséget. Naplójába a következőket írta néhány nappal a karlsbadi határozatok érvénybelépése után: „Intézkedéseimet különbözőképpen fogják megítélni. Lesznek, akik értelmes cselekedetnek fogják tartani, lesznek, akik ostobaságnak. Az igazság a középen van. Ennek a rendelkezésnek minden egyes pontja okos, méltányos, célravezető. Tartalmában nincs semmi pátosz, képmutatás, vagy miszticizmus, minden szava világos és félreérthetetlen. Életem legfontosabb dolgának tekintem ezt az intézkedésemet. Ha a világ belátja, hogy helyesen cselekedtem, egyetértek vele, ha nem látja be, megbocsátok neki. Soha nem voltam képmutató. Akik félreismertek, azoknak rossz a judiciumuk".

Később már sokkal kevésbé volt büszke erre az intézkedésére. A törvény, mellyel a téveszmék terjesztését akarta meggátolni, magát a szellemet sujtotta. A végrehajtásával foglalkozó szubaltern közegek aggályoskodásukban nem ismertek határt. A törvény nem mondta ki világosan, miről szabad írni s miről nem, hanem a cenzorokra bízta az elébük terjesztett művek sorsa feletti döntést, akiket csak akkor dorgáltak meg, ha átengedtek valamit, amit nem lett volna szabad, de senki sem kérte tőlük számon, ha akadékoskodásukkal olyan szellemi termékek közzétételét is megakadályozták, amelyek egyáltalán nem veszélyeztették a fennálló rendet s ezzel vagy végkép elkedvetlenítették a kibontakozó tehetségeket, vagy olyan tevékenykedésekre szorították őket, amely nemcsak tehetségüket alázta meg, de magát a szellemet is. Ezerszámra hozhatnánk fel példákat a cenzura korlátoltságáról és nevetséges aggályairól. Schiller Stuart Máriá-jának előadását azzal az indokolással tiltották be, hogy a skót királynő kivégeztetése emlékeztet Mária Antónia sorsára. Tell Vilmos is csak húzásokkal kerülhetett színre s valósággal csoda, hogy egyáltalán színre kerülhetett, hiszen kifejezetten felséglázadás a tárgya, a svájciak elégedetlenkedése a Habsburg uralommal. Színdarabokban a szerelmesek nem távozhattak kettesben a szinpadról, hanem csak idősebb nőszemély kíséretében. Isten nevét nem volt szabad a színpadon kiejteni. Grillparzer, aki senki sem gyanúsíthatott felforgató törekvé-

sekkel, darabot írt Ottokár cseh királyról. A cenzura nem engedélyezte az előadását. A költő, aki maga is hivatalnok volt, a rendőrminiszterhez fellebbezett. Az elolvasta a darabot és azt mondta a költőnek: „Én nem találok benne semmit, dehát sose lehet tudni." Mire Grillparzer elment a cenzorhoz és kereken megkérdezte tőle, miért nem engedélyezi, hogy előadják a darabját. A cenzor erre azt mondta, hogy a cseh király eltaszítja a darabban meddő feleségét és más asszonyt vesz el.

„Igy történt, ez történelmileg hiteles" — felelte a költő. — „Igen, de a dolog emlékeztet Napoleon, Josephine és Mária Lujza viszonyára. Ön erről megfeledkezett".

Vajjon tudta-e Metternich, mikor hirhedté lett intézkedésével büszkélkedett, hogy kiszolgáltatta vele a szellemet a korlátoltságnak, az ostobaságnak? Sajnos, tudnia kellett, mert semmit sem tett, hogy meggátolja a cenzorok önkényeskedéseit. Iródeákja, Gentz egy napon felháborodva lépett be a kancellárhoz a cenzurának egy újabb ostoba önkényeskedése feletti panaszával. „Cenzoraink egyszerűen bárgyúak" — fakadt ki. — „Sajnos, azok" — felelte vállvonogatva a kancellár.

Ez a cinikus „sajnos" kompromittálóbb a kancellárra minden másnál, amit mondhatott volna, nyílt beismerése, hogy látta az intézkedés következményeit, de quantité négligable-nak tekintette azokat. Szervilitásában alárendelte magát uralkodójának, aki 1821-ben a következőket mondotta a laibachi gimnázium tanárainak: „Nekem nem tudósokra van szükségem, hanem derék, megbízható polgárokra, nekem ilyeneket neveljenek. Aki erre nem hajlandó és új ideákkal kísérletezik, az máris kérje az elbocsáttatását, mert az az én országaimban nem működhetik." Ez a sivár pedagógiai szemlélet híven tükrözi vissza Ferenc császár korlátolt szellemét és szürke bürokratikus személyiségét. Metternichet lehetetlen felmenteni az alól a vád alól, hogy politikájával elsősorban és mindenekfölött e szűklátókörű uralkodó szándékaihoz igazodott.

5.

A következő évben sorozatos csapások sujtják Metternichet. Két lányát veszti el egymás után. Mind a kettő

tüdővészben pusztul el. Minthogy többi gyermekei is hajlamosak a tüdővészre, Metternich Párisba költözteti feleségét és családját, magára marad. Egyszerre csak riasztó hirek jönnek Párisból. Felesége lázas, állapota aggodalomra ad okot. Metternich érzi, hogy betegágyához kellene sietnie, de politikai okokból halogatja a párisi utat. Ám a levelek egyre sürgetőbbek, kénytelen Párisba menni. Megrendülve ül felesége betegágya mellett. Odaadó segítőtársa volt, megértéssel szemet hunyt szerelmi kalandjai felett. De közben a feltűnést is élvezi, amit Párisba való érkezése keltett volt. „A lapok hasábokon keresztül kommentálják jövetelemet. London is izgalomban van. Nem tudják, mit keresek Párisban". Még néhány nap, aztán elragadja a Kaunitz-unokát a könyörtelen betegség az élők sorából. Metternich őszintén megsiratja s néhány hónap mulva újra megházasodik.

Második feleségének, Leykam Antónia bárónőnek családfája nem elégítette ki a magas arisztokrácia igényeit. Dédapja a német-római birodalom postáját bérlő Thurn-Taxis-család szolgálatában állt (a rosszmájúak szerint kocsis volt), nagyapja szerény hivatalnok, a bárói címet csak egy nemzedék óta birtokolta családja. Az előkelőségek az orrukat fintorgatták. Lieven hercegnő, akivel Metternich kevéssel az eljegyzése előtt megszakította az érzelmes levelezést, ezzel a gonoszkodó bon mot-val közölte Metternich eljegyzésének hírét ismerőseivel: „Le chevalier de la Sainte Alliance a fini par une mésalliance." De Metternich túltette magát a kicsinyes szempontokon. Elhatározásának motivumait egy előttünk ismeretlen hölgyhöz intézett levelében tárta fel, megköszönve résztvevő sorait, amelyeket második feleségének hirtelen elhalálozása után intézett hozzá:

Bizony, kedvesem, szörnyű csapás ért, azt hittem, hogy kettétöri az életemet. Otthonom, családi köröm, exisztenciámnak az az oldala, amelyet fenntartás nélkül az enyémnek nevezhettem, amely elviselhetővé tette számomra exisztenciám másik felét, a nyilvános szereplést — felbomlott, megszünt, összedőlt.

Maga tudja rólam, hogy nem tartozom azok közé, akik könnyelműen fogják fel az életet. A világban való szereplés soha nem jelentett a számomra sokat. Pedig tudom, hogy vannak, akik külső viselkedésem alapján világ-

finak tartanak; holott a szívem, lelkületem, érzelmeim egyaránt ellentmondanak ennek az elnevezésnek. Annyi csapás sujtott egymás után, hogy magánéletem egészen sivár lett. Magamra maradottságom elviselhetetlenné vált. Egyszerre csak éreztem, hogy nem bírom tovább. Hideg fejjel, elfogulatlanul néztem szét új élettárs után, amíg végre megtaláltam, akire szükségem volt. Olyan élettársat kerestem, akiről teljes joggal feltételezhettem, hogy szíve egész melegével ragaszkodni fog hozzám, mentesít a házi gondoktól és megaranyozza napjaimat. Egy fiatal teremtést kerestem, akinek nem jut eszébe anyáskodni a lányaim felett, hanem a nővéreinek tekinti őket és vigasztalójuk lesz veszteségükben. Szelíd, egyenletes, jóságos lelkű lényt kerestem, olyat, aki megérdemli, hogy megajándékozzam a szívemmel.

Ezt a lényt meg is találtam. Árvalány volt, szülők és rokonok nélkül, szép, mint egy angyal és angyali lelkületű; kislánykora óta ismert és barátjának tekintett — olyan lény volt ő, aki egyesített magában mindent, amit egy férfi csak kívánhat. És ezt a lényt, akivel jószerencsém megajándékozott, tizennégy hónapi boldog együttélés után elragadta tőlem a halál! Életem megsemmisült.

Már előbb megköszöntem volna megható sorait, de nem volt hozzá lelkierőm. Olyan kétségbeeséssel vetettem bele magamat a nyilvános életbe, mint a haramia az erdőbe. Még csak hat hete, hogy eltemettem a feleségemet. Hogy igazában mennyi ideje vesztettem el, nem is tudom. Néha úgy tűnik, hogy évtizedek óta gyászolom, néha úgy érzem, hogy tegnap vesztettem el".

A bájos és vidám, angyali szépségű Leykam Antónia mindössze tizennégy hónapra derítette fel az öregedő kancellár életét. Metternich ötvenhárom éves volt, felesége tizenkilenc. Fiúk, Richard később összeházasodott Metternich első házasságából született lányának unokájával, Sándor Paulina grófnővel. Metternich Richárd apja pályájára lépett s mint a monarchia párisi követe, előkelő szerepet játszott csunya, de rendkívül sokoldalú, szellemes és tehetséges feleségével a III. Napoleon korabeli Páris mondén életében.

6.

Az Európa déli államaiban fejüket felütő forradalmi mozgalmak szükségképpen maguk után vonták a szövetségbe tömörült hatalmak beavatkozását.

1820 első hónapjában VII. Ferdinánd spanyol király kénytelen volt esküt tenni az 1812-es alkotmányra. Ezzel lemondott korlátlan uralkodói hatalmáról. Ugyanakkor Spanyolország amerikai gyarmatai elszakadtak az anyaországtól és köztársaságokká alakultak át. Február 13-án egy Louvel nevű fanatikus leszurta Párisban Berry herceget. Néhány napra rá forradalom tört ki Portugáliában. Március elején átcsapott a forradalom Délolaszországba. A mozgalom Palermoból indult ki és felbolygatta az egész félsziget nyugalmát. A piemonti és a nápolyi király trónja veszélyben forgott.

A Szent Szövetség nem nézhette tétlenül ezeket a nyugtalanító eseményeket. Október 25-én a sziléziai Troppauban értekezletre ültek össze a cár és az osztrák császár jelenlétében a Szent Szövetség diplomatái, hogy megbeszéljék a foganatosítandó intézkedéseket. Abban valamennyien egyetértettek, hogy Olaszországot pacifikálni kell és hogy a fegyveres rendcsinálás Ausztria feladata. De már ez alkalommal kiviláglott, hogy a szövetséges hatalmak nincsenek egy véleményen afelől, hogy mi a Szent Szövetség voltaképpeni feladata. Metternich azt fejtegette, hogy a szövetség célja megvédeni a legitim uralkodók érdekeit. Sándor cár azonban, aki bizonyos mértékig még mindig rabja volt liberális meggyőződéseinek, a vita során ingerülten kijelentette, hogy ő nem hajlandó Európa zsandára lenni s azt követelte, hogy a kongresszus mondja ki, hogy nem tekinti a legitimizmus elvével ellenkezőnek, ha az uralkodók szabad elhatározásukból alkotmányt adnak népeiknek. Erre Lord Stuart, az angol követ bejelentette, hogy kormánya egyáltalán ellene van annak, hogy egyes államok vagy államcsoportok más államok belső dolgaiba beleszóljanak. Anglia semmiképpen sem tűrné — tette hozzá kihivóan — hogy belügyeibe idegen hatalmak bármiféle címen beleavatkozzanak.

Az egymást követő összecsapások felborulással fenyegették a kongreszust. Egy váratlan külső fordulat azonban helyreállította az egyetértést. Szentpétervárról

futár érkezett azzal a hírrel, hogy a cár kedvenc gárdaezrede, a Szemenovsky-ezred fellázadt. Sándorban felébredt az ázsiai autokrata. Futárja elébe terjesztette a letartóztatott főkolomposok névsorát. Ezeket vesszőfutásra és életfogytiglani kényszermunkára ítélte. Este összeült Metternichhel. Beszélgetésükről a következőket jegyezte fel a kancellár: „Három óra hosszat értekeztem Sándorral. Az volt a benyomásom, hogy most eszmél rá csak, milyen a világ, hogy most hull le a hályog a szeméről. Végre úgy vélekedett a forradalmárokról, mint én már harminc évvel ezelőtt." Néhány nap mulva az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király szerződést írt alá, amelyben kötelezték magukat az uralkodójuk ellen lázadó népek megfenyítésére. Franciaország és Anglia nem írták alá a megállapodást.

December 27-én a kongresszus átköltözött Troppauból Laibachba és maga elé idézte a nápolyi királyt, hogy megbeszélje vele az érdekében foganatosítandó katonai intézkedéseket. Ezek meg is történtek. Ausztria megszállta a nápolyi király államait, leverte a lázadókat és visszahelyezte trónjára Ferdinánd királyt.

Metternichnek ezidőben egyetlen komoly ellenfele volt csak: Canning. El is követett mindent, hogy megbuktassa. Veje, Esterházy herceg, a monarchia londoni követe, a kancellár utasítására személyesen interveniált az angol királynál, hogy menessze miniszterelnökét, aki mindenütt forradalmakat szit, ahová csak elér a keze. Metternich arra számított, hogy a király teljesíteni fogja a kérését, mert gyűlölte miniszterelnökét. A király ugyanis még walesi herceg korában rájött, hogy a felesége megcsalja és parlamenti vizsgálóbizottságot nevezett ki félrelépéseinek kivizsgálására. Ugyanakkor szakított a feleségével és kényszerítette, hogy hagyja el Angliát. Rövidre rá király lett. Alig koronázták meg, a felesége hazajött és azt kívánta, hogy éljen újra együtt vele. Az uralkodó hallani sem akart a kibéküléséről. Megint a parlamenthez fordult, az ország színe előtt akarta megbélyegezni hitvesét. Canning, aki az egész eljárást helytelenítette, erre tüntetőleg kilépett a kabinettből és elhagyta az országot. Mikor visszajött, a király India alkirályává nevezte ki, hogy megszabaduljon tőle. Canning éppen hajóra akart szállni, mikor Castlereagh megölte magát. Minthogy ő volt az ország

legnépszerűbb politikusa, IV. György kénytelen volt a parlament kívánságára Canningot bízni meg kormányalakítással, de nem békült ki miniszterelnökével és csak hivatalosan érintkezett vele.

Miután a király ennyire tisztelte a parlamentárizmus szabályait, természetesen Metternich sürgetésére sem hallgathatott. Canning pedig következetesen haladt tovább a maga útján. Például elismerte Metternich mérhetetlen bosszúságára a délamerikai köztársaságokat. Mikor a kancellár haldokló feleségéhez sietett Párisba s hire ment, hogy Londonba is ellátogat, Canning a következőket izente neki: „Én önt a világ leghitványabb hazugjának és legelvetemültebb csirkefogójának tartom... Be ne merje tenni a lábát Londonba.“ Metternich óvakodott is átrándulni Angliába, noha IV. György király kérte, hogy látogassa meg.

Metternich második házassága mélységesen elkeserítette Lievennét. Bántotta, hogy még csak célzást sem tett leveleiben szándékára, sértette, hogy szerelmi házasságot kötött s felháborította, hogy rangján aluli nőt vett el. Haragjában szakított eddigi politikájával és életcélul tűzte ki magának, hogy Metternichnek ott ártson, ahol csak tud. Kevéssel utóbb hazalátogatott férjével Oroszországba. A cárral ismételten beszélgetett. „Milyen ember Canning — kérdezte tőle egy alkalommal Sándor cár. — „Igaz, hogy olyan veszedelmes forradalmár, mint a híre?“

— Egyáltalán nem az, felség — felelte a grófné. — Ezt csak Metternich terjeszti róla.

Történt egyéb is. A házaspár éppen készült vissza Londonba, amikor Nesselrode gróf, orosz külügyminiszter megkérte a grófnét, halassza el néhány órával másnapi elutazását, mert előzőleg szeretne valamit megbeszélni vele. Egy órával a grófné indulása előtt a miniszter a következőket mondta neki:

— Nem akarok kertelni. Szóról-szóra elismétlem a cárral folytatott tegnapi beszélgetésemet.

— Lievenné holnap elutazik — mondta a cár. — Ittléte alatt többször beszéltem vele és felettébb értelmes asszonynak találtam. Fel kellene használni őt, úgy hallom, szeretik Angliában. A Balkán népei fel akarnak szabadulni a félhold uralma alól. A görögök elégedetlenkednek. Ez előbb-utóbb kirobbanáshoz fog vezetni. Ebből én nem

vonhatom ki magam. Mondja meg Lievennének, ha Anglia felbátorítja a görögöket, hogy rázzák le magukról a török gyámkodást, számíthat hathatós támogatásomra. Én kezdeményező lépéseket nem tehetek, mert Metternich megkötötte a kezemet. Ezt az ügyet Angliának kell a kezébe venni.

Semmi sem okozhatott nagyobb örömet a grófnénak, semmi sem fokozhatta volna fel jobban vállalkozó kedvét, mint az a feladat, amit Nesselrode gróf útján a cártól kapott. Megbosszulhatja magát Metternichen, akit, mióta megházasodott, engesztelhetetlenül gyűlölt!

A grófnő feladatát lényegesen megkönnyítette az a körülmény, hogy IV. György király közben összebarátkozott Canninggal. Ez a következőképpen történt. A királynak, aki nagy nőbarát volt, lady Conyngham volt a kedvese. A lady egy időben halálosan szerelmes volt lord Ponsonbyba, aki évek óta külföldön tartózkodott. Mialatt Lievenné távol volt Angliától, lord Ponsonby váratlanul felbukkant Londonban és lady Jersey szalónjában szembekerült lady Conynghammel. Mikor a király kedvese megpillantotta leánykori eszményképét, a szívéhez kapott, megtántorodott, ájulás környékezte. Ez nagy feltünést keltett, a király is értesült róla és belebetegedett. A guta környékezte mérgében, eret kellett vágni rajta, mert nagyon vérmes természetű volt. Másnap Canning kihallgatásra jelentkezett a királynál. Elreferálta a folyó ügyeket, majd bejelentette, hogy Angliának követet kell küldenie Buenos Ayresbe, a legfrissebben elismert délamerikai állam fővárosába. „Kit küldjek oda" — kérdezte a király. — Hiszen az a világ végén van!"

— Lord Ponsonbyt, Sire — felelte Canning.

A király kiugrott az ágyából és miniszterelnöke nyakába borult.

— Helyes — tapsolt örömében. — Ön a legokosabb ember a világon, Canning.

Az uralkodó és a miniszter kibékülése nagyon megkönnyítette a grófnő feladatát. Mihelyt megérkezett Londonba, kihallgatást kért az uralkodótól és többé-kevésbé seitelmesen értésére adta, hogy magasabb érdekekre való tekintettel szeretné eloszlatni Canningnak róla táplált rossz véleményét. A király magára vállalta, hogy kibékíti őket egymással. Pár nap mulva ebédre invitálta mindket-

tőjüket. Mikor a főkomornyik jelentette, hogy tálalva van, karját nyujtotta kedvesének, Lady Conynghamnek, aztán hanyagul odafordult miniszterelnökéhez és azt mondta neki: „Önnek Lieven grófnő a szomszédnője, mr. Canning.“ A többit elvégezte a grófnő az ebéd alatt; az asztaltól már mint szövetségesek keltek fel.

A cár terve determinálva volt politikailag. Oroszország mindig igényt tartott Konstantinápolyra és a Dardanellákra és most itt rá az alkalom, hogy az orthodox vallású görögök védelmének ürügye alatt kiterjessze hatalmát a Balkánra. Metternich eleinte mereven szembehelyezkedett Angliával és Oroszországgal. „Szentpéterváron morognak ellenem. Ezen nem is csodálkozom. Ha a hullámok érezni tudnának, gyűlölnék a zátonyt, amely megtöri ostromukat.“ Rövidesen azonban felülkerekedett benne a reálpolitikus. Hogy az orosz beavatkozásnak s ebből következően az orosz befolyás erősbödésének elejét vegye, ő, a forradalmak áldz ellensége javasolja elsőnek, hogy a hatalmak álljanak el a beavatkozástól és várják be a török-görög konfliktus fejleményeit. A görögök ügyével rokonszenvező nyugati hatalmak azonban nem érik be ennyivel, különösen akkor nem, amikor Ibrahim egyiptomi pasa segítségére siet a szultánnak és együttesen szorongatják a görögöket. A francia és angol flotta blokálja a török-egyiptomi hajóhadat. A két flotta megütközik. A tengeri csatában a nyugati hatalmak győznek Navarinnál.

Sándor cár nem érte meg a félhold felett aratott győzelmet. Mikor a veronai kongresszus után visszatért Oroszországba, egy Photius nevű fanatikus barát hatása alá került, aki a maga exaltált miszticizmusával végképpen megzavarta a könnyen befolyásolható uralkodót. Sándor cáron, kinek mindig rossz volt a lelkiismerete, mert fiatal korában összejátszott azokkal a merénylőkkel, akik apját, I. Pált megölték és szobájába zárkózva hallgatta álmában meglepett apja dulakodását gyilkosaival — Sándor cáron egyre szembetűnőbben mutatkoztak a kedélybetegség tünetei, a ziláltság, az elesettség, az értelem és az akarat elhomályosulása. Nem érdeklődött többé a világ dolgai iránt, lemondott Konstantinápolyról, sorsukra hagyta a görögöket, reggeltől estig vezekelt és imádkozott. Majd hirtelen elhatározással otthagyta fővárosát és az Azovi

tenger partján fekvő Taganrog nevű faluba költözködött. Itt maláriába esett és pár nap mulva meghalt. Felboncolták, bebalzsamozták és eltemették. Mások szerint azonban egy vérbajos katonát boncoltak, balzsamoztak és temettek el helyette, illetőleg a rendeletére s ő maga, lelke unszoló parancsának engedve, muzsik-gunyában Palesztinába vándorolt, hogy büneit levezekelje. Hogy mindebből mi az igazság, máig sincs kiderítve. Csak annyi bizonyos, hogy mikor húsz-harminc év mulva felbontották a sírját, az üres volt. Később is akadtak emberek, akik egy Szibériában barangoló szentéletű szerzetesben felismerték azt a férfiút, aki valamikor orosz cár volt és legyőzte Napoleont. Halála, vagy ha úgy tetszik, eltünése után kisebbik öccse, Miklós foglalta el a trónját, a túlságosan liberális Konstantin nagyherceg helyett.

6.

1815 és 1830 között Európa külső képe hasonlít az 1789 előtti állapotokhoz. A hasonlóság azonban csak látszólagos. Ami azelőtt vitathatatlan axioma volt — hogy az uralkodó hatalmának gyakorlásában nem tűrhet semminemű korlátozást — azt most már azok is igazolásra szoruló principiumnak tartják, akik ezt a meggyőződést a legszenvedélyesebben hirdetik, mint De Maistre, Bonald, Chateaubriand s a reakció többi állambölcsésze és apologetikusa. Metternich semmi közösséget sem érez velük. Politikai meggyőződését nem misztikus elvekből vezeti le. Ő izig-vérig racionalista, a Rousseau és Voltaire előtti XVIII. század művelt nagyurainak széleslátókörű szemléletével. Valószínűleg megvetően mosolygott arra a vádra, hogy reakciós, sokkal gőgösebb volt, semhogy vitába bocsátkozott volna támadóival. Ha a reakciósok szemszögéből vizsgáljuk politikai kiállásait, valóban fel kell mentenünk a maradiság vádja alól. Gúnyosan emlegetett „szisztémája“, melyet azért akart megvalósítani, hogy Európa nyugalmát biztosítsa, korántsem volt oly merev, mint amilyennek rosszakarói elhiresztelték. Krédoja egy szóval kifejezve a legitimitás volt. Minden olyan jelenség, lett légyen az doktrina, vagy politikai mozgalom, amely önmagából merítette létjogosultságát, mélységes gyanakvással töltötte el és kérlelhetetlenül szembeszállt

minden ilyen tannal és jelenséggel, akár forradalmi jellegű volt, akár reakciós. Ebben különbözött a francia emigrációnak azoktól az ideológusaitól, akik a Bourbonok uralmának helyreállítása után elárasztották Európát könyveikkel és pamflettjeikkel. Ez különböztette meg egyebek között Chateaubriandtól, akiről a következőképpen vélekedett: „Chateaubriand maga a vaskalaposság, Chateaubriand megrészegült a saját jelszavaitól. Ő léptennyomon be akarja bizonyítani a világnak, hogy milyen fehér. Én azonban nem vagyok a színek embere. Fehér vagy vörös közt nem látok különbséget, sőt ha már választanom kell, többre értékelem a vörös demagógokat a fehér demagógoknál, mert az előbbiek szembe támadják a monarchiát, az utóbbiak alattomosan áskálódnak ellene.“ Metternich elítélte a francia royalisták terrorisztikus cselekedeteit és megjósolta az elmaradhatatlan visszahatást. A Szent Szövetség intézményének roppant hatalmát, mely évtizedeken át a rendelkezésére állt, soha nem használta fel arra, hogy rákényszerítse a szövetségen kívülálló államokra a maga akaratát s habár egyáltalán nem vallotta azt az Anglia külpolitikájában egyre jobban érvényesülő felfogást, hogy egy államnak sincs joga beleavatkozni más állam belügyeibe, soha eszébe nem jutott, hogy erkölcsi vagy hatalmi presszióval a saját politikai koncepciójára „gleichschaltolja“ az ellentállásra képtelen kis államokat. Ez márcsak azért sem juthatott az eszébe, mert hiszen Ausztria maga sem volt nyelvileg és közigazgatásilag egységesített államalakulat, hanem különböző multú és hagyományú államok és tartományok konglomerációja közös uralkodó alatt, aki megkoronáztatásakor esküvel erősítette meg az uralmát elismerő tartományok és rendek kiváltságait.

Ennek a régi rendnek védelmét és fentartását tekintette Metternich a maga hivatásának. „Ki-ki a maga helyén, öröklött, vagy kiérdemelt jogai szerint“ — kötött, de nem merev, történelmileg meghatározott, de hajlékony és rugalmas interrelációkban — ez volt a felfogása a társadalomról (a XVIII. század fénykorának hierarchikus, de azon belül messzemenően humánus, kereszténvi alázattal átitatott társadalomszemlélete) — ez volt az az állapot, amibe beleszületett s amit minden erejével fenn akart tartani. Ez állapot fennmaradása egyértelmű volt a számára

az emberi méltósággal, magával a civilizációval. Ennek folytán minden olyan mozgalmat és elméletet, amely ez állapot felforgatására, vagy akárcsak felporlasztására törekedett elítélt és veszedelmesnek tartott, akár a nacionalizmus, akár a nemzetközi demagógia jelszavaival jelentkezett az.

Metternich, mint többízben kifejti feljegyzéseiben, Európa orvosának tekintette magát, akinek az a feladata, hogy utolsó lehelletéig lankadatlan erővel küzdjön ama babonák, téveszmék és ingatag alapokon nyugvó állambölcseleti koncepciók ellen, amelyek járványként jelentkeztek a XVIII. század derekán, megfertőzve Európa legjobb szellemeit. Kétfelé harcolt egyszerre: egyfelől a jakobinusok ellen, akik kisajátítva a szabadkőműves páholyok szimbolikáját, titokzatos szövetségekbe tömörültek a zsarnokok megdöntésére, másfelől azok ellen a hazafiak ellen, akik a nemzetiségek önrendelkezési jogának alapján apró egymással marakodó államokra akarták feldarabolni a régi történelmi birodalmakat. Ezeknek a mozgalmaknak a megfékezésére használta fel a Szent Szövetség hatalmi eszközeit. Csakhogy a szent szövetség nem funkcionált harmonikusan. Ez kezdettől fogva sok gondot okozott Metternichnek, akinek ideológiai szempontjai mellett tekintettel kellett lennie Ausztria presztizsére is. Elve az volt, hogy a hatalmaknak minden kérdésben együttesen kell eljárniok. A gyakorlatban azonban mindegyik hatalom a saját érdekeinek szemszögéből ítélte meg a világhelyzetet és állásfoglalásában is elsősorban ehhez igazodott. Ez a helyzet eredményezte azt, hogy Ausztria már a bécsi kongresszus során ellentétbe került Oroszországgal és Poroszországgal.

A belső ellentmondás az idők folyamán egyre jobban kiéleződött. Anglia Napoleon megbuktatása után visszatért a splendid isolation szigeti politikájához s egyre kevésbé volt hajlandó áldozatokat hozni a kontinens régi rendjének fenntartásáért. Castlereagh tragikus öngyilkossága után Canning került a Foreign Office élére, akinek tory liberalizmusa elütött a kontinentális államférfiak gyakorlatától és elveitől. Aztán kitört a görög forradalom, amely Metternich számára is kérdésessé tette, folytathat-e elvi alapon gyakorlati politikát. A görögök legitim uralkodójuk ellen lázadtak fel, tehát a Szent Szövetségnek a

szultán mellett kellett volna állást foglalnia. Csakhogy ez ellenkezett a szövetségben tömörült hatalmak érdekeivel. Metternichnek saját elveit megtagadva, minden eszközzel meg kellett akadályoznia, hogy Oroszország Angliával összefogva megtámadja a szultánt. 1827-ben Franciaország is állást foglalt a görög kérdésben, Metternich kínos meglepetésére Oroszországhoz és Angliához csatlakozott. A közbelépés eredményes volt. A szultánnak el kellett ismernie a független Görögországot. De az új állam nem a Szent Szövetség kreációja volt.

Metternich egyre gondterhesebben vizsgálta a politikai horizonton gyülekvő viharfellegeket. A Szent Szövetség bomladozik. Angliára egyáltalán nem lehet számítani. A régi rendet csak Ausztria, Oroszország és Poroszország összefogása mentheti meg. Főként Franciaországot kell szemmel tartani, ahol X. Károly folytat élet-halálharcot a felforgató elemekkel.

7.

Franciaország 1815 óta állandóan forradalom előtt áll. A helyzet a reakciós X. Károly trónralépése óta aggasztóbb, mint elődje XVIII. Lajos alatt volt. Az, mikor a francia szenátus Talleyrand kezdeményezésére hazaszólította, eskűt tett az elébe terjesztett alkotmányra (a charte-ra). Talleyrandnak sikerült meggyőznie őt arról, hogy a francia nép megcsömörlött a zsarnokoktól s inkább vállalja a forradalom előreláthatatlan esélyeit és borzalmait, semhogy mégegyszer igába hajtsa a nyakát. Hozzátette, hogy Sándor cárnak — aki akkor még liberális autokratának játszotta ki magát — is az a véleménye, hogy Franciaország királyának a kormányzott tömegek akaratát képviselő testületekkel egyetértésben kell uralkodnia. XVIII. Lajos belátta, hogy Napoleon zsarnok uralma után a tömegek a legitim uralkodó visszatérésében látják a megbékélés egyetlen garanciáját és megfogadta Talleyrand intelmeit. Csakhogy nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Az emigrációból hazatérő „ultrák“ hallani sem akartak megbocsátásról és megbékélésről; vissza akarták állítani az 1789 előtti állapotokat. XVIII. Lajos, amennyire tehette, szembeszállt velük, s mikor az első választásokból kikerült képviselőház olyan intézkedések

megszavazására készült, amelyek fellázították volna a tömegeket, 1816 szeptember 5-én feloszlatta a házat. Új választásokat írt ki és a mérsékelt érzelmeiről ismeretes Decazest bízta meg kormányalakítással.

A megbékélés politikája egy időre bevált. A közvélemény megnyugodott. Talleyrand utódjának Richelieu hercegnek, aki a Bourbon restauráció előtt az orosz cár szolgálatában állt, sikerült meggyőznie a szövetséges államok miniszterei t az aacheni kongresszuson, hogy nyugodtan hazarendelhetik a Franciaországot még mindig megszállva tartó inváziós hadsereget. A hatalmak teljesítették Richelieu kívánságát. Franciaország felszabadult a megszállás alól és külön egyezményt kötött a Szent Szövetség hatalmaival, melyben kötelezte magát, hogy támogatja politikájukat. Mikor azonban 1820 február 13-án egy Louvel nevű fanatikus megleste és orvul leszurta Berry hercegét — XVIII. Lajos valószínű utódját, a közfelháborodás elsöpörte a viszonylag mérsékelt irányzatú Decazes-kormányt és felülkerekedett a reakció. Villèle, az új miniszterelnök az ultrák embere volt. A hét esztendő alatt, míg a hatalmat gyakorolta, a kormányzási rendszerével elégedetlenkedő elemek földalatti szövetségeket szerveztek az olasz carbonarizmus mintájára és állandó nyugtalanságban tartották merényleteikkel és tüntetéseikkel a közvéleményt. A szervezkedés nemzetközi volt és nemhogy Villèle, de még Metternich sem tudta kinyomozni, törvény elé állítani és ártalmatlanná tenni a vezetőembereit. A mozgalomnak a társadalom minden rétegében voltak cinkosai, támogatói; határozatlan célkitüzéseiben egymás mellett szerepeltek az új nemzedék legellentmondóbb törekvései. Módszere — az ünnepélyes fogadalmak, az egy mindenkiért, mindenki egyért, a titokzatosság belevitte a valóságba az irodalomban duló romantikát, megfelelt a kor exaltált élethangulatának. Metternich egész energiáját lekötötte a láthatatlan ellenséggel folytatott küzdelem. „Mennyivel könnyebb dolgom volt, amíg Napoleon volt az ellenfelem" — sóhajtozott. — „Akkor legalább tudtam, kivel állok szemben — most árnyak és kísértetek ellen harcolok." S mégha korszerű újítások kiharcolására szövetkeztek volna — de nem. A maguk módján ők is a multat akarták feltámasztani, Németországban a középkori vértörvényszékeket, Franciaországban a szeptembris-

ták őrületét, vagy a napoleoni évtizedek véres gloire-ját. Ez a nemzedék a politikába is be akarta vezetni — akárcsak az irodalomba — a szenvedélyek primatusát az értelem felett, de földalatti zavargásaival egyelőre csak azt érte el, hogy olyan intézkedésekre kényszerítette az uralkodókat és kormányaikat, amelyeket a politikai józanság szempontjából maga Metternich is helytelenített. Ez különböztette meg Chateaubriand-tól, a korona és oltár romantikusától. A kancellár a veronai kongresszuson mérkőzött meg vele. Az értekezletnek egyebek között a spanyol kérdésben is állást kellett foglalnia. A szövetséges hatalmak támogatásával trónjára visszahelyezett VII. Ferdinánd király egyideig önhatalmulag uralkodott, de a közvélemény nyomásának engedve rövidesen kénytelen volt visszahelyezni hatályába az 1812-es alkotmányt. Szorultságában a Szent Szövetséghez folyamodott. Az elhatározta, hogy kiszabadítja a királyt a liberálisok karmaiból és expedicíós hadsereggel állítja helyre a rendet Spanyolországban. Metternichnek, mint mindig, most is az volt az álláspontja, hogy a szövetséges hatalmaknak egységesen kell eljárniok. Chateaubriand viszont azért küzdött, hogy a Szent Szövetség bízza meg Franciaországot a rendcsinálással. Franciaország — fejtegette — nem tudja túltenni magát az 1814-i megaláztatáson. A francia nép hiú a gloire-ra, amelyet a restauráció óta nélkülöz. A belső feszültséget csak egy győzelmes hadjárat szüntetheti meg. Metternich rendkívül izetlennek tartotta ezt a romantikus legitimizmust. „Bonaparte nélkül nem lehet bonapartista politikát folytatni" — mondotta. — Végül azonban kénytelen volt engedni Chateaubriandnak, annál is inkább, mivel Anglia megtagadta a beavatkozásban való részvételét. Mire a francia hadsereg bevonult Spanyolországba és helyreállította VII. Ferdinánd uralkodói hatalmát. „A húsz napos hadjárat jóvátette a törvényes uralkodó nyolc év óta elkövetett összes baklövéseit" — kérkedett Chateaubriand.

Csakhogy XVIII. Lajos már nem élvezhette népszerűségét soká — 1824-ben megtért őseihez. Trónját öccse, X. Károly foglalta el, aki, hogy ultra érzelmeit érzékletesen is kifejezésre juttassa, Reimsban koronáztatta meg magát. XVIII. Lajos tanult egyetmást az emigrációban; öccse, Artois hercege semmit sem tanult és igen korszerűtlenül emlékezett. „Inkább fát vágok, semhogy úgy

uralkodjak, mint az angol király" — hetvenkedett. — És megvalósította fenyegetéseit. Nem érezvén magára nézve kötelezőnek a XVIII. Lajosra oktrojált charte-ot, a szabadságot korlátozó intézkedések egész sorával ingerelte maga ellen a közvéleményt. A pohár akkor telt be, amikor a viszonylag mérsékelt Martignac-kormány bukása után a király az ultrák vezérét, Polignac herceget bízta meg kormányalakítással, aki már régóta vörös posztó volt az ellenzék szemében. Az új kormányelnök erőteljesebb parlamenti többségre akarván szert tenni, kiírta a választásokat. Ekkor nyult bele újra Franciaország sorsának alakításába Talleyrand, aki forradalmi multja miatt kénytelen volt a restauráció első éveiben visszavonulni a közélettől. A minden hájjal megkent, tapasztalt államférfit egy fiatal ügyvéd kereste fel ezekben a napokban, aki néhány évvel előbb került fel csak Párisba, ahol a haladó értelmiség vezérévé küzdötte fel magát. A fiatal ügyvéd Thiers Adolf volt. Arra kérte a dúsgazdag Talleyrand-ot, tegye lehetővé számára, hogy lapot alapíthasson, melyben a legkíméletlenebb harcot óhajtja megindítani a fennálló rendszer ellen. „Be kell zárnunk a Bourbonokat a charte-ba, be kell csuknunk minden kijáratot, hogy kénytelenek legyenek kiugorni az ablakon" — fejtegette Talleyrand-nak. — Az rendelkezésére bocsátotta a szükséges összegeket és Thiers megkezdte a Talleyrand pénzéből alapított National-ban a rendszer ellen intézett sorozatos támadásait. Az új választásokon az ellenzék győzött. Az előző ülésszakban kétszázhuszonegyen voltak, ezúttal kétszázhetvenegyen jöttek be. Polignac rendeleti úton érvénytelenítette a választásokat, megzabolázta a sajtót, bevezette az előzetes cenzurát. A Nationale nem vette tudomásul intézkedéseit. Thiers-nek ez volt a válasza rendeleteire: „A törvényes uralom megszünt. Senki sem tartozik engedelmeskedni a kormánynak . . ."

Ez már nyilt lázadás volt az államhatalom ellen.

Metternich aggodalommal figyelte a franciaországi eseményeket. Azzal tisztában volt, hogy a Bourbonok uralma gyenge lábon áll, hogy a reakciós intézkedések rendeleti úton való érvényesítése oktalan cselekedet és nem vezethet jóra, mégis mértéktelenül megdöbbentette, mikor a párisi osztrák követ hivatalos jelentését napokkal megelőzőleg megtudta, hogy Párisban kitört a for-

radalom. Magánúton értesült róla, Rotschild Salamon révén, aki Párisban élő fivére, Rotschild James közvetítésével értesült a börzeüzletek szempontjából is felmérhetetlen jelentőségű eseményről.

8.

Bankárok és ujságírók buktatták meg a Bourbonokat, Lafitte, Casimir Perier, Manuel és Thiers, a földalatti carbonaro-mozgalom, a munkásság, az ucca. Minthogy a lapok a tilalom ellenére sem hagytak fel a kormány intézkedések elleni izgatással, Polignac július 27-én utasította a rendőrséget, hogy hatoljon be a nyomdákba és tegye használhatatlanná a sajtógépeket. A nép bujtogatóitól felizgatva kivonult az uccára. A kormány feloszlatta ugyan 1827-ben a nemzetőrséget, de nem követelte be fegyvereiket, mire most azok előkerültek. Pár óra mulva köztársasági zászlók lengtek a középületeken, a felkelés általánossá vált, a nép megállította a fiakkereket és omnibuszokat, eltorlaszolta az akkor még többnyire szűk és zegzúgos uccák bejáratait. A kormány katonai erővel kísérelte meg elfojtani a lázadást. Három napig állt a harc a kormányhatalom és az elégedetlen tömegek között. A város olyan fülledt volt ezekben a napokban, mint egy kemence. A katonák 35 fokos hőségben vonultak ki kaszárnyáikból és három napig étlen-szomjan vereked-tek, mert a gazdasági hivatalok elfelejtettek gondoskodni ellátásukról. Rajokba fejlődve rohamozták meg a torlaszokat, amelyeket csak ádáz vérengzés árán sikerült elfoglalniok. A felkelők padlásablakokból, kémények mögül tüzeltek rájuk. A király ezekben a napokban Saint Cloud-ban tartózkodott. A kastély nyitott ablakain behallatszott a puskaropogás. X. Károly méltóságán alulinak tartotta, hogy tudomásul vegye a felfordulást. Délután hat óra volt — ilyenkor whistezni szokott. Most is azt tette, mert királynak született.

Tizenegy óra felé elcsendesedett a puskaropogás. A vészharangok is elhallgattak. Füllesztő meleg éjszaka volt. Másnap már a kora reggeli órákban gőzölgött a város. A katonák alig álltak a kimerültségtől a lábukon. A véderő főparancsnoka, Marmont tábornok (aki nemrég tért vissza Párisba Bécsből) futár útján jelentette Saint-Cloud-ba,

hogy nem tudja a várost tartani, a felkelők túlerőben vannak, a csapatok megtagadják az engedelmességet, a felkelőkkel cimborálnak, a köztársaságot éltetik. Talleyrand, aki ablakából figyeli a tüntetők közé keveredett s azokkal összeölelkező katonákat, órájára pillant és bejelenti: „Tizenkét óra öt perckor a Bourbon-család idősebb ága megszünt uralkodni".

Talleyrand többet tudott, mint az ucca. Az ucca a köztársaságot élteti és csak elvétve hangzik fel egy vive le Prince noir. Aki rikoltja, nem tudja, kit éltet, nem tudja, hogy a carbonaro szövetségek rejtélyes fekete hercege Lajos Fülöp, orleans-i herceg. Az egyelőre láthatatlan. De a National nyomdájában már szedik Thiers és barátai kiáltványát. Igy hangzik:

„X. Károly eljátszotta koronáját. Nem akarunk köztársaságot, mert az polgárháborút vonna maga után és ránk uszitaná Európát. Hívjuk meg az Orleans-i herceget Franciaország trónjára! A herceg a forradalom zászlaja alatt harcolt Jemappes-nál, megérdemli, hogy rábízzuk Franciaország sorsát".

De Lajos Fülöp óvatos és egyelőre nem mutatkozik. Megvárja, míg X. Károly kénytelen biztonságosabb helyre költözni Saint Cloud-ból. Mikor erről megbizonyosodott, küldöncöt szalaszt Talleyrand-hoz azzal a kérdéssel, mit tegyen. „Fogadja el a koronát" — izeni neki Talleyrand. — Akkor végre jelentkezik, felkísérteti magát a Városházára, összecsókolódzik Lafayette-el, a vén amerikai szabadsághőssel, a carbonárók titkos vezérével és elfogadja a koronát. A képviselőház, az alkotmány megváltoztatásával a franciák királyává kiáltja ki Lajos Fülöpöt. Az Lafitte bankárt bízza meg kormányalakítással és Londonba küldi Talleyrand-ot, mint nagykövetét.

Ime, ezek azok az események, amelyeknek hallatára Metternich így kiált fel: „Életművem összeomlott!" — és haladéktalanul magához kéreti Königswartba Nesselrode-t, Oroszország követét, hogy megbeszélje vele a szükséges intézkedéseket. A helyzet azonban nem olyan ijesztő, mint amilyennek az első értesülések alapján mutatkozott. Pár nap mulva Metternich újabb levelet kap Rotschildtól. Ezúttal a következőket jelenti neki:

Fivérem, James, aki a Société des Antiquités tagja,

tegnap fennjárt a társulat küldöttségével Lajos Fülöpnél. A király a kihallgatás után a küldöttséget elbocsátotta, öcsémet azonban visszatartotta és a következőket mondta neki: Maga ismer engem, Rotschild. Maga tudja rólam, hogy nyugodt, csöndes ember vagyok. Én igazán csak azért mondtam le a magánélet kényelméről, hogy használjak Franciaországnak. Ha nem fogadtam volna el a koronát, Franciaország átalakult volna köztársasággá. Kiszámithatatlan veszedelembe sodorta volna ezzel magát és az egész világot. Az én személyemben a monarchikus elv aratott győzelmet a káosz felett. Egyetlen vágyam Európa nyugalmát biztosítani. Remélem, hogy a külhatalmak támogatni fognak törekvéseimben ...

Lajos Fülöp ravasz róka volt. Nyilván azért öntötte ki a szivét James Rotschild előtt, mert tudta, hogy az Salamon fivére révén összeköttetésben áll Metternichel s minden szavát el fogja juttatni a kancellárhoz. Nem mintha nem lett volna őszinte a nyilatkozata. Ő valóban az volt, akinek mondta magát. De hiába tett hitet konzervativizmusa mellett, a forradalom juttatta trónra, tehát akarva, nem akarva kénytelen volt azokat a koreszméket szolgálni, amelyeket képviselt.

9.

Metternich kényes helyzetbe került. Visszahelyezni X. Károlyt a trónjára, mint VII. Ferdinánd spanyol királyt, ehhez a Szent Szövetség nem volt elég szoros, Ausztriának pedig egymagában nem volt elég hatalma hozzá. Metternich különben sem volt saját politikai elveinek fejjel a falnak menő fanatikusa. Igy hát, mint már más esetben is, beletörődött abba, amin nem tudott változtatni.

Csakhogy a mozgalom, amely a párisi felfordulást kirobbantotta, nem maradt meg Franciaország határai között. Sikere Európaszerte cselekvésre ösztökélte a forradalmi szervezeteket. A zavargások Itáliában kezdődtek. Előbb a modenaiak kergették el uralkodójukat, aztán Bologna lázadt fel a pápa uralma ellen, majd Mária Lujzának kellett elmenekülnie Pármából. Ezekbe az eseményekbe természetesen már nem nyugodhatott bele Ausztria. Metternich haladéktalanul hadsereget küldött Itáliába, mely visszaállította a régi állapotokat. Pár hó-

napra rá Belgiumban tört ki a forradalom. A bécsi kongresszus egyesítette volt Belgiumot Hollandiával az Orániai-ház uralma alatt. Az összeforrasztás természetellenes volt. A két nép nem értette egymás nyelvét, a hollandok protestánsok voltak, a belgák katolikusok. Kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a nyelv és vallásküllönbség lehetetlenné teszi együttmaradásukat. Amellett a hollandok elnyomták a belgákat, másodrendű állampolgárokká degradálták őket. A zavargások Brüsszelben törtek ki. Mindkét nép külső hatalmaktól várt támogatást. A franciák a belgákkal éreztek, akik a nyelvüket beszélték, a hollandok viszont az angolokra számítottak, akikkel, mint protestáns tengeri hatalommal, évszázadok óta szövetségben állottak. A belgák csatlakozni óhajtottak Franciaországhoz, amibe Anglia semmiképpen nem egyezhetett bele. A hatalmak ebben a helyzetben két megoldás között választhattak: vagy újra összefoltozzák erőszakkal a két államot, vagy független államma deklarálják Belgiumot. Minthogy az előbbi megoldás feltétlenül háborúba keverte volna Ausztriát Franciaországgal, Metternich a béke kedvéért az utóbbi megoldás mellett foglalt állást. Ugyanezt tette Anglia is. A hatalmak megállapodtak egymással, hogy a Londonban tartandó konferencián döntenek Belgium sorsáról. Ez azonban minden jószándék mellett sem ment símán, mert a holland király nem volt hajlandó Belgiumról lemondani és fegyveres erővel akarta koronája alá kényszeríteni a belgákat. Azok ismét Franciaországhoz fordultak segítségért. A világ békéje újra tűhegyen állt. De Talleyrand-nak sikerült kiharcolni a londoni konferencián, hogy az autokrata hatalmak hunyjanak szemet, ha Franciország támogatja a belgákat függetlenségi küzdelmükben.

Lajos Fülöp megérdemelte az autokrata hatalmak jóindulatát, mert őszintén igyekezett eleget tenni fogadkozásainak. Személy szerint valóban a világ legjámborabb embere volt. Az emigrációban a szó szoros értelmében nyomorgott és most, amikor a franciák királya lett, sem változtatott életmódján és szokásain. Hatkor kelt, maga rakott tüzet, aztán megboroválkozott, délig aktákat tanulmányozott és szignált, vagy a minisztereivel tanácskozott. Az esti órákban kezében elmaradhatatlan esernyőjével nagy gyalogsétákat tett a városban, széles karimájú

kalapjával polgári módon köszöngetve a szembejövőknek. Felesége, Mária Amália, esténként petróleumlámpa mellett kézimunkázgatott udvarhölgyeivel. Hajlamból és számításból tüntettek polgáriságukkal.

Metternich ismerte Lajos Fülöpöt. Először 1795-ben találkozott vele, másodszor 1825-ben Párisban. Jószándékaiban nem kételkedett, de hatalomrajutásának körülményei s az a felemás államforma, amelyet képviselt — a monarchiának és az anarchiának ez a kompromisszuma — aggodalommal töltötte el. „Tekintély nélkül nem lehet kormányozni. A legtehetségesebb államférfiú sem tűzhet ki maga elé hosszabblejáratú feladatokat, ha állandóan attól kell rettegnie, hogy a parlamentben leszavazzák. A francia királynak lehet hatalma, de tekintélye nem lesz soha" — írta. — S egy más alkalommal: „A liberális francia kormányzatnak mulhatatlanul arra kell törekednie, hogy egész Európát forradalmasítsa." Végül: „Franciaország irtózatos megrázkódtatások előtt áll. A fellengős frázisok a legszörnyűbb válságra fognak vezetni, amely maga alá fogja temetni a liberális szólamokat".

Metternich kezdettől fogva labilisnak tartotta Lajos Fülöp uralmát, sőt azt az eshetőséget sem hagyta számításon kívül, hogy neki magának kell — ha a körülmények akként alakulnak — helyettesítéséről gondoskodnia. Mit tegyen például, ha Franciaországban újra fellángol a bonapartista mozgalom? Egyelőre természetesen nem gondolt arra, hogy egy francia trónkövetelő hivatalos, vagy akárcsak félhivatalos felléptetésével még jobban összekuszálja az amúgyis éppen eléggé zavaros helyzetet. Ez ellenkezett volna politikájával. De megtörténhetik — gondolta könyvtárszobájában — tekintetét második feleségének, Leykam Antóniának életnagyságú portréján pihentetve, aki fehér báliruhában, vállán selyemsállal, szénfekete hajában sárgarózsával nézett le rá az íróasztalával szemközti falról (a halott fiatalasszony a tépelődő élőre), mintha azon csodálkoznék, mit keres itt, a kínosan tiszta könyvtárszobában, melyben államok és népek sorsa felett döntenek — megtörténhetik, hogy Franciaország visszakövetteli Ausztriától Napoleon fiát. Ostobaság volna, mert az ifjú hercegnek semmi jogcíme sincs Franciaország trónjára, Franciaország számára Napoleon a gloire szimbóluma, de Napoleon csak egy volt, fia nem örökölte a világ-

hódító lángelméjét és stratégiai képességeit. Arra azonban igenis alkalmas, hogy sakkban tartsa vele Lajos Fülöpöt. S ezt értésére is adta Lajos Fülöpnek.

10.

Napoleon bukása után Mária Lujza hazahozta Schönbrunnba fiát. Visszatérése után beleszeretett Neipperg Ádámba és mióta Párma uralkodó hercegnője lett, együtt élt vele. Fia, aki most a reichstadti herceg címét viselte, Bécsben maradt.

A Szent Ilona szigetén sinylődő világhódító rajongva szerette fiát. Szobája zsufolva volt a kis király arcképeivel. Amerre nézett, fiát látta maga előtt, aranyos bölcsőjében, amit Páris városától kapott, anyja karjaiban, imára kulcsolt kézzel, fehérbárányon lovagolva. Ott volt a mellszobra is, amit egy Radovics Fülöp nevű kalandor csempészett Szent Ilonára. Napoleon tudta, hogy Mária Lujza cserben hagyta, de a fiában vakon bizott. Végrendeletében ezt az intelmet intézte hozzá: „Elvárom fiamtól, hogy francia marad és soha nem lesz eszközzé azoknak a kezében, akiknek a környezetében él".

Napoleon 1821 május 5-én bevégezte földi pályafutását. Hetekbe telt, míg Európa a halálhíréről értesült. Talleyrand Wellingtonnal társalgott éppen Lady Crawford párisi szalónjában, mikor valaki berontott a szalónba Napoleon halálának hírével. „Micsoda esemény!" — sápítozott a vendégkoszorú. — „Nem esemény, csak ujság" — mondta Talleyrand. — Ugyanebben az értelemben nyilatkozott Metternich is, mikor a londoni követség hivatalosan közölte vele Napoleon halálhirét. „Ez a fordulat sok reménységnek szegi nyakát, sok bünös üzelemnek szakítja végét, egyébként azonban teljesen érdektelen".

Valójában sokkal többet jelentett a számára Napoleon. Nyegle nyilatkozata arra volt hivatva, amire szánta: hogy bámulatba ejtse a világot flegmájával. Későbbi nyilatkozataiból világosan kitűnik, hogy mélységesen csodálta Napoleont s élete legnagyobb eseményének tartotta vele való találkozását.

A közhit szerint Metternich irígyelte Napoleon dicsőségét, alattomos eszközökkel dolgozott a megbuktatásán s az apa iránti gyülöletet átvitte fiára, a reichstadti her-

cegre is. Mindebből egy árva szó sem igaz. Hisz láttuk, hogy Metternich még a nagy hajtóvadászat esztendejében is meg akarta menteni Napoleont.

Nem győzte hangoztatni, hogy Ausztriának semmi kifogása sincs Napoleon személye ellen, ha beéri Franciaország 1792-es határaival. Ha Talleyrand nem vág elébe, talán sikerült is volna trónját Ferenc császár unokája számára megmenteni. De az már lepaktált XVIII. Lajossal, Sándor cárral meg elhitette, hogy Franciaország áhitozva várja vissza a Bourbonokat. Gentz, Metternich iródeákja és bizalmasa, gazdája véleményét fejezte ki, amikor a következő panaszos sóhajban fakadt ki 1815 július 19-én: „Micsoda presztizse lehetne Ausztriának, ha keresztül tudtuk volna vinni, hogy Franciaország királya Napoleon fia legyen.“ De mire ez az eshetőség szóba kerülhetett volna, Talleyrand és a befolyása alatt álló szenátus már fait accompli elé állította a szövetséges hatalmakat. A Bourbonok visszatérésével ez az eshetőség tárgytalanná vált. Most újra felmerült.

Napoleon fia felserdült közben. Olyan nevelésben részesült, mint az osztrák főhercegek. Míg kicsi volt, természetesen elhallgatták előtte, hogy apja Szent Ilonán él, az angolok fogságában, de mikor Napoleon meghalt, beavatták multjába, sőt abban sem akadályozták meg, hogy kultuszt csináljon Napoleonból. Hogy nem érintkezhetett időnként Bécsben felbukkanó honfitársaival, annak a magyarázata igen egyszerű. Egyrészt elejét akarták venni, hogy kalandos és kilátástalan vállalkozásokba vonják bele a főherceget, másfelől merénylőktől féltették, mert akadtak elvetemültek, akik titokzatos hatalmaktól felbérelve, el akarták tenni Napoleon és Mária Lujza fiát láb alól. De ha a fentemlített okokból a reichstadti herceg mozgási és cselekvési szabadsága bizonyos mértékig korlátozva is volt, szellemét, mihelyt arra elég érettnek mutatkozott, tetszése szerint művelhette. Akadály nélkül beszerezhette a Napoleonra vonatkozó már akkor is hatalmas irodalmat. A Memorial de Sainte Helene mindennapos olvasmánya volt. Nem titkolta és nem is kellett titkolnia, hogy rajong apjáért és betű szerint vállalja, amit az a végrendeletében a lelkére kötött. Tervszerűen, lelkiismeretesen készült feladatára. Rendelkezésére akart állni Franciaországnak, ha a sors úgy rendeli, de nem akarta erőszakosan a franciák

nyakába varrni magát. „Én csak akkor megyek Párisba, ha hívnak. Osztrák szuronyok segítségét nem veszem igénybe, hogy elfoglaljam trónomat". A Bourbon-restauráció utolsó éveiben, amikor semmi esélye sem volt arra, hogy hazakerüljön, arról ábrándozott, hogy nagyapja segítségével másutt koronáztatja királlyá magát, valamelyik újonnan alakult kisebb államban. Mikor Mária Lujzának el kellett menekülnie Pármából, könyörögve kérte nagyapját, engedje meg neki, hogy visszahódítsa a fejedelemséget anyjának. A császár lebeszélte a heveskedőt. „Maradj nyugton" — mondotta — „ne játszd el a kilátásaidat." A februári forradalom napjaiban, mikor Ferenc császár értesült X. Károly menekülésérőt, a következőket mondta unokájának: „Ha most Strassbourgban lennél, diadalmenetben vonulhatnál Párisba".

Metternich, a legitimizmus fanatikusa, Európa nyugalmának őre, nem tartott kívánatosnak semmiféle kombinációt Napoleon fiával kapcsolatban, amíg a Bourbonok uralkodtak Franciaországban. A februári forradalommal a helyzet megváltozott. Metternich fejében egy pillanatra valószínűleg megfordult az a gondolat, hogy a forradalmároktól trónra emelt Lajos Fülöp ellenében kijátssza Napoleon fiát. „Az én politikámnak csak egy ellensége van" — izente a francia kormánynak — ‚az anarchia, viszont mindenkit barátomnak tekintek, ki a kaosszal szembeszáll. Mihelyt olyan helyzet áll elő, hogy csak magunkra számíthatunk és választanunk kell az anarchia két formája között, kénytelenek leszünk azt a törvénytelenséget támogatni, amely számunkra előnyösebb. Ennek az eshetőségnek a képviselője a körünkben tartózkodik." Lajos Fülöp megértette a fenyegetést és amennyire erősen korlátozott királyi befolyásával módjában állt, igyekezett megfelelni Metternich követelményeinek. Ez újra tárgytalanná tette a reichstadti herceg reményeit. Napjai különben is meg voltak számlálva. Lappangó betegsége, melynek természetét félreismerték orvosai, a tüdővész a harmincas évek elején végképpen elhatalmasodott a szervezetén. Egy katonai szemlén, melyen utoljára parádézott nagyapja előtt, leszédült a lováról. Zsófia főhercegnő önfeláldozó gyengédsége megédesítette utolsó hónapjait. 1832-ben fejezte be életét, huszonegy éves korában. A kapucinusok sírjába temették, fehér osztrák egyenruhában.

A REICHSTADTI HERCEG

11.

Metternichnek különben nem is volt oka Napoleon fiát Lajos Fülöp ellen kijátszani. A polgárkirály mindent elkövetett, hogy bizalmat keltsen maga iránt. Mihelyt tehette, menesztette radikális minisztereit és Casimir Periert állította a kormány élére, akit, mint dúsgazdag bankárt, igazán nem lehetett gyanúsítani azzal, hogy támogatja a felforgatók törekvéseit. Mi több: a franciák királya a Rotschildok közvetítésével állandóan informálja helyzetéről Metternichet és kikéri Metternich tanácsait. A kancellár majdnem azt képzelheti, hogy ő irányítja Franciaország politikáját. Persze adódik úgyis — a francia király kényelmetlen államjogi helyzetéből következőleg — hogy látszólag ujjat kell húznia Ausztriával. Mikor Ausztria megszállja Bolognát, Franciaország Anconát szállja meg. Ez azonban ártatlan ingerkedés csupán, a két compère titokban összehunyorog, a dolognak nincsenek komolyabb következményei.

Metternichnek azonban mégis igaza volt, amikor nem jósolt hosszú életet a polgárkirályságnak, amikor megállapította, hogy „Lajos Fülöp helyzete tarthatatlan, mert illegitim. Ez a király gyávaságból és gyöngeségből vállalta, amit vállalt és akarva, nem akarva alá kell, hogy vesse magát azoknak, akiknek a vállán felemelkedett". Ez csakhamar be is következett. A király minden furfangossága ellenére sem tudta fenntartani azt a juste milieu politikát, amely mellett minduntalan hitet tett. Alkotmányos uralkodó létére engedményeket kellett tennie a közvéleménynek; olyan férfiakkal kellett megosztania a hatalmat, akik életcéljukul tűzték ki Franciaország világhatalmi tekintélyének feljavítását, akár külső konfliktusok árán is. Ezt az irányzatot képviselte Thiers Adolf, aki Casimir Perier halála után, akit elvitt az 1832-es kolerajárvány, mind nagyobb szerepet kezdett játszani a francia külpolitika irányításában.

Az első konfliktust Ausztria és Franciaország között a spanyolországi események robbantották ki. VII. Ferdinánd spanyol királynak nem volt fiúörököse, noha folyton házasodott, de csak a negyedik felesége ajándékozta meg gyermekekkel, sajnos, két lánnyal. Igy hát mikor elhalálo-

zott, a spanyol uralkodó-család házitörvényei értelmében öccsének, Don Carlos-nak kellett volna őt a trónon felváltania. A negyedik feleség, Mária Krisztina királyné azonban rávette a királyt, hogy változtassa meg a családi törvényt és fiúsítsa leányait. Don Carlos tiltakozott az öröklés hagyományos rendjének megváltoztatása ellen és fenntartotta a trónra igényeit. Ennek folytán kitört a polgárháború. A konzervatívok Don Carlost ismerték el királyukul, a liberálisok a király lányát, illetve az anyakirálynét, aki lánya helyében uralkodott.

A válság állásfoglalásra kényszerítette a hatalmakat. Az abszolutisztikus uralkodók Don Carlost ismerték el uralkodónak, a nyugati hatalmak, Anglia és Franciaország, a liberálisokra támaszkodó Mária Krisztinát. A két hatalmi csoport egyelőre nem avatkozott bele Spanyolország belügyeibe, csak pénzzel és fegyverszállítmányokkal támogatta védenceit: Ausztria és a vele szövetséges hatalmak a carlistákat, Anglia és Franciaország a cristinosokat.

A konzervatív hatalmak a napoleoni háborúk óta a Rotschild fivérek közvetítésével bonyolították le nemzetközi pénzműveleteiket. A bankház tekintélyét a frankfurti származású Rotschild Anschelm Mayer alapozta meg a szövetséges hatalmaknak tett felbecsülhetetlen szolgálataival. Vagyona öt fiára maradt, akik apjuk szellemében folytatták üzleti tevékenységüket, összeegyeztetvén érdekeiket a konzervatív hatalmak politikájával, amelyet ezekben az évtizedekben Metternich irányított. A kancellár hálás volt szolgálataikért, bárói rangra emeltette a családot, személyes barátságával tüntette ki Mayer Anschelm Bécsben élő fiát, Rotschild Salamont. Mayer Anschelm legidősebb fia Frankfurtban maradt, a másik három már apjuk életében külországokban tevékenykedett: Náthán Londonban, James Párisban, Károly Nápolyban. Ezt egyre szövevényesebb üzleti tevékenységük tette szükségessé. Az öt fiú apjuk végakaratának engedelmeskedve, összetartott, közölték és megbeszélték egymással üzleteiket, amelyek közül a nem magánszemélyekkel, hanem államokkal kötöttek természetszerüleg politikai jelentőséggel is birtak. Ezzel ők is tisztában voltak, sőt egyenesen büszkék voltak rá, hogy üzleti tevékenységükkel Metternich bölcs politikáját támogatják.

Mindezideig nem is történt hiba. Metternich meg volt elégedve Rotschildjaival. Most azonban, a spanyolországi eseményekkel kapcsolatban, konfliktus támadt a konzervatív világrend legfőbb őre és a konzervatív világpolitikát eddig lelkesedéssel támogató bankház között. Az egyik Rotschild, Náthán, a londoni, aki mellesleg osztrák konzul volt, 1835-ben megszerezte a spanyol kormánytól az almadeni higanybányák kiaknázásának monopóliumát. Abban az időben mindössze két bőven adó higanybánya volt a kontinensen, az egyik az osztrák monarchia területén, a másik Spanyolországban. Idegen földrészről akkoriban még nem importálták Európába higanyt, Náthánnak tehát, akinek Ausztriával már volt szerződése, érdekében állott, hogy a másik telepet is megkaparintsa. Ez nagy anyagi áldozatába került. Kedvezőbb ajánlatot kellett tennie, mint vetélytársainak és meg kellett vesztegetnie mindazokat, akiknek szavuk volt a dolog körül. Végre létrejött a megállapodás, melyet a nyomatékosság kedvéért Spanyolország pénzügyminiszterén kívül az anyakirályné is megerősített aláírásával. (Amiért a rossz nyelvek szerint ötszázezer frankot kapott.) A polgárháború kirobbanásával Náthánt az a veszedelem fenyegette, hogy ha a carlisták kerekednek felül, akkor új szerződést kell kötnie az állammal, ami újabb áldozatokat jelentett volna a számára. Számára tehát, fivéreivel ellentétben, nem volt kívánatos az uralomváltozás. Ehhez jött még, hogy Londonban élt és az angol kormány a királyné oldalán állt. És mindennek a tetejébe az angol kormány azzal a kéréssel fordult Rotschild Náthánhoz, bocsásson kölcsönképpen tizenöt-tizenhat millió fontot a spanyol királyné rendelkezésére, hogy a rendszer tarthassa magát. Náthán nem merte a kérést visszautasítani. Utólag azonban skrupulusai támadtak és beavatta a dologba fivéreit. Azok oda voltak Náthán lépése miatt és felszólították, hogy azonnal mondja fel a kölcsönt, mert Don Carlos ügye a lehető legjobban áll és ha nem tudja idejében a tizenhatmilliót visszafizettetni, odavész az egész. Náthán erre fűt-fát megmozgatott, vissza is szerezte a pénzét, de ez egymilliónégyszázezer fontjába került. Ennyit követelt a spanyol pénzügyminiszter a konciliánsságáért.

Időközben Metternichnek is tudomására jutott, hogy Náthán a spanyol liberálisokat támogatja. Magánkívül

volt felháborodásában. Rotschild Salamon rettenetesen megijedt, hogy a család eljátszotta a kancellár kegyét. Sietve megpróbálta kimagyarázni a történteket valakinek, akiről oka volt feltételezni, hogy bemutatja Metternichnek a levelét.

„Náthán fivérem, aki igen jó üzletember, de nem ért a politikához, csakugyan hitelezett a spanyol kormánynak. Azonban rettenetesen megbánta és most azt beszéli mindenfelé, hogy hallani sem akar többé Spanyolországról, inkább sétálni megy, de nem köt velük többet üzletet, úgy megutálta őket... Mondja meg ezt a hercegnek és tegye hozzá, hogy én, Rotschild Salamon, esküszöm az élő Istenre, hogy minden úgy igaz, ahogy mesélem. Náthán fivérem csak a pénzhez ért, egyébként azonban nagy szamár, úgyszólván még a nevét sem tudja leírni. Most azonban annyira torkig van Spanyolországgal, hogy azt mondja, hányni tudna, ha Spanyolország az eszébe jut. Keservesen megbánta, hogy azt a tizenötmilliós üzletet nem beszélte meg velünk. Mutassa meg a hercegnek a levelemet és mondja meg neki, hogy a spanyol kormány egy vörös garast se lát többé a Rotschildoktól. Nem tudom, mikor találkozom a fivéreimmel. Félek, hogy ez a spanyol história éket vert közénk. Hatvanéves vagyok, frankfurti fivérem hatvankét éves, összevissza csak két gyermekem van, tisztességgel meg tudok élni akár a vagyonom kamatos kamataiból is, csak a fiamat kell eltartanom, de Betty, a feleségem szintén dúsgazdag. Nem mondom, hogy fel akarok hagyni minden üzlettel, de ez a spanyol dolog álmatlanná tesz, felőrli az idegeimet. Nem a veszteség bánt, mert ha a tizenöt millió oda is veszett volna, abból énrám csak három millió esik, hanem a sok bosszúság, ami miatta volt! Szegény megboldogult apám rendelkezése értelmében alkalmasint tovább is össze fogunk tartani, de megvallom, fáradt és kedvetlen vagyok".

Don Carlos azonban egyelőre nem győzelmeskedett. A Rotschild-család bőven behozta a tizenötmilliós kölcsön körüli veszteséget, sőt Náthán, a javíthatatlan, minden emelygése ellenére hajlandónak mutatkozott új kölcsönt nyujtani Spanyolországnak. 1835 végén expresszlevélben értesítette James fivérét, hogy az angol kormány a francia kormánnyal egyetemben felszólította a bankházát, nyujtson kétmillió fontsterling hitelt a spanyol kormány-

nak. James továbbította Salamonhoz Náthán levelét, amely így végződött:

„Ebben az üzletben semmi rizikó nincs, mert ha Anglia és Franciaország együttesen jót állnak Spanyolországért, akkor semmi sem történhetik".

Salamon, aki fivéreivel közben egy kegyetlen baissemanőverrel állt bosszút a spanyol pénzügyminiszteren, nem tudta, mit tegyen. A kihelyezés olyan előnyösnek látszott, hogy kapni kellett rajta, másfelől azonban félt Metternichtől. Igy hát fogta magát és lojálisan közölte a kancellárral a két nyugati hatalom felszólítását, megkérdezvén tőle, mit tegyen.

Metternich válaszlevele egész egyéniségét visszatükrözi.

„Közlését azzal az alapossággal hánytam-vetettem meg magamban, amelyet tárgya kötelességemmé tett. Ön sokkal jobban ismer annál, semhogy külön kellene hangsúlyoznom, hogy én pénzügyletekkel nem foglalkozom, mivel abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy nem tartoznak érdeklődési körömbe. Ezúttal azonban másként áll a dolog. Náthán fivére tudni szeretné, mi a véleményem az üzlet felől. Én azt most megírom, szókimondóan és kereken, mert jóindulattal vagyok önök iránt, mert tudom, hogy tisztességes emberek.

A szóbanforgó ügyletnek két oldala van. Az egyik az üzleti, a másik a lelkiismeretbeli.

Az üzleti részéhez semmi közöm. Ha két nagyhatalom jót áll a pénzükért, önöket semmi kár nem érheti. Ezt jobban tudják nálam. Ha a fivére keresni akar, itt az alkalom.

Erkölcsi szempontból a legsúlyosabb aggályaim vannak az ügylettel kapcsolatban. Mingyárt meg is indokolom álláspontomat. — Hogy a spanyol helyzet miként fog a jövőben alakulni, azt én, bármennyire tájékozott vagyok is a közügyekben, époly kevéssé tudhatom, mint bárki más. Az eseményeknek egy másik következményét azonban olyan világosan látom, mintha már be is következett volna. Ez a másik következmény az államcsőd. Akármi történik is abban a boldogtalan országban, államadósságait nem fogja rendezni tudni. Akárhogy támogatja is Anglia, ezt csak azért teszi, hogy az államcsődöt késleltesse, ami azt jelenti, hogy Spanyolország még a mostani-

nál is siralmasabb helyzetben lesz, mihelyt a csőd bekövetkezik. És kit fog ez a helyzet a legsúlyosabban érinteni? Szegény családapákat, nyomorult kispénzű embereket, akik egy nap arra ébrednek, hogy az államkötvényeik elértéktelenedtek. Spanyolországnak azért kell véreznie, hogy ez a nap minél később következzék be! A kormánynak (amely csak fikció) élén a londoni értéktőzsde képviselője áll, aki céltudatosan szipolyozza ki az országot, megfosztva azoktól a lehetőségeitől, amelyek jobb körülmények között felvirágoztathatnák.

Az ilyen ügylet haszna tehát vérdíj; olyan pénz pedig amihez vér tapad, nem hozhat szerencsét senkire! A szóbanforgó kölcsönnek egyedüli hivatása az, hogy Spanyolország angliai hitelezői egy további félévre lefedezzék magukat. Abból a pénzből Spanyolország egy fillért sem lát! A kölcsönből Spanyolországnak csak annyi haszna lesz, hogy hitelképességének csalárd, vérrel kendőzött látszatával elkápráztassa a világot, holott Spanyolország államcsőd előtt áll, amit az Isten sem akadályozhat meg.

Ha az önök nagybecsű bankháza mégis megköti az ügyletet, magára vonja mindazoknak átkát, akiket az államcsőd majd tönkretesz. Olyan cégnek, amely szögesen ellenkező ügyletekkel szerezte meg jóhírét, nem szabadna ezt az elmaradhatatlan következményt vállalnia.

Rotschild Náthán ellenem vetheti, hogy ez a szempont nem befolyásolhatja üzleteiben. Igy azonban csak az beszélhet, aki azon az álláspontón van, hogy az üzlet és a lelkiismeret két különböző dolog. Én ezt nem hiszem és ha Rotschild Náthán fontolóra veszi a fentebbieket, ő sem hiheti. Miután tudni akarta véleményemet, megírtam önnek, nyiltan és fesztelenül, mintha élőszóval közölném".

A Rotschild fivérek mindent meghányva-vetve, mégis úgy döntöttek, hogy megkötik az üzletet. Rotschild Náthán maga már nem érte meg a Metternichtől bejósolt államcsődöt, nem azért, mert az nem következett be abban a tragikus formában, ahogy azt a kancellár megjövendölte, hanem azért, mert a következő évben rövid betegség után ötvenkilenc éves korában elhalálozott. Halála előtt néhány héttel leutazott Frankfurtba, Lionel fiának esküvőjére a nápolyi Rotschild lányával. A családi esemény összehozta a szülői házban a fivéreket. James is lejött Párisból és magával hozta Rossinit. Frankfurt

együtt ünnepelt az öt fivérrel. Pár nappal a lakodalom után Náthán betegágynak esett. Holttestét Londonba szállították. Temetésén résztvett az egész londoni diplomáciai testület, a lordmayor, a sheriffek, a City összes bankárai. A gyászmenet útvonalán egymás hegyén-hátán szorongtak a kíváncsiak. Alig lehetett a közlekedést lebonyolítani.

A zsidó temetőbe temették, ősei hite szerint, mert a Rotschildok zsidók maradtak és erősen exponálták magukat hitsorsosaikért. Ők harcolták ki a zsidók polgári egyenjogosítását a monarchiában. Mikor Rotschild Salamon Bécsbe költözött, a zsidók még nem vásárolhattak ingatlanokat. Igy hát a „Római császárhoz" címzett fogadóban szállt meg, amelyet teljesen a maga számára foglalt le.

Először 1831-ben folyamodott Rotschild Salamon a kancellárhoz hitsorsosai érdekében, amikor a modenai nagyherceg a tartományában kitört zavargások megszüntetése után hatszázezer líra hadiadóval sujtotta a zsidókat. A herceg néhány hónap mulva Bécsben járt, amikor is Rotschild Salamon irodavezetője kihallgatásra jelentkezett nála és főnöke nevében megkérte, vonja vissza a zsidókat igazságtalanul sujtó intézkedést. 1833-ban a pápai állam zsidóságának érdekében interveniált Rotschild Metternichnél, akiket a pápa gettóba akart kényszeríteni. Intervenciója ebben az esetben is eredménnyel járt. 1837-ben, amikor már egész Európát áthatották a Franciaországban uralmon lévő liberális rendszer vezető eszméi, Rotschild Salamon terjedelmes beadványt intézett Metternichhez, melyben arra kérte, szüntesse meg a zsidók emberi méltóságát mélyen sértő korlátozó intézkedéseket. Metternich államtanács elé terjesztette a beadványt. Az a következőképpen határozott: „A kormány maga is időszerűnek tartja, hogy a zsidók könnyebbségben s bizonyos szabadságokban részesüljenek. Figyelembe kell azonban venni különböző viszonyokat és körülményeket, nem utolsó sorban az ellenük megnyilatkozó előítéleteket is, nehogy a dolognak az a látszata legyen, mintha a kormány teljes mértékben fel akarná szabadítani a zsidókat és ki akarná mondani, hogy a keresztény polgárokkal egyenlő rangúak". A kormány eltörölte a türelmi adót és megengedte a zsidóknak, hogy felsőbb engedéllyel házat

vásároljanak, de *egy* ingatlannál többre nem tehettek szert.

A Rotschild-ház egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy meghálálja a kormány jóindulatát. A Pest-Budát 1838 tavaszán sujtó rettenetes árvíz után beadványt intéztek az uralkodóhoz, melyben kijelentették, hogy korlátlanul rendelkezésére bocsátják vagyonukat a sorscsapás okozta károk helyreütésére.

Ebben az időben Rotschild Salamon már palotában lakott, melyben gyakran látta vendégül — a honi és külföldi arisztokrácia számos kiváló képviselőjével együtt — Metternicht és családját.

„Ebéd Rotschildnál" — jegyzi Metternichné naplójába. — „Kitűnő konyha. Rotschildnak külön fogásokat szolgáltak fel. Ebéd után megmutatta pénzesszekrényét. Tizenkét milliót tartalmazott. Elrévedeztem".

FERENCZ CSÁSZÁR

LAWRENCE FESTMÉNYE. AZ ANGOL KIRÁLY WINDSORI KASTÉLYÁBAN

ÖTÖDIK RÉSZ

Metternich és a magyarok

1.

„Fennhagyjam, vagy leakasszam?“ — tűnődik Metternich Leykam Antónia arcképe előtt. — A kancellár ötvenkilenc éves s jegyben jár. Választottja méltó nevéhez és rangjához. Zichy-Ferraris Melanie grófnő a legelőkelőbb, a leggazdagabb magyar mágnáshölgyek egyike. Koromfeketehajú, szép és művelt dáma, de van egy hibája, mely ellenszenvessé teszi. Mérhetetlenül gőgös és reakciós.

A közvélemény a XIX. század második felének közhellyé vált felfogása nyomán nemcsak haladásellenes, sötét, szűklátókörű politikusnak tartja Metternichet, de azzal is vádolja, hogy gyűlölte a magyarokat. Ez a beállítás egészen hamis. Metternich politikai módszerét mindennek nevezhetjük, csak despotikusnak nem. Memorandumaiban és magánnyilatkozataiban minduntalan megállapítja, hogy politikájának alapelve a megelőzés; elejét-vevése mindannak, amit a társadalomra nézve ártalmasnak tekint; olyan intézkedések foganatosítása, amelyek hivatva vannak megakadályozni azoknak a jelenségeknek a kifejlődését, amelyek létrejövetelükkel megtorló intézkedésekre kényszerítenék az államhatalmat. Olyan sikerrel alkalmazta ezt a politikát, hogy 1830-ig — tehát korlátlan államférfiúi hatalmának zenitjéig a hatalomnak nem is igen kellett megtorló intézkedéseket foganatosítania. Thugut minisztersége során, az udvarnak a forradalomtól való irtózását kihasználva, a Martinovics-pör ürügyével úgyszólván az egész magyar értelmiséget elnémította — elég

ha átfutjuk a pörbefogottak névjegyzékét — az ország akkori színét-virágát együtt találjuk ott, bírókat, ügyvédeket, megyei orvosokat, szerzetes-tanárokat, szépreményű írókat — köztük Őz Pált, a fiatal ügyvédet, akiről Kazinczy azt írta, hogy egyike volt a legjobb fejeknek az országban s akiről birája, Ürményi József királyi személynök így nyilatkozott: „Ismerem ezt az embert; tudománya után méltó, hogy a székemben üljön", akik közül a legkiválóbbakat hóhér végezte ki, másoknak, köztük Kazinczy Ferencnek évekig várfogságban kellett kinlódniok névtelen, ostoba feljelentgetések következtében — a lelketlen buta szellemi terrornak e véres tombolása után valósággal fellélekzett a monarchia, mikor Thugut megbukott s egy rövid átmeneti korszak után a szabadkőműves Metternich Ferenc János gróf európai magatartásu fia vette át a kormány gyeplőjét. Ez abban az időben történt, amikor Ausztria elvesztette területének egyötödét és Ferenc császár lemondott a szent római birodalom császári méltóságáról. Metternich első politikai cselekedetei közé tartozott áthangolni a birodalmi politikát a monarchia kormányzatává. Valószínűleg az ő agyában született meg a monarchia ujjászervezésének az a terve, amelyről íródeákja és bizalmasa, Gentz Frigyes a következőket írta Müller Ádámnak 1806-ban. „Bécs nem maradhat a birodalom fővárosa. A német tartományokat mellék- illetve határszéli tartományoknak kell tekintenünk." A nagy külpolitikai fordulat, Mária Lujza házassága Napoleonnal, elvette e súlypont-áthelyezés aktualitását, de Metternich ennek ellenére sem ejtette el eredeti elgondolásait; erre vonatkozólag előterjesztést is tett az uralkodónak, aki azonban bele se nézett memorandumába, jelszavához híven: „Amig élek, maradjon minden úgy, ahogy van." És úgy is maradt.

Alattvalói imádták a „jóságos uralkodót", aki ennek folytán feleslegesnek tartotta összehívni az országgyülést. Tizenhárom évig abszolutisztikusan uralkodott. A nemzet meg volt elégedve vele, ő is a nemzettel. Mikor a troppaui értekezletre készült és keresztülutazott Pesten, ezt válaszolta az üdvözlőbeszédre: „Az egész világ eszelősködik s nem tudva, mit kiván, ábrándos alkotmányokat hajhász. Szerencsések ti, kiknek őseitektől öröklött al-

kotmányotok van, melyet hogy szeressetek, akarom, mert én is szeretem azt és valamint eddig megtartottam, úgy ezentúl is megőrzendem s a maga épségében szállítom maradékaimra."

Csoda-e, ha ilyen nyilatkozat után, (mint a régi, kritikus nemzedéket képviselő Dessewffy József gróf írja Kazinczy Ferencnek), „a küldöttség tagjai csaknem nyakába s lábaihoz borultak. Viselkedésük" írja „nevetségessé tette a nemzetet Európa előtt."

Az egymással való kölcsönös megelégedésnek e nyugalmas évtizedeiben csak elvétve hallunk olyan hangokat, mint a gróf Dessewffy Józsefé, aki a veronai kongresszussal kapcsolatban, melynek határozatára a royalista Franciaország katonai expedicióval törte le a spanyol liberálisokat, így sóhajtott fel: „Tudod, minő ellensége vagyok minden despotizmusnak! Gyaníthatod tehát, mit érzek, mit gondolok s mit kívánok Európának mostani körülményeiben. Ugy látom, hogy a fordulópont elkövetkezett. A spanyol oroszlán ugyanúgy meg fogja törni a sasok hatalmaskodását, mint ahogy néhány évvel ezelőtt a kigyullasztott Kreml megemésztette az egyfejü sast. Iszonyúk a célok, írtóztatók az eszközök, esztelenek a kinyilatkoztatások! Hallatlan dolgok fognak előbb-utóbb bekövetkezni mindenütt, ha a józan ész valamiképpen el nem fordítja a legbutább és legalábbvaló indulatosságok kicsapongásait."

Az 1825-ös országgyülés, amelyet az uralkodó Metternich megelőzési politikáját követve, azért hivott össze, hogy az erőszakos ujoncállítás és adószedés miatt elégedetlenkedő vármegyéket kezessé tegye, még a régi sérelmi politika jegyében ülésezett. „A sérelmi politika" írja erről az országgyűlésről Horváth Mihály „annyira elfoglalta a kedélyeket, hogy a haladási kérdéseknek alig engedett teret. A rendek nagy többségének még csak vágya, hajlama sem volt a reformokra, bármily elutasíthatatlanul követelték is azokat az elavult állapotok és a kor igényei... Ilyen erkölcsi viszonyok közt európai értelmü szabadelvü, vagy éppen radikális párt nálunk nem létezhetett. De nem volt tulajdonképpen konzervativ párt sem. A pártok közt nem a haladási, vagy helybenmaradási elv huzott választóvonalat, hanem a rendi alkotmány, a nemesi kiváltság s a nemzeti függetlenség

iránt tanusított kisebb vagy nagyobb ragaszkodás. Ezért csak kétféle párt volt: ellenzéki és udvari. Az ellenzéki jelző néha felcseréltetett a szabadelvü vagy liberális elnevezéssel, de igen sajátos, egyáltalán nem európai értelemben. Az ellenzéki párt védte ugyan a kormány ellenében az alkotmányos jogokat, de amellett a többi néposztállyal szemben a nemesi kiváltságokhoz is makacsul ragaszkodott s ezek tekintetében még az udvari pártnál is konzervativabb volt. Mily reformokat várhattunk volna tehát azon rendektől, kik egyedül a törvény holt betüiben, nem pedig életrevaló intézményekben és korszerű javításokban keresték az alkotmány biztosítékait?"

Egy ember élt csak ebben az időben Magyarországon, aki fontosabbnak tartotta az ország szellemi és gazdasági feljavítását az alkotmányos sérelmek örökös hánytorgatásánál: ez az ember gróf Széchenyi István volt, az országos politikában valaha nagy szerepet játszó, de a josephinusi időket követő reakciós irányzattól félreállított gróf Széchenyi Ferenc fia. Széchenyi István huszárkapitány volt. Mint Schwartzenberg herceg futára, résztvett a Napoleon elleni utolsó hadjáratban, ahol kitüntette magát. Mint előkelő mágnás, megjelent a bécsi kongresszus fényes összejövetelein, táncolt, flörtölt, korának és temperamentumának megfelelően, aztán megcsömörlött az élvezethajhászástól és megváltoztatta életmódját. E válság történetét Széchenyi szivesen mesélgette ismerőseinek. 1814-ben megismerkedett Párisban egy francia ezredessel, aki őt igen megszerette, házába invitálta s így mutatta be nejének és vendégeinek. „Ez az úr egy magyar gróf, aki hihetetlenül tudatlan s akit én nagyon szeretek." E bemutatás lehangolta Széchenyit. Az első alkalmat megragadta a távozásra. Hazaérvén, töprengeni kezdett magában, hogy csakugyan olyan nagy szamár-e ő, aminőnek különben jóakaró barátja feltüntette. „Rövid gondolkodás után", mesélte, „úgy találtam, hogy az ezredesnek igaza volt. Vajmi keveset tudtam mindabból, amit egy valóban művelt embernek tudni kell. Megesküdtem, hogy tanulni fogok." A következő éveket utazásokra fordította. Különösen Angliát kereste fel gyakran, maradi intézményei ellenére Európának legszabadelvübb és gazdaságilag legfejlettebb államát,

azzal a szilárd elhatározással, hogy mindazt, amit elsajátít, hazájának fellendítésére fogja fordítani.

„Mióta élek“ írja megható közvetlenséggel „kimondhatatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. Ó mily sokszor látám“ írja „még mint gyönge fiú, szegény atyámat búba merülve! Már akkor keresztül villant lelkemen, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kelle hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserűségei. Mert Epiktetosz elveivel megbarátkozott keresztyén férfiú, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosollyal türt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! Később tudám meg, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebbre süllyedése, és azon reménynélküli nézet, miszerint nemsokára és elkerülhetetlenül fogna életük végórája ütni, okozá oly sokszori keserü epedéseit... Nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sirjába!“

Nagyszerű apjának képe lebegett a fiatal huszárkapitány előtt, kinek kedélyét honfiui kishitüsége csüggedt mélabúval árnyalta be, amikor vállalkozásaival mintegy be akarta bizonyítani elsősorban apjának, de nemzetének és a világnak is, hogy a magyar nem kipusztulásra ítélt náció. A társasági és gazdasági kezdeményezésekre, mikkel az ország vezető rétegeinek érdeklődési körét tágítani, érdekkörét korszerűbbé tenni igyekezett, nem kell kitérnünk, azok minden magyar előtt ismeretesek. Mikor látta, hogy kezdeményezései visszhangra találnak, írásban fejtette ki a megvalósításra váró további programmpontokat. A tanulmány közzététele előtt azonban felkereste előbb Metternichet, hogy a kancellárt megnyugtassa szándékainak politikailag veszélytelen volta felől.

Találkozásuk nem járt azzal az eredménnyel, amelyre Széchenyi István számított. Metternich nem tudott felmelegedni a fiatal magyar mágnás iránt. A komor szenvedély, mellyel céljait kifejtette, a romantikus temperamentum, mely viharzó indulatokat sejtetett szenvtelen hangon előadott tervei mögött, meghökkentette a sokat tapasztalt államférfiut. Volt egy s más a látogatójában, ami Sándor cárra emlékeztette. Tapasztalt szemével (mindig

orvos akart lenni) felismerte látogatójában az önmagukkal elégedetlen s maguktól éppen ezért emberfeletti teljesítményeket követelő lelkibetegek jellemző tüneteit. És jól következtetett, Széchenyi csakugyan lelki beteg volt, fiatal éveiben nem kevésbbé, mint negyvennyolc után. De csökkenti-e ez érdemeit? A legkevésbbé sem. De ha százszor koherensebb és megvalósíthatóbb lett volna is Széchenyi programmja, mint amennyire az nyilvánvalóan vázlatos előadásából kitünhetett, Metternich akkor sem viselkedhetett volna másképpen, mint ahogy viselkedett. Abban a rendszerben, amely egybeforrott a nevével, csak ő kezdeményezhetett. Nem zárkózott el indítványok és javaslatok elől, ha azok az illetékes instanciák útján terjesztettek elébe, de exaltált egyéni elhatározásból született reformjavaslatokért nem lelkesedett.

A bejelentett írásmű közzétételét nem akadályozta meg. Az — Széchenyi István gróf Hitel-e — forgalomba került és elvégezte feladatát. Voltak, akik lelkesedtek érte, voltak, még hozzá igen számosan, akiket megbotránkoztatott. És hogy is lehetett volna másképpen? Hiszen már kiindulópontjában lekicsinyelte a nemzet legszentebbnek tartott célkitüzéseit. „Ne keressük hátramaradásunk minden okát egyedül a kormányban" hirdette. „Ne maradjunk mozdulatlanul régi tespedésünkben, mivel a kormány a jólét minden akadályait el nem hárította, hanem örökös panasz, meddő rekrimináció, henye postulatumok helyett lássunk magunk is a dologhoz s ha mindenben nem is áll nyitva előttünk a tér, igyekezzünk magunkat legalább értelmileg és erkölcsileg fejteni, anyagi jólétünket emelni ott és úgy, ahogy és amiként lehet. Ha azon magánjogi viszonyokat, melyeket megváltoztatni magunktól függ, a kormánynak ellenzeni nincs érdekében, gyökeresen megjavítjuk: a haza és a nemzet ama külakadályok dacára is rövid időn virágzatnak induland."

Hogyne háborodtak volna fel, mikor kimélet nélkül megtámadta „az ősi magyar szabadságnak némely szenvedéllyel bálványozott elveit", mint a kötött birtokrendszert és a nemesi kiváltságok alapjait képező törvények korcskinövéseit? Csodálhatjuk-e, hogy a megyei tekintélyek a legszenvedélyesebb módon kikeltek könyve ellen s nemcsak megégetni valónak ítélték, hanem felháborodásukban valóban tüzre is vetették? De teljesítette felada-

tát. Magukbaszállásra késztetett egyeseket, ellentmondásra másokat, vitát provokált. S mikor a második könyv, a *Világ* is kijött, okfejtése már azokat is meggyőzte, akik eleinte kételkedtek és tétováztak. Mozgalmának eredményét semmi sem bizonyítja jobban, mint az 1832—36-os országgyülés tárgyalásainak színvonala. Ez már nem az 1825-ös országgyülés, sem követeléseiben, sem személyeiben. A megyék új embereket küldenek Pozsonyba, osztályelőítéletek nélkül gondolkozó bátor, felvilágosult fértiakat: Kölcsey Ferencet, Bezerédj Istvánt, a higgadt Deák Antalt, akit később még higgadtabb öccse, Deák Ferenc vált le, de Balogh Jánost is, aki fiát hétéves korában ilyen katekizmusra nevelte: „Ki volt az első ember? Washington. Melyik a legjobb kormányrendszer? A köztársaság. Mi vagy te? Demokrata."

3.

Ha már most meg akarjuk érteni Metternichet, soha nem szabad megfeledkeznünk két dologról. Az egyik az, hogy már túl van a hatvanon. A másik hogy felesége, Zichy-Ferraris Melanie grófnő magyar nő, tehát szükségképpen befolyásolja őt a magyar dolgok megítélésében. Hiszen ő maga nem tud magyarul, másodkézből kapja értesüléseit. Ámde Metternichné mintapéldánya volt azoknak a márványkeblü főuri hölgyeknek, akiket Vörösmarty pellengérre állított. Zsenge korától naplót vezetett, (természetesen németül), s ahol e harminc kötetnyi feljegyzésekben magyarországi eseményekkel foglalkozik, megjegyzései nemcsak hogy korlátoltak, de rosszhiszemüek is. Volt a természetében valami kötekedő, amivel egy izben majdnem komoly konfliktusba sodorta Ausztriát Franciaországgal. A dolognak az előzménye mulatságosabb, mint a történet maga. 1833. június 17-én hosszabb beszélgetést folytatott Sainte-Aulaire gróf francia követtel. A gróf azt fejtegette, hogy ha egy férfi jellemesen viselkedik, az mindig női befolyásnak tudható be. Melanie grófnő, aki gyűlölte Lajos Fülöp Franciaországát, azt a megjegyzést tette erre, hogy ez Ausztriában nincs így, amit az itthoni politikai állapotok is bizonyítanak. „Nálunk a nők" magyarázta, „soha nem politizálnak. Ha férjük véletlenül hivatásos politikus és közöl velük egyet-mást

a dolgairól, figyelmesen meghallgatjuk előadását, de óvakodunk véleményt nyilvánítani. Hiába is tennők, mert a férjünk úgyse venné a véleményünket komolyan. És ez nagyon jól van így," fejezte be mondókáját, „mert a komoly államférfiu nem hagyja befolyásolni magát és nem folytat érzelmi politikát, már pedig a nők érzelmileg ítélik meg a dolgokat, nem pedig értelmileg."

Nos, ez az ideális feleség, aki soha nem politizál és a világért sem merne véleményt nyilvánítani olyan jelenségekről és állapotokról, amelyeknek a megítélésére csak férfiak illetékesek, néhány nap mulva estélyt ad a kancellári palotában, melyre a francia nagykövet is hivatalos. A grófnő ez alkalommal korona alakú gyémántdiadémet visel a hajában. A követ, a grófnőt üdvözölve, a következő gáláns bókkal hizelkedik: „Gyönyörű az ékszere, asszonyom. Olyan, mint egy korona." Mire a grófnő: „Örököltem. Ha nem úgy volna, nem hordanám." Néhány nap mulva Metternich azzal jön haza, hogy a francia követnek valami „elintézni való ügye" van vele, a felesége. A grófnő töri a fejét, mi lehet az. A követ még aznap bejelenteti Melanie-nál magát és a következőket sérelmezi: A grófnő úgy adta tovább a bálon hozzá intézett szavait, amiknek ő akkor nem tulajdonított jelentőséget, mintha meg akarta volna leckéztetni őt, aki olyan királyt képvisel, ki nem öröklött koronát visel, hanem olyat, ami a „másé". A grófnő ahelyett, hogy tiltakozott volna megjegyzésének ilyen értelemben való interpretációja ellen, fagyosan azt felelte, hogy neki ugyan ellenszenves a polgárkirályság, Lajos Fülöpöt azonban nem akarta személyében megbántani. Mindez nem túlságosan érdekelte a követet, számára csak az volt a kinos, hogy a grófné elkérkedett mérsékelten elmés *repartie*-jával, úgy hogy azt a francia sajtó is pertraktálta. Most már a kancellárral tárgyalta meg az ügyet, aki rezignáltan azt mondta neki: „Sajnos, nem én neveltem a feleségemet".

Ezek után nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az emlékezetes 1832—36-os országgyűlésről, amelyen egyebek között Kölcsey Ferenc szónokolt az elhanyagolt magyar nyelv és az elnyomott magyar jobbágyság védelmében, mindössze a következő mondanivalója van: „Alles was man über den ungarischen Landtag hört, ist entsetzlich. Meine armen Landsleute sind wirklich verrückt, die

wissen nicht, welch schreckliches Unheil sie anstiften. Der Kaiser ist im höchsten Grade bekümmert und niedergeschlagen, wenn man mit ihm von diesem Dingen spricht."

A naplófeljegyzések egyetlen érdeme, hogy a közelből mutatják be késői olvasójuknak az öregedő kancellárt. Kifelé még remekül tartja magát, szelleme eleven, de már mutatkoznak rajta az öregedés jellegzetes tünetei. Tekintélye sohasem volt nagyobb. A világ mindig olyankor jutalmazza meg érdemeinket, amikor már kezdünk méltatlanok lenni az elismerésre. Noha hivatala tulajdonképpen nem „udvari méltóság", mégis ő az első személy az udvarban, a király után. A főhercegek a fal mellé lapulnak, ha útjába akadnak a Burgban és földig hajolva köszöntik az öregurat, aki leereszkedő biccentéssel fogadja hódolatukat. Mikor Miklós, az új orosz cár, a zord és könyörtelen autokrata, meglátogatja 1836-ban Ausztriát, így üdvözli Metternichet: „Eljöttem, hogy átvegyem az utasításait." Érthető tehát, hogy nem tud és nem is akar változtatni a nézetein.

4.

Ferenc császár 1835 március 1-én megtért őseihez, Metternichet, akit az ellene folytatott, nem eredménytelen cselszövések már régebben elkeserítettek, mélységesen lesujtotta urának és támogatójának halála. Belerokkant, belebetegedett. Feleségének ezidőből keltekezett naplójegyzetei tele vannak aggodalommal testi és lelki állapota felett. Érthető, hogy ilyen körülmények között nem volt abban a helyzetben, hogy megvédhette volna azt a hatalmi pozíciót, amelyet Ferenc császár életében élvezett volt. Elkedvetlenedve, ernyedten átengedte a terepet vetélytársainak.

Ferenc császár végrendeletében lelkére kötötte utódjának, hogy úgy általános, mint személyi kérdésekben kizárólag Metternichre hallgasson. A posthumus intelem azonban hatástalan maradt. Az új uralkodónak, V. Ferdinándnak nem volt véleménye, akarata. Furcsa egyéniség volt. Fiatal korában egy ismeretlen megtámadta az uccán és megszurta. Ferdinánd merénylőjére meredt és ijedten azt suttogta: „Csak meg ne tudja senki!" A fel-

háborodott közönség lefogta a merénylőt. Ferdinánd a testével védte, majd mikor haragos tiltakozása ellenére elhurcolták a konstáblerek, sietve megkérdezte a címét és nyomban a lakására ment, hogy megnyugtassa hozzátartozóit. Aztán mindent elkövetett, hogy szabadon engedjék és éveken át támogatta anyagilag. Szent volt, vagy együgyű? Ki tudná megállapítani? Annyi bizonyos, hogy nem volt alkalmas arra a magas hivatásra, amelyet be kellett töltenie.

Metternich önmagát tagadta volna meg, ha az uralkodó együgyüségét kihasználva, a Meroving királyok palotagrófjainak példájára kezébe ragadja a kormány gyeplőjét. Ezt ő, a csontja velejéig legitimista jogbitorlásnak tekintette. Huszonöt éve fedezte a császár tekintélyével intézkedéseit, mindig, hangsúlyozottan a császár nevében rendelkezett, oly messzemenő lojalitással, hogy nem egyszer saját szellemét tagadta meg, amikor merő tisztelettudásból, jobb meggyőződése ellenére magáévá tette császárának tunya, halogató fatalizmusát. Bünei és mulasztásai közül a legnagyobb kétségtelenül az, hogy nem szorította rá idejében uralkodóját azoknak az újításoknak a megvalósítására, amelyeket ő, a konzervativ politikus is mulaszthatatlanoknak tartott, mint utólagos nyilatkozataiból kiderül. Josephinus nevelésben részesült, látta, megértette, értékelte Napoleon zseniális reformjait — de mikor cselekednie kellett, alárendelte meggyőződését a minden újítástól reszkető Ferenc császár akaratának. Ilyen volt: a grillparzeri „ein treuer Diener seines Herrn" prototipusa. Ő maga így jellemezte helyzetét:

„Negyed századon át élveztem Ferenc császár feltétlen bizalmát s ha szabad ezzel hizelegni magamnak, őszinte barátságát is. Külpolitikai kérdésekben fenntartás nélkül osztotta nézeteimet. Belpolitikai kérdésekben soha nem volt szabad a kezem. Igy hát csak akkor szóltam bele a birodalom belpolitikájába, amikor elvi kérdésekben kellett dönteni, de olyankor is alávetettem magam Ferenc császár felfogásának. 1819-ben egy rajongó leszurta Kotzebuet. A merénylet megdöbbentette az uralkodót. Összefüggésbe hozta azokkal a földalatti szervezetekkel, amelyek akkoriban aláaknázták volt Itáliát és kisebb mértékben Németországot is. A császár kívánságára elhatároztuk, hogy gátat vetünk működésüknek. Az

uralkodó erre a legcélszerűbb eszköznek a művelt körök összejöveteleinek rendőri szemmeltartását tartotta, erre állította be egész kormányzati rendszerét. Bevezette a sajtócenzurát, megakadályozta a külföldi sajtótermékeknek a monarchiába való behozatalát. Ez nagyobb visszatetszést keltett, mint amennyit használt, mert a kormány ellen hangolta az értelmiséget, mely egyre türelmetlenebbül sürgette a reformokat, kivált a délnémet államokban már meghonosított népképviseleti rendszert."

Sirighű szervilitásával, balsejtelmeit elhallgatva, a következő körlevelet intézte a monarchia külföldi meghatalmazottjaihoz a császár halála után:

„Soha, semilyen országban nem játszódott le kisebb zökkenővel az uralomváltozás. Mindent megfontoltunk előre, semmit sem mulasztottunk el, hogy a birodalom jövőjét biztosítsuk. Az összes kormányzati szervek abban a szellemben működnek tovább, amelyet a hosszu életü uralkodó trónraléptekor inaugurált volt. Minthogy utóda követni óhajtja példáját, Ausztria az marad, ami volt."

Valóban olyan megnyugtatónak tartotta a kancellár az együgyü örökös nyakába szakadt birodalom világpolitikai helyzetét és belső állapotát, mint ahogy körlevelében állította? Ez alig valószínű. Idézett visszaemlékezésében a következőképen panaszkodik:

„A császár halálával megváltozott a helyzet. Kolowrat gróf, akinek már Ferenc császár utolsó éveiben nagy befolyása volt, pillanatnyi elkedvetlenedésemet kihasználva, pártot szervezett ellenem. Egyedül álltam szemben ellenfeleimmel, akiknek a vezére Kolowrat gróf volt."

Mindennek mulhatatlanul be kellett következnie, miután Metternich írtózott a személyes felelősségtől és nem merte vállalni a mindenható diktátor szerepét. Igy hát a magával tehetetlen V. Ferdinánd alatt négy tagu, közönségesen *kamarillának* nevezett államtanács intézte a birodalom ügyeit, melynek az elhunyt uralkodó fivére, Lajos főherceg volt az elnöke, tagjai pedig Ferenc Károly főherceg (I. Ferenc József apja), Metternich és Kolowrat. A tanácsnak Kolowrat volt a legbefolyásosabb tagja, kifelé azonban Metternich képviselte a „szisztémát" és neki kellett felelnie a kamarilla baklövéseiért.

5.

Az uralomváltozás évében Metternich már aggastyán. Felesége kétségbeesve tépelődik naplójában, mi lesz vele, ha isten ments, özvegysorra jut. A csapás, amelyre lélekben már felkészült, nem következett be. A kancellár összeszedte magát s a régi szivóssággal küzdött tovább azok ellen a veszedelmes eszmék ellen, amelyeknek intézményesített érvényesülését megakadályozni, vagy legalább is késleltetni elsőrendű morális feladatának tekintette, nemcsak a birodalom, hanem az egész emberiség érdekében. Miután méltóságán alulinak tartotta a Kolowrat elleni küzdelmet, átengedte neki azt a terepet, amelyet az magának követelt — a birodalom belügyi reszortját — és kizárólag külpolitikával foglalkozott.

Feladata — a francia forradalom korszerűen módosult s egyre követelődzőbb jelszavai elleni küzdelem — éppen elég munkát adott neki. A fennálló rend ellenségei *egy* főkövetelményben sürítették össze célkitüzéseiket: konstituciót követeltek. A mozgalom Spanyolországból indult ki, hívei az 1812-es alkotmány visszaállítását sürgető spanyolok mintájára *liberálisoknak* nevezték magukat. A jelszónak hallatlan bűvereje volt. Rövidesen a francia doktrinerek is felfedezték magukról, hogy liberálisok; azok voltak a carbonarok és egyéb felforgató szervezkedések tagjai is, az volt mindenki, aki szakállt és széles karimáju kalapot viselt, azok voltak a pápaszemes német tanárok és ügyvédek, az olasz patrióták és egyáltalán mindenki, aki a kor színvonalán álló szellemnek tartotta magát. Metternich minden eszközt igénybe vett, hogy távoltartsa a monarchiától ezt a szellemi ragályt. Ezt célozták annakidején a híres karlsbadi határozatok. Metternich feloszlatta akkor a szövetségi tanáccsal az ifjusági szervezeteket, felügyelet alá helyezte az egyetemeket, megakadályozta, hogy a felforgató szellemü írók közzétehessék műveiket. Ezek — a *Jung-Deutschland* néven ismeretes csoport tagjai (Heine, Börne, Gutzkov stb.) — részint Svájcba, részint Franciaországba menekültek s onnan folytatták a tekintélyállam ellen intézett támadásaikat s a régi, vaskalapos világ kigúnyolását. Az olasz elnyomatás ellen küzdő hazafiak viszont Mazzini mögé

tömörültek, aki *Ifju-Európa* néven indított mozgalmat az abszolutisztikus rendszer ellen.

Metternich eleinte a Szent Szövetség alapokmányának eszközeivel próbálta elejét venni annak, hogy a megfélemlített fejedelmek megadják népeiknek a legitimizmus elvével összeegyeztethetetlen, fenségjogaikat megnyirbáló konstitucziót. Csakhogy a Szent Szövetség apparátusa egyre rosszabbul működött. Anglia egyre kevésbbé óhajtott beavatkozni idegen államok ügyeibe, sőt mikor Franciaországban győzött a forradalom, maga is áthajózott a liberálizmus vizeire. Az 1832-es választói törvény megtörte a toryk uralmát, John Russel whig-pártja hivatalosan is felvette a liberális nevet. A szó magában foglalt mindent, amit a kor legjobb szellemei időszerűnek tartottak — a néptől választott képviseleti testületek törvényalkotó jogát szemben az uralkodónak s felelőtlen tanácsosainak önkéntes kormányzati rendszerével, a felelős minisztériumot, a független bíráskodást, az eszmék szabad megvitatásának elvét és mindazt a sok szépet és jót, amit két tudós német professzor, Rotteck és Welcker az 1834-ben közzétett s egész Középeurópában áhítattal forgatott Staatslexiconban e gyüjtőszó alatt felsorolt.

6.

Akárcsak 1789 után, az új világrend minden reménykedője megint Franciaországtól várta a felszabadulást. ahol a király 1830 óta nem Isten kegyelméből, hanem népe akaratából uralkodott s ezért nem francia királynak, hanem a franciák királyának nevezte magát. Lajos Fülöp, mint már elmondtuk, igyekezett elhitetni nemcsak Metternichel, hanem saját magával is, hogy a korona elfogadásával kifogta a szelet a forradalom vitorlájából s ugyanúgy fogja kormányozni Franciaországot, mint legitim elődjei. Metternich nem tehetvén egyebet, várakozó álláspontra helyezkedett. Aki hatalmon van, akarva, nemakarva kénytelen konzerválni, vigasztalta magát. De a körülmények egyre több engedményre kényszerítették Lajos Fülöpöt. Casimir Perier halála után (1832) kénytelen volt a már akkor nagynevű Thiers Adolffal megosztani hatalmát. Ez a délfrancia ügyvéd, a napoleoni éposz krónikása meg akarta valósítani — alkotmányos

polgári eszközökkel — Napoleon kései célkitüzéseit, amiket akkor fogalmazott meg Szent Ilona szigetén, amikor már nem volt hatalma azokat végrehajtani. Thiers Adolf, akibe hallatlan erély szorult, Európa vezető hatalmává akarta tenni Franciaországot, fel akarta mondani az 1815-ös békeszerződést, fel akarta szabadítani az elnyomott népeket, s ezért akaratának egész súlyával rá akarta szorítani királyát, hogy érje be a reprezentálással és ne avatkozzon bele a politikába. Lajos Fülöp igyekezett megszabadulni veszedelmes miniszterelnökétől, de egy sikertelen eltávolítási kisérlet után kénytelen volt újra igénybe venni szolgálatait. Ez igen kényelmetlen volt, mert Thiers mindenáron háborut akart. Franciaországnak szüksége van a gloire-ra, hangoztatta. Hogy nincs ok háborura? Majd lesz, felelte. És egy Franciaország számára jócskán érdektelen bonyodalom során — amikor Mehemet Ali egyiptomi pasa fellázadt a szultán ellen — majdnem háboruba sodorta Franciaországot a német államszövetséggel és Ausztriával. Lajos Fülöp igyekezett megnyugtatni Metternichet: „Miniszterelnököm háborus ürügyet keres, mondta az osztrák követnek, de nyugodtak lehetnek, amig én a trónon ülök, nem lesz háború.“ Állta is a szavát; mikor Thiers ultimátum elé állította, felmentette miniszterelnökét és Guizot-t, Thiers politikai ellenfelét bízta meg kormányalakítással. Ez teljes mértékben megnyugtatta Metternichet. „Guizot ugyanúgy gondolkozik, mint én; ha egyben-másban el is térnek nézeteink, nem lesz nehéz megértenünk egymást“, írta párisi követének, Apponyinak. „Guizot nem akarja rákényszeríteni a világra nézeteit, én sem tartozom ama korlátolt politikai fanatikusok közé, akiket egy eszme lenyügöz s nem látnak túl azon. Mindig alkalmazkodtam a tényekhez; ha kénytelen voltam koncessziókat tenni, megtettem őket. Közös adottságaink következtében nem lehet köztem és Guizot között nézeteltérés soha.“

Rokonlelkek voltak nemcsak nézeteikben, de izlésükben is. Guizot-nak Metternich egykori barátnője, Lieven hercegnő volt a politikai tanácsadója, az a Lieven hercegnő, aki életcéljául tüzte ki, hogy Európa vezető politikusait barátságával boldogítsa. Metternichre neheztelt egy darabig, mikor az, érzelmes levélváltásuk idejében meglepetésszerűen megházasodott, felháborodása azonban

már elcsitult s most mindkét országnak használt, hogy Guizot kedvese volt Metternich után.

A külpolitikai viszály elsimult tehát, de Franciaország belpolitikai állapota egyre aggasztóbbá vált. A sértődött Thiers minden eszközt megragadott, hogy megbuktassa Guizot-t. Végül elérte célját, bár nem egészen úgy, ahogy a szándékában állt; mert Guizot bukása a monarchiát is magával rántotta.

7.

A polgárkirályság összeomlását, mely Európa minden trónját megrendítette, nagymérvü agitáció előzte meg. A Jeune France, a Jung-Deutschland és az Ifjú Itália fiatal fanatikusai ellenállhatatlan meggyőző erővel küzdöttek eszméikért. A közönség falta írásaikat. A „tilos eszmék“ feltartóztathatatlanul terjedtek tovább. Az ifjúság világszerte megrészegedett a Lajos Fülöp korabeli baloldali francia írók és publicisták pátoszától. Ebben az időben egy új érzelmi attitüd jellemzi a jobbérzésü embereket: a lelkesedés. Visszahatás volt ez a romantika világfájdalmas, csüggeteg borongására. Most mindenki cselekedni akar, küzdeni az emberiségért. Lamennais, az aranyszájú liberális pap, kiadja a jelszót: „Ha láttok egy népet láncokkal terhelten és a hóhérnak martalékul dobva, ne mondjátok mindjárt, hogy ez a nép erőszakoskodó nép s a világ békéjét akarja megzavarni, mert meglehet, hogy mártirnép, mely az emberiség üdvéért szenved.“ Az új fiatalság ezért a mártiromságért lelkendezik. Mindenki a szabadság bajnokának érzi magát; kész vállalni érte börtönt, vagy golyót. Lamennais hirhedt könyvét — A hivő szavai-t — mindenütt buzgón olvassák, így Magyarországon is, ahol Pulszky Ferenc azt írja róla naplójába: „Ez az ember a szabadság vallását hirdeti, melynek országa már közeledik.“ Az irodalom új nagyságai úgy ábrázolják a közelmult — a francia forradalom és a napoleoni idők eseményeit, mint az emberi nem felszabadulási kisérletének hőskölteményét. Az ifjuság lázasan falja könyveiket — Lamartine-t, Mignet-t és Thiers-t, a lánglelkü Byront, az epés Heinét és Börnét, Victor Hugot, Sue Eugent és epigonjaikat, főként pedig a liberális szellemben szerkesztett Augsburger Allgemeine Zeitung-ot,

amelynek a negyvenes években Magyarországon is többezer olvasója volt. Szenvedélyes hangjuk állandó izgalmi állapotban tartja a lelkeket.

Milyen eszmék állnak e fojtott szenvedélyességű írások hátterében? Durván összegezve két eszme: a népfenség és a szabadság. Metternich mindakét eszmétől idegenkedett. Anélkül, hogy ismerte volna, amit nem ismerhetett — Le Bon megállapításait — tudta, hogy az egyén tömeggé válva elveszti mértéktartását, megátalkodottabb és felelőtlenebb lesz, mint magában volna, fejjel rohan a falnak, oktalanul feláldozza magát, vagy lealjasodik. Ha igazságosak akarunk maradni Metternichhez, pontosan tisztáznunk kell, mit értett ő nép és szabadság alatt. Amikor tehát a nép szót használjuk, ne gondoljunk a társadalom alsóbb rétegeihez tartozó egyedekre, vagy osztályokra, hanem értsük a nép szót abban az értelemben, amit a görög *demos* szó jelent. Metternich, mint minden valamire való nagyúr, mentes volt minden oktalan gőgtől. Ha a népre gondolt, nem társadalmi kategóriák jelentek meg előtte, hanem a társadalmi kötelékeken kívül álló kusza tömeg, amely mindenkit magába fogad, ha enged a kísértésnek, ha megfeledkezik azokról a principiumokról, amelyek a társadalmat társadalommá teszik. Az embert elvei teszik emberré, nem a társadalmi helyzete, s ha önön méltóságáról megfeledkezve együtt üvölt az üvöltőkkel s megy, mint a birka a többiek után, épp úgy csőcselékké aljasodik, ha gróf, mintha polgár. Metternich abban a korban tevékenykedett, amelyben érvényesülni kezdtek a tömegeknek a keresztény egyház és a világi kultúra által eddig többé-kevésbbé sikeresen visszaszorított szadomazochisztikus ösztönei. Metternich, aki nem volt lélekbuvár, csak józan politikus, látta a francia forradalom éveiben e felszabadítás következményeit. Hüvös, szenvtelen természete megóvta attól, hogy felháborodását maga is indulatokban vezesse le; méltányos maradt politikai ellenfeleivel szemben is és egyforma eréllyel küzdött a tömegek felizgatása ellen, akár baloldali, akár jobboldali jelszavak alatt történt is az. Visszatérve a népre: nem a nép konkrét igényei ellen küzdött, hanem az egyéneket tömegbe olvasztó ködös jelszavak és követelések ellen. Nem a nép ellen harcolt, hanem a nép fogadatlan prókátorai ellen.

Ugyanilyen álláspontot foglalt el a népek önrendelkezési jogának kérdésében. Más helyen már rámutattunk arra, hogy semmisem állott távolabb tőle, mint a józsefi korszak központosító törekvései. Politikai írásaiban többizben leszögezi, hogy az uralkodónak tiszteletben kell tartania tartományai történelmi adottságait. A császár, aki különböző népek felett uralkodik, egyik nemzetét sem részesítheti előnyben a másik felett, hanem felettük kell, hogy álljon. Ez a keresztény és humanista államférfi egyedül helyes állásfoglalása, akit a helyzete különböző nemzetiségek érdekeinek egy közös érdekbe való összehangolásával bizott meg. A harmincas évek óta egyre érezhetőbbé vált a széthuzás a birodalom nemzetiségei között. Ez a jelenség mély nyugtalansággal töltötte el Metternichet. Tudatában volt annak, milyen nagyszerű történelmi teljesítmény volt a Habsburgoktól összefogni egy hatalmas birodalomba Középeurópa különböző faju, nyelvü és multu nemzetiségeit. Az évszázados erőfeszítések küzdelméből kialakult birodalom egysége eszmei volt — az összetartozóság öntudata — de egyben gazdasági is; a kormányuk alatt élő népek egymásra voltak utalva. Miért ne élhetnének hát békében egymással továbbra is, ha ez így van?

Az abszolitisztikus törekvések eddig fentről indultak ki a közigazgatás egységesítésének érdekében; most alulról jelentkezik ugyanaz a törekvés, centripetálisan; ez Metternich egész szemléletével ellenkezett. Hogy a vérségi kapcsolatok, a közös származás, a közös hagyományok, a közös nyelv konstituálják a nemzetet, az kétségtelen. De milyen változtatásokat kellene végrehajtani Európa térképén, ha a népek önrendelkezési jogának a nevében ennek az elvnek kompromisszum nélküli következetességével akarnók nemzetiségi államokra felosztani? Keresztül vihető ez? A nemzetiségi öntudatnak oly mérvű fanatizálása, amilyen Olaszországban és újabban Magyarországon folyik, megoldhatatlan problémákat vet fel, amelyek semmivel sem jutnak közelebb a megoldásukhoz azzal, ha a birodalom részekre szakad, csak végeláthatatlan polgárháborura vezetnének, mert szinte lehetetlenség úgy elhatárolni egy-egy tartományt, hogy a határain belül ne maradjanak még mindig nemzetiségi kisebbségek.

Magyarország belügyei voltaképpen nem tartoztak

Metternich hatáskörébe. Magyarország dolgaiba csak olyankor szólt bele, amikor az országban megnyilvánuló elégedetlenség veszélyeztette az összbirodalom érdekeit. Amikor erre sor került, beavatkozása mindig eredményesnek mutatkozott. Metternich tisztában volt a magyar problémák ellentmondásaival, tudta, hogy Magyarországnak a birodalomhoz való viszonya reformra szorul. Ezzel kapcsolatban a következőképen nyilatkozott:

„Évtizedeken át azt hajtogatták, hogy csinálni kellene valamit. Rendben van, feleltem, de mit csinálhatunk? A monarchia olyan, mint valami régi épület. Lehet-e azon falakat áttörni, új ajtókat és ablakokat nyitni, elvégezni rajta az összes időszerű átalakításokat a teljes összeomlás veszélye nélkül? Az emberek sehogy sem akarták belátni, hogy le kellett volna bontanom az egész épületet és új épületet terveznem a régi helyébe. Ez azonban olyan feladat, amelyet *egy* ember nem végezhet el.

1817-ben azt indítványoztam Ferenc császárnak, hívjon össze Bécsben egy tanácsadó testületet, melyben a birodalmat alkotó tartományok összes arra érdemes férfiai képviselve legyenek. Javaslatomat a körülmények beható ismeretén alapuló terjedelmes emlékiratban terjesztettem a császár elé. Ez a dolgozat tárgyi részében ma már elavult, lényegileg azonban még mindig egyetlen praktikus megoldási kísérlete annak a nagy problémának, hogyan lehetne organikus állami egységbe összefogni a birodalom különböző nemzetiségeit. Javaslatom évekig hevert a császár íróasztalán. A császár nem akart, vagy nem tudott határozni ebben a halaszthatatlan sürgősségü kérdésben. 1826-ban, mikor a császár felgyógyult veszedelmes betegségéből, így fordult hozzám: „Tudja-e, mi nyugtalanított a legjobban, amikor azt hittem, hogy a halálomon vagyok? 1817-es beadványa, mely még mindig elintézetlenül hever az íróasztalomon. Most már haladéktalanul az államtanács elé viszem.“ De elhatározása megint csak szándék maradt. 1835. január 1-én, tizennyolc évvel fogalmazványom felterjesztése után újra eszébe jutott a dolgozatom. „Az idén feltétlenül elintézzük.“ Két hónap mulva elhalálozott.“

8.

Mikor a császár halála után Metternich elkedvetlenedett és átengedte a terepet Kolowratnak, az a megfélemlítésnek thuguti eszközeivel próbálta letörni a magyarokat. Feloszlatta az országgyülést, pörbefogatta és börtönbe hurcoltatta az ifjúság vezéreit, Wesselényi Miklóst, Lovassy Lászlót és Kossuth Lajost. Ez olyan közfelháborodást vont maga után, hogy Metternichnek kellett közbelépnie. Szabadlábra helyeztette az elfogottakat és az ostobán reakciós gróf Pálffy Fidél helyébe gróf Majláth Antalt neveztette ki a császárral Magyarország kancellárjává.

Egy lustrummal később, 1844-ben, ismét kénytelen volt foglalkozni Magyarország viszonyaival. Az országnak haladó szellemű politikusai Kossuth Lajos indítványára feliratot intéztek a kormányhoz, amelyben kifejtették, hogy: „nem csak Magyarország, hanem az egész monarchia érdeke kivánja, hogy ez országban, mind szellemi, mind anyagi tekintetben, valódi reformok tétessenek. Fájdalommal tapasztaljuk, hogy ellenére az országgyülés megnyitásakor ápolt reményeknek, s mind a mellett, hogy a követi tábla oly sokat dolgozott, a kormánypárt ellenzése által minden reform meggátoltatik. A haladás ezen rendszeres meggátolása mondhatatlan kárára van a különben is hátramaradt nemzetnek. Ők hódoló hűséggel viseltetnek az uralkodó ház iránt; de a törvénynek szellemében jogszerűleg kivánják, hogy az alkotmányos elvek valahára uralomra jussanak a kormányban; mi végre a népképviseletet óhajtják életbe léptetni.“

E felirattal kapcsolatban a véleménynyilvánításra felszólított kancellár papirra vetette Magyarországra vonatkozó gondolatait. Munkája rendkívül jellemző elfogulatlanságára, de egyben szellemének korlátjaira is. Kitünik belőle, hogy behatóan ismeri a magyar viszonyokat. Megállapításai többnyire találók, másutt skolasztikus nagyképü disztinkciókon lovagol. Szükséges, hogy legalább kivonatosan ismertessük ezt a terjedelmes emlékiratot, megemészthetetlen stílusa ellenére is, mely Metternich egyik életrajzíróját, Grünwald Konstantint Proust halhatatlan diplomatájának, Norpoisnak fontoskodó hangjára emlékezteti.

Szójátékkal kezdi. „Ungarn steht bereits in der Vorhölle der Revolution.“ Ahol a régi rend csődöt mond és az új még nem alakult ki, olyan állapotok keletkeznek, amelyek különböző formák között lényegileg ugyanazt a dolgot eredményezik. A dolog az állapotok rendjének átalakulása egy más és jobb rendbe. Ha az átalakulás erőszakos uton történik, forradalom a neve; ha törvényes uton, reform. (Norpois.)

Mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy ha a kormánynak ki kell vennie a részét a jelenlegi állapotok átalakításában, a beavatkozás a fennálló alkotmány tiszteletbentartásával történjék-e, vagy abszolutisztikusan? A király az első módot választotta; meggyőződésem szerint feltétlen helyesen és okosan.

Évszázados intézményeket és fogalmakat nem lehet hatalmi szóval hatálytalanítani. Akármennyire rászorul is egy állapot arra, hogy átalakíttassék, nem tekinthetünk el a történelmi multjukkal igazolt fogalmaktól és intézményektől, hanem még a reformokat is csak velük és általuk hajthatjuk végre biztosan és hatásosan.

A dolog elvi része tehát nem vitás. Most már csak azt kell megvizsgálnunk, hogyan hajtassék végre az alkotmányos átalakítás. A kiinduló pont a magyar alkotmányosság vizsgálata.

Egyesek azt állítják, hogy a régi magyar alkotmány lehetetlenné teszi a reformokat. De ha így volna is, — amit nem hiszek — az uralkodó akkor is helyesen cselekszik, ha alkotmányosan igyekszik megvalósítani a reformokat, mert sikertelenségével igazában marad, mig az ellenkező módszerrel nem. A csatákat szabályosan kell megvívni. Minden hadsereg elővédből, derékhadból és tartalékból áll. A tartalékot — ez esetben a közjót, az ultima ratiót — nem szabad az előcsapatok elé állítani, idő előtt csatába vetni; várja ki felkészülten azt az időpontot, amelyben elő kell állania.“

E hégeli szellemű meghatározások után megállapítja, hogy a magyar radikálisok olyan széles alapokon nyugvó népképviseleti törvényhozó testületet óhajtanak, mint az Egyesült Államok, vagy Franciaország parlamentje. Csakhogy ezek az intézmények mélyreható szociális reformok után születtek csak meg, olyan társadalmi átalakulás után, amely Magyarországon még nem zajlott le.

A következőkben Metternich újra mély tisztelettel emlékezik meg az évszázados magyar alkotmányról, mely őt Anglia alkotmányára emlékezteti. „A kormánynak — teszi hozzá jócskán nyakatekerten — nem egy már fennálló helyzet megteremtése ellen kell küzdeni, hanem az ellen, hogy ez az évszázados alkotmány a szellemével minden tekintetben ellenkező demagógikus törekvések behatolása által megfertőztessék.

S most ebből a szempontból teszi bírálat tárgyává a magyar nemzetgyülés összetételét. „Az állam belső rendjét biztosítani, kifelé és befelé egyaránt erősnek lenni csak akkor lehet, ha a kormány megfelelő többségre támaszkodhatik. Azokban az államokban, amelyekben az államfő és a rendek közösen hoznak törvényeket, mulhatatlanul szükséges, hogy a kormány biztosan számíthasson a rendek gyülekezetében a megfelelő támogatásra. Ezt — folytatja — Magyarországon, ahol a követek többsége már eleve oppozicióban áll a koronával, nem akarják megérteni. A magyar alsó tábla — írja — valójában nem tanácskozó testület, hanem hatóság, mely a megyék utasításait továbbítja a felső tábla közvetítésével a kormányzáshoz.“ A tárgyalások ügyvitelét is kifogásolja. „Elképzelhető-e Angliában, vagy az Északamerikai Egyesült Államokban, hogy a hallgatóság (értsd: a jurátusok) beleszóljanak a vitába és közbekiáltásaikkal befolyásolják a határozatokat? Tehet-e Angliában képviselő olyan javaslatot, melyet nem jelentett be napokkal előbb az elnöknek? Szabad-e javaslatokat ötletszerűen, a pillanatnyi események hatása alatt előterjeszteni? Lehet-e programm nélkül, formátlanul, össze-vissza tárgyalni? Szerintem nem lehet. Meg kell értetni a magyar országgyüléssel, hogy ügyvezetése reformra szorul.

A kormány az utolsó évtizedekben nem avatkozott bele Magyarország és Erdély ügyeibe, csak a rendek által elébe terjesztett propozíciókra tette meg a megjegyzéseit. E nemleges magatartás nem vezethetett jóra. Minél gyengébbnek mutatkozott a királyi hatalom, annál inkább felcsigázták a rendek a követeléseiket. Az országokat kormányozni kell. S ha a felső hatalom, melynek joga és kötelessége kormányozni, tétlen marad, akkor alsóbb hatalmak vállalják magukra az ország irányítását, persze anélkül, hogy ez sikerülne nekik. Erre a sorsra

jutott Magyarország is. Hogy ott még nem tört ki a forradalom, az csak az ország különleges helyzetének, nevezetesen Ausztriához való viszonyának tulajdonítható."

Az emlékirat második része Magyarország gazdasági problémáival foglalkozik.

„Magyarország önálló ipart akar. Ez a törekvése természetes. Ellenben nem azok a célja érdekében felhasznált eszközök. Ezek pártosak és mélységesen oktalanok. Szemmel láthatólag nemcsak a tömegek nincsenek tisztában a gazdasági élet alaptörvényeivel, hanem a mozgalom kezdeményezői sem.

A fejlett ipar a civilizáció természetes következménye, ennek folytán, ha nincs megfelelő alapja, fellengző légvár marad. Magyarország nélkülözi az iparosodás alapfeltételeit. Földje kihasználatlanul, parlagon hever. Hiányzanak a munkás kezek, a közlekedési utak. Magyarországnak már csak azért sincs gyárakra szüksége, mert a rendelkezésére álló tőkéket egyszerűbben is gyümölcsöztetheti. A magyar gyárak majd felépülnek, ha eljön az idejük! Idő előtt felépíteni őket egyes esetekben eredményes lehet talán, egészében semmi esetre sem.

A magyar természet megvesztegethető. Kap a benyomásokon, a jelszavakon, anélkül, hogy megfontolná, van-e fedezetük. Erre a legfényesebb bizonyság az utolsó huszonöt év története. Amikor földjeiket kellene belterjesebben művelniök és azon kellene törni a fejüket, hogyan értékesítsék mezőgazdasági termékeiket a legelőnyösebben, lóversenyeket rendeznek, kaszinókat alapítanak (oldalvágás Széchenyinek), és egymillió forintot szánnak egy hidra, amelyhez nem vezetnek járható utak. Ahelyett, hogy megszívlelték volna az uralkodónak az 1843—1844-es országgyülés megnyitásakor a nemzethez intézett intelmeit, védegyletet alapítanak, amely bevallott célkitüzéseiben a legnagyobb képtelenség, a be nem vallottakban pedig felségárulás."

„Mi a kormány teendője ebben a helyzetben?" — teszi fel magának a kérdést. „Hitelt nyujtani az országnak, kiépíteni út-, vasút- és hajóút-hálózatát. A kormány feladata e reformok tervezetét elkészíteni, költségeit kiszámítani, megszabni a munkálatok sorrendjét, módját és végrehajtásának feltételeit. Ha az uralkodó a legközelebbi országgyülésen ezzel a javaslattal lép a rendek elé és

közben erősen kezében tartja a kormány gyeplőjét, akkor a pártüzelmek üres elméletekbe fulladnak és a kormányzat megerősödésével végképp meg fognak szünni."

Az emlékirat befejező részében néhány erőteljes vonással felvázolja a magyar politikai pártok tulajdonságait. A magyar ellenzékről való nézeteit a következőkben összegezi: „Egészséges államalakulatokban az ellenzékiség átmeneti szituáció; az ember addig ellenzéki, amig nem tudja érvényesíteni elgondolásait. Az állandó ellenzékiség fogalmi képtelenség, mert lehet-e egyformán ellenezni az igazságot és a hazugságot, a jót és a rosszat, a hasznosat és a károsat? A magyar mindenáron való ellenzékiség erre az álláspontra helyezkedett."

(Metternich nyilván arra a magyar ellenzéki képviselőre céloz, aki azzal az indokolással vonta vissza egy javaslatát, mikor azt a kormánypárt megtapsolta, hogy amit a pecsovicsok helyeselnek, nem lehet jó.)

Ezzel a bizalmas használatra szánt memorandummal egyidejüleg Metternich József főhercegnek, Magyarország nádorának is átadott egy dolgozatot, melynek megállapításai, ha kiméletesebb formában is, nagyjából egyeznek fentebbi vélekedéseivel.

„Magyarországnak szüksége van rá, hogy viszonyai felélénkíttessenek. Magyarországot megállapodott országnak szoktam nevezni irásaimban és most sem találok jobb kifejezést, mikor érzelmeimet ezen ország jelenlegi állapotának okairól megkisérlem kifejteni.

Magyarország megállapodott, mert hosszu ideig a török jármát nyögte, külső és belső háboruk gyötörték és nem volt energikus kormánya. Szunnyadásából II. József császár ébresztette fel. Ferenc császár hosszu uralma Magyarországnak nem jelentett sokat. 1792-től 1815-ig a monarchiának létéért kellett küzdenie, melynek során a másik fél a segélytkérő előnytelen szerepét játszotta Magyarországgal szemben. Az általános békével végre olyan korszak következett, amelyet fel kellett volna használni Magyarország fejlesztésére, amely idő azonban az én jószándéku, de hatástalan előterjesztéseim ellenére arra fel nem használtatott.

Legyen elég a tényállapotok jellemzésére a következő:

1. A nyilvános élet Magyarországon meg van bénitva, mert a kormány elvesztette erkölcsi tekintélyét.

2. A király kötelességének mindennapi teljesítésében oly formaiságok által gátoltatik, melyek, mihelyt az anarchiának ellenébe lépnek, a védő hatalomra nézve bénítók, a romboló elemekre védők.

3. Mert a felső tábla az alsó által, az alsó viszont a törvényhatóságok által meg van bénítva.

4. Mert a kormányzatot valójában az ötvenkét vármegye gyakorolja. Oly helyzet ez, mely maga elég az ország általános javát pium desideriummá tenni.

5. Mert a demokrácia a magyar viszonyok összességével, kezdve a birtokviszonyoktól merőben ellenkezik.

6. Mert végre, hogy több más nehézséget mellőzzek, nincs rá lehetőség, hogy a kormány az alsó táblán többséggel rendelkezzék az országgyülésen. Már pedig képviseleti alkotmánnyal biró állam nem állhat fenn, ha kormányának nincsen többsége.

A bajoknak e nyiltszivű kijelölése után, melyek Magyarországot olyan állapotba helyezik, amelyből csak erőteljes beavatkozás szabadíthatja ki, bátorkodom fontolóra venni, mely irányból jöhet a segítség.

Magyarország nem új, csak most megalakítandó állam, hanem egy ódon, rég elavult törvények alatt álló, a természet kedvezésével megáldott ország. Itt segítségre van szükség. Ha az nem jön felülről, úgy csak egy út marad nyitva az ország számára, hogy bajaitól megszabaduljon: a társadalmi forradalom. Ámde oly államban, ahol a legszámottevőbb elemek szemben állnak egymással, hol a kiváltságok maguknak a kiváltságosok törekvéseinek is gátat vetnek, hol a harmadik rend még csak csirájában létezik, hol az országgyüléseken gyakorlatiatlan eszmékért és életérdekekért folyik a harc, minden más irányitás nélkül, mint amelyre ama félig művelt, vagy éppen műveletlen vezetők képesek, — ily országban csak felülről jöhet a segítség. Hogy azonban ez megtörténhessék, mindenekelőtt a kiinduló pontot kell megállapítani.

Ilyen kiindulópont gyanánt jelölöm meg a biztos többség megszerzését az alsó táblán; megszerzését továbbá annak a lehtőségnek, hogy ez a többség a kormány által irányittassék.

Ahelyett, hogy mint eddig a királyi propozíciókban történt, a király kifejezi azt a kívánságát, hogy a rendek törvényeket terjesszenek elébe, melyeket aztán megerősít, vagy visszavet, a király terjesszen a rendek elé kidolgozott törvényjavaslatokat, melyeket a táblák megvitathatnak, elfogadhatnak, vagy visszavethetnek s amelyeket utóbb a rendek által tett módosítások szerint a király megerősít, vagy visszavet.

A törvényalkotásnak ezt a módját nem kell méltatnom. Mily állapotban volnának Anglia, Franciaország, Hollandia, Belgium s egyes német államok, ha az ottani szokás helyett a magyart követnék, azaz ha kész törvényjavaslatok előterjesztése helyett a kormányok ott is a kamarák kénye-kedve szerint kidolgozott törvénycikkek felett tárgyalnának. Törvényeket soha nem fogalmazhat testület. Testületek azokat felvilágosíthatják, javíthatják, vagy elronthatják, de nem eszményesíthetnek törvényt, melynek alapfeltétele a következetesség és részrehajlatlanság.

Úgy hiszem, nem kell tovább mennem ezen őszinte és bizodalmas iratomban. Magyarországon olyan dolgokkal foglalkoznak, amelyeknek nincs substanciájuk. Azt akarják, ami csak következmény lehet, építeni akarnak és nem kezdik az alap megvizsgálásával, pénzt akarnak és nem gondolkoznak arról, hogyan lehet pénzthozó termékeiket értékesíteni. Ha célról van szó, eltekintenek az eszközökről, vagy eszközökről beszélnek a cél világos kijelölése nélkül, szóval ábrándokat kergetnek és nem aggódnak a tátongó mélységtől. Ez, fenséges uram, az igazság, beszédem nyiltszívűsége bizonyítja, hogy ismerem a fennforgó veszélyeket. Végén állok egy hosszú pályának, melyet nagy bajok elleni harcokban töltöttem el. A természet rendje szerint már csak keveset tehetek, de annál világosabban áll a szemem előtt a kötelességem, hogy amit elfogulatlan szellemem a trón és az ország érdekében valónak tart, ne hallgassam el azok előtt, akik olyan eszközök felett rendelkeznek, amelyek nálam hiányzanak.

Kelt Bécsben, 1844 május 9-én.

Metternich.“

9.

A nádor egyetértett Metternicchel abban, hogy a kormány csak azzal szerezheti vissza Magyarország bizalmát, ha maga valósítja meg szigorúan alkotmányos alapon, az időszerű reformokat. Ezt célozta az 1844 július 4-én Majláth Antal kancellárhoz intézett királyi kézirat, melyben az uralkodó kifejezte ama legmagasabb elhatározását, hogy bizottságot nevez ki Magyarország állapotainak rendezésére a magyarországi alaptörvények teljes épségben tartása mellett. A bizottság Majláth kancellár elnöklete alatt meg is alakult s megkezdte munkálatait. 1844 november 11-én egy újabb királyi kézirat új közigazgatási rendszert léptetett életbe. Az uralkodó adminisztrátorokat állított a vármegyék élére azzal az utasítással, utazzák be a megyéket, vizsgálják meg a községek igazgatását, pénztárait és jegyzőkönyveit, hallgassák meg a lakosok panaszait s ahol önkényt vagy visszaélést észlelnek, azonnal orvosolják. Egyben kötelességükké tette, hogy megyéikben a kormánynak lojális többséget szerezzenek és informálják a kormányt a megyei gyűlések lefolyásáról s az azokat megelőző megbeszélésekről.

A kormány kezdeményezésének üdvös hatása volt. Ügyes sakkhúzásnak bizonyult Apponyi Györgynek alkancellárrá való kinevezése, akinek sikerült a kormány által is szükségesnek tartott reformfeladatok jegyében pártot alakítani, mely a minden áron való ellenzékiek szélsőséges törekvéseivel szemben a következő feladatok megvalósítását vette programmjába: erős kormány; a megyerendszer fenntartása, de kinövéseinek lenyesése; gyors igazságszolgáltatás; közmunkálatok; az ország anyagi állapotának feljavítása.

Semmi sem bizonyítja jobban a kormány őszinte reformszándékait, mint az, hogy a „legnagyobb magyar"-nak, gróf Széchenyi Istvánnak javaslatait is figyelembe vette és végre módot nyujtott neki arra, hogy megvalósíthassa legalább azokat a terveit, amelyeket maga a kancellár is időszerűeknek tartott. A központi kormány magáévá tette a nemes gróf folyamszabályozási projektumait és a kincstár terhére százezer forintot bocsátott a gróf által létrehozott Tiszavölgyi Társulat rendelkezésére, azonkívül elrendelte, hogy amíg a folyamszabályozási

munkálatok tartanak, azokra évi százezer forint fordíttassék a sójövedelemből. Hogy csak most, ily későn, amikor Kossuth Lajos és pártja már messze túllicitálta Széchenyit reformköveteléseivel, nyúlt a kancellár a nemes gróf hóna alá, holott ezt már akkor megtehette volna, amikor a magyar gróf először ismertette vele elgondolásait. Hogy ez elmaradt, azt viszont egyetlen elfogulatlan politikus sem veheti a kancellártól zokon. Mikor Széchenyi a Hitel közzététele előtt kihallgatásra jelentkezett a kancellárnál, Magyarország csendes volt; Metternich nem tudhatta, hogy a Hitel fel fogja rázni az országot aluszékonyságából és hatalmas mozgalmat fog kiváltani. Széchenyi korábban kezdett reálisan eszmélkedni Magyarország lehetőségeiről, mint honfitársai; azok az elégedettek boldog álmát aludták; nem csoda hát, hogy a kancellár egy érdekes különc fantazmagóriáinak tekintette terveit. Azóta a helyzet megváltozott. Kossuth új védegyleti mozgalmával ellentétben, melynek kifejezetten osztrákellenes jellege volt, amennyiben az osztrák iparcikkek bojkottálására buzdította a magyar publikumot, Széchenyi mozgalma nem irányult Ausztria ellen, sem eszmei, sem gazdasági vonatkozásaiban. A politikában minden viszonylagos. Kossuth programmjával szemben Széchenyi programmja márholnapra possibilis lett, megfelelt a kormány szándékainak. Széchenyinek ezidőben közzétett politikai programmtöredékei alig különböznek azoktól a reformoktól, amelyeket Metternich is szükségesnek tartott emlékiratában Magyarországon foganatosítani.

A központi kormányzat 1845-ben lépett összeköttetésbe Széchenyivel, amikoris, hogy a nagy hazafi közreműködését megnyerje, a helytartótanács kebelében közlekedési bizottmány néven egy új osztályt alakított, melynek elnökévé Széchenyi Istvánt nevezte ki. A kormány ezen intézkedése — magyarázza Horváth Mihály — nem volt ugyan szigorúan véve alkotmányszerű, mégis mindenki örvendett a kinevezésnek, mert azt látta benne, hogy a kormány valóban elő akarja mozdítani a nemzet érdekeit s mert Széchenyi neve és jelleme kezeskedett arról, hogy e szándékok önzetlenek.

Széchenyi hivatalvállalása tisztító hatással volt a magyar közéletre s legalább részben megszüntette azt a

minden áron való ellenzékiséget, amelyet Metternich emlékiratában felpanaszolt. Azok a hazafiak, akik Széchenyi hivatalvállalásában biztosítékát látták a kormány jószándékának, azonosították magukat Széchenyivel. Széchenyi publicisztikailag is harcba szállt közéleti vetélytársával, Kossuthtal, aki demagóg jelszavakkal izgatta a közvéleményt és túllicitálván rajta, veszélyeztette mozgalma sikerét. 1847-ben közzétett politikai programmtöredékeiben élesen kikel Kossuth veszedelmes politikája ellen és célkitűzéseinek szabatos megjelölésével elkülöníti tőle magát. Az ellenzékiségről kifejtett nézetei kísértetiesen egyeznek Metternich gondolatmenetével.

„Míg a kormány nemzet- s alkotmányellenes irányt követett — írja — helye volt az ellenzéknek és kívánatos volt, hogy az ellenzék többségben legyen. Most azonban, minthogy a kormány ezen ellenséges iránnyal felhagyott, sőt miután századok óta nincs kor, melyben a kormány törvényszerűség, nemzetiség és alkotmányossággal megbarátkozás dolgában szebben állott volna, mint éppen most, azért most az ellenzék nemcsak hasznot nem hajt többé, de mind az alkotmányt, mind a nemzetiséget oly bajokba és oly kétes állapotba süllyesztheti, mikből azután egy isten sem menthetné meg fajtánkat. Hazánkban minden kidőlt sarkaiból, ha az ellenzék többségre vergődhetnék, mit mostani körülményeink között egyenesen hazagyilkolásnak kellene tekinteni. Minden magyarnak tehát, ki nemcsak phrásisokkal és szemfényvesztésekkel, de tettleg jobban szereti a hazát, mint saját magát, szoros kötelessége mindent elkövetni, hogy a magyar ellenzék most túlsúlyra ne emelkedjék.“ Ez az álláspontja, ennek követésére hív fel minden magyart. Korholja az ellenzéket, hogy „egy része nyilt lázadás ormán áll“ és „folytonos és keserű agitációi által semmit nem hagy használatlanul, hogy a hazára gyásznapokat hozzon. Korholja az ellenzéket, hogy „az ellenőri szerep mellett a mozgalomnak is ő akarja viselni szerepét.“ „Mily idétlenség — folytatja — ha ugyanazon testület vezetni és ellenőrködni akar egyszerre, más szavakkal, ha kormány és ellenzék akar egyszerre lenni. Mi más ez, mint a zsarnokság ideálja egy, több vagy sok kezekben?“ „Az ellenzék csatatervezete — folytatja — nemrégiben gravaminális politikának neveztetett s nem helytelenül, mert ez azon egyedüli, mely

az ellenzék sphaerájába való. Azon pillanatban azonban, mikor ebből a cselekvés, vagy más szavakkal a kormányzás mezejére lép, tüstént felforgattatik a status rendszere."

Hogy Kossuth ellen a nemzetgyülésben is felszólalhasson, a gróf lemondott felsőtáblai tagságáról és megyéjében, Sopronban 1847-ben alsótáblai követnek jelöltette magát. Ott megbukott, de Mosonyban — nagy küzdelemmel — megválasztották. Erélyes kiállásával, eredményes akcióival sikerült is Kossuthot letörnie. Az értelmiség kezdett igazat adni Széchenyinek Kossuthtal szemben. Belátta, hogy a kormányt Magyarország felé képviselő Apponyi kancellár, aki alárendelt táblabírói székből neveztetett ki magas hivatalába, a régi tekintélyek, az élemedett főhivatalnokok mellőzésével, a tiszti hierarchia szabályai ellenére, kizárólag országgyülési szónoklatai s lelkes buzgalma megjutalmazásául, rendszerváltozást jelent. Belátta, hogy Széchenyinek igaza van, amikor azt hirdeti, hogy Magyarország mindenben hátra van, tehát elsősorban belülről kell megerősíteni. Közigazgatásunk rendetlen — hirdette —hozzuk rendbe; törvénykezésünk hiányos, pótoljuk a hiányokat; iparunk fejletlen, fejlesszük; nincs kereskedésünk, teremtsük meg; közlekedési eszközeink inkább közlekedési akadályok, mert ahol az út rossz, a szekér könnyebben halad a gyepen; építsünk tehát utakat. Fejlesszük ki anyagi érdekeinket, amennyire csak lehet, mégpedig a szellemiek előtt; az anyagi fejlődés majd maga után vonja a szellemit is. Mozdítsunk, változtassunk mindent, ha úgy tetszik, csak a veszélyes politikai kisérletektől óvakodjunk, mert aki ilyesmikben viszketegétől túlságosan ösztönöztetik, az nem fogta fel kellőleg helyzetünket. Jobb viszonyról a birodalomban, mint jelenleg van, álmodnunk sem lehet; minden törekvés annak megváltoztatására felette veszélyes.

Mögéje álltak, mert róla, akit ellenfele, Kossuth Lajos is nagy hazafinak nevezett, senki sem tételezte fel, hogy az ország függetlenségének és alkotmányának gyöngítésére segédkezet nyujt a kormánynak. De hisz, mint Metternich politikai jegyzetei bizonyítják, a kormány nem is gondol arra, hogy eltörölje, vagy akárcsak módosítsa és gyöngítse a magyar alkotmányt. Egészen bizonyos, hogy Metternichtől sokkal távolabb állt a magyar alkot-

mány módosítására gondolni, mint Széchenyitől. Széchenyi hibáztathatta részleteiben, és javallhatta megjavítását; neki, aki már gyermekkorában azt állította magáról, hogy ezeréves magyarságot érez magában, joga volt hozzá. Metternich elítélhette, mint ahogy egészében elítélte, de ugyanakkor tisztában volt ősiségének tekintélyével. A magyar ellenzék bástyának használta az alkotmányt a hatalom túlkapási szándékai ellen. Nos, bástyának gyenge volt, ez rövidesen bebizonyosodott. Metternich nem azért hagyta érintetlenül, mintha ezt tudta volna, hanem azért respektálta, mert mindent respektált, ami erősen megalapozott, aminek multja van. Azt hirdetni, hogy le kell rombolni mindent, ami megérett az elpusztulásra, hogy meg kell tisztítani a terepet, hogy mindent elölről kell kezdeni, felelőtlen, könnyű dolog. Hirdetni lehet, de megvalósítani nem. Metternich a nehezebb feladatot választotta: helytállani.

Egyelőre úgy látszott, hogy a kormánynak és a nemes grófnak szövetkezése nem marad eredménytelen. A pártviszályok elcsitultak. Magyarország szemmelláthatólag erősödött, gyarapodott. Az ellenzéknek nem volt oka bujtogatni a kormány ellen. Kossuth azt írta ezekben a hónapokban egy hozzátartozójának, hogy elkedvetlenedett és vissza készül vonulni a közélettől.

Néhány hónap mulva kitört a forradalom.

HATODIK RÉSZ.

A szisztéma

1.

A szebb világ nem akkor születik meg, mikor szelleme intézményesíttetik. Ilyenkor lezárul egy várakozásokkal vemhes, ihletett idő; a tavasz vége ez, amelyet nem mindig a nyár követ, hanem többnyire ősz, nem egyszer tél. Nem az a nap a legszebb, amelyen az emberek csillogó szemmel ujságolják egymásnak: győzött a forradalom! és fellobogózzák a házakat. Az utóbb jövők, akik többet tudnak, mint a kortársak, mert azok csak hátrafelé látnak, de előre nem, akár a forradalmak csődjének tekinthetik győzelmüket. Mert a forradalom véget ér, amikor győzedelmeskedik és kezdődik valami más. A forradalmi esztendők azok, amikor az elnyomatás eszközei, a cenzura, a policáj, a hivatalok még a helyükön vannak, de már csak külsőségesen, tessék-lássék végzik a feladatukat. A gondolatok közlése tilos, de sohasem születnek vakmerőbb gondolatok, mint a forradalom győzelmét megelőző években, amikor látszatra még a legsötétebb elnyomatás dühöng. Az íróknak be kell adni a cenzorhoz a kéziratait, de a cenzor már nem szigorú cerberus, hanem művelt és finom uriember, aki titokban egyetért azzal a szellemmel, amelyet hivatalosan kénytelen helyteleníteni. Lajos Fülöp bukása előtt eszükbe sem jutott a Habsburg birodalom alattvalóinak véleményt nyilvánítani a dolgok felől. „Szerencsés helyzetben vagyunk“ kérkedett ezekben az években egy osztrák bürokrata. „Nem kell törnünk

a fejünket, mindannyiunk helyett Metternich gondolkozik." Mikor Ferenc császár megtért őseihez, a helyzet megváltozott. A közvélemény arra számított, hogy az új uralkodó szakít elődje kormányzati rendszerével. Ez azonban nem következett be. V. Ferdinánd meghagyta méltóságaikban a régi rendszer reprezentánsait; trónralépési nyilatkozatában kijelentette, hogy megboldogult elődje szellemében óhajt gyámkodni népei felett. A népek azonban már megelégelték a gyámkodást. S ez a gyámkodókra is visszahatott. Kezdtek kételkedni magukban. Szemet hunytak olyan jelenségek felett, amelyeket meg kellett volna torolniok. Kifejezésre juttatták magatartásukkal, hogy nem azonosítják magukat azzal a szellemmel, amelynek hivatali minőségükben közegei. Friss erők törtek fel, új arcok, új emberek, minden vonalon. Társas- és olvasókörök alakultak. Az írók hangja egyre közvetlenebb, egyre fesztelenebb lett. A társasélet hangja is.Lassanként átment a köztudatba, hogy a rendszer, amely rájuknehezedik, nevetséges, méltatlan és éppen akkor méltatlankodnak a leghangosabban ellene, amikor a rendszer már csak forma szerint funkcionál, mert szégyelli magát.

Még sok mindent nem szabad, de sok mindent szabad már. A közönség ünnepli a fiatal írókat, akik hadat izennek mindennek, ami idejétmulta. Maguk a cenzorok segítik őket hozzá, hogy amennyire csak lehetséges, csonkítatlanul közölhessék gondolataikat a nyilvánossággal. Bizonyos dolgokat nem szabad néven nevezni? Hát tessék allegóriákba öltöztetni a mondanivalókat! A közönség tud olvasni a sorok között, elérti a célzásokat.

A rendszer ellen hadakozó fiatal írónemzedék legtipikusabb képviselője Bauernfeld Eduard. Ez, egy bécsi orvos törvénytelen fia, állami tisztviselő volt (lottóhivatalnok) és mellékesen színdarabokat írt. Már meglehetősen jó neve volt mint színműírónak, amikor a Burgszínház intendánsa, Czernin gróf főkamarás visszautasította egy darabját. Bauernfeld felfortyant és elhatározta, hogy megfellebbezi a császárnál Czernin gróf döntését. Ennek nem volt különösebb akadálya, Ferenc császárhoz mindenki bejuthatott. Bauernfeld épületesen írja le a Ferenc császár politikai rendszerére felettébb jellemző kihallgatást emlékirataiban.

A jelenet 1835 januárjában játszódott le, két hónap-

ZICHY MELANIE

METTERNICH HARMADIK FELESÉGE

pal a császár halála előtt. Ferenc császár végighallgatta Bauernfeldet, aki előadta, hogy benyujtott egy darabot a Burgszínházhoz, melyet a színház dramaturgja különbnek talált, mint eddigi darabjait, azonkívül Berlinben és Drezdában is elfogadták már előadásra, így hát érthetetlennek találja, hogy az intendáns ellenzi az előadását.

„Ja, der Czernin hat zu Reden, sonst kein Mensch" (Ja, ebben a kérdésben csak Czerninnek van szava, senki másnak) — felelte az uralkodó.

„Bocsánat, felség , — mondta Bauernfeld — de a színház felséged színháza, felséged a legfelsőbb fórum. Kérem, engedje előadatni a darabomat, már csak régibb darabjaimra való tekintettel is, amelyek igen sokszor mentek a Burgszinházban."

„Nekem is tetszettek a darabjai — felelte a császár — mert vidámak és nagyokat nevettem rajtuk. De ha a Czernin azt mondja, hogy nem, akkor nem. Ebben csak neki van szava. Deinhardstein, a dramaturg helytelenül járt el, amikor azt igérte, hogy színrekerül. De nem akarok rá rosszat mondani, rendes ember".

„Bátorkodtam elhozni magammal a darabot. Ha felséged volna olyan kegyes belétekinteni..."

„Az a Czerninre tartozik" tiltakozott a császár. „Én mindennel nem törődhetem. Minden ügyben az dönt, akinek az ügy a hatáskörébe tartozik. Ezt önnek, mint hivatalnoknak, tudnia kellene. Ismétlem, Ihre Stück' g'fallen mir! Schreibens nur wieder was lustigs, und der Czernin wird's g'wiss annehmen..." (Irjon megint valami mulatságosat, azt majd előadatja Czernin.)

Nos, tíz évvel a császár halála után Bauernfeld csakugyan írt valami mulatságosat: kikarrikirozta Ferenc császár, illetve Metternich politikai rendszerét. Persze arra maga sem mert gondolni, hogy előadassa a darabot. Előbb csak ismerőseinek mutatta meg, többek között felolvasta Széchenyi Lajos gróf palotájában is az ott egybegyült előkelőségeknek. Jelen voltak: Széchenyi István gróf, a Liechtenstein hercegi pár, Pálffy hercegnő, Sagan-Acceranza hercegnő, Haugwitz gróf, Wittgenstein herceg és sok más történelmi nevü arisztokrata. A társaság élvezetesnek találta a metternichi közigazgatási rendszernek ezt a kotzebuei cselekményre hurkolt kigunyolását, különösen Blase alakját, akiben a szerző Metternichet pellengé-

rezte ki. A mágnások kárörvendve mesélgették egymásnak, hogy a fiatal Bauernfeld milyen remek darabot írt Metternich ellen. Kolowrat gróf, a kancellár ellenfele megvásárolta a darab előadási jogát, eljátszatta vidéki kastélyában mágnásvendégeinek, majd, hogy Metternichnek borsot törjön az orra alá, előadatta a Burgszinházban is, ahol a darab minden célzását harsogó derüvel fogadták.

A korhangulat jellemzésére érdemes ismertetni a kis darabot, akármilyen bárgyu is az. Főalakja Blase, megcsontosodott, öreg agglegény, össze akarja házasítani gyámfiát özvegyen maradt nővérének lányával. Blase olyannak nevelte gyámfiát, amilyennek szerinte a fiatalembereknek lenni kell. Hermann akaratnélküli, gerinctelen puhány. Gyámapja bedugta egy hivatalba és maga kezeli annak birtokait.

Mikor a függöny felmegy, Blase irományait rendezgeti. Hogy a közönség mindjárt tudja, kiről van szó, így morfondírozik: „Házam belügyei rendben vannak, lássuk a külügyeket.“ Ez alatt Auguszta kiházasítása értendő. Auguszta most jött fel a vidékről anyjával, Amáliával. Blase bemutatja unokahugának barátját, Schmerlt, a folyton házasodni akaró agglegényt — egyelőre csak hárman vannak a színen — aki el van büvölve a kis fruskától. Auguste nemrégiben végezte el a nőképző tanfolyamot és elcsacsogja Schmerlnek, mi mindent tud: földrajzot és uborkát eltenni télire, csillagászatot és tyukkopasztást, modort és történelmet, pipiskedik, kelleti magát. Schmerl oda van tőle. Mihelyt egyedül marad Blase-vel, megkéri tőle a kislány kezét. Blase azonban közli vele, hogy erről már a nagy korkülönbség folytán sem lehet szó, a kislányt különben is az unokaöccsével akarja összeházasítani. Herrmann is előkerül. Mikor a kislánnyal egyedül marad, kiderül, hogy már ismerik egymást. A kislány mindent tud róla. Herrmann szemmelláthatólag tetszik neki, de szemére veti pipogyaságát, lehordja, hogy becsvágynélküli s beéri egy alárendelt hivatalnoki állással, mindenben aláveti magát gyámapjának stb. Herrmann megsértődötten elrohan. Ez az első felvonás.

A második felvonásban megtudjuk, hogy Schmerl husz évvel ezelőtt szerelmes volt Auguste anyjába, Amáliába. Meg is kérte a kezét, de kikosarazták. Most, hogy

újra összekerültek, felébred benne a régi szerelem. Már nem Augustet akarja elvenni, hanem az anyját. Ez a szándéka észszerűbb, mint az elsőfelvonásbeli. Auguste — a mult század modern kislánya — szerelmes Herrmannba, de bosszantja, hogy megkérdezésük nélkül akarják őket összeboronálni. „Előbb a mama beszélt rá" magyarázza a közönségnek, mikor a szinpadon egyedül marad, „most meg a bácsikám unszol. Ó, szerelem! Miért nem bonthatod ki magadtól tarka szirmaidat? Miért helyeznek erőszakkal a házasság üvegházába? Nem hagyom férjhezadni magamat. Még szerencse, hogy Herrmann is úgy gondolkozik, mint én. Hála Isten, kerül."

Blase közben eljárt a hatóságoknál, nagykorusíttatta unokaöccsét. És most jön a meglepetés. Herrmannt mintha kicserélték volna a két felvonás között. Auguste iránti szerelme férfivá tette. Mindenekelőtt bejelenti nagybátyjának, hogy ezentúl maga kezeli a birtokait és nagy reformot fog végrehajtani. „Reformokat?" hüledezik Blase. „Igenis reformokat!" jelenti ki Herrmann. „Helyre fogom hozni a tudatlan és hanyag adminisztráció mulasztásait. Semmisem maradhat a régiben. Vak voltam, de most lehullt a szememről a hályog. Most látom csak, hogy mivé tett engem a nevelése, bácsikám. Pipogya, tudatlan fickó vagyok. Ó, nem mintha nem kellett volna rengeteget bifláznom. De nem azért taníttatott, hogy felébressze, hanem, hogy elfojtsa, megbénítsa a szellememet. Arra használta fel Cicero ékes mondatszerkezeteit és Linné osztályozásait, hogy megkedveltesse velem a semmitmondást és az üres formulákat. Pedáns tudóst nevelt belőlem, de megölte bennem az embert. S most itt állok, fiatalon, tehetetlenül, tanácstalanul, magamra hagyatva. Mindennek ön az oka, egyedül ön. Ahelyett, hogy megismertetett volna magammal, hogy fel tudjam használni képességeimet, közömbös ismeretekkel tömte tele a fejemet. Az emberi nem története helyett görögre taníttatott. Meg kellett tanulnom a porzók számát, de nem ismerem a földet, amelyben gyökereznek, amely az enyém, amely elődeimtől rám maradt, hogy feltörjem, bevessem és megtermékenyítsem. Megmutatta nekem az Oriont, a Cassiopeiát és a többi csillagképeket, de elhallgatta előttem, hogy jobbágyaim bús keserűséggel néznek fel a szép csillagokra és átkoznak engem, az urukat, aki részvétlenül nézem vergődésüket és

nyomorúságukat. Isten önnel, Blase úr. A mi útjaink szétváltak. Vége a gyermekség szép napjainak, megfogadtam, hogy ember leszek, egész ember. Isten vele!" — És elrohan.

Blase elképedve hallgatja az elkeseredett ifjú kifakadását. „Hallotta, mit mondott?" — fordul magánkívül Schmerlhez. — „Reformokat akar!"

„Igaza van neki", feleli Schmerl nyugodtan. „Mi egyebet akarjon?"

„Mi egyebet akarjon?" fakad ki Blase. „Semmit se akarjon. Minden rendbe jön. Csak ki kell várni."

„Vagy még rosszabb lesz" — feleli Schmerl. — „Láttunk már ilyesmit."

Blase (magánkívül): „Építtetni akar, fel akarja szántatni az ugart, le akarja csapoltatni a mocsarakat — összevissza, rendszertelenül."

„Miféle rendszerbe illeszkednek bele a mocsarak?" kérdi Schmerl gúnyosan.

„Az enyémbe beleillettek", inti le Blase. „Hova lettek a régi jó idők?"

„Hál Istennek, elmúltak..."

„Az új nemzedék egy fikarcnyit se ér..."

„Optikai csalódás, Blase papa. Ötven év múlva újra itt lesznek a régi jó idők."

„Semmi sem lesz ötven év múlva... Én mondom magának, semmi sem lesz."

„Meglehet."

„Ha mi, akik a rendet és a fennálló intézményeket őrizzük, kidőlünk, összeről a világ."

„Attól ne tartson, Blase papa. Itt vagyunk mi is, a haladás emberei."

„Haladás! Mozgalom! Üres szavak. Olyanok vagytok, mint a vak lovak a taposómalomban. Azok is emelgetik a lábukat, de a régi körből nem jutnak ki soha."

„Taposómalomnak meri nevezni a világot? Kikérem magamnak! Össze akar veszni velem?"

„Már régóta közölni akartam önnel, Schmerl úr, hogy divatos nézetei nem tetszenek nekem."

„Én pedig már régóta közölni akartam önnel, Blase úr, hogy fütyülök rá, mi tetszik önnek, mi nem."

„No lám! Kibújt a szeg a zsákból. Most már legalább tudom, hogy ki uszította a gyámfiamat ellenem".

„Ne másban keresse a hibát, hanem sajátmagában. Nem mondtam elégszer, hagyja, hogy a gyámfia a saját fejével gondolkozzék?“

„Mit ér a feje, ha nincsenek benne gondolatok?“

„Mit érnek a gondolatok, ha nem áll módjában megvalósítania őket?“

„Nem kell, hogy gondolkozzék, még nem elég érett hozzá.“

„Vannak túlérett emberek is.“

„Túlérett emberek? Ilyet csak az mondhat, aki nem ért a közigazgatáshoz. Rám célzott talán? Minek tart engem tulajdonképpen?“

„Maradinak.“

„Maradinak? Hát vegye tudomásul, hogy igenis, maradi vagyok és büszke vagyok rá, hogy az vagyok.“

„Büszke rá?“

„Igenis, büszke vagyok rá, Schmerl úr, mert az egész világmindenség maradi, még a jó Isten is“.

„Ezt megkontrázom“.

„A világegyetem uralkodó elve a stabilitás“.

„Ellenkezőleg“.

„Hagyjon kibeszélni. Nincs minden úgy ma is, mint a világteremtés napján volt? Nem állandó a mennybolt, a nap, a hold, a tűzhányóhegyek és az időszakok? Nem futnak a bolygók előírt pályájukon? Változott-e a nehézkedés törvénye a világ kezdete óta? Van-e üres tér másutt, mint bizonyos fejekben? Nem éppen úgy béget-e a bárány ma is, mint hatezer év előtt? Máshogy ordít az oroszlán, nyerít a ló, turbékol a galamb, bőg a szamár, mint az első napon? Nem tépik-e szét ma is a ragadozók a szelíd állatokat, nem falják-e fel a nagy halak a kis halakat, a rablómadarak az énekeseket, azok meg a bogarakat, az ember kevés híján valamennyit s a férgek az embereket? Nem azért szabatott-e meg bölcsen a falásnak és a felfalatásnak rendje, hogy a világ fennálljon? Ez magának nem maradi? Két vezérelve van az életnek: az éhség meg a szerelem. Éhség és szerelem tartja fenn a világot. Mi, a rend emberei gondoskodunk róla, hogy legyen elég kolompér, hogy a tömegeknek legyen mit zabálniok és hogy házasodhassanak, másra nincs szükség.

„Nincs igaza“.

„Miért?“

„Maga fenn akarja tartani a világot?“

„Fenn“.

„Hát akkor mondja meg, hogy miért?“

„Azért, mert...“

„Várjon, még nem végeztem. — A világ önmaga tartja fenn magát, egyszerűen azzal, hogy mozog. Ha magának volna igaza, még mindig az őserdőkben kvártélyoznánk medvebőrrel a vállunkon, gyökerekkel és vadbogyókkal tengetnénk az életünket, barbárok volnánk. De szerencsére jött egy mozgalom, a népvándorlás, egy varázsütés, meg egyéb varázsütések és megszületett az új világ. Az erdőket most a kályhákban tüzeljük fel, medvebőr helyett frakkot hordunk, teát és kávét iszunk, a barbárok boltosok lettek, kamarások, testőrtisztek és hivatalnokok. Mi tette mindezt? A mozgalom. Minden embernek mozogni kell. Kérdezze meg az orvosától, ha nekem nem hiszi el. Mozogni, mozogni, örökké csak mozogni“.

„Engem nem győzött meg. Én megmaradok a véleményem mellett“.

„Én meg az enyém mellett. A világ előre megy“.

„Tagadom. A világ egy helyben áll“.

„Lehetetlen, hogy igaza legyen“ — morogja Blase — mikor magára marad. „A világ előre menne? Nélkülem? Blase nélkül? Nem, az nem lehet. Ez tisztára lehetetlenség! Én nélkülözhetetlen vagyok. Hogy én ne írhassam alá többé a nevemet? (A levegőbe rajzol az ujjával.) Blase... Blase. Hallotta, Spitz?“ — fordul irnokához. — „Le akarnak építeni“.

„Hallottam valami effélét“.

„Engem, aki nélkülözhetetlennek tartottam magamat!“ — panaszkodik Blase a bizalmasának.

„Senkisem pótolhatatlan, Blase úr“ — vigasztalja Spitz.

„De a rendszer, az elv!“

„Ne féljen, az megmarad. Ki kell várni a dolgokat, Blase úr“.

„Kivárni? Igaza van. Ki kell várni a dolgokat. Ó, milyen varázslatosan hangzik ez a szó: kivárni. Ki fogom várni. Én most megyek. Ha megint pótolhatatlan leszek, szóljanak be értem. Egyelőre kivárom a dolgokat“.

És visszavonul. Helyette Auguste lép a színre, akinek Spitz elmeséli, hogy találkozott Herrmannal. A fiatalem-

ber elrohant a hivatalába és benyujtotta a lemondását. „Hogy miért?“ — feleli Auguste kérdésére. — „Az a gyanúm, hogy egy kislány kedvéért, akinek imponálni akar, mert fülig szerelmes beléje.“ „Csak nem rám céloz, Spitz úr?“ — selypiti Auguste. — „Ne szólj szám, nem fáj fejem. Herrmann úr most a maga ura, de nem tud mihez kezdeni a nagy szabadságával. Nem volna jó, ha fejjel rohanna a falnak. Törődjék vele egy kissé, kisasszony, fékezze, irányítsa, semmisem könnyebb annál. Vannak emberek, akik papucshősöknek születtek és Herrmann úr közülük való“.

A jövendőbeli papucshős csakhamar előkerül. Szemmel láthatólag megvan elégedve önönmagával. Önérzetesen közli Augusteval szándékait. „Néhány nap mulva világgá megyek, külföldre, még nem tudom, hova. Elhatározásom megmásíthatatlan. Meg akarom mutatni a világnak, hogy van akaratom. Ezentúl a magam feje után élek, a magam ura leszek. Kételkedik benne talán? (Isten ments!) — szabadkozik Auguste. — Mert azért! Nem hagyom, hogy a dolgaimba beleszóljanak!“

„Én nem szólok bele, csak arra akarom kérni, hogy gondolja meg, mihez kezd“.

„Nem gondolom meg!“ — heveskedik Herrmann. — „Elég soká voltam pipogya. A szelíd és meggondolt ifjakat lekicsinylik és kigúnyolják. Tudja meg, kisasszony, hogy én ezentúl vad leszek, irtózatosan vad! Persze ez nem maga ellen irányul, kis Auguste. Ó, dehogy! Hiszen magácskának köszönhetem felszabadulásomat. Maga volt az, aki magamra eszméltetett, igaz, hogy a csipkelődéseivel, a gúnyjával, de mit tesz az? Férfi lettem, az a fődolog! Dolgozni, hatni, tenni fogok, belevetem magam az életbe, a világba, az eleven, teremtő, alkotó, tevékeny, megújuló világba. Ó, most már mindent tisztán látok. Kinevette a tehetetlen, tétova ifjút, pedig nagy szándékok forrtak a keblében, ha ügyetlenségében nem is tudta még kifejezni, megértetni magát. Elriasztotta, pedig vonzódott magához ... Most már megvallhatom, első találkozásunk óta szeretem magát, de büszkeségből eltitkoltam érzelmeimet ... féltem, hogy kinevet“.

„Ó, Herrmann, hogy mondhat ilyet?“ — irul-pirul boldogan Auguste.

Pillanatok mulva egymásé lesznek, de előbb Herr-

mann még önérzetesen közli Blaseval, hogy eszébe ne jusson hozzá kényszeríteni az unokahúgát, mert ő nem vesz el olyan lányt, aki nem a saját elhatározásából lesz a felesége. „Kisasszony, ön szabad!“ — fordul Auguste felé.

„És ha nem akarok szabad lenni?“

„Ha nem akar...“

„Hát persze, hogy nem akar“ — erősködik Blase.

„Ha nem akar, az más“.

„Szóval, marad minden a régiben?“ — ujjong Blase.

„Dehogy marad!“ — szögezi le Schmerl. — „Győzött az oppozició!“

Ez a darab, mely Grossjährig (Nagykorú) címmel került színre 1846-ban, irodalmilag teljesen értéktelen. Cselekménye úgyszólván nincs s még az a kevés is, ami történik benne, suta. Alakjai — a fiatal özvegy és pipiskedő lánya, a pipogya szerelmes, a két papírmasé agglegény — a kotzebuei színdarabok vértelen rekvizitumai, a jelenetezés ügyetlen, a fordulatok ötlettelenek, maga az alapötlet pedig — hogy valamennyi szereplő politikai terminologiába öltözteti magánügyeit, bántóan erőltetett. A darabnak mégis zajos sikere volt. Egyenesen előnyére vált, hogy tartalma annyira vértelen, hogy a bonyodalma annyira előírásszerű, hogy a megoldása már az első felvonás közepén előrelátható — mindezt megbocsátotta a publikum. Nem Auguste és Herrmann sorsa érdekelte őket; mulattak a gyámapán. Hallatlan merészségnek tartották, hogy Bauernfeld egy elcsépelt szinpadi szituáció ürügyén kimerte csufolni a rendszert s Blase alakjában színpadra merte vinni a kancellárt összes rigolyáival. A darab sikere mindennél erősebb bizonysága az idők változásának.

Bauernfeld darabjában nincs semmi új, vagy eredeti, csak kamatoztatta a közhangulatot. A szerző szemében a rendszer s annak főképviselője már megítéltetett. Nem ő leplezi le, csak kiszolgáltatja a közmegvetésnek. A darabban nincsenek komoly érvek Metternich rendszere ellen, Bauernfeld túlságosan gyenge intellektus ahhoz. Nyegleségében odáig megy, hogy egy zárójelbe tett szerzői utasításban „naívnak“ nevezi Blase-jét. Pedig, ha valami, hát az az álláspont volt naív, spontán, ösztönös, amit a darab kifejezésre juttatott. Ezt fejezte ki: torkig vagyunk a gyámkodással — semmi egyebet.

Hangulatok ellen érveket felvonultatni kárbaveszett dolog. Már pedig ezzel a jelenséggel állunk szemben világszerte a negyvenes évek derekán. Franciaország unatkozik — mondta Lamartine. — Azt is mondhatta volna, nemcsak Franciaországra, de egész Európára, hogy a világ megelégelte eddigi rendjét és valami mást akar. És ha a világ változást akar, akkor az elkerülhetetlenül bekövetkezik.

Hogy Bauernfeld csak a közhangulatot szolgálta ki, amikor Blase alakjában kifigurázta Metternichet s hogy valójában respektálta a kancellár államférfiúi képességeit, az kétségtelen. Mindez lélektanilag igen jól megfér egymással. A tömeg azokat gyűlöli legjobban, akiket évtizedeken át tömjénezett. Ugyanaz a nép, mely nemzedékeken át azzal büszkélkedett, hogy Metternich helyettük is gondolkozik, most különböző, de azonos tendenciájú világesemények hatása alatt tűrhetetlennek érezte, hogy más gondolkozzék helyette. Pedig nem a „szisztéma" élte túl magát, csak a kancellár öregedett meg. Már nem volt elég hajlékony ahhoz, hogy alkalmazkodjon a helyzet követelményeihez.

2.

Névleg még ő volt Európa első államférfia, de nimbusza már történelmi volt. Az idő ismeretlen szándékait más politikusok reprezentálták fent és lent, hatalmon és hatalmon kívül. A felelős politikusok közül az angol külügyi hivatal vezetője, Palmerston támogatta a legtüntetőbben az idők új, Metternichnek felettébb ellenszenves tendenciáját. Amerre fordult, beléjeütközött. Az angol kormány mindenütt erőteljesen támogatta a liberális mozgalmakat. Mit akart elérni ezzel? Metternich nem talált rá magyarázatot. Pedig kiszámíthatta volna. Anglia felismerte, hogy a mozgalom előbb-utóbb győzni fog és a jövővel jegyezte el magát.

A liberalizmus melegágya Franciaország volt, ahol azonban Lajos Fülöp miniszterével, Guizot-val legális keretek közé szorította a mozgalmat. Aggasztóbb volt a helyzet Itáliában, ahol a mozgalom a carbonarizmus tradicionális eszközeivel szervezkedett, megfertőzve az egész félszigetet. Itáliában mindenki liberális elveket hangozta-

tott, Itália fel akart szabadulni az osztrák gyámkodás alól, nemzeti állammá akart egyesülni. A mozgalom, amelyet Ausztriának eddig sikerült erélyes kormányzati intézkedésekkel fékentartani, 1846-ban új lángra kapott. Ebben az évben a bíbornokok kollégiuma IX. Pius néven a liberális érzelmeiről ismeretes Maffai kardinálist ültette Szent Péter megüresedett székébe. Azt a Maffait, aki évekkel előbb, mint Imola püspöke befogadta a palotájába a carbonáro összeesküvésbe keveredett s az osztrák zsandárok elől bujkáló Bonaparte Napoleon Lajos herceget! (Aki ezt később, császárkorában meg is hálálta, amikor megakadályozta, hogy Rómát megszállják az olasz nacionalista csapatok.) Metternichet lesujtotta a konkláve határozata. Liberális ember Szent Péter trónusán? Hát ezt is meg kellett érnie? Un pape libéral n'est pas un être possible! hajtogatta napokig. A következmények igazolták aggodalmait.

Itália örömmámorban uszott. Mindenki tudta, hogy az új pápa nagy tisztelője Giobertinek, aki 1844-ben Brüsszelben közzétett könyvében (Del primato degli Italiani) azt fejtegette, hogy Itáliának államszövetséggé kell átalakulnia, élén a pápával. Az új pápa első nyilatkozatai és intézkedései azt a látszatot keltették, hogy a Gioberti programjának megvalósítására törekszik. Anch'io son patriota, hangoztatta a Szentatya egy hónappal megválasztatása után és kegyelemben részesítette az elődjétől őrizetbe vétetett, vagy száműzött politikai bünösöket. Közvetlen hatását Franciaország vatikáni követe, Broglie herceg szépen írja le visszaemlékezéseiben:

„A követségi palota kertjében üldögéltem vendégeimmel, magas egyházi méltóságokkal. Éppen az amnesztia rendelet klasszikus veretű mondatait magasztaltuk, amelyeket a pápa maga fogalmazott, mikor egyszerre csak fülsiketítő lármát hallottunk. Felemelkedtünk és a kertnek a térre nyíló bejáratához siettünk, hogy megnézzük, mi történt? A tér tömegtől feketéllett. Gyanús külsejű alakok vonultak fel fáklyákkal és Viva Pio nono kiáltásokkal. Kettős rendekben munkások vonultak fel zeneszóval, botjuk végére kötött zsebkendőkkel, fedetlen fővel, lelkesen. A látványban volt valami nyugtalanító. Olyan volt, mintha a Bastillet akarták volna megostromolni. „Nem szeretem a csőcseléket" — morogta a hátam mögött egy

bíbornok. — Pedig az izzadt, lelkes tömeg nem akart roszszat. Torkuk szakadtából éltették a Szentatyát".

„Alkonyodott. A felhőtlen ég alatt élesen világított a fáklyák vörhenyes fényében a fehér obeliszk. A tér feketéllett a tömegtől. Pár pillanatnyi feszült várakozás után kigyulladt egy fény a függönyök mögött s egyszerre csak megjelent a pápa pitoreszk fehér és vörös palástjában az erkélyen. Leírhatatlan lelkesedés fogadta. Magunk is tapsolni kezdtünk. A pápa némán kitárta karjait s megáldotta a tömeget.

Soha nem volt részem megkapóbb, fenségesebb látványban. A francia forradalom óta a pápa a maradiság főképviselőjének hirében állt. Most történt meg először, hogy a Szentatya magához ölelte a népet és hitet tett a haladás mellett. Gesztusának hihetetlen hatása volt nemcsak Itáliára, hanem egész Európára. Az olasz nép egyöntetüleg mögéje sorakozott, kérve, hogy szabadítsa meg rabláncaitól".

Itália ettől a pillanattól kezdve három esztendeig a várakozás izgalmában élt. Thiers, a francia liberálisok vezére, magasztalólag nyilatkozott az új pápáról a francia képviselőházban s ezekkel a szavakkal fejezte be szónoklatát: Bátorság, Szentatya, bátorság! Az olasz nép felkapta a jelszót. Láthatatlan kezek telefirkálták vele a falakat: Coraggio, Santo Padre, coraggio! A pápa hagyta a hullámmal vitetni magát. Néhány feljegyzés Broglie emlékirataiból:

„1847 január 8. A nép változatlanul rajong a pápáért. A tömeg nap-nap után a Vatikán elé vonul és addig szólítja a pápát, amíg az kijön az erkélyre. Hirtelen csönd lesz, mindenki térdreborul. A pápa megáldja őket, aztán rendben elvonulnak.

Március 8. A pápa népszerűsége határtalan. Tömjénezik, bálványozzák, el akarják hitetni vele, hogy a világ leghatalmasabb uralkodója, csak akarnia kell. Lehetetlen, hogy ne szédüljön el ettől a bálványozástól. Annyira el van kábulva ünnepeltetésétől, hogy nem veszi észre, miként hizelgik ki ravaszul tőle a liberálizmusnak tett egyre veszedelmesebb koncessziókat".

Broglie herceg nem ok nélkül aggályoskodott. A pápa népszerűsége a liberális követelések malmára hajtotta a vizet. Róma példájára most már Florenzben, Modenában,

Pármában, Turinban, sőt Nápolyban és Palermóban is forrongtak a tömegek. A megfélemlített uralkodók kénytelenek voltak egyben-másban engedni, ami csak olaj volt a tűzre. De a tömeg nemcsak belpolitikai reformokat követelt, hanem azt kívánta uralkodóitól, hogy szabadítsák fel őket az osztrák elnyomatás alól. A helyzet fenyegetőnek mutatkozott, Metternich kénytelen volt megtenni ellenintézkedéseit, megerősítette a lombardiai helyőrségeket és Ferrara megszállásával megmutatta az olaszoknak, hogy Ausztria nem hagyja megfélemlíteni magát. Ez nemzetközi komplikációkra vezetett, mert Ferrara pápai város volt, Ausztriának csak helyőrséget volt szabad erődítményében állomásoztatnia, a város megszállásához nem volt joga. Az olasz patrioták Angliához és Franciaországhoz fordultak jogorvoslatért. Guizot süket maradt, Palmerston azonban leküldte Itáliába bizalmasát, lord Minto-t. Mint később kiderült, nem volt határozott utasítása. Palmerston csak azért küldte le, hogy tanulmányozza a helyzetet, látogasson el Román kívül Milanóba és Turinba is és igyekezzék mérsékletre bírni úgy a liberálisokat, mint a maradiakat. A közvélemény azonban nem így értelmezte látogatását. Azt mesélték, hogy a lord azért jön, hogy kifejezze Anglia együttérzését az olasz nemzeti követelésekkel. A lordot diadalmenetben hordozták körül, aki — mit tehetett volna egyebet — lelkesen köszöntgetett és éltette Itáliát. Aztán csikos nadrágban tisztelgő látogatást tett a pápánál, akit felettébb megbotránkoztatott ruházatával. A mozgalom továbbterjedt és átcsapott Svájcra. A szövetségi tanácsban többségben lévő radikálisok ki akarták utasíttatni Svájcból a jezsuitákat. A konzervatív érzületű tartományok önkormányzatukba való beavatkozásnak minősítették a határozatot és visszautasították. A radikális többség kényszeríteni akarta őket a határozat foganatosítására, mire azok fegyvert ragadtak és Sonderbund-ot kötve szembeszálltak a radikális kantonokkal. A polgárháború nem tartott soká, a radikálisok ostrom alá fogták Freiburgot és Luzernt, legyőzték a katolikusokat és a jezsuitáknak el kellett hagyniok Svájcot.

A Szent Szövetségnek statutuma értelmében támogatnia kellett volna a svájci konzervatívokat. Metternich azonban, aki aufklärista létére nem rajongott a jezsuitá-

kért, csak lagymatagon támogatta a Sonderbund-ot. A svájci radikálisok győzelme viszont mégjobban felbátorította az olasz patriotákat. Itália visszhangzott a viva Pio nono és viva l'Italia unita-któl. A falakat ilyen felírások borították: Morte ai Tedeschi (halál a németekre) és il Tedesco alla porta (ki a németekkel).

A pápa, aki maga is tűrhetetlennek kezdte találni a nevével és méltóságával folytatott visszaélést, fékezni próbált, de eredménytelenül. Broglie a következőképpen ábrázolja helyzetét 1848 elején:

„Ma olyan jelenetnek voltam tanuja, mely a francia forradalom legvisszataszítóbb szcénáira emlékeztetett. A pápa megelégelve a személyével folytatott herce-hurcát és az állandó ünnepeltetést, bezárkózott a Quirinálba. A bujtogatók erre elhiresztelték, hogy Róma kormányzója elhitette a pápával, hogy a nép az életére tör. Erre a városi tanács Borghese herceggel az élén, felment a pápához azzal a kérelemmel, hogy cáfolja meg a mendemondát és jöjjön ki a nép közé. A pápa engedett a kérésnek, hintajába szállt és délben, akárhogy zuhogott is az eső, végighajtatott a korzón. Egyszerre csak mintegy háromszáz főből álló tömeg fogta körül a hintaját, rosszképű alakok felkapaszkodtak a hágcsóra, behajoltak az ablakon és azt ordították a pápa fülébe, le a jezsuitákkal! Halál Róma kormányzójára! Cicero Vacchio, egy nagyszájú mészáros megkapaszkodott a hintó hátulján és egy hatalmas zászlót lengetett a pápa feje felett. Krisztus földi helytartóját farsangi menet kísérte a Quirinalba. Méltatlanabb komédiát nem űztek fennkölt személlyel, mióta XVI. Lajos fejébe nyomták a jakobinus föveget!

Ezek már forradalmi állapotok. Most már csak ürügy kell hozzá, hogy a tömegek fegyvert ragadjanak és elkergessék állítólagos, vagy vélt zsarnokaikat. Nem is ürügy, hiszen az volna elég, csak konstelláció. Nemcsak Itáliában van ez így, hanem a monarchia összes tartományaiban. Az első lázadást, a galiciait még sikerült vérbe fojtani, Ausztria megszállta és bekebelezte Krakkót. Csakhogy azóta megint elmúlt két esztendő s az idő a forradalmároknak dolgozik.

3.

Hogy Magyarország forradalom előtt áll, azt a kancellár már 1844-ben megállapította. Emlékiratában felsorolta prognózisának összes tüneteit. A magyar Vormärz hangulata egy s más ponton egyezett az ausztriaival. Ott is lazul a cenzura. A pesti cenzor atyai jóakarattal kezeli az ifjú Magyarország titánjait: Petőfinek valósággal könyörög, hogy álljon el a Hóhér kötele közzétételétől, nem, mert a tendenciája törvényellenes, hanem mert a tárgya s irálya méltatlan a tehetségéhez. A fiatal publicisták itt nem támadják alattomosan átlátszó, hatóságilag nem üldözhető csipkelődésekkel a rendszert, ez a magyar embernek nem természete, de hangjuk megférfiasodott. Az előző korszak vérszegény emlékkönyvversecskéit és világfájdalmasan borongó romantikáját egészségesebb irányzat váltja le, a népies nemzeti. „Ami igaz, az természetes, ami természetes, az jó és egyben szép is", ez az új irányzat hitele. Az új költők szerencsésen egyeztetik össze a naív, természetes hangot a legmagasabb esztétikai követelményekkel. Ezekben az években kerül ki a sajtó alól Petőfi Sándor János vitéze, most nyujtja be Arany János a Kisfaludy Társaságnak Toldiját. De ugyanakkor Eötvös József báró, a konzervatív kormánybiztos fia, mintha expiálni akarná apját, regényben pellengérezi ki a vármegyerendszer visszaéléseit s mint a magyar doktrinerek vezető publicistája sürgeti a reformokat. Az újítás vágya általános, a hangulat bizakodó. Az ország első költője, Petőfi Sándor így fogalmazza meg a jobb lelkek várakozását:

A háborúnak istene újra
Fölveszi páncélját s kardját markába szorítván,
Lóra ül és végigszáguld a messze világon,
És a népeket, eldöntő viadalra kihíja.
Két nemzet lesz a földön ekkor, s ez szembe fog állni:
A jók és gonoszok. Mely eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
Vértengerbe kerül. Mindegy. Ez lesz az ítélet,
Melyet igért Isten, próféták ajkai által.
Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet
Az örök üdvesség; s érette a mennybe röpülnünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.

Így képzelte el Petőfi az ifjúság jobbjaival a nagy csatát, melyben a gonoszok a régi rendszer szolgálói s a jók a világszabadság bajnokai.

Különös szabadságharc volt itt kitörőfélben. Sorsát előre megpecsételték ellentmondásai. Élharcosai a haladás híveinek hirdették magukat, de ugyanakkor féltékenyen védték a magyar függetlenséget, gyűlölték Ausztriát. Kevesen voltak, akik mint Kemény Zsigmond, ki merték mondani: „Eleitől fogva kölcsönző nép voltunk törvényeinket illetőleg. Ha alkotmányunk sok ál-géniuszait, melyek miatt már alig lehet mozogni, kissé szemügyre vennők, kisülne hogy nem egyebek, mint idegen nemzetektől kölcsönzött ó-instituciók tulajdonságai, mely instituciók eredetieknek csak azért látszanak, mert róluk az európai polgáriasodás, mint régi halottjairól, már elfeledkezett.“ Hiába fogott össze az ország értelmisége, élén Széchenyivel, hogy a kormány tudtával és támogatásával megszavaztassák a szükséges reformokat, a baloldali opozíció bizalmatlanul fogadta iparkodásukat. A Széchenyi tervezte pártközi béke, Magyarország felvirágoztatásának előfeltétele, rövid életű volt. Pedig a körülmények kedveztek Széchenyi politikájának. Mikor V. Ferdinánd király magyarul nyitotta meg az 1847-ik évi nemzetgyűlést, a legszélsőbb nacionalisták is éltették az uralkodót s kijelentették, hogy „Nincs már ezután mitől félteni a magyar nemzetiséget.“ Még jobban megerősítette a bizalmat az új nádor, István főherceg személye, akinek magyar érzésében senki sem kételkedett. A kormánypárt alsóházi vezérszónoka, Somssich Pál valóban a nemzet egységes véleményét fejezte ki, amikor az uralkodóhoz intézendő felirattal kapcsolatos felszólalását a következő szavakkal vezette be:

„Alkotmányos kifejlődésünk korszakának nagyobb momentuma még nem volt a mostaninál. A félszázad előtt megkezdett és a közelebb lefolyt húsz év alatt oly sok hazafiúi tűzzel folytatott politikai küzdelmeknek közepette annyira szétágazott vélemények megtisztulva, a viták és idők által megérlelve egyesíttetnek a kegyes királyi előadásokban... Hazánk boldogsága lévén a cél, melyre mindnyájan törekszünk, az erős súrlódások és heves viták után e nagy célban találkozunk.“

Ezek megnyugtató tünetek voltak. De voltak nyug-

talanítók is. Ilyen volt az az eleddig szokatlan jelenség, hogy az ellenzék szónokai most már nemcsak nemzeti sérelmeiket hánytorgatták fel, hanem egyre keményebb bírálat tárgyává tették a monarchia általános politikáját. Így az alsóházban Pázmándy Dénes, aki kifejtette, hogy az osztrák politika abszolutisztikus szisztémája ellenkezik a nemzet érdekeivel. Emiatt nincs külkereskedelmünk, mondotta, emiatt szoríttattunk ki minden befolyásból, amelyet az aldunai tartományok irányában helyzetünknél fogva gyakorolhatnánk s gyakoroltunk is mindaddig, míg az abszolutisztikus rendszer kormányzatunk alkotmányosságának szárnyát nem szegte. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy Magyarországnak saját felelős minisztériumra van szüksége. És nemcsak az alsó tábla kezdte bírálat tárgyává tenni a kormány összpolitikáját, hanem a felső is. A konzervatív ellenzék vezére, gróf Batthyány Lajos, valóságos philippikát intézett onnan a metternichi „szisztéma" ellen.

„Hadd legyen — mondta egyebek között — nálunk is az Adresse feletti tanácskozás kritériuma annak, hogyan ítéli meg a nemzet képviselősége kormányát s kormányzóit, hogy így nálunk is, mindjárt a diéta elején, ezen votumból meríthessen erőt a jó, vagy veszítsen hiteléből a rossz szisztéma, mert én panaszt kívánok emelni mind a kormányzási mód, mind a kormányzó férfiak ellen. A mód vagy szisztéma ellen annyiban, amennyiben az 1790-ik X. törvénycikk keletkezte óta soha, de soha valósággá nem vált és nemcsak teljesen nem, de semmiképpen nem lépett életbe.

Nem lépett életbe és nem tiszteltetett ezen törvény sem bel-, sem külpolitikájában Ausztriának. A külpolitikában nem; mert hogyan tudott volna Ausztria oda állani Európa színe elébe, mint az absolutismus megtestesült repraesentansa; annak vallani magát, — és minden nemcsak saját, de még mások ügyeiben is, akkép mutatni be magát a világnak, ha szem előtt tartotta volna az 1790-iki 10-edik törvénycikk szavait: „hogy Magyarország érdekei a többi tartományok érdekeinek alárendelve ne legyenek" ? Ez úton pedig nemcsak alá vannak rendelve a magyar érdekek, a magyar alkotmányos irány, sőt ez kitagadva, tökéletesen desavouirozva és diplomatica ignorálva találja magát.

Vagy tán azt merné valaki állítani: hogy a magyar érdekre nézve közömbös dolog az, vajjon Ausztria diplomatiája az alkotmányos, avagy az absolutistikus mérlegbe veti-e a maga voksát?

Még jóslattehetség nélkül is kitalálhatni, hogy a közelebbi háború *elvek háborúja* leend, és hogy azon két jelszó, mely bizonyos idő óta két ellenséges táborra osztotta a státustudomány és a szónak férfiait, maholnap lobogókon lesz olvasható, melyek után rohandanak Európa majdnem minden hadseregei; — vajjon akkor is közömbös dolog fog-e lenni a magyarra nézve Ausztriának külpolitikája, ha akkor zászlóin nem a mindnyájunkat lelkesítő „alkotmányos szabadság", hanem a törvényeink által száműzött „korlátlan hatalom" jelszava leend felírva?

Kérdem, ha annyi, meg annyiszor emlékeztetve vagyunk, hogyan ne kívánnók jogszerű, alkotmányos igényeinknek utolsó consequentiáit, ne vennők figyelembe vegyes házasságunkat Ausztriával?

Kérdem, nem hasonló joggal kívánhatja-e a monarchia erősebbik fele, hogy a kormány, mind kül-, mind belpolitikájában, egyaránt mellőzvén az absolutismus utolsó consequentiáit az összes monarchiára nézve, modificálja ő is eljárását és dogmáját azon factor nagyságához, melynek sem sympathiái, sem érdekei nem egyeznek össze az absolut rendszerrel?

De ezt ő mindeddig nem tette. Ha belpolitikáját nézzük Ausztriának, amennyiben az nem a magyar tartományokat illeti: mit látunk ott örvendetest, mi biztosítót, mi reménygerjesztőt? Semmit! Örvendetest nem; mert mindenek előtt az tűnik mindenki szemébe, miszerint Ausztria belpolitikája soha nem keresett, soha nem talált magának más támaszt, más garantiát Ausztria különböző nemzetiségeinek egymás iránti antipathiáján kívül, mint a bürokráciát.

Biztosítót nem; mert ha látjuk, mily vaskövetkezetességgel folytattatik azon absolut irány, mely Alsó Ausztria szabadalmait I. Miksa óta II. Józsefig megsemmisítette és II. Leopold dacára, azóta ismét felelevenülni nem engedi; — ha figyelembe vesszük, mily elvek frigyességét fogadta el az ausztriai kormány északon és mily elvekét taszítja vissza délen: akkor meg kell győződnünk, hogy

hiányzik minden alkotmányosságot biztosító szellem azon tanácsteremben, hol a nemzetek sorsa felett vettetik el a kocka.

Reménygerjesztőt sem találunk; mert akár áll az, mi én előttem axioma, hogy t. i. egyáltalában nem fér meg ugyanazon kormánypálca alatt a korlátlan uralkodás rendszere a korlátolttal, anélkül, hogy ezen két incompatibilitás egymásra corrosive ne hasson; — akár áll az, mit mások állítanak, hogy csak a kölcsönös engedékenység és assimilatio teheti türhetővé ezen vegyes házasságot: — mind a két esetben bizonyos, hogy nincs mit reményleni azon keresztény házasságban, hol épen a valláskülönbség okozván a surlódásokat, azon fél, mely úgy is csak a kötött házasság óta tért át egy más confessióra, s ez által éppen ő idézte elő a bajt, — ha, mondom, azon fél most, közeledés helyett, halmudjára és prófétáira kezd esküdni.

Szerintem nem megy ki egyre: vajjon a mutatkozó alkotmányos mozgalmak oda viszik-e a dolgot az örökös tartományokban, hogy maholnap az egyik kormány alkotmánya biztosítékul szolgáljon a másiknak? Vagy hogy ezek ezentúl is elnyomatván, egyfelől az irígység, másfelőle a lenézés tovább is függőben engedje maradni alkotmányos életünk felett a Damokles kardját...“

Az ellenzék vezérszónokának ez a kirohanása a monarchia összpolitikája és kormányzati rendszere ellen mélységesen felizgatta Metternichet. A magyar ellenzék, mint e kirohanásból kiderül, már nem éri be azzal, hogy megvédje nemzeti kiváltságait, hanem vezető szerepre tör a birodalomban, irányt akar szabni külpolitikájának, természetesen liberális alapon. „Nem vagyok próféta“, mondta az öreg kancellár a beszéd hatása alatt környezetének, „nem látok a jövőbe, de mint tapasztalt felcser, meg tudom különböztetni a reményt nyujtó betegségeket a halálos kimenetelüektől. Én az utóbbinak a jeleit látom. Meg fogom tenni, amit tehetek, de hogy lesz-e foganatja, abban egyre jobban kételkedem.

3.

Mint minden év végén, a kancellár 1847 utolsó napjaiban is papírra vetette nézeteit Európa állapotáról s

okulás céljából elküldte írását a monarchia követeinek. „Franciaország gazdasági helyzete viruló — írta — noha még nem heverte ki az 1830-iki forradalom következményeit, mely állapotnak visszatérte ellen a társadalom minden rétegének össze kell fognia; a helyzetet azonban annyire megnehezítik a pártok által törvényesen képviselt rendbontó törekvések, hogy a kormánynak nem áll módjában azokat letörnie. Németország virul és elégedett, bár a legutóbbi svájci és itáliai események okkal nyugtalanították; felbátorították a liberálisokat, sértették a németek csalhatatlan jogérzékenységét és megijesztették a tömeget.

Az itáliai kormányok igyekeznek megvalósítani céljaikat, ámde helytelenül választják meg eszközeiket, vakon rohannak romlásukba, melyet feltartóztathatatlannak tartok. Az olasz félszigeten, beleértve a lombard-velencei királyságot is, olyan színjátéknak vagyunk jelenleg a tanui, mely egyedül áll a történelemben. Mindenütt forronganak a tömegek, a forradalmakra jellemző erőszakosságok elkövetése nélkül.

Az olasz államok között egészen különös szerepet játszik Sardinia. Királya, Károly Albert a pápai uralomváltozás óta egyike azoknak, akik tudatosan szítják az anarchiával határos általános elégedetlenséget. Becsvágyó természetével arra törekszik, hogy az egyesített Itália királya legyen. Miután azonban gyenge akaratú, titkolja szándékát és azt hiszi, hogy meg tudja képmutatásával a világot téveszteni. A reformok, amelyeket országában foganatosított, forradalmosították az egész félszigetet. Itáliát már nem legitim urai kormányozzák, hanem bizottságok és szervezetek, az *Ifjú Itália* néven ismert szövetség, mely a felfordulást készíti elő.

1848 sok meglepetést fog hozni. A köd mögül, amelyen a tapasztalt megfigyelő tekintete sem tud áthatolni, különös jelenségek fognak kibontakozni. A társadalom még megközelítőleg sem állott soha olyan nagymérvű átalakulás előtt, mint ezúttal. Ami minket illet, mi rendíthetetlenül kitartunk azon az őrhelyen, amelyre kötelességünk helyezett bennünket, azt a politikát követve, amellyel magunknak és a világnak tartozunk, mert megtántorodásunk elkerülhetetlenül maga után vonná az általános felfordulást.“

4.

Az 1848-as év csakugyan különös jelenségeket produkált.

A meglepetések sora Itáliában kezdődött, Milánóban, ahol a patrioták bojkott alá helyezték az osztrák dohányjövedék cikkeit. Az év első napja esős volt, barátságtalan hangulatú, az uccák néptelenek. A bojkott foganatosításával megbizott ifjaknak nem sok dolguk akadt. Az a néhány ember, akit megállítottak, készséggel eleget tett felszólításuknak és elhajította szivarát. Másodika vasárnapra esett. Szép téli nap volt, a korzót ellepte a tömeg. A patriotáknak most már több dolguk akadt. Nemcsak honfitársaikat figyelmeztették a tilalomra, hanem az „idegeneket" is, akik csak kényszerűségből engedelmeskedtek felszólításuknak. Egyre sűrűbben hangzott a „Fuori, fuori!" — El a szivarral! Az osztrák helyőrség tagjait egyre jobban bosszantotta, hogy éretlen tacskók megállítják a járókelőket és korlátozzák őket szabadságukban — rájuk nem vonatkozott a tilalom — mire elhatározták, hogy csak azért is tüntetni fognak a dohányzási tilalom ellen. Egyre több szivarozó katona jelent meg az uccán. Egy fiatal tüzértiszt, Neipperg Gusztáv gróf másfél óra hosszat sétált, szájában égő szivarral, fel és alá a Scala előtt.

A patrioták kihívásnak tekintették a helyőrségi tisztek viselkedését. A délutáni órákban a mellékuccákban összetüzésekre került a sor. A rendőrség a térparancsnok felszólítására letartóztatott egy-két erőszakoskodó hazafit, de a zavargások csak a késő éjszakai órákban értek véget s másnap újra kezdődtek. A bojkott szorgalmazói most már nem érték be az udvarias felszólítással, hanem kiverték a szivart a tilalmat nem ismerő, vagy azt semmibe vevők szájából; a mellékutcákban a helyőrségi katonákat is megtámadták. A helyőrség bosszút fogadott. Este, a takarodó után elöntötte Milano utcáit a katonaság. Kimenős közkatonák egymásba karolva lődörögtek a kocsiúton, szájuk mindkét sarkában parázsló szivarral, a hazafiak arcába fujva a füstöt. Kihívó viselkedésük természetesen elmérgesítette a helyzetet. A katonákat utcagyerekek vették körül, hangos kiabálással: „Abasso il si-

garo! Porco di tedesco che fuma." (El a szivarral, disznó, szivarozó német!) S mikor azok fenyegető magatartást vettek fel, viháncolva kereket oldottak. Kitört a csetepaté. A következő napon a podesta, hogy a közrendet biztosítsa és véget vessen a helyőrség provokatív viselkedésének, egy régi rendeletre való hivatkozással eltiltotta az utcán való dohányzást. Ügyes sakkhúzás volt, de a történtek már túlságosan kiélezték a helyzetet. A hazafiak kiterjesztették a bojkottot most már minden osztrák ipari termékre. Nem vásároltak osztrák üzletben, az olasz helyi arisztokrácia beszüntette az osztrák hivatalnoki arisztokráciával a társadalmi érintkezést, a falak feketéllettek az osztrákokat szidalmazó feliratoktól. (Morte ai vili ladroni tedeschi!) A hatóságok bejelentették a térparancsnokságon, hogy tehetetlenek. Nem tudják a város rendjét biztosítani.

Az év határozottan rosszul kezdődik.

Ezzel a megállapítással nyitotta meg Metternich Melanie hercegnő naplóját 1848 január elsején.

„Milanóban minden fejetetején áll a szivarrumli következtében. A polgári hatóságok félnek a tömegektől, erélytelenek. Radetzkyt vádolják, miért engedte meg, hogy katonái az utcán szivarozzanak. A félszeg intézkedések csak mégjobban felbátorítják a forradalmárokat.

Schwartzenberg Félix megjött január 8-án Milanóból és új részleteket mesélt az ottani nyugtalanító állapotokról. Lehangoló dolgok. A kormány megtette intézkedéseit, de kérdés, lesz-e elég bátorsága erélyesen szembeszállni a helyzettel? Minél türelmesebb a hatóság, annál szemtelenebb a csőcselék. A hatósági közegek félnek a saját felelősségüktől. Milyen ritkák a szilárd jellemű emberek!

Rechberg, aki most jött meg Braziliából, elképedt a Münchenben tapasztalt állapotokon, amikor ott átutazott. Lola Montez üzelmei még forradalmat robbantanak ki.

Kelemen felkért, hogy rendezzem az írásait. Herculesi munka.

Rossz hirek Pármából és Nápolyból. Schwartzenberg Félixnek az a véleménye, hogy a nápolyi király gyávaságból engedni fog. Sajnos megverték; Palermónál meghátráltak a csapatai, mire megadta népének az alkotmányt, de hiába, mert nem tudja Sziciliát megtartani. A sardiniai

király követte a példáját, ő is megadta népének a konstituciót. A toscanai nagyherceg hasonló elhatározás előtt áll. Ezzel aztán egész Itália részeire szakad. A nápolyi király Franciaországhoz és Angliához fordult, támogatásukat kérve; ha ez sikerülne, akkor a külföldi kormányok nem kacérkodnának tovább a forradalommal, hanem összefognának ellene. Csakhogy én nem hiszek a francia beavatkozásban, Anglia pedig már olyan radikális, hogy egyáltalán nem lehet számítani rá.

Kelemen bátorsága igazán tiszteletreméltó. Néha azonban ő is izgatott. Aki belát a kártyákba, aki tudja, hol a baj, milyen makacs és milyen régi keletű, az lassanként elcsügged és az a gondolata támad, hogy talán maga az Isten is ellenzi az eddigi rendet és nyugságot. Tudják, hol a baj, látják a veszélyt és nem tudják elejét venni. Franciaország nem támogathatja nyiltan a törvényes hatalmakat, mert maga is törvénytelen alapon áll. Angliának viszont mindenütt ott a keze, ahol a fennálló rend ellen uszitás folyik. Egyenesen érthetetlen, hogyan követheti vakon az egész angol nemzet Palmerstont, aki az ármányok és cselszövések ördögi hatalmává tette Angliát. Érthetetlen, hogy a tisztességes emberek nem lázadnak fel kártékony politikája ellen. Dehát úgylátszik mindenki alszik, mindenki vak. Az ember lassanként teljesen kétségbeesik. Én csak azt tudom, hogy mindenki gyűlöl bennünket. Ellenségeink szivóssága és barátaink hihetetlen pipogyasága következtében mulhatatlanul elpusztulunk.

Az udvar is nyugtalankodik. Mindenki szegény Kelement teszi felelőssé az évtizedek óta mások által elkövetett baklövésekért.Pedig nemcsak, hogy nem hagyták beleszólni a birodalom belső ügyeibe, de olyan embereket állítottak szembe vele, akik romboló, antidinasztikus elveikkel teljesen aláásták a birodalom nyugalmát.

Huszonegyedikén műkedvelő előadás volt Széchenyi Lajoséknál. Ferenc József főherceg is szerepelt Richárddal. (A fiúk.) Kár, hogy éppen a Zürzavar című darabot játszották. Címe túlságosan illett a helyzetre. Az előadás egyébként kitűnő volt".

A következő bejegyzés ez: „Lajos Fülöp családjával együtt megszökött Párisból. Franciaországban kikiáltották a köztársaságot!"

5.

A polgárkirályság három nap alatt omlott össze. Az első napon dohogott a tömeg, második nap dacolt, a harmadik napon őrjöngött. Senki sem értette, miért, legkevésbé Lajos Fülöp. Hiszen mindent megtett, amit megtehetett. Az ország megelégelte Guizot-t? Kicserélte Guizot-t Moléval. Molé se kell nekik? Akkor hát alakítson kormányt Thiers. De nem használt semmiféle kombináció. A nép megunta a polgárkirályt, a polgárkirálynét (Mária Terézia áldottlelkű unokáját, Mária Amáliát) az egész juste milieut. A katonaság, ahelyett, hogy szuronyélre hányta volna a tüntetőket, velük tüntetett. „Vive la réforme!"

A Tuileriák fogadótermében összegyültek a polgárkirályság főméltóságai, a tábornokok: Gérard, Bugeaud, Soult, az államférfiak: Thiers, Lamoriciére, Odilon-Barrot, Rémusat, Crémieux és a többiek, a végjelenetek tragikus pózában. Időnként megcsörrennek az ablaküvegek.

Most széttárul a szárnyasajtó és belép a körtének csufolt, valaha kövér és kedélyes, de egy idő óta lehangolóan kedélytelen, megpudvásodott Lajos Fülöp. Nem szalonkabátban, kürtőkalapban és esernyővel, ahogy az élclapok ábrázolni szokták, hanem teljes katonai pompában, mellén összes rendjeleivel. Rogyadozó térddel — nyolcvanadik éve felé jár — cerclet tart (ez inkább mimika, mint konverzáció), majd asztala mögé vonul és ezt mondja:

— Nem értem.

Mit nem ért?

Azt az ingerült elégedetlenséget, mely néhány esztendő óta Franciaországon elhatalmasodott. Amely most már nemcsak intézkedései, hanem uralma, személye és léte ellen irányul, amely egy polgárkirály számára még elviselhető ellenzékiségből ádáz és kritikátlan gyülöletbe csapott át, anélkül, hogy okát látná, miért.

Most félreugranak a lakájok. Torzonborz, kövér polgár ront be magából kikelve. Émile Girardin, szerkesztő és laptulajdonos.

— Mi ujság, Girardin? — kérdi az uralkodó.

— Felségednek haladéktalanul le kell mondania, —

lihegi a közvetítő a kormány és a forradalmi tömeg között.

Lajos Fülöp megütközve felveti, majd mellére ejti kortefejét.

— Nincs más megoldás?

— Nincs, felséges uram — feleli kiméletlenül Girardin.

Az aggastyán — mit tehetne egyebet — tolla után nyul és reszkető öreges kézvonással lemond a trónról unokája, Páris grófja javára. Nincs veszteni való idő. A polgárkirály polgári ruhába öltözködik. Aztán kirántja az íróasztala fiókját és megtömi tárcáját bankjegyekkel. (Végül pedig ottfelejti tárcáját az asztalon.) Egy lakáj leszalad és intézkedik, hogy az udvari hintók álljanak elő. Pár perc mulva a palota feljárója elé gördülnek a batárok. Csakhogy akkor sürü puskaropogtatással harminc-negyven főből álló csapat tör elő a Rue de Rohan felől és dühtől eltorzult arccal megtámadja a kocsisort. A lovak vadul ágaskodnak, golyóktól találva felfordulnak, magukkal rántva a batárokat. A kocsisok riadtan ugrálnak le üléseikről, menedéket keresve szaladgálnak ide-oda. S egyre többen tódulnak a Rue de Rohan felől a térre. Egyesek vad üvöltéssel a kocsisokra vetik magukat, mások bemásznak a batárokba, lerángatják a selymeket, beverik az ablakokat. Valaki elkiáltja magát: „Szalmát ide!" Pár pillanat mulva lobogó máglya lángol a kocsik helyén.

Mire a király átöltözködött, megváltozott a kép a kastély előtt. Az imént még csöndes térség üvöltő tömegektől feketéll. A királyi családnak a hátsó kijáraton kell menekülnie. Az aggastyán hitvesébe karolva a Tuileriák kertjén kerül ki kíséretével a viszonylag csendes Place de la Concorde-ra. Ott áll reszketve s egy konflisnak integet. A kocsi odadöcög. A király besegíti a rozoga alkotmányba hitvesét.

— Hova tetszik? — szól hátra a kocsis.

— Amerre lehet — rendelkezik lakonikusan Lajos Fülöp.

Igy ért véget, ilyen csufosan, a legemberségesebb francia király uralma.

Mindez kora délelőtt történt. A királyi család még meg sem reggelizett. A főszakács fehér köpenyben, fehér

sapkával a fején dirigálta a táncterem nagyságú konyha közepén a személyzetet. A kukták kávét őröltek, kosárkákba rakták a péksüteményt, a lakájok megterítettek, kirakták a reggeliző asztalra a sevresi porcellánokat és elfoglalták helyeiket az üres bársonyzsöllyék mögött. Künn zúgott a tér, de őket ez nem érdekelte. Szenvtelenül álltak a zsöllyék mögött, mereven, kötelességtudóan.

Egyszerre csak rés nyilt az ajtón s valaki bedugta a fejét. Borzas házmesterlány volt. Megállt a küszöbön, álmélkodva szétnézett és azt mondta: „Jé!“ Mögötte huszan-harmincan tolongtak, viháncoltak, lányok, fiuk vegyesen. A nép volt, az istenadta nép. A tömeg, mikor a kordon engedett, magával sodorta őket a palotába s idekerültek a reggeliző terembe. A kis csoport beljebb merészkedett. Vezetőjük, a borzashaju házmesterlány kacéran a lakájokra nevetett. Nem nevettek vissza rá. Álltak, kötelességtudóan, mereven.

„Ni csak! Hiszen minket itt reggelire várnak!“ szólalt meg egy suhanc a lány háta mögött. S kihuzva magát, ünnepélyes hangon folytatta: „Lajos Fülöp király vagyok. Foglaljanak helyet, hölgyeim és uraim. Önök egytől egyig az orleánsi uralkodóház tagjai. Adoptálom valamennyiüket.“ S fiatalos hetykeséggel a lakájok felé: „Mire vártok, léhűtők? Szolgáljátok fel a reggelit!“

Azok a forradalom hangos tombolásától megfélemlítve teljesítették a parancsot és kiszolgálták a jövevényeket. Azok tovább játszották a maguk gyönyörüségére a komédiát. Valóban úgy viselkedtek, mintha a királyi család tagjai volnának, ceremóniásan, méltóságosan. A nép általában gyermekes magatartást tanusított a Tuileriák elfoglalásának első órájában. A beözönlők nem tolongtak, nem türelmetlenkedtek, nem taposták le egymást, hanem szinte áhítatos tisztelettel kukkantottak be egyik teremből a másikba, mintha múzeumban nézdelődnének. Hát igen, a trónteremben mindenki beleült a trónba, hogy megállapítsa, milyen érzés trónon ülni, a nők felnyitották a királyi hölgyek ruhaszekrényeit, felpróbálták a köpenyeiket és kalapjaikat, el is vittek emlékül egy-egy koronás hálóinget, vagy zsebkendőt, de mindezt mértéktudással, hogy másnak is jusson. Voltak, akik még ennyire sem voltak tolakodók. Egy angol ujságíró, aki a Tuileriák megrohanásának napján felment a palotába

helyszíni szemlét tartani, a palota fogadótermében megpillantott egy férfit, — háttal a teremnek — aki az ablakba könyökölve békésen szívta a pipáját. „Mit csinál maga?“ kérdezte tőle. „Gyönyörködöm a kilátásban“ felelte az. Valahányszor forradalom van, elfoglalom ezt a helyet.“

Metternich megint Rotschildtól értesült a párisi eseményekről, mint tizennyolc évvel ezelőtt. A hír ezuttal kevésbbé lepte meg, mint annakidején. Rég esedékes volt már ez, csoda, hogy eddig is késlekedett. Megmondta, mikor Lajos Fülöp trónrajutott, hogy helyzete tarthatatlan, mert forradalom ültette a királyi székre s forradalom fogja lesodorni onnan. Aminek nincs multja, hitele, az nem tarthatja magát.

A kancellár hetvenhatodik évében jár, mikor Lajos Fülöp bukásáról értesül. Azzal az arccal fogadja, mint aki igazolva látja jóslatait. Környezetét őszintén elképeszti szenvtelenségével. „Mit tegyünk?“ kérdik tőle riadtan. „Hogyan tompítsuk le ennek az összeomlásnak a kihatásait?“

„Mit tudom én?“ feleli kajánul az öreg. „Át kellene hangolni egész politikánkat. Erre azonban már nincs idő. Minél többet gondolkozom a helyzeten, annál világosabban látom, hogy elvesztettük a játszmát. Jegyzékekkel és olyan rendeletekkel, amelyeket senki sem vesz komolyan, nem lehet megakadályozni a forradalmat. Le kell mondanunk Itáliáról.“

A porosz követ, aki e napokban sürün értekezik a kancellárral, (aki megpróbálja működésbe hozni a Szent Szövetség apparátusát), a következő jelentést küldi Berlinbe: „Az osztrák kormány tanácstalansága és könnyelműsége félelmetes. De hogy is lehetne másképp, mikor sir szélén álló aggastyánok kormányozzák a monarchiát, akiknek már sem kedvük, sem erejük nincs változtatni a körülményeken.“

5.

Metternich bizonyosra vette, hogy Itáliában, mihelyt odaérkezik a párisi események híre, kitör a forradalom. Azonban nem így történt. Az olasz patriotákat megijesz-

tették a párisi hírek. Itália, mintha csak leállították volna a mozgalmat, máról holnapra elcsendesedett. Ingerült, fenyegető csend volt, viharelőtti fülledt csend, de csend. A kancellárt nem tévesztette meg. Ujabb csapatokat vezényeltetett le Radetzkyhez.

A francia eseményekkel kapcsolatos első értesülések február 28-án este futottak be Bécsbe. Azt beszélték, hogy Guizot megbukott, Lajos Fülöp lemondott és az Orleansi hercegnő gyakorolja, mint régens, a hatalmat. „Minden uralkodónak jogában van lemondani", jegyezte meg Metternich, mikor a jelentést elolvasta. „A hercegnő régensége alkotmányellenes, azonban ez Franciaország belső ügye." Felesége a következőket jegyezte naplójába: „Megvallom, nem tartottam sokra ezt a dinasztiát, mégis végigfutott a hátamon a hideg. Mit érezhettek? Sorsuk megszégyenítő és szomorú. Az isteni igazságszolgáltatás rettenetes."

Az éjszaka folyamán érkezett részletesebb jelentések mély aggodalommal töltötték el a kancellárt. „A huszonnegyediki párisi események a huszonöt évvel ezelőtti állapotokat idézik vissza. Európának, mint egy félszázaddal ezelőtt fel kell készülnie a francia forradalomra. Európa egy újabb 1793 előtt áll. Egy félszázaddal ezelőtt azonban immunisabb volt a Franciaországban dühöngő járványnyal szemben, mint ma. A polgárkirályság tévesen tartotta életrevaló államalakulatnak magát. Beteg társadalmi tünetek képződménye volt, mely nem maradhatott életben. Erőteljes képződménynek hitte magát, holott erőtlen volt és ellenállásra képtelen."

A kiszámíthatatlan fejleményekre való tekintettel Metternich megtette a szükséges intézkedéseket. Közölte a monarchia szentpétervári és berlini követeivel álláspontját, mely egyelőre várakozó volt, de már utalt a konzervatív hatalmak szükségessé válható közös akciójára. Minthogy azzal is számolni kellett, hogy az izgága elemek vérszemet kapnak a francia eseményektől, a kancellár figyelmeztette Sedlnitzky rendőrminisztert, hogy közegei tartsák szemmel a publikumot. Csakhogy már a policáj is lagymatagul működött. Ha mindenkit fülön kellett volna fogniok, aki lelkes arccal ujságolta tovább a francia eseményeket, a fél fővárost őrizetbe kellett volna venniök. Mindenki a franciaországi eseményekről vitatkozott.

Egyesek azt magyarázgatták lelkesen, hogy a történtek után Ausztriának is le kell magáról rázni láncait, mások elkomorult, aggódó ábrázattal néztek a bizonytalan jövő elé. A közönség megrohanta a bankokat és takarékpénztárakat, senki sem akart elfogadni bankjegyet. A tőzsdén pánik tört ki, a papirok estek. Mindez komoly aggodalmakra adott okot, mert köztudomású volt, hogy a bankjegyeknek nincs megfelelő ércfedezete. A monarchiában körülbelül kétszázmillió értékű bankjegy volt forgalomban, ezzel szemben az osztrák bank csak húszmillió forint ércpénzkészlettel rendelkezett. Mindenki sietett bankjegyeit aranyra, vagy ezüstre váltani, hogy a papírpénz esetleges elértéktelenedésével szemben biztosítsa magát.

6.

Pozsonyba, ahol országgyűlés folyt, egyszerre érkezett meg a francia forradalom és a bécsi bankjegypánik híre. A gondtalan fiatalság a szebb jövő reménységében lelkendezett, a higgadtabbakat a közvetlen veszedelem, a bankjegyek elértéktelenedése nyugtalanította. Ennek a nyugtalanságnak adott Balogh Kornél, Győr megye konzervatív képviselője kifejezést, aki már március 1-én bejelentette, hogy a pénzügyi válsággal kapcsolatban indítványt terjeszt az alsó tábla elé. Indítványa a következőképen hangzott: „Visszatekintve Európa azon pénzbonyodalmaira, melyeket a francia forradalom annakidején előidézett s amelynek következményei a magánviszonyokra még élénk emlékezetünkben vannak — figyelmezve az újabb eseményekre is, melyek pénzügyeinkre máris hatással vannak — aggodalmaim vannak a forgalomban lévő bankjegyekkel kapcsolatban. A tárgy felett nem akarok előidézni hosszas vitatkozást, mert nem a bizalmatlanság növelése a célom, hanem a kedélyek megnyugtatása. Azért egyszerűen indítványozom, szólítsuk fel őfelségét, hogy a forgalomban lévő bankjegyek fedezettsége tekintetében a nemzetet felvilágosítani és megnyugtatni méltóztassék."

Ez meg is történt, az állami bank vezetősége megnyugtatta a magyar országgyűlést. Ám a baloldal nem elégedett meg a megnyugtatással. Kossuth Lajos, akit Széchenyi eredményes politikai akciója háttérbe szorított

volt, megragadta az alkalmat, hogy visszanyerje hitelét és népszerűségét s ezért Balogh Kornél indítványával kapcsolatban szólásra emelkedett. Azzal kezdte, hogy a bécsi bank viszonyainak részletes bírálatába bocsájtkozni nem szándékozik, hanem felkéri a rendeket, hogy a pillanat roppant jelentőségének tudatában emeljék az országgyűlés politikáját arra a magaslatra, melyet a helyzet megkövetel.

„Miután látjuk", mondotta, „hogy az ausztriai financiális viszonyok minő hatással vannak pénz- és értékviszonyainkra, nekünk a bank kimutatásának kívánásánál nem szabad megállapodnunk, mert az csak egy részlet, mely az egésznek következménye; nekünk a magyar státusjövedelmek és státusszükségek számbavételét, az ország financiájának alkotmányos kezelés alá tételét, szóval önálló magyar fináncminiszteriumot kell kívánnunk, különben a rólunk, nélkülünk intézkedő idegen hatalom pénzviszonyainkat végtelen zavarokba bonyolíthatja; ha ellenben felelős fináncminiszteriumunk lesz, a királyi szék díszéről, hazánk szükségeiről okszerű gazdálkodással gondoskodhatunk s polgártársaink pénzviszonyait minden veszélyes fluktuáció ellen biztosságba helyezhetjük."

S most elhagyva a tárgyat, áttért a „rendszer" általános bírálatára.

„Népek nyerték vissza szabadságaikat, miknek ily közel jövőjét alig álmodák. Mi pedig három hónapon át gördítjük fáradatlanul Sysiphus követ. És az én lelkemre epesztő aggodalommal borul a mozdulhatlanság fájdalma. Vérző szívvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetség egy hálátlan munkában, mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít. Igen is, tisztelt rendek, mi rajtunk a fojtó gőznek nehéz átka ül; egy sorvasztó szél fú reánk, mely idegeinket megmereviti s lelkünk röptére zsibbasztólag hat. De ha ekkorig csak azért aggódtam e felett, mivelhogy ama rendszer befolyása miatt kifejlődésünket, hazánk kipótolhatatlan kárára, minden mértéken túl feltartóztatva látni fájlalom, s mert látom, hogy haladásunk alkotmányos iránya biztosítva nincs; és mert látom, hogy azon divergentia, mely a birodalmi kormányrendszer absolutistikus természete s a magyar nemzet alkotmányos iránya közt három század óta fennáll, kiegyenlítve maiglan sincs; s kiegyenlítve egyik vagy má-

sik irány feladása nélkül nem is lehet: most már, t. rendek, nem csak amiatt aggódom, hanem aggódom a felett, hogy a bureaukratikus mozdulatlanság politikája a birodalmat dissolutióba sodorhatja; hazánkat pedig, melynek önmagában, önmagával annyi teendője, melynek saját boldogsága végett minden erejére, minden fillérjére nélkülözhetetlen szüksége van, sorvasztó áldozatokba, végtelen bajokba bonyolíthatja.

„Én a dolgokat ekképpen látom, s mivel ekként látom, halaszthatatlan kötelességemnek tartom, a t. rendeket tisztelettel felkérni: hogy figyelmöket ezen állapotra s az emiatt hazánkat fenyegető bajok megelőzésére kiterjeszteni méltóztassanak. Nekünk, t. rendek, kiket a nemzet azzal bizott meg, hogy jelene felett őrködjünk s jövendőjét biztosítsuk — nekünk nem szabad szem-behunyva várni, míg hazánkat a bajok özöne elborítja. Megelőzni a bajt, ez hivatásunk. És én akként vagyok meggyőződve, hogy, ha ezt elmulasztanók, isten, világ s önlelkiösmeretünk előtt felelősekké válnánk mind azon szerencsétlenségért, mely az elmulasztásból következendik. Ha egyszer a politika fonáksága miatt a békés kiegyenlítésnek, a fatum megkérlelésének ideje lejárt, s a kocka visszavehetetlenül elvettetett; ha ennek megelőzésére a nemzet képviselőinek szabadon emelt loyalis szavát, mérlegbe vetni elmulasztottuk; ha odáig engedtük vitetni a bonyodalmakat, hogy csak áldozatok közt lehessen választanunk, melyeknek végét csak isten láthatja be: akkor a bánat késő leszen; a tétlenül elfecsérelt percet a mindenható sem adhatja vissza. Én legalább e késő bánatnak, ha, mint hazafi, következéseiben osztozni kénytelen leszek is; mint követ, felelősségében osztozni nem akarok.

„Méltóztassanak a t. rendek a francia háborúk idejére visszaemlékezni. Mi közünk volt nekünk magyaroknak a francia nemzet belügyeivel? Országgyűlésünk együtt volt 1790-ben; de figyelmét az internationális politikára ki nem terjeszté. S mi volt a következés? Az, hogy a nélkülünk, de rovásunkra elkövetett hibának átka 25 nehéz év tömérdek áldozatával súlyosodott szegény hazánkra. A nemzet vére patakokban omlott; értéke, vagyona örvénybe hányatott; s e tömérdek áldozat között látták apáink hazánk földén a távol nyugotnak diadalmas fegyvereit; e várost magát, törvényhozásunk szokott szék-

helyét, a győző hatalmában; a monarchiát bomlásnak indulva, egy büszke triumphátor kegyelmének fonalán függeni. És láttak siralmas financiális zavarokat, melyek, a birodalommal való szoros kapcsolatunknál fogva, két státusbanqueroute irtózatos csapásaival nehezedtek szegény, ártatlan hazánkra. És e tömérdek szerencsétlenségben még csak azon vigasztalás is meg volt tőlünk tagadva, hogy mondhatnók, miként a fenyegető vész elhárítására tettünk, amit lehetett, midőn még ideje volt.

„Isten ne adja, hogy ezen országgyűlésre is ily ítéletet mondjon egykoron a história! Isten ne adja, hogy lelkünkre nehezedjék a bánatos gondolat, miként láttuk közeledni a vészt hazánk felé és nem léptünk fel férfias határozottsággal azt elhárítani; mindenesetre pedig Isten őrizze emlékezetünket a kötelesség-mulasztás vádjától megmenteni!

„Én tehát arra szólítom fel a t. rendeket, emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára; merítsünk erőt a dynastia iránti hűség érzetéből; merítsünk erőt a rajtunk fekvő felelősség és polgári kötelességünk érzetéből, nagy körülményekhez illő, nagyszerű határozottságra. Ezen körülményeket, miként a monarchián belül és a külföldön vannak, rajzolni nem akarom, mert közönségesen tudvák; de kimondom erős meggyőződésemet, miként a birodalombeli nyugalom bomladozásának, s ebből eredhető minden bal következéseknek valódi kutfeje a kormányrendszerben fekszik. *Természetellenes politikai rendszerek is soká fenntarthatják magokat; mert a népek türelme s a kétségbeesés közt hosszu út fekszik.* De vannak politikai rendszerek, melyek az által, hogy soká tartottak, erőben nem nyertek, hanem vesztettek; s végre elkövetkezik a perc, midőn azokat tovább tartogatni akarni veszélyes volna; mert hosszú életök megérett arra, hogy meghalhassanak. Halálban pedig osztozni lehet, de azt kikerülni nem. Tudom én, hogy *elvénhedt rendszernek, mint elvénhedt embernek, nehéz megválni egy hosszu élet eszméjétől,* tudom, hogy fáj darabról darabra összedülni látni, mit egy hosszú élet építgetett: de midőn az alap hibás, a dülés fátuma kikerülhetetlen! És mi előttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bizta, *halandó ember gyarlóságai* befolyást nem gyakorolhatnak. A nép örök, és öröknek kivánjuk a nép hazáját, s öröknek ama

dynastia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. A mult kor emberei egy-két nap után sirba szállanak; de a Habsburg-ház nagyreményü ivadékára, Ferenc József főhercegre, ki első fellépésekor a nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trónus öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti. Ezt ősi fényében megőrizni a mostani mechanizmussal bajosan lehet; s én félek, hogy ha a nemzetnek loyális nyilatkozványai közbe nem jőnek, *ama politika az istenben boldogult szent szövetség egy újabb kiadásában keresend még tengődést.* Pedig a szent szövetség első kiadásakor is nem ez mentette meg a trónokat, hanem a népek lelkesedése, egy oly lelkesedés, melynek alapja szabadságigéret volt. Dynastia iránt, mely népeinek szabadságára támaszkodik, keletkezni mindig fog lelkesedés; mert szívből hű csak szabad ember lehet; *de bureaukratiák iránt lelksedés nem keletkezhetik.* Életet és vért adhatnak a népek szeretett dynastiájokért; de egy nyomasztó kormányrendszer-politikáért egy verébfiunak sem lesz kedve soha meghalnia. Igen, t. rendek, erős meggyőződésem, hogy dynastiánk jövője a birodalom különféle népeinek egy szívben-lélekben egyesüléséhez van csatolva. Ezen egyesülést, nemzetiségeik respectálása mellett, csak az alkotmányosság érzelemrokonító forrasztéka teremtheti meg. Bureau és bayonette nyomoru kapocs. Én tehát indítványomban, melyet tenni akarok, dynastiai szempontból indulok ki, és istennek hála, hogy ezen szempont hazánk érdekével kapcsolatban van.

„Ki gondolhatna borzadás nélkül az eszmére, hogy e nép áldozatokba bonyolíttatik, szellemi és anyagi kárpótlás nélkül, — ha mi ez országgyülésről szétoszlanánk anélkül, hogy megvinnők a népnek, mit e törvényhozástól annyi joggal s oly méltán vár? Ki merné magára vállalni a felelősséget? Ki merné magára vállalni a jótállást, hogy a lelkesedés és áldozatkészség, mellyel e ház falait megrengetjük, az életben is visszhangra talál? A t. rendek érezni fogják a körülmények sulyát; azért a viszonyokat tovább nem fejtegetem. Hanem egyszerűen általmegyek indítványomra, melyet ajkaimra a dynastia iránti hű ragaszkodás, hazánk s a nép iránti tartozás és felelősségem érzete ad.

„De mielőtt azt előterjeszteném, még csak azon egyet jegyzem meg, hogy indítványomban az országgyűlés né-

mely teendőit elszámlálván, sérelmeket, mint minők a részek kérdése, a vallásügyi viszonyok és különösen az oly fontos horvát ügy, azért nem említek: mert oly alapkivánatokat fogok előterjeszteni, melyek ha, amint joggal hiszem, teljesednek, egyszersmind ezen sérelmek orvoslásának biztosítékát is magokban foglalják. Indítványommal tehát ezen nagyfontosságu kérdéseket is, és különösen a horvát kérdést, melyet ez országgyülésen megoldatlanul hagyni nem szabad, a biztos megoldás fokára akarom felemelni, változatlanul el lévén határozva, hogy ha a megoldás ez uton, melyen egyszersmind a multak sebeinek keserü felszakgatása is elmellőzhető, nem sikerülne: legyen bár a multak sebeinek felszakgatásával, a horvát kérdést lelkem egész rokonszenvével minden részleteiben felkarolni legsürgetőbb kötelességeink közé számítom, s hiszem, a t. rendek is hasonlóan vannak iránta lelkesedve. És most minden további motivatió nélkül felírást indítványozok ő felségéhez, melynek tartalma a következő:

„Fölséges stb. A legújabb időkben kifejlett események elmulaszthatatlan kötelességül teszik, figyelmünket azokra fordítani, miket Fölséged uralkodó háza iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkíván.

„Históriánkra visszatekintve, előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta, alkotmányos életünket a kor igényeihez képest nem csak ki nem fejthettük, de sőt leginkább fentartására kelle minden gondjainkat fordítanunk.

„Ennek oka, hogy Fölséged birodalmi kormánya nem lévén alkotmányos irányú, úgy kormányunk önállásával, mint alkotmányos életünkkel összhangzásban nem lehetett.

„Eddig ezen irány csak alkotmányosságunk kifejlődését hátráltatta, most úgy látjuk, hogy az, ha tovább is folytattatik, és a birodalmi kormány az alkotmányossággal összhangzásba nem hozatik, Fölséged trónját és a pragmatica sanctiónál fogva kedvelt kapcsokkal hozzánk kötött birodalmat elláthatlan következményekbe bonyolíthatja, hazánkra pedig kimondhatatlan kárt áraszthat.

„Fölséged minket reformokra hivott össze: mi régi

óhajtásunkat láttuk az által teljesedve, és buzgó készséggel fogtunk a munkához.

„Elhatároztuk, hogy a közös teherviselés alapján a nép közterheiben, melyekkel a megyei közigazgatást eddig egyedül fedezi, osztozni fogunk, s az ország új szükségeinek pótlásáról is hasonló alapon gondoskodandunk.

„Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokból való kibontakozást kármentesítéssel összekötve eszközöljük, s ezáltal a nép és nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával Fölséged trónját megszilárdítjuk.

„A katonai élelmezés és szállásolás terheinek megkönnyebbítése gondjaink főbbjei közé tartozik.

„A királyi városok és szabad kerületek közigazgatási és politikai rendezését halaszthatatlan tárgynak tekintjük. s a népnek is politikai jogokban illő részesítésére az időt elérkezettnek véljük.

„Hogy földmivelésünk, műiparunk, kereskedésünk felvirágzására sikeres lépések tétessenek, hazánk méltán várja.

„De alkotmányos életünk is valódi képviseleti irányban igényel fejlődést; szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek. Honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek, s a honlakosok különböző osztályai érdekegységének alapján gyökeres átalakítást kiván; ez pedig úgy Fölséged királyi széke, mint hazánk bátorléte tekintetéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé.

„A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségeinek számbavételét és felelős kezelés alá tételét tovább nem halaszthatjuk; mert csak így teljesíthetjük azon alkotmányos tisztünket, hogy úgy Fölséged királyi székének díszéről, mint hazánk közszükségeinek és minden jogszerű kötelezettségeknek fedezéséről sikeresen intézkedhessünk.

„Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkal érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömest nyujtunk segédkezet.

„De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi s anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más be-

folyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása; s ezért collegiális kormányrendszerünknek magyar felelős miniszteriummá átalakítását minden reformjaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának tekintjük.

„Ekként fogtuk fel hivatásunkat.

„Ezeket, Fölségeddel egyetértve, ez országgyűlésen szerencsésen megoldani határozott, komoly szándokunk.

„Ezt várja tőlünk a haza, ezt várják a nép milliói, ezt sugallja a hűség és ragaszkodás ösztöne, mellyel Fölséged uralkodó háza iránt tántoríthatatlanul viseltetünk; mert meg vagyunk győződve, hogy csak ezek által fektethetjük hazánkban a békét, nyugalmat és bizalmas egyetértést oly szilárd alapra, miszerint azt váratlan eseményviharok meg ne ingassák: s a békének és elégedésnek ily biztosításával szerezhetjük csak meg az erők azon lelkesült összhangzását és gyarapodását, melyre Fölséged uralkodó háza minden viszonyok között nyugodtan támaszkodhassék.

„Amde Fölséged velünk együtt érezni fogja, miként ezeknek eszközlésére béke kell, és kellenek zavartalan, nyugodt viszonyok.

„És e tekintetben lehetetlen aggodalommal nem tapasztalnunk a nyugalom bomladozásának azon jeleit, melyek a pragmatica sanctiónál fogva velünk egyesült birodalom némely részeiben mutatkoznak; s melyeknek súlyát a legújabb külső események előreláthatatlan fejleményei sokszorosan növelhetik.

„Nem akarjuk Fölséged atyai szívét a bomladozás ama jeleinek részletes felemlegetésével szomorítani, nem a pénzviszonyok tekintetében máris érezhető hatást fejtegetni; de a hűség ösztöne, s a rajtunk fekvő felelősség kényszerít kimondanunk: hogy mi, valamint a jelentkező bajok valódi kútfejét és saját elmaradásunk egyik főokát a birodalmi kormányrendszer természetében találjuk: úgy erősen meg vagyunk győződve, hogy Fölséged az elkövetkezhető balesemények legbiztosabb óvszerét, hű népeinek legbarátságosabb egyetértését, a monarchia különböző tartományainak legerősebb forrasztékát, s mind ezek által felséges trónjának s az uralkodó háznak legrendíthetetlenebb támaszát abban találandja fel, ha fejedelmi székét,

minden uralkodói viszonyaiban, a kor szükségei által múlhatatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal környezendi.

„Azonban, Fölséges úr, az események isten kezében vannak. Mi bízunk a gondviselés ótalmában; de érezzük a kötelességet, gondoskodni, hogy Fölséged hű Magyarországát a bizonytalan jövendő ne lepje meg készületlenül. E gondoskodás halaszthatatlan kellékeihez számítjuk mi a fennemlített átalakulási kérdéseknek még ez országgyűlésen alkotmányos irányban megoldását; és aggódunk, hogy a szokásos országgyűlési alkudozások és kormányszéki tárgyalások collegiális rendszer szülte hosszadalmassága a Fölséged atyai szándokának s hazánk méltó várakozásának megfelelő sükert veszélyesen késleltetheti.

„És azért a királyi szék iránti tántoríthatatlan hűségünk szilárd bizalmával esedezünk Fölséged előtt: méltóztassék, a fennforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével, legkegyelmesebb királyi akaratának teljhatalmú organumai, egyszersmind, a fennálló törvények szerint, hazánk legfőbb kormányszékének, a magyar kir. helytartótanács tagjai gyanánt, a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban, oly egyéneket az országgyűlésre utasítani: kik, mint a végrehajtó hatalomnak a hozandó törvények szerinti alakban gyakorlatára, Fölséged kegyelmes bizalmával előlegesen kijelölt alkotmányos organumok, — és kiknek, mint ilyeneknek, személyes felelősségük alá leszen a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő, — országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenek; s Fölséged királyi szándoka iránt az ország rendeit tájékozva, s a kellő felvilágosításokat és kimutatásokat a kormány részéről, különösen a pénzviszonyok tekintetében is megadva, a fennforgó fontos kérdések megoldását oly sükerrel mozdítsák elő: miszerint a hozandó üdvös törvények mihamarább Fölséged kegyelmes helybenhagyása alá terjesztethessenek s általuk, a jelen körülmények bármi váratlan fordulatának esetére is, biztosítva legyen hazánkban a béke, megszilárdítva a bizalmas nyugalom, s ezeknek alapján kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben Fölséged tántoríthatatlan hűségünk mellett a bizonytalan jövendő minden eseményei között királyi székének legrendíthetetlenebb támaszát fogja feltalálhatni.“

7.

Kegyetlenebb kritika még nem hangzott el a szisztéma ellen nyilvánosan. Kossuth nem tudta, mikor elmondta, hogy megbuktatta Metternichet.

Az alsó tábla a franciaországi események és a bankjegy-pánik hatása alatt vita nélkül elfogadta Kossuth felirati javaslatát, mire az a felső tábla elé került. Itt azonban már nem ment a dolog simán. Az ellenzéki csoport ugyan itt is magáévá tette a felirati javaslat követeléseit, de a konzervatív érzelmű többség határozatlanul viselkedett. Visszautasítani, leszavazni nem merte, de megszavazni sem. A kormány, mihelyt az alsó táblától már megszavazott javaslat tartalmáról értesült, államtanácsot hívott össze. Az ülésen Lajos főherceg elnökölt. Apponyi kancellár azt javasolta, hogy a kormány haladéktalanul oszlassa fel a magyar országgyűlést és vétesse őrizetbe az ellenzék főkolomposait. Hozzátette, hogy ha a fiatal nádor vonakodnék végrehajtani a kormány határozatát, hajlandó vállalni annak foganatosítását; és felhatalmazást kér erre az államtanácstól.

Metternich, mint mindig, most is ellenezte az erőszakot. Azt indítványozta, hallgassa meg az államtanács előbb a nádor előadását a magyarországi helyzetről és csak azután határozzon a foganatosítandó intézkedések tekintetében. Igy is történt. Az államtanács sürgönyzött a főhercegért. Az március 1-én Bécsbe érkezett. Zsedényi Ede fogadta a pályaudvaron, informálta az államtanács hangulatáról és azt javasolta a nádornak, hogy rendelje fel Bécsbe, bizalmas tanácskozásra Magyarország vezető konzervatív politikusait. A főherceg azonnal intézkedett. Másnapra megérkeztek Bécsbe a konzervatív párt felsőtáblai vezérei: Majláth György országbíró, Széchen Antal és Dessewfy Emil grófok, gróf Széchen Miklós kincstári ülnök, gróf Keglevich Gábor s a kancellárral folytatott személyi tárgyalások után István főherceg nádor elnöklete alatt értekezletet tartottak. A tanácskozásba bevonták Jósika Samu erdélyi kancellárt, Széchenyi István grófot és Zsedényi Ede országgyűlési előadót is. A nádor közölte az egybegyűltekkel az államtanácsnak az országgyűlés feloszlatására irányuló szándékát. A konzervatív mágnások veszedelmesnek tartották a kormány elhatározását

s azt javasolták, hogy a király egyelőre csak intse meg az országgyűlést, szólítsa fel, hogy fékezze meg az egyre hangosabb jurátus hallgatóságot, hagyjon fel jelenlegi irányzatával és térjen vissza a királyi előadások tárgyalásához. Ha a királyi leíratnak nem lenne foganatja, akkor természetesen maguk is elkerülhetetlennek tartják az országgyűlés feloszlatását, azonban ezt az utolsó kísérletet még meg kell tenni a föloszlatásból következő nehézségek elkerülésére.

A tárgyaláson Széchenyi István is felszólalt. Ellene van, úgymond, mindennémű elodázásnak és halogatásnak, mert az csak a forradalomra szító ellenzék malmára hajtja a vizet. A bajnak csak rendkívüli módok és eszközök vehetik elejét. Ő azt javasolja, hogy miután még van némi hitele és tekintélye az országban — sajnos, tette hozzá, napról-napra kevesebb — küldje őt le azonnal az államtanács az országgyűléshez, mint a király teljhatalmú biztosát, hogy az uralkodó nevében tárgyalásokat kezdjen a rendekkel és megállapodjon velük a megvalósítandó reformok sorrendjében. Ezt tartja ő az egyetlen jó eszköznek a kedélyek lecsillapítására. Indítványával, sajnos, magára maradt. Az értekezlet ellentétben állónak tartotta a kormány jelenlegi irányzatával és eljárási módjával egy teljhatalommal felruházott királyi biztos kiküldetését.

A felsőtábla vezető tagjainak bécsi tanácskozásai folytán Kossuth felirati javaslatának felsőtáblai megvitatása függőben maradt. Kossuth március 8-án — türelmét vesztve — azzal a javaslattal állt az alsótábla elé, hogy miután a felsőtábla szemmelláthatólag el akarja odázni a felirati javaslat vitáját, az alsótábla függetlenítse magát a felsőtáblától és juttassa küldöttség útján az uralkodó elé a javaslatot. Indítványa alkotmányellenes volt; a követek egy része s a karzat zajos tetszéssel fogadta ugyan, de a Ház Pázmándy indítványára úgy határozott, hogy egyelőre csak megsürgeti a felsőtáblánál a javaslat letárgyalását.

Időközben Bécsben is kiéleződött a politikai szituáció. „Több hetek óta lehetett hallani", írja Szőgyényi alkancellár emlékirataiban, „hogy a városban titkon nagy forrongás mutatkozik, hogy peticiók készülnek és azokra aláírások gyűjtetnek, hogy az alsóausztriai rendek tartományi gyűlésének megnyitása napján kitör a forradalom.

Mi," folytatja, „ezeket csak kósza híreknek tartottuk, lehetségesnek sem vélvén, hogy a csendes, kedélyes bécsi nép, a nyilvános és titkos rendőrség szigorú őrködése mellett politikai mozgalmakra képes lehessen. És noha már meg is neveztettek a mozgalom élén álló férfiak — Bach, Hye és mások — kik a pozsonyi demokratákkal s főként Kossuthtal összeköttetésben és titkos egyetértésben állanak, mégis bizton hitték, hogy a legkisebb kísérlet is azonnal és könnyű szerrel el fog fojtatni, kivált, miután Metternich hercegnek e részben a legkisebb aggodalma sem volt, a rendőrség főnöke, gróf Sedlniczky pedig a csendnek és rendnek zavartalan fenntartásáról kezeskedett."

Pedig a helyzet egyáltalán nem volt megnyugtató. A német tartományokban, Württembergben, Badenben, Frankfurtban, Bonnban, Hamburgban, Kölnben s Braunschweigben kitört zavargások egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a mozgalom ellenállhatatlanul terjed. Mindazok az elvek és irányzatok, amelyek ellen a kancellár egy életen át küzdött, a népfenség imponáló jelszavának ürügyén önellenmondásaik teljes kuszaságában egyszerre követeltek meghallgattatást: a német államszövetség egységes vezetés alatt és a népek önrendelkezési joga, konstitució, miniszteriális felelősség, szabad sajtó, független bíróság és még sok más egyéb. Kávéházakban, a műipari és jogpolitikai olvasókörökben, sőt a hivatalokban és a nemesi kaszinókban is nyiltan szidták a kormányt és elsősorban Metternichet. Szünjön meg a sok kis szuverén állam, szűnjön meg a Metternich féle szövetséges államrendszer, éljen az egységes nagynémet birodalom, hangoztatták, míg mások a fentebbi tendenciákkal homlokegyenest ellenkezően a birodalom alkatrészeit képező államok Ausztriától való függetlenítésére törekedtek. Egyelőre azonban minden követelés egybeforrt a „szisztéma" ellen irányuló koncentrikus támadásban. Mindenekelőtt Metternichet kell meneszteni, ez volt a jelszó. Az elégedetlenek a hetvenöt éves, szívós aggastyánban látták minden rossznak, kárhozatosnak a megtestesülését. Vele kellett leszámolni mindenekelőtt. Láthatatlan kezek ezrével sokszorosították a forradalmi miatyánkot: „Miatyánk, Metternich, aki vagy Bécsben, jőjjön egy jobb kormányzat és legyen meg a te alattvalóid akarata úgy Magyar-

országon, mint Ausztriában. Bocsásd meg a mi jogos panaszainkat, ahogy mi is megbocsájtunk neked mulasztásaidért, de ne vigy bennünket a kísértésbe fedezetlen bankjegyeiddel, hanem szabadíts meg bennünket a rossz pénztől most és mindörökké, ámen." Már február 29-én elhelyeztek ismeretlen kezek a Kärtner kapun egy táblát ezzel a felírással: „Vesszen Metternich, éljen az alkotmányos Ausztria." A nép minduntalan összeverődött a kancellária előtt és hangosan követelte Metternich lemondatását. A közhangulat annyira Metternich ellen fordult, hogy már a mértékadó körök is kezdték megfontolás tárgyává tenni, vajjon nem csillapítaná-e le a kedélyeket, ha a kancellár lemondana. Egyszerre elfelejtik úgy a legmagasabb körök, mint a mérvadó politikusok a monarchiának tett hatalmas szolgálatait és azt hiszik, hogyha az öreg kancellárt megfosztják pozíciójától, elkerülik a forradalmat és minden marad a régiben. Vetélytársai és irigyei most a közjó nevében fognak össze ellene. A császárnak nincs akarata, Lajos főherceg és Ferenc Károly főhercegek közömbösen nézik küzdelmét, Zsófia főhercegnő, a dinasztia egyetlen politikai tehetsége meg éppen ellenségeivel szövetkezik, mert a kancellár Ferenc császárnak tett ígéretéhez híven kitart a magával tehetetlen V. Ferdinánd mellett és megakadályozza, hogy az államtanács lemondassa az uralkodót Zsófia, illetőleg fia, Ferenc József javára. A helyzet óráról órára aggasztóbb. De a vén kancellár szenvtelenül szemléli a személye körüli kavarodást. Március 10-én Sieber báró figyelmezteti Metternichnét, hogy jó lesz biztonságba helyezni az ékszereit, nem lehet tudni, mi jön, megtörténhetik, hogy egyik óráról a másikra el kell Bécsből menekülniök. A kancellár indokolatlannak tartja az idegeskedést. És ez a véleménye rendőrfőnökének, Sedlnitzkynek is. A kancellári pár folytatja megszokott életmódját. Metternich reggeltől estig íróasztala mellett ül, papirra veti „előadásait", instruálja követeit abban a terjengős, homályos és kenetteljes modorban, amelyet egy rosszakarója „galimathias justitieux"-nek — fontoskodó halandzsának — nevez, Metternichné „shoppingol", látogatóba jár, látogatókat fogad. Egy barátnője, a nem túlságosan eszes Esterházy Felicia egy este ezt kérdi tőle: „Igaz, hogy elutaztok?" — „Mi?" csodálkozik Metternichné. „Hova? Miért?" „Azt

nem tudom. Azt beszélik, hogy elutaztok. A szakácsnőm meséli, hogy mindenki gyertyákat vásárol, mert ha elmentek, kivilágítják a várost."

8.

Itt elkerülhetetlenül felmerül a kérdés: vajjon jó politikus volt-e Metternich, hogy még mindig nem vette észre, hogy a rendszere megbukott? Hiszen a politikust éppen az jellemzi, hogy tisztában van a látszólag síma felszín alatt működő erőkkel és számol velük. Minél tehetségesebb, annál csalhatatlanabb szimattal tudja, meddig állhat ellen, ha ellent kell állania, és mikor kell engednie, s ha beáll az utóbbi eset, maga valósít meg annyit a követelésekből, amennyit azokból immár észszerű és célszerű megvalósítani, ám ha erre akármilyen okok következtében alkalmatlannak érzi magát, levonja a konzekvenciákat és visszavonul. Metternich nem tette sem azt, sem ezt. Hogy miért nem, azt annyiszor elismételgette, hogy szállóige lett. E tekintetben csakugyan Blase volt: pótolhatatlannak tartotta magát. Az volt a véleménye, hogy az emberiség a vesztébe rohan, ha az olyan férfiak, mint ő, elhagyják az őrhelyüket.

Azonban Metternich korántsem volt olyan merev „Prinzipienreiter", mint amilyennek szerette kijátszani magát. Az elveken való lovaglás attitüd volt nála csupán, amely az idők folyamán összenőtt vele. Amíg fiatal volt, nem volt szüksége a principiumaira. Ezekre csak később hivatkozott, mert megfeleltek feladata feltételeinek s mert sikereitől megszédülve egyre jobban hitt abban a küldetésben, amelyet ezer és egy okból képviselni kényszerült. Valójában szörnyen szerencsétlennek érezte magát. A világ romlásáról szóló fejtegetései jórészt vénasszonyos sápitozások. Egy világos pillanatában maga is felismerte, hogy 1819 körül elvégezte mindazt, amit a világ érdekében el kellett végeznie s azóta csak tekintélyével tartja fenn magát. Aztán, ahogy az évek multak, ezt is elfeledte és elsáncolta magát amögé a rendszer mögé, amelyet, ha Ferenc császár nem fél annyira a forradalomtól, magától bizonyára eszébe sem jutott volna kiépítenie. Hiszen egyik legszenvedélyesebb ellenfele, Bauernfeld is azt írta róla, hogy „Metternich olyan simulékony és élénkeszű diplo-

mata volt, hogy remekül megállta volna a helyét egy liberális érában is". Mindez azonban csak azt bizonyítja, hogy feláldozta személyi tulajdonságait a szerepének s így Bauernfelddel szemben, aki csak lehetőségeket állapít meg, Kübeck a mérvadó, aki a következőket írja:

„Az öreg kancellár egyesegyedül a saját osztálya szempontjából ítélte meg a monarchia helyzetét; polgári emberekkel nem érintkezett, a népről semmit sem tudott. Ennek folytán tizenöt év óta ő volt a legfőbb akadálya a szükséges és időszerű újításoknak, ő volt a főtámasza a kiváltságos rétegek érdekeinek és visszaéléseinek, ő a patrónusa, bizonyára szándékán kívül, mindennek, ami ostoba és elsöpörni való. Az ő hibája, hogy közigazgatásunk csődöt mond, hogy a tömegek elégedetlenek s hogy ez a gyönyörű, de vegyes összetételű monarchia rövidesen részeire szakad."

Ilyen volt; gyanakvó és gyanútlan, saját fontosságától eltelt, hol hetykén hivalkodó, hol testetlen kísértetekkel viaskodó, mikor a bukása 1848 márciusában bekövetkezett.

9.

A tánc március 13-án kezdődött. Erre a napra hívta össze az uralkodó Alsó-Ausztria rendi képviseletét. A liberális mozgalom vezető emberei március 7-én, vagy 8-án elhatározták, hogy emlékiratot terjesztenek a rendek elé, amelyben felsorolják követeléseiket. A Bach Sándor ügyvéd lakásán tartott megbeszélés után Bauernfeld Eduard megfogalmazta az emlékiratot, majd felolvasta barátainak, akik azt helybenhagyták és aláírásukkal magukévá tették. Azután további aláírásokat gyüjtöttek a jogpolitikai olvasókör, az iparosegylet, a kereskedelmi kaszinó és a Concordia egyesület tagjai között, 11-én pedig benyujtották az emlékiratot a rendi gyűlés előkészítő bizottságához. Mire a rendőrség a dolgot megneszelte és házkutatást tartott Bach ügyvéd lakásán, hogy elkobozza a veszedelmes emlékiratot, az már eljutott rendeltetési helyére.

Mindenki tudta, hogy 13-ára készül valami. A kormány elrendelte a szükséges óvóintézkedéseket. A helyőrség a 11-éről 12-ére virradó éjszakán készenléti paran-

csot kapott (három napig senki sem kaphat kimenőt), a királyi palotába háromszáz gránátost és egy szakasz tüzérséget szállásoltak be, a hadügyminisztérium és a nemzeti bank előtt megerősítették az őrséget.

Az egyetemen napok óta izzó volt a hangulat. Az ifjúság a németországi nemzeti demokrata megmozdulással való együttérzése jeléül feltűzte a Burschenschaftok kokárdáját. A tanári kar kevés kivétellel velük érzett. Március 12-ike vasárnapra esett; az egyetemen nem volt előadás. De az ifjúság feltűnő számban vett részt az egyetemi templomban tartott misén, hogy meghallgassa Füster Antalnak, a teológiai fakultás tanárának szentbeszédét. A mise kilenc órakor kezdődött. Már nyolckor feketéllett a tér a tömegtől. Mindenki a rendi gyűléshez benyujtandó feliratról beszélt. Az ifjúság megfigyelésével megbízott rendőrségi besugók nyugtalankodva figyelték az izgatottan vitatkozó csoportokat. Pár perccel a mise előtt Füster dr. utasítást kapott, hogy intse józanságra az ifjakat. A népszerű professzor azonban a maga módján felelt meg a megbízatásnak. Szentbeszédében az igazság erejéről példálódzott, mely minden akadályon győzelmeskedik, az isteni szellemről, mely mindig más és más alakban nyilvánítja ki akaratát, majd arról, hogy nagy változások előtt áll a világ, egy jobb korszak előtt, amelynek minél előbb való bekövetkezéséhez mindenkinek hozzá kell járulnia önzetlenül és áldozatkészen a maga szerény tehetsége szerint. A beszédnek óriási hatása volt. Az ifjúság a templomból az aula felé igyekezett. Hallani akarták az emlékiratot. Csakhogy az egyetemi tanács lezáratta az aulát. Pedellusok álltak a csukott ajtó előtt és felsőbb utasításra hivatkozva, oszlásra szólították fel az ifjúságot. Az ifjúság nem engedelmeskedett, együtt maradt. „Ha nem nyitják ki szépszerével a kaput, betörjük!“ — fenyegetőztek. — Mikor az izgalom elérte tetőpontját, közbelépett két igen népszerű egyetemi tanár, Hye és Endlicher, s a saját felelősségükre utasították a pedellust, engedje be az ifjúságot az aulába. Ez megtörtént. Egy Fessel nevű jogász felolvasta az emlékiratot, amelyet az ifjúság viharosan megéljenzett és a magáévá tett. „Egyetemi társaim!“ — kiáltotta Fessel. — „Írjuk alá mi is egytől egyig a petíciót és terjesszük fel az uralkodóhoz a magunk nevében“. Hye professzor helytelenítette az akciót, az ifjúság

lehurrogta. Erre közvetítő indítvánnyal állt elő. „Az egyetem rektora — mondotta — tagja a rendi gyűlésnek. Nyujtsák át az emlékiratot neki, ő majd előterjeszti és kiáll érette."

Az indítványnak csak mérsékelt sikere volt. Senkinek sem kellett a rektor. „Hogy is ne, hogy elsikkassza az emlékiratot!" — zajongtak. — „Magunk akarjuk kézbesíteni. Nem a rendeknek, hanem a császárnak!" Hye ismételten felszólalt, Endlicher is a segítségére sietett. Végül sikerült az ifjúságot meggyőzniök. A vihar lecsillapult, megkezdődtek az aláírások. A két tanár átvette az ifjúságtól az emlékiratot, azzal az igérettel, hogy haladéktalanul továbbítják az uralkodóhoz.

10.

Az egyetemi események híre a legnagyobb megrökönyödést váltotta ki a hivatalos körökben. Már a délutáni államtanácson szóba került. Lajos főherceg azt javasolta, hogy a kormány azonnal hirdessen statáriumot és vétesse őrizetbe a mozgalom összes kolomposait. Metternich ezúttal is ellenezte az erőszakot. Azt mondta, hogy a dolognak nem érdemes túlságos jelentőséget tulajdonítani. Mint máskor, most is várakozó álláspontra helyezkedett.

A népboldogító József császár március 13-án született. Eggyel több ok arra, hogy a maradiság ellenségei emlékezetessé tegyék ezt a napot. A nap kedélytelenül indult. Zuhogott, mint majd két nap mulva Pesten. Az ifjuság ennek ellenére a tantermek helyett az egyetem udvarában tanyázott, hogy megtudja, mi történt a petícióval. Végre előkerült a két professzor. Elmondták, hogy Kollowrat miniszter közbenjárására kihallgatáson voltak az uralkodónál, aki átvette tőlük az emlékiratot. „Néhány nap mulva minden eldől, uraim. Addig legyenek türelemmel." De közbenjárásuk és a kilátásba helyezett eredmény csak olaj volt a tüzre. Az ifjúság vérszemet kapott. „Nem várunk tovább!" kiabálták. „A rendi gyűlés haladéktalanul tüzze napirendre követeléseinket, Ha nem hajlandók rá szépszerével, kényszeríteni fogjuk őket. Menjünk oda!" S rendekbe verődve, a járókelőket magukkal sodorva, elindultak a Herrengasse felé.

A rendőrség számolt azzal az eshetőséggel, hogy az

ifjuság megostromolja a tartományi gyülés palotáját és elrendelte, hogy főkapuja csukva tartandó, hogy a gyülésre érkező rendek csak a Landhausgassera nyiló mellékkapun juthatnak be az épületbe, melynek portása személyesen felel róla, hogy csak azokat engedi be, akiknek az épületben dolguk van. Ám, hanyagságból, vagy szándékosan, a palota főkapuja hét órától kezdve nyitva volt s a gyülés kezdete előtt mozdulni sem lehetett az udvarban az ott egybegyült kiváncsiaktól. A tömeg idegeskedett, türelmetlenkedett. Egyszerre csak valaki, névszerint egy Fischof nevü kórházi alorvos, szónokolni kezdett, még pedig olyan hatásosan, hogy a körülötte állók a vállukra emelték. Onnan követelt szólás-, sajtó- és tanszabadságot, felelős minisztériumot, a Németországgal való egyesülést. „Ki ez a nagyszerű ember?“ kérdezgették itt is, ott is. Senki sem ismerte. A szónok meghallotta a magasban a kérdéseket és bemutatkozott. „Jóllehet a rendőrség Damokles-kardja lebeg a fejem felett, uraim, azt mondom, amit Luther: Itt állok, nem tehettem egyebet. Dr. Fischof Adolf a nevem!“ „Bravó! Igy kell beszélni! Éljen Fischof!“ zúgta a tömeg.

De most megirigyelte a dicsőséget valaki és szólásra jelentkezett. Ez mindjárt megnevezte magát. „Goldner vagyok — mondotta. — Akarjátok-e Kossuth Lajos magyar képviselő beszédének hiteles fordítását hallani?“

„Halljuk, halljuk!“ követelte a tömeg. Goldner feltette a szemüvegét és belekezdett Kossuth szónoklatába. De vagy a kézirat volt rossz, vagy az előadása, a tömeg elégedetlenkedett. „Nem értjük!“ zúgták. „Hangosabban, értelmesebben!“ Mire egy mellette álló nyurga alak, egy Putz nevü jogász Goldner élénk tiltakozása ellenére kiragadta a szónok kezéből a kéziratot és elölről kezdte a felolvasást. Putznak öblös, messzehangzó hangja volt. Nemcsak az udvar hallgatta áhitatos figyelemmel Kossuthnak még hevenyészett fordításban is viharzó szenvedélyességü mondatait, az ablakok is megteltek hallgatósággal — az ülésre érkezett rendekkel és az épület hivatalnokaival. Egyes mondatokat kétszer-háromszor is meg kellett ismételnie. „Éljen Kossuth!“ harsogta minduntalan a tömeg, de ilyen kiáltásokat is lehetett hallani: „Vesszen Metternich! Vesszen Lajos főherceg! Vesszen a kamarilla! Alkotmányt követelünk!“

Putz úr után, aki jogász volt, ismét egy orvos ragadta magához a szót, dr. Goldmark József (a zeneszerző apja). „Uraim — mondta — azzal, hogy mi itt az udvarban egymást lelkesítjük, nem megyünk semmire. Gyerünk fel az ülésterembe, szavaztassuk meg a követeléseinket!“

A tömeg kapott a javaslaton s nyomakodni kezdett a lépcsőkön felfelé. Mire fent kitört a pánik. A honatyák megszeppentek, egyesek kapacitálni próbálták a szökni akarókat, hogy szavazzák meg gyorsan általánosságban az összes követeléseket, részletes letárgyalásukat békésebb időpontra halasztva. A tömeg közben elöntötte a folyosókat. „Hol az ülésterem?“ kiabálta vezetőjük, Fischof. Egyszerre csak egy imponáló megjelenésü férfi állította meg a társaságot. „Montecuccoli gróf vagyok — mondotta. — Mit kivánnak az urak?“ Fischof megmondta neki: alkotmányt, szólás- és sajtószabadságot, felelős minisztériumot. „Óhajaik egyeznek a miéinkkel — felelte a gróf. — Hagyjanak bennünket nyugodtan tanácskozni az urak. Ilyen felfordulásban nem lehet határozatokat hozni.“

A gróf közbelépése megtette hatását. Fischof elszégyelte magát és igyekezett rávenni a tömeget, hogy hagyják zavartalanul tanácskozni a rendeket. Jószándéka azonban betetőzte a felfordulást. A közelében állók lefelé igyekeztek, alulról meg újabb tömegek nyomultak felfelé, összezavarodtak, összeszólalkoztak, senki sem értette, miről van szó. Végül Montecuccoli megjelent egy ablakban Fischoffal s a következőket közölte a tömeggel: a tartományi gyülés felszólítja a népet, küldjön fel tizenkét bizalmi férfit a tárgyalások ellenőrzésére, a többiek pedig várják be csendben az eredményt. Ámde a tizenkét bizalmi kiválogatása nem ment simán. Azzal végződött, hogy a tömeg újra rohamot intézett a lépcső ellen, behatolt a tanácsterembe, ellepte az összes helyiségeket s ingerültségében mindent szétvert és összetört, ami összetörhető vagy szétverhető. Tanácskozásról szó sem lehetett. A honatyák fejvesztve menekültek az épületből, ki merre tudott.

Most már a hatóságok is idejénvalónak látták az erélyesebb intézkedéseket. Albrecht főherceg, a bécsi helyőrség főparancsnoka magára vállalta, hogy rendet teremt. A gyakorlótérről, ahol éppen szemlét tartott a hely-

őrségi csapatok felett, belovagolt vezérkarával a városba. Mögöttük egy ezred gránátos jött, feltüzött szuronnyal. A főherceg barátságosan oszlásra szólította fel az utcán csoportokba verődött és az eseményeket izgatottan kommentáló embereket. Mikor a tartományi gyülés palotája felé tartva, befordult a Bankgasseba kiséretével, valaki feléje hajított egy fadarabot és leütötte a szemüvegét. A főherceg erre irányt változtatott és visszalovagolt. A gránátosok közben szigorú utasítást kaptak, hogy nyomuljanak előre és tisztítsák meg a Herrengasse környékét a tüntetőktől. A katonák, bármily nehezen ment is, utat törtek maguknak az ezrekre felszaporodott tömegben. Szabályos felvonulásról szó sem lehetett. Végre sikerült a tartományi épület elé jutniok; de annak ablakaiból székeket és asztallábakat hajigáltak le rájuk a feldühödött tüntetők. Egy butordarab eltalálta a parancsnokukat, összeesett. Helyettese tüzet vezényelt. A gránátosok az útasítás értelmében a levegőbe lőttek. A puskaropogás még jobban megvadította a tömeget. A szorongatott katonák kényszerültek komolyan használni fegyvereiket. A tömeg, mihelyt komolyra fordult a helyzet, széjjelszaladt. Öt halott maradt a térségen. Négyet golyó ölt meg, egyet — egy öreg asszonyt — összetiportak.

Közben erősítések érkeztek, vértesek és dragonyosok. „Mészárolják a polgárokat" kiabálták a menekülők. „Fegyverbe! Fegyverbe! Félre kell verni a harangokat!" A felizgatott tömegeken vad kétségbeesés vett erőt. A csapatokat hangos pfuj-kiáltásokkal fogadták, lerángatták lovaikról a lovasokat, ököllel és körömmel estek a katonákra, a katonák pedig, nem lévén elkészülve ilyen elkeseredett ellenállásra, elvesztették a fejüket és vakon lövöldöztek össze-vissza. Vad dulakodás, asszonyok fültépő sikoltozása verte fel a máskor oly békés utcák és terek csendjét. Gazdájukat vesztett lovak az észbontó lármától megbokrosodva nyargalásztak a házak között. Több tekintélyes polgár — Althaber és Winter nagyiparosok, Hammerschmied doktor és Bach Sándor ügyvéd — a polgármesterhez sietett. Felszólították, jöjjön velük a térparancsnokságra és rendeltesse vissza a csapatokat. Az vonakodott eleget tenni felszólításuknak, mire a tekintélyes polgárokat kisérő csőcselék nekiesett. A józanabb elemek testi épségük kockáztatásával mentették meg életét. Künn

kavargott a kaosz. A tüntetők lóra ültettek egy véresre kardlapozott szabólegényt és körülhordozták a városban. A nép betört az arzenálba és felfegyverkezett. A belváros szűk tereivel és kanyargós utcáival csatatér lett.

11.

Az egész város felett urrá lett a pánik, de sehol sem volt nagyobb, mint a várban. Az már napok óta átjáróházhoz hasonlított. Lépten-nyomon küldöttségek érkeztek, hogy átnyujtsák peticióikat az uralkodónak. Az államtanács az előző napon tartott értekezleten elhatározta, hogy beszünteti a küldöttségezést és politikai reformokat követelő emlékiratokat nemcsak hogy nem vesz át többé, de lázítás címén eljárást indít az ilyen emlékiratok szövegezői, terjesztői, aláírói ellen. A fenyegetés foganatosítására azonban már nem maradt idő. Ma már nemcsak küldöttségek lebzseltek a Burg sötét folyosóin és előszobáiban, hanem magánosok százai is, akik kandiságból tanyáztak reggel óta a Burgban, mert az őrség érthetetlen módon mindenkit beengedett. Ezeknek egy része magával hozta a fölöstökömét, meg az ebédjét is, mintegy azzal az eltökéléssel, hogy innen addig nem tágítanak, amig be nem köszönt az új világ. A belső termekben teljes volt a fejetlenség. A dinasztia tagjai éles szavakat váltottak egymással. Albrecht főherceg vérig sértve, hogy megdobták, lemondott. Lajos főherceg erre kinevezte az éppen jelenlévő Windischgrätz herceget a véderő főparancsnokává. Ferenc Károly főherceg keserü szemrehányásokat tett Sedlnitzkynek, a főkapitánynak, aki még tegnap is erősködött, hogy kezében tartja a várost és hogy zavargásoktól nem kell tartani. Kolowrat miniszter a népbarát János főherceggel tanácskozott, aki néhány nappal előbb jött fel tiroli birtokáról (fivére, az elhúnyt császár, neheztelt rá 1809-es szereplése miatt, amikor fel akarta lázítani Tirolt a franciák ellen s emiatt eltávolította az udvarból.) Együtt volt az egész család. Miksa főherceg torkaszakadtából kiabált („Ágyúval, kartáccsal kell szétverni őket!") János főherceg csitított és közvetített, Zsófia főhercegnő — az egyetlen „férfi" a családban — halkan tanakodott Kolowrattal. A terembe behallatszott a folyosókon várakozók türelmetlen zsibongása.

Tizenegy óra volt. A kancellár hivatali helyisége ablakából figyelte az eseményeket. A külügyminisztérium előtt összeverődött tömeg tiszteletreméltó kitartással tüntetett órák óta az ablakai alatt, kigyót-békát kiáltott rá, de egyelőre nem ostromolta meg az épületet. Egy Burián nevü orvostanhallgató, akit a tömeg a magasba emelt, torkaszakadtából szónokolt: „Franciaország, Anglia, az Egyesült Államok, a német tartományok rendre áttértek az alkotmányos kormányzásra. Ausztria még mindig önhatalmulag kormányoztatik. Miért maradt el a világ mögött? — kérditek. Nem a felséges császár hibájából, aki a mi jótévő apánk. Ott a bünös, az ablakok mögött. („Mondjon le! Hordja el az irháját! Vesszen Metternich! Vesszen a rendszer!") Igen, az a vénember az oka mindennek, akit a halál a nyakunkon felejtett!"

„Jegyezze fel minden szavát!" — utasította Metternich a titkárát, Pilátot. „Ez a beszéd *engem* igazol!"

Aztán a feleségéhez fordult. „Átmegyek az államtanácsba."

A Burgban ha lehet, még nagyobb volt a fejetlenség, mint egy órával előbb. Bauernfeld Eduard, a politizáló fiatal iró, aki hetek óta csak a mozgalomnak élt, annyira, hogy még aludni, inget váltani és borotválkozni sem maradt ideje, megjelent költőtársával, Grün Anastásiussal a Burgban és úgy, ahogy volt, mosdatlanul, borotválatlanul, gyürött ruhában és poros cipőben, sürgősen beszélni akart az uralkodóval, vagy ha azzal nem lehet, a dinasztia valamelyik tagjával. Reggel kidolgozott egy emlékiratot, a legszükségesebb reformok felsorolásával; mint a többiek, ő is meg akarta a hazát menteni. Egy előre nem juthatott a belső termekbe — családi tanács van, mondták az udvari emberek — így hát azoknak olvasta fel és kommentálta emlékiratát, akiket maga körül talált. Az udvari előkelőségek — hercegek, grófok és tábornokok — mindenben igazat adtak neki. Egyikük el is kérte beadványát és eltünt vele. „Sedlnitzkynek már rég lógnia kellene", foglalta össze a magas körök véleményét az egyik méltóság. „Rég figyelmeztetnie kellett volna a kormányt, hogy a nép nem hagy sokáig packázni magával."

Közben értesítették Károly Ferenc főherceget, hogy

Bauernfeld beszélni akar vele. A főherceg kijött. „Miről van szó, uram?“ kérdezte.

Bauernfeld néhány mondatban felvázolta a helyzetet. Kereken megmondta Károly Ferencnek, hogy a dinasztiát csak az mentheti meg, ha haladéktalanul kihirdetik a konstituciót. „Bent is azt mondják“ felelte a főherceg. „Várjon csak“ — mondta. Visszament és pillanat mulva visszajött egy cédulával. „Tessék“ nyujtotta át Bauernfeldnek. „Hirdesse ki.“ Bauernfeld a cédulára pillantott. Ez állt rajta: „Megadom a konstituciót és a sajtószabadságot.“ „Bocsánat, fenség — mondta Bauernfeld — ez így semmi. Ezt alá kell iratni az uralkodóval.“

„Igaza van“ mondta a főherceg. „Jöjjön velem.“ S magával cipelte Bauernfeldet egy darabon. „Várjon meg“, mondta és benyitott egy ajtón. Az író megpillantotta az ajtó mögött az uralkodót, aki formátlan fejét mellére csüggesztve, aggodalmas arccal, hátratett kézzel imbolygott a szobában. Az ajtó becsukódott. A főherceg nem jött vissza.

12.

Időközben ugyanis megérkezett Metternich. Az államtanács rövid, izgalmas vita után elfogadta a kancellár javaslatát: az uralkodó kiáltványt intéz a néphez, melyben megigéri, hogy rövidesen megvalósítja a halaszthatatlan reformokat. Minekutána ez határozatba ment, a kancellár visszatért hivatalába.

Bauernfeld egy darabig még várt az orra előtt becsukott szárnyasajtó előtt, aztán visszatért az államtanács előszobájába. Megtudta, hogy Metternich megérkezett. „Megkezdődött már az államtanács?“ „Még nem“, mondta egy udvari hivatalnok. „Majd csak, ha Lajos főherceg őfensége megebédelt.“ „Annak van most nyugalma ebédhez ülni?“ botránkozott meg Bauernfeld. A kamarás lesujtó pillantással végigmérte a szabadszájú alattvalót és elsietett.

Egyszerre csak nagy zsivaj támadt az előszobában. A népszerű István nádor jött meg Pozsonyból. Bauernfeld elébe sietett.

„Önt az ég küldte, fenség. Végre valaki, akivel beszélni lehet.“ És ismertette a nádorral a helyzetet. „Vegye

rá őket, fenség, hogy csináljanak már valamit. Jam proximum ardet Ucalegon!"

„Bizony, igaza van", felelte a nádor és közölte Bauernfelddel, hogy Kossuth pár óra mulva itt lesz a magyar deputációval.

„Hallgasson ide, fenség", kapott az értesítésen Bauernfeld. „Az uralkodó kénytelen lesz kielégíteni a magyarok követeléseit. Nekik hathatósabb eszközeik vannak az udvar presszionálására, mint nekünk. Abban sem kételkedem, hogy ha az uralkodó megadja a magyaroknak az általuk követelt szabadságokat, kénytelen lesz azokat Ausztriára is kiterjeszteni. De micsoda szégyen volna az Ausztriára, ha a magyarok erélyességének köszönhetné, hogy alkotmányhoz jut! Az uralkodóház tartozik önmagának és Ausztria presztizsének azzal, hogy előbb a mi követelésünket teljesítse és csak azután a magyarokéit."

„Igaza van", mondta a nádor és felszólította Bauernfeldet, vesse papírra a mondottakat s adja át neki, ő majd előterjeszti az államtanácsban.

„Bocsásson meg, kérem, nekem most be kell mennem", mondotta.

Bauernfeld félrevonult egy üres terembe és papírra vetette — nem a gondolatait —, hanem mindjárt az uralkodónak Ausztria népéhez intézendő manifesztumát.

„Hogy összhangba hozzuk a monarchia tartományait Magyarországgal, legkegyesebben elhatároztuk, hogy . . ." stb. Barátja, Anasthasius Grün a háta mögött állt. Miközben Bauernfeld fogalmazott, halkan megnyílt egy oldalajtó s egy pillanatra feltűnt mögötte Zsófia főhercegasszony. Grün mentegetődző mozdulatot tett a főhercegasszony felé. Zsófia csodálkozó pillantással végigmérte a két idegent, aztán visszavonult.

István főherceg nem feledkezett meg a szaváról, mint Károly Ferenc. Bauernfeld még el sem készült a fogalmazvánnyal, már érte küldetett. Bauernfeld eljuttatta egy kamarással a nádorhoz fogalmazványát.

Lassanként három óra lett. Bauernfeld elunta a várakozást és beküldött egy lakájt Károly Ferenc főherceghez. A lakáj azzal a válasszal jött vissza, hogy a főherceg nem feledkezett meg igéretéről, minden rendben van. Kevéssel később újra zsibongás támadt az előszobában. Az államtanács véget ért. Az onnan érkező miniszterek

örömtől sugárzó arccal ujságolták, hogy az uralkodó kiáltványt írt alá, amelyben megigéri, hogy végrehajtja a szükséges reformokat.

„Aláírta a kiáltványomat!“ ujjongott Bauernfeld. „Éljen az alkotmányos Ausztria!“ És rohant a jogpolitikai olvasókörbe. Ott tomboló lelkesedéssel fogadták. Kihirdette, hogy Ausztria alkotmányos állam lett.

„Az a pár óra, amelyet az udvarban való előszobázással töltöttem“, írja emlékirataiban „mindennél jobban meggyőzött arról, milyen fejetlenség és tehetetlenség fogta el a legmagasabb köröket a felfordulás hírére. Az állami gépezet működése elakadt, az évtizedes hanyagság megbosszúlta magát, senkinek sem volt véleménye, vagy akarata, senki sem tudta, mit kezdjen. Akadtak ugyan egyesek, akik azt hangoztatták, hogy vérbe kell fojtani a forradalmi jelenségeket, de a többség máshogy vélekedett. Minthogy azonban oly régóta halogatták már a nekik nem kedves, de szükségszerű reformokat, nem maradt más hátra, erőszakkal kellett őket engedményekre kényszeríteni. Ennek folytán az egésznek az a látszata, mintha pár diák lelkes szónoklata söpörte volna el, mint valami kártyavárat, a monarchiát.“

A dinasztia tehát kapitulált, de a végsőkig felingerelt tömegek még nem tudták, hogy a járom, amelyet le akartak rázni magukról, már meglazult, hanem elkeseredetten tovább harcoltak. Az egyetemi ifjúság a koradélutáni órákban összegyült az egyetem aulájában és több lelkes szónok indítványára kimondta, hogy miután a szoldateszka nyilt utcán mészárolja a békés polgárokat, az ifjúság felfegyverkezik és a szorongatott polgárok segítségére siet.

Élénk tanácskozások folytak a jogpolitikai olvasókörben és a baloldali mozgalom egyéb fészkeiben is. Bach Sándor indítványára, aki ezen a napon megszázszorozta magát, mindenütt elfogadták azt a határozati javaslatot, hogy a polgárság követelje a katonaságnak a város belső területeiről való eltávolítását. A garázda elemekkel elbánnak ők maguk, s már hozzá is fogtak a polgárőrségek megszervezéséhez. A délutáni órákban a rektor megjelent kíséretével az uralkodót helyettesítő Lajos főhercegnél. Közölték a főherceggel az ifjúság határozatát és sikerült rávenniök, hogy járuljon hozzá az ifjúság felfegyverkezéséhez.

hez. Alig távoztak, újabb küldöttség jelentkezett. Bécs legtekintélyesebb polgárai követelték Metternich azonnali menesztését. A főherceg ezt is kilátásba helyezte.

A kancellár a koradélutáni államtanács után elhagyta a Burgot és visszatért hivatalába. Öt órakor, szokásához híven, letette a tollat és benézett felesége szalónjába. Alig voltak látogatók. Metternich nem csodálkozott ezen. Fesztelenül, mint aki meg nem történtnek tekinti azt, aminek nem tulajdonít jelentőséget, szórakoztatta vendégeit, előbb a kémia, majd az orvostudomány legújabb megállapításaival. (Mind a két tudományban szakértőnek tartotta magát.) Hét óra tájban érte küldtek a Burgból, várják az államtanácsban. Metternich hintóba ült és odahajtatott. Az útvonal mozgalmas volt, de bár felismerték — hogyne ismerték volna fel — nem emelkedtek öklök feléje. Metternich csodálkozott. Mintha történt volna valami közben, amiről nem tud. Ez nyugtalanította. Ott tartunk már, hogy történhetik valami, anélkül, hogy tudná? Ugyanez az érzés fogta el, mikor a Burgba ért. Az államtanács ajtaja előtt emberek várakoztak és elnémultak, mikor a vén kancellárt megpillantották. Metternich szúró pillantást vetett feléjük. Idegen arcok voltak. (Bach Sándor várta az államtanács határozatát bizalmasaival.)

A tanácsterem tömve volt. Mindenkit beidéztek, akinek szava volt a politikában, ezúttal azokat is, akiknek eddig nem igen volt szavuk. Mikor a kancellár megjelent, János főherceg perorált: „Nyugodtak lehetnek, uraim: le fog mondani."

Metternich csodálkozva nézett az öreg főherceg arcába. Az öreg főherceg a kancellárra pillantott, legyintett és megismételte: „Le fog mondani."

Aztán elhelyezkedtek a zöldasztal körül. Lajos főherceg elfoglalta a főhelyet és megnyitotta a tanácskozást. Néhány szóval ismertette a helyzetet, amely igazán „derűs égből lecsapó villám gyanánt érte a dinasztiát, amelynek tanácsadói állhatatosan azt erősítgették, hogy efféle meglepetéstől nem kell tartaniok. No was g'schehn ist, ist g'schehn, a dinasztia nem vádol senkit, a dinasztia nem rekriminál, most csak az a fontos, retten was z'retten bleibt, aminek érdekében az uralkodóház elvárja hűséges szolgáitól, hogy minden áldozatra hajlandók legyenek, még személyes hiúságuk sérelmével is". Aztán jelentősen

elhallgatott, bevárta a helyesléseket és folytatta: „Azt hiszem, nem mondok újságot senkinek, ha bejelentem, hogy egyik küldöttség a másik után jelentkezik azzal a követeléssel, hogy kancellárunk hagyja el a hivatalát. Mielőtt ezt a kérdést felvetnök, hallgassuk meg, mit szól ő ehhez a követeléshez."

„Hiba volt" — súgta Kolowrat a mellette ülő fülébe. — „Háromórás előadásban lesz részünk."

Majdnem jól jövendölt. A kancellár elvont fejtegetésekkel kezdte dikcióját. Mindenekelőtt különbséget tett látens és akút forradalom között, szarkasztikus oldalvágásokat intézvén azok felé a rövidlátó politikusok felé, akiket az akút forradalom teatrális tünetei jobban nyugtalanítanak, mint az a látens irritáció, mely Európát a francia forradalom óta gyötri. „Európa olyan edényhez hasonlit" — fejtegette — „amelyben a folyadékot alkotó substanciák nem építő, hanem bomló erjedésben leledzenek, ami megakadályozza, hogy a homogén elemek kikristályosodjanak. E folyamatot erőszakos eszközökkel megállítani, mint azt egyesek már a délutáni tanácskozás során ajánlották, nemcsak nem lehet, de nem is ajánlatos. Aki cselekedni akar — folytatta — annak meg kell válogatnia az eszközeit, mindenekelőtt azonban azzal kell tisztában lennie, hogy mit akar, mi elérhető abból, s milyen engedményeket tehet anélkül, hogy önmagát kiszolgáltatná. Azt hiszi, nem téved, ha megállapítja, hogy az értekezletnek mindenekelőtt ebből a szempontból kell a helyzetet illetőleg állást foglalnia. Ő, mint felelős államférfiú egyaránt elítéli úgy az elsietett erőszak, mint a túlzott engedmények módszerét. Ami az úgynevezett időszerű követeléseket illeti — folytatta gúnyosan — nem tagadja, hogy azok közül egyik-másik valóban megérett a megvalósításra. Ami azonban nem jelenti azt, hogy a fenyegető hangon felterjesztett hebehurgya követelések egyforma értékűek. Nincs ellene bizonyos megfontolt újításoknak, amelyek a homöpátia metódusának megfelelően hatékonyabbak, mint a bőkezűen adagolt medicinumok, azonban ebben az esetben is a megfontoltság azt követeli, hogy ...

Ebben a pillanatban lakáj lépett lábujjhegyen a terembe és halkan közölt valamit az elnöklő főherceggel.

— Herceg — szakította az félbe a kancellárt, ön már

egy félórája beszél és még mindig nem mondta meg, mi a teendőnk.

— Fenség — mondta epésen Kolowrat — én huszonöt éve értekezem majdnem naponta a kancellárral, de sohasem sikerült határozott véleményt hallanom tőle valamiről.

— Márpedig most nincs időnk teketóriázni — jelentette ki gorombán a főherceg. — Mindannyiunknak nagy könnyebbség volna, ha Metternich lemondana.

Metternich felállt.

— Mikor Ferencz császár a halálán volt, megesketett, hogy nem hagyom el az utódját. Ennek folytán semmiféle külső kényszerűségnek nem engedhetek.

Várt egy pillanatig, aztán hozzátette:

— Más a helyzet, ha a dinasztia egyöntetűen óhajtja a távozásomat. Ebben az esetben haladéktalanul benyujtom a lemondásomat.

Egy hang sem tiltakozott az említett feltevés ellen. Metternich megértette. Felállt és kiment.

A szomszéd szobában megírta lemondólevelét. Igy hangzott:

„Fenséges Uram!

A körülmények olyan lépésre kényszerítettek, amelyet lelkiismeretbeli kötelességemnek tartok megindokolni.

Meggyőződéseimben, elhatározásaimban és érzelmeimben mindig következetes voltam magamhoz és az is maradok. Mindebben egy rövid mondat volt a vezérfonalam, amelyet emlékül és követendő például hagyok utódaimra. A jelmondat igy szól: Jogban az erő.

Nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy úgy magán-, mint nyilvános életemben hű maradtam irányelvemhez. Tetteim nem hagynak kétséget efelől.

A hatalom, mely visszalépésre kényszerít, erősebb, mint az uralkodó akarata.

Engedtessék meg újra kifejeznem Felséged személye iránti hódolatomat. Kívánom, hogy tartsa meg népe javára trónját és szentelje boldogításukra életét.

Fogadja kegyesen Felséges Uram mélységes hódolatomnak és érzelmeimnek távozásom pillanatában való újbóli hangsúlyozását

Bécs, 1848 március 13-án.

Metternich.“

Metternich visszajött és közölte az államtanáccsal, hogy személyesen óhajtja bejelenteni a künn várakozóknak távozását.

Azok már tudták. S most kellemes meglepetés érte Metternichet. Mikor kilépett, megéljenezték, aztán előállott valaki és formás beszédben megköszönte a kancellár nagylelkű elhatározását.

Metternich arca megvonaglott a nagylelkű szóra. Zöld zekében és világosszürke nadrágban volt, de sohasem volt méltóságteljesebb, mint mikor a következőképpen torkolta le a népet jelképező kis csoport szónokát:

„Abban láttam életfeladatomat — kezdte — hogy a monarchiát legjobb meggyőződésem szerint naggyá tegyem. Ha azt hiszik, hogy tevékenykedésem nem azt eredményezte, ami szándékomban volt, ha azt hiszik, hogy működésem ártalmára van a monarchiának, akkor nem hozok áldozatot, ha elhagyom a helyemet. Szónokuk nagylelkűnek nevezte elhatározásomat. A kifejezés ellen ünnepélyesen tiltakozom. Nagylelkű csak egy valaki lehet a birodalomban: az uralkodó. Én kötelességtudásból, a közösség kívánságára távozom. Lesznek, akik azt fogják mondani, hogy távozásommal összedül a monarchia. Ez ellen is tiltakozom. Sem nekem, sem másnak nincs ereje ahhoz, hogy a vállán hordja a monarchiát. Ha a monarchia megszűnik, akkor ez azért történik, mert feladta magát. Isten velük!“

13.

A kancellárné rennwegi palotájuk tornácán várta urát. „Végünk van?“ kérdezte elgyötörten.

A kancellár bólintott. „Végünk.“

Hangja remegett.

„Tulajdonképpen örülök“, folytatta önuralommal. „Legalább nem vagyok felelős azokért az eseményekért, amelyek előttünk állanak. A régi világnak vége. Nem tudtam összeomlásában fenntartani. Magamra hagytak, senki sem támogatott.“

Sötétedett. A városban már híre ment, hogy Metternich megbukott s mint ahogy a naív Esterházy Felicia pár nappal előbb bejelentette volt, egymás után gyulladtak ki az ablakokban a rég várt esemény örömére a gyertyák. A kancellár íróasztalához ült. Hajnalig dolgozott. Magá-

hoz rendelte osztályvezetőjét, Lebzeltern-Zollenbach Ferenc bárót s megkérte, hogy vezesse tovább az ügyeket, amíg betöltik a helyét. Aztán leveleket fogalmazott. Két uralkodónak írt: az orosz cárnak és a porosz királynak, politikája pilléreinek. A februárvégi események hírére azonnal érintkezésbe lépett a két szövetséges udvarral, hogy mozgásba hozza a Szent Szövetség berozsdásodott apparátusát. Az orosz cárra bizton számíthatott, a porosz királyra kevésbbé. Búcsúlevelében még egyszer felhívta figyelmüket feladatukra. „Visszavonultam a politikától — írta a porosz királynak —, mert nem érzem magamat elég erősnek arra a harcra, amelyet az igaz ügynek végig kell küzdenie.“ „A legnagyobb hatalom győzött le: a tények — írta Miklós cárnak. — Én előre láttam mindent, ami bekövetkezett. Harminckilenc esztendeig harcoltam, ám az olvadástól felduzzadt, őrjöngő sebességű hegyipatakot feltartóztatni vajmi bajos. Csak sikerülne legalább gátak közé szorítani!“ S könyörögve kéri a két uralkodót, tartsanak ki elveik mellett s őrizzék meg iránta való jóindulatukat.

Metternich bukása a legnagyobb ajándék volt, amivel a dinasztia a közvéleményt megörvendeztethette. De, sajnos, elkésett vele. A kancellár menesztése csak növelte a tömegek aggresszivitását. Most már nem érték be enynyivel. Lajos főhercegnek is menni kell! A diákság kilenc óra körül fáklyásmenetet rendezett. S utána zárt oszlopokban az arzenálhoz vonult. Ott ezrével voltak felhalmozva a mordályok, kováspuskák, kardok és gyíklesők. Az ifjak kedvükre duskálhattak a kincsekben. Állig felfegyverkeztek valamennyien. Éjfél felé a belváros elcsendesedett, de a külső kerületekben tombolt a csőcselék. Valaki kiadta a jelszót: „Menjünk be a városba és nyúzzuk meg a rendőrkapitányt!“ Az éjszaka sötétjében sikerült is a városba betörniök, de a rendőrkapitányra való vadászat helyett beérték a gázlámpák kidöntésével és néhány üzlet kifosztásával. Nagyobb excesszusokra nem került sor, mert a polgárőrség és a felfegyverzett diákság őrjáratokat küldött elébük s azoknak sikerült a sötét elemeket visszazavarniok oduikba.

A férje miatt nyugtalankodó kancellárné kétszerháromszor is benézett a kancellárhoz. Dolgozott. Ez megnyugtatta Melanie hercegnőt. Naplójában ez a március

13-áról keltezett bejegyzés olvasható: „Kelemen nyugodt, fásult, majdnem elégedett.“ „Olyan engedményeket kellett volna tennem, ha megmaradok a helyemen“, mondotta, „amelyek kompromittálták volna a multamat. Legalább nem kell a nevemmel fedeznem az intézkedéseket.“ Tizenegy óra tájban a Burgba kérették a kancellárt. Együtt találta a dinasztiát. Úgy fogadták, mint a Megváltót. Megbánták, hogy elejtették? Máris megbánták? Metternichnek az volt a benyomása, hogy igen. Olyan naivak voltak, hogy azt hitték, minden maradhat a régiben, csak őt kell odadobni áldozatul? Olyan naivak voltak. A menesztése óta eltelt néhány óra már meggyőzte őket arról, hogy rosszul számítottak. Windischgrätz herceg, aki nem volt jelen Metternich lemondatásánál, pár perccel a kancellár távozása után érkezett a Burgba; a történtekről értesülve, lehordta a pipogya főhercegeket s a császárhoz sietett, hogy vonassa vissza Metternichel lemondó levelét. A császárné ugyanebben az értelemben próbált hatni a kancellárra. De Metternich hajthatatlan maradt. „Ha visszavonnám lemondásomat, a világ hitvány komédiásnak tekintene. Ezt én nem vállalom. Elhatározásom megingathatatlan. Csak akkor maradok, ha azok könyörögnének, hogy maradjak, akik miatt le kellett mondanom.“

Kikre célzott? Csak nem a népre? Amilyen öntelt volt, kitellett tőle. Nem lepte volna meg, ha még az éjszaka küldöttségek özönlenek hozzá és térdenállva kérik, hogy maradjon a helyén.

De nem jött senki. Arra ébredt, hogy háziorvosa a pulzusát tapogatja. „Ausztria pulzusa szaporábban ver, sajnos, mint az enyém“, mondta neki.

14.

Másnapra a város lecsillapodott. Vasárnapi hangulatú keddi nap volt. Mindenki ünneplőbe öltözködött, lányok, asszonyok fehér kokárdákat osztogattak az utcákon. A katonaság eltűnt, fegyveres polgárőrök és diákcsapatok cirkáltak. Az indulatok elpárologtak, a publikum érzelgett és kedélyeskedett. Sok szó esett a beteg császárról, aki tegnap állítólag folyton azt hajtogatta: „Mindenbe beleegyezem, csak nyugság legyen!“ Igazán a császárok

gyöngye a szegény, a jó, az édesen együgyű Ferdinánd! Ha rajta állt volna, nem kellett volna a népnek erőszakoskodnia! Dehát hiába jóakaratú, ha egyszer olyan hitványak a miniszterei! S észrevétlenül újra feléled az animozitás a megátalkodott, vén gonosz Metternich ellen. Igaz, lemondott, de még itt van Bécsben! Ki tudja, milyen ármányon töri a fejét? Rá kell gyujtani a palotáját! Égjen meg a zsírjában!" indítványozta valaki. Nem kellene sok hozzá, akadnának vállalkozók.

A rendszer hivatalosan megszűnt már, de a szervei még működnek. A közönség közé vegyülő besúgók sietve értesítik a hatóságokat a Metternichéket fenyegető veszedelemről. De a kancellár nem akarja elhagyni házát, s a kancellárné épp oly csökönyös. „A gyermekeimet elküldöm, ha kell, nekem a férjem mellett van a helyem" — jelenti ki hősiesen. De jönnek a barátok, Rechberg-Rothenlöwe gróf, Hügel báró, Jósika Samu. Nagynehezen meggyőzik a hercegi családot, hogy az életükről van szó, hogy múlhatatlanul menekülniök kell. Rechberg elviszi a gyermekeket Esterházy Helénhez, majd visszajön a kocsival s azt ajánlja, hogy a kancellári pár költözzék át egyelőre Taaffe grófékhoz. Félóra mulva ott vannak, de nem érzik jól náluk magukat. Kelletlennek találták fogadtatásukat, az az érzésük, hogy terhére vannak a háziaknak. Most már a kancellár sürgeti a tovább-bujdosást. De hogyan jussanak ki a városból? Félő, hogy a sorompónál feltartóztatják őket. Hügel báró vállalja kiszöktetésüket. Saját hintóján jön értük, maga ül a bakon s oly ügyesen viselkedik a vámnál, hogy a finánccok beérik a magyarázataival és nem molesztálják a kocsiban ülőket. Bécsből szerencsésen kijutottak, de most hová?

Melanie hercegnő ezt írta naplójába a kalandos szökésről: „Férjem, aki imádja a kényelmet és kicsinyesen rabja szokásainak, férjem, akit tegnap még a huzattól is féltettem, mert hűlésre hajlamos, hetvenöt évével fedél nélkül maradt és sejtelme sincs róla, mi vár reá."

Másnap az egész városban híre megy, hogy a kancellár elmenekült. Voltak, akik állítólag látták is, mikor malaclopó köpenyben, arca elé zsebkendőt tartva kilopózkodott a villájából és tanácstalanul bolyongott a piacon. Ott egy kofa felismerte, megsajnálta, hazavitte magával Erdbergbe, konyhakertészetébe, a sorompón túlra. Más-

nap onnan menekült, kocsisnak öltözve. Mások úgy tudták, hogy kócszakállal és papír-orral felismerhetetlenné tette magát, de szórakozottságában elfelejtett átöltözködni és diplomata-frakkban, háromszögű kalappal a fején hagyta el a házát, mire felismerték és megdobálták, de a kancellár a nyaka közé kapta pipaszárlábait és elszaladt. Akármilyen valószínűtlenül hangzottak is ezek a történetek, másnap vagy harminc változatban gúnyolták a szabad sajtó garasos termékei képben és szövegben az álruhában menekülő kancellárt, ilyen címek alatt: „A poroszló szökése", „A harám-basa búcsú nélkül távozik", „Hová siet, öregúr?" miegyéb. Ponyván árulták végrendeletét, sírfeliratát és útlevelét, amelyet az ördög állított ki, s látott el pecsétjével, miután egyenesen a pokolba utazott. E naív nyomdatermékek — a szabadjára engedett szellem első szüleményei —, ha nyersen és otrombán is, csak azt az általános megkönnyebbülést juttatták kifejezésre, amelyet a rendszer összeomlása váltott ki mindenütt. Megszűnt a „szisztéma", megbukott a „copf"! — ujjongtak a bécsiek. Ezt a boldogító érzést bongatta rímbe és ritmusba a kancellár bukásának másnapján egy Johann Nepomuk Vogl nevű költő ekképpen:

Was fehlt mir doch nur im Genick,
Was sucht vergebens nur mein Blick,
Herr Gott, was ist das für ein Schreck?
Der Zopf ist weg, der Zopf ist weg!

Der Zopf, den ich so lange trug,
Der stets mich auf den Rücken schlug,
Der immer sass auf altem Fleck,
Der Zopf ist weg, der Zopf ist weg!

Der Zopf, der so gewichtig wog,
Mich spät und früh nach hinten zog,
Wie's jeder Zopf nur hat zum Zweck —
Der Zopf ist weg, der Zopf ist weg!

Wer hat mir doch nur das gethan?
Hab'freilich meine Freude d'ran,
Nur schein' ich mir nun gar zu keck;
Der Zopf ist weg, der Zopf ist weg!

15.

A menekülő célja persze nem a pokol volt, mint a röplapok állították, hanem kellemesebb hely: a Liechtenstein hercegi familia feldsbergi kastélya. Ott akarta kivárni a kancellár családjával az események alakulását. Rechberg gróf lekisérte hozzájuk gyermekeiket. Lundenburgig el is jutottak, de az ottani fogadóban gyanúsnak találták a gyermekek társaságában ebédelő öreg urat. A grófnak feltünt a súgás-búgás, félrevonult a fogadóssal, megnevezte magát, megmondta, kikkel utazik. Semmivel sem ijeszthetett volna jobban a fogadósra. Összetett kézzel könyörgött a grófnak, hogy azonnal távozzanak. A hátsó kijáraton kellett megszökniök.

A kancellár, alighogy a kastélyba érkezett, levelet írt Lebzeltern bárónak, helyettesének, azzal a kérelemmel, hogy hívja össze a kancellária tisztviselőit s fejezze ki helyette háláját és elismerését hűséges szolgálataikért. Aztán ujságokat hozatott. Lelkesedéssel, ujjongással kommentálták távozását. Bécs valamennyi skriblere bukásában látta a régen esedékes megújhódás biztosítékát. Őt tették felelőssé mindenért, ami hibás volt. Olyan indiántáncot csaptak a bukása körül, mintha lidércnyomástól szabadultak volna meg. A kancellár elkomorodott. Nem a személyét és munkásságát becsmérlő kitételek bosszantották, hanem az oktalan káröröm. „A jövő sötét és fenyegető" mondta Melanienak. „Egyelőre nem tudok többet mondani. Az események fejleményei kiszámíthatatlanok. Ilyen helyzet még nem volt a történelemben. Lehet, hogy tévedek, de az az érzésem, hogy Európa a vesztébe rohan, hogy a szociális hierarchia végérvényesen összeomlott, hogy kaosz és anarchia előtt állunk. Minden, amit tekintélynek tisztelt az emberiség, elhasználódott, lejárta magát. Hogy nekem, aki egy emberöltőn át őrködtem Európa békéje felett és sikerült is azt annyira-amennyire biztosítanom, szégyenszemre menekülnöm kellett, mindennél szimptomatikusabb. Lesz-e, aki meg tudja állítani ezt a kavargást? Akárhogy töröm a fejemet, senkit sem találok, aki pótolni tudna. Nemcsak a monarchiában, egész Európában nem ismerek egyetlen olyan politikust sem, aki ebben a világban akárcsak huszonnégy óráig is tartani tudná magát. Mit bizonyít ez? Azt, ami a legrosz-

szabb. A világ megunta az észszerűséget, a mértéktartást, az erők finom, óvatos kibalanszirozását. Ki irányítja ma a világot? Mindenki és senki. Testetlen árnyak, zavaros eszmék és indulatok."

A kastély komor volt, túlnagy, barátságtalan: illett a kancellári pár hangulatához. Metternichet nagyon megviselték az elmult napok eseményei. Gyengélkedett. Még az ágyat nyomta, mikor jelentkezett a jószágigazgató és közölte a magas vendégekkel, hogy a jobbágyok megtudták, kik laknak a kastélyban és nem hajlandók megtürni őket a birtokon. Alázatosan kéri a méltóságokat, utazzanak tovább. Fel kellett kerekedniök. Olmütz felé tartottak. De a város határában azzal fogadták a hintójukat, hogy sem a püspök, sem a városparancsnok nem mer felelősséget vállalni biztonságukért. Hát akkor hová? Metternich nem nyilatkozott. „Fáradt és beteg vagyok" — mondta a kocsiban ülőknek. Hova mehetnek? Az egész kontinens forrongott. „Angliába" — mondta Hügel. „Mért nem mindjárt Keletindiába?" intette le a kancellár, aki duzzogott Angliára, mert meg volt róla győződve, hogy a politikai állapotok elvadulásának kizárólag Anglia az oka. Ott kezdődött minden baj, amikor Anglia kivonta magát az 1815-ös szerződésben vállalt kötelezettségei alól, ott, hogy Castlereagh halála óta állandóan konspirált a konzervativ hatalmak ellen, hogy Canningnak követője akadt. Angliába menjen, ahol Palmerston a külügyminiszter, Ausztria engesztelhetetlen ellensége, az a Palmerston, akinek ügynökei nyiltan izgatnak a legitim uralkodók ellen és fellázították Itáliát? Egyelőre hallani sem akart erről a tervről. Igy hát vaktában utaztak tovább. Az éjszakát útszéli fogadóban húzták ki. Hajnalban felültek a Prága felé tartó vonatra. Barátságtalan virradat volt. Személyzet hiányában a kis társaság maga cipelte a vonathoz a bőröndöket. Harmadosztályu jegyet váltottak. A fülkében idegenek ültek, köztük egy fiatalember, akinek arca ismerős volt Metternichnek. „Nemrég láttam" — szögezte le. — „Öt-hat napja lehet." A fiatalember szomszédaival beszélgetett. A kancellár kivette a szavából, hogy Frankfurtba készül, a német államok népképviseleti gyülésére. Egyszerre felismerte. Az a fiatalember volt, aki március 13-án délelőtt uszító beszédet tartott a kancellári palota előtt. Még utasította is a tit-

kárát, hogy jegyezze fel gondosan minden szavát. Ez kellemetlen volt. Az ifjú szerencsére nem ismerte fel a kancellárt. Kossuth Lajos bécsi bevonulását adta elő. Tizenhárom mágnás, tizenkilenc táblai képviselő és kétszáz jurátus kíséretében jött fel március 14-én Pozsonyból. Az akadémiai légió diszőrséggel fogadta az északi pályaudvaron és együtt vonult be a városba a magyar urakkal. Az ablakokból virágeső zuhogott rájuk. A Fetzer kávéháznál megállt a hintósor, Kossuth beszédet tartott. Olyan tömeg vette körül a magyar küldötteket, hogy alig tudtak visszajutni a hintókhoz. Mindenki ujjongott, lelkendezett. A küldöttség az egyetemre hajtatott, majd a Károly főherceghez címzett fogadóba, ott megreggeliztek, ruhát váltottak, majd felmentek a Burgba. Az uralkodó minden kívánságukat teljesítette.

Metternich maga előtt látta a szegény uralkodót az egymás ellen acsarkodó főhercegeket, akik közül mindegyik a maga gesztenyéjét remélte megsüthetni a nagy tűzön, az álomszuszék Lajost, a gyanakodó Károly Ferencet, a sértődött Jánost, a valamennyiüknél veszedelmesebb Zsófia főhercegasszonyt, Kolowratot, aki azt hiszi, hogy legyőzte — és mélységesen elszomorodott. Prága előtt egy állomással leszálltak a vonatról. Az ifjú, akinek Burián volt a neve, folytatta útját Frankfurt felé.

Nem tartották tanácsosnak Prágába menni. Hügel báró újra szóba hozta Angliát. Metternich kevésbbé ellenkezett. Egyelőre megszálltak egy istentől elhagyott helység (Behowitz) fogadójában; másnap továbbutaztak Teplitzbe. Itt felismerték a kancellárt; éjfélkor továbbutaztak Drezda felé. A kancellár útlevele Mayer földbirtokos nevére szólt, aki családjával és intézőjével utazik. Magdeburgban hozzá kapcsolták lefüggönyözött kocsijukat a Hannoverbe induló vonathoz. A hercegnő megszomjazott, félrehúzta a függönyt, vizet kért, de a kocsijuk előtt ólálkodó rendőrbiztos ráförmedt, hogy azonnal huzza összse a függönyöket, különben nem áll jót a biztonságukért. Hannoverből Mindenbe utaztak, onnan kocsin folytatták utjukat Osnabrück felé. Metternich belebetegedett a menekülés izgalmaiba. Nem birta a kocsi rázását, lépésben kellett haladniok. Arnheimban kétnapi pihenőt tartottak, aztán tovább utaztak Hága felé. Ott már biztonságban

voltak. A hágai osztrák követ, Esterházy Móric gróf házában kipihenték az izgalmakat. Március 21-én megérkeztek Londonba.

16.

Angol földön voltak, a furcsa szigeten, mely egyformán ad menedéket bukott uralkodóknak és üldözött bombavetőknek. Különös sziget. Nemcsak éghajlatában, mindenben más, mint a kontinens. A hetvenötéves kancellárnak olyan érzése volt, mintha egy más bolygóra került volna. Minden más volt itt, mint abban a világban, amelyet maga mögött hagyott. Az ismerős jelenségek ujaknak tüntek fel előtte, a beléjük vegyülő finom ujságok folytán. A legjobban az emberi viszonylatok lepték meg. Azok nem voltak olyan meghökkentőek, mint ahogy általános ítélete alapján várta volt. A liberalizmus nem szüntette meg a társadalmi hierarchiát. Az érintkezés formája éppoly kimért, éppoly distanciált maradt, amilyen ötven éve volt, mikor Metternich Angliával megismerkedett. Sőt kevésbbé változott, kevésbbé tett engedményeket a fesztelenség felé, mint a kontinens. És mégis más volt; nem a külsőségek változtak, hanem a társadalom kiváltságosainak erkölcsi öntudata.

Metternichnek természetesen nem volt sem módja, sem képessége hozzá, hogy teljes kiterjedésében tudatosítsa magában azt a változást, amelyen Anglia az egyre fokozódó indusztrializálódás következtében átesett. Multja s helyzete elhatalmasodtak agytekervényein, kifinomították, de egyben korlátozták is szellemi képességeit. Nem mintha nem ismerte volna fel a technikai felfedezések jelentőségét; amig hatalmon volt, el is követett mindent, hogy a monarchiában is meghonosíttassanak, de csak közvetlen, durván praktikus előnyeiket értékelte, nem ismerte fel társadalomátalakító, nevelő hatásukat. Pedig ez az emberi együttélés minden vonatkozásában érvényesült.

Most itt élt, a szigetországban, amelynek egy fiatal asszony volt a királynője, Viktória. Tetőtől talpig királyi lény volt — legitim a legitimek között — és mégis más, mint a kontinentális uralkodók. Cselekedetei meghökkentették a régi világ méltóságait. Itt, ebben a világban minden megnyilatkozása érthetővé vált. Metter-

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

AMERLING FESTMÉNYE

nich még emlékezett az angol királynő németországi látogatására, mikor kevéssel házasságkötése után, leutazott Kóburgba, hogy megtekintse ura szülővárosát és birtokait. Viktória nyomoruságosnak találta férje szülővárosát. Az volt első kérése férjéhez, alighogy megérkeztek, hogy mutassa meg neki a kikötőt; és sehogy sem tudta megérteni, hogy Kóburgnak nincs kikötője, mert nincs tengere. A palotát csúfnak találta. Le akarta bontatni. „De édesem, ez évszázados épület" — mondta Albert neki. „Lehet, hogy évszázados, de csuf." Kifogásolta, hogy a városnak nincsenek szép üzletei. Felajánlotta a tanácsnak, hogy saját költségén nyittat egy olyan utcát, mint a londoni Bond Street, csupa üzlettel. „De úgy kell megtervezni" — kötötte ki, — „hogy onnan ne lehessen látni a palotát, mert azt utálom." Bizonyos vonatkozásokban nagylelkü volt, más vonatkozásokban kicsinyes. Mikor Stolzenfelsben meglátogatta a porosz királyt, a porosz király adott helyette a személyzetnek borravalót. Ez Viktória fülébe jutott s mikor néhány nap mulva Lajos Fülöp királlyal kellett az Eu-kastélyban találkoznia, megizente, hogy csak akkor megy oda, ha nem kell borravalókat osztogatnia. Ceremóniás volt, máskor döbbenetesen elengedte magát. Stolzenfelsben egy porosz hercegnő leejtette kézitáskáját. Albert herceg utána kapott és feladta neki. A királynő féltékenységi rohamot kapott. Kitépte a hercegnő kezéből a kézitáskát, földhöz vágta. Albert herceg ostoba féltékenységén felháborodva otthagyta, szobájába vonult, bezárkózott. Viktória egy darabig türtőztette magát, de mikor látta, hogy a férje nem jön vissza, egész kíséretével utána vonult és bezörgetett hozzá. „Ki az?" — kérdezte Albert. — „A királynő" — felelte Viktória gőgösen. Semmi válasz. Viktória sirva fakadt és elrohant. Félóra mulva újra az ajtóhoz sompolygott és újra bekopogott. „Ki az?" — kérdezte Albert. — „Viki" — felelte a királynő szipákolva. Mire megnyilt az ajtó.

Mindez kedves és megható, de nem királynőhöz illő viselkedés. A csodálatos csak az, hogy Viktória ennek ellenére méltóságát minden vonalon érvényesiteni tudó királynő maradt.

Az erkölcsi légkör, mely a sziget felett terjengett, más volt, mint a kontinensen; erőteljesebb, ózondúsabb,

modernebb és ugyanakkor archaikusabb. Ez főként a társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyában mutatkozott meg, a magatartás finom árnyalataiban. Anglia — legalább is abban az aszpektusában, amelyből Metternich látta — semmivel sem volt kevésbbé ceremóniás, mint a kontinens kiváltságosainak szférája. Egyetlen európai udvar sem élt előírásszerűbben, egyetlen európai főuri kastélyban sem fontoskodtak méltóságteljesebb szertartásmesterek, komornyikok és főkomornyikok, fegyelmezettebb lakájok, vadászok, délcegebb kocsisok és impozánsabb ajtónállók. A kontinensen már régóta nem érzékeltették a hatalmasok olyan tüntetően, olyan kihivóan méltóságukat, mint Angliában. A harmincas évek óta divat volt ironizálni, bagatellizálni a származás és vagyon előnyeit. Ennek Angliában nyomát sem látta. A képmutató Anglia e tekintetben sokkal őszintébb volt, mint a kontinens. A kontinens liberálisai csak kacérkodtak a demokráciával, szavakkal akarták megváltani a világot tények helyett. Alantas származású törtetők a kontinensen is elfoglalhatták — több mint egy század óta — a legmagasabb méltóságokat, de hozzá kellett új környezetükhöz idomulniok, fel kellett venniök azt a léha, hazug attitüdőt, amely a magasabb osztályok ismérve volt. Angliában brutálisan tört fel a polgári osztály, nem hátsó ajtókon és kerülő utakon; az arisztokrácia ugyanolyan nyiltan és brutálisan ragaszkodott előjogaihoz; a küzdelem kompromisszummal végződött, amelyben egyik fél sem tagadta meg önnönmagát. Az ország egyszerre volt arisztokratikus és demokratikus. Minél jobban megismerte Metternich mindezt, annál elismerőbben nyilatkozott az itt talált állapotokról. „Itt az ég is más, mint Bécsben, vagy Berlinben. Itt is beüt a villám néha, de a villámhárítók megbizhatók."

Metternichék a jelenlegi Claridge-ben szálltak meg, majd a Hyde Park közelében béreltek lakást, az Eaton Square-en, a 44-es szám alatt. Megérkezésüknek természetesen azonnal híre ment. Özönével jelentkeztek barátaik és tisztelőik. A szigeten is végigsöpört a forradalom szele, de elfáradt, mire átjutott a csatornán, éppen csak hogy érintette Albiont és már el is halt. A londoni lapoknak alig volt miről beszámolniok. Csak a gyárvárosokban volt észlelhető némi nyugtalankodás — Manches-

terben, Glasgowban, Birminghamban s egyebütt — a főváros nyugodt maradt. A chartisták tüntető felvonulása, melyben tizezer munkás vett részt, békésen folyt le. A Kóburgoknak általában szerencséjük volt a forradalommal. (Meg is érdemelték.) Lipót belga királynak tüntetően bizalmat és hűséget szavaztak alattvalói azokban a napokban, amikor Európa összes trónjai inogtak. Ugyanez volt a helyzet Angliában. Viktória sohasem ült biztosabban a trónján, mint 1848 végzetes hónapjaiban. Pedig nem tett semmi koncessziót, mint azok az uralkodók, akik felelőtlenül fűt-fát igértek alattvalóiknak, csakhogy megtarthassák koronáikat. De nem tett engedményeket a reakciónak sem; eszébe sem jutott elküldeni Palmerstont, a bajkeverőt, bármily kevéssé helyeselte politikáját.

Metternichék, mihelyt kiheverték fáradalmaikat, siettek eleget tenni társadalmi kötelezettségeiknek. A királynő — bár ismerte Metternichéket, sőt Melaniera, aki németországi találkozásukkor gyöngysorának egyik szemét homályosnak találta, meg is orrolt, politikai okokból nem vette tudomásul, hogy Angliában időznek; az arisztokraták azonban kevés kivétellel sorra leadták náluk a névjegyüket. A bécsi kongresszus nagy szereplői közül Metternichen kivül csak ketten voltak életben: Wellington és Nesselrode. A kancellár mindakettőjükkel találkozott Londonban. Wellington hetvenkilenc éves volt. A kancellár kissé hervadtnak találta. Ő még üde volt.

A sziget levegője visszaadta életkedvét. Mindenütt ünnepelték, ahol csak megjelent, bámulták szellemét, ítéletének mélységességét. Metternich tudatosan törekedett rá, hogy minél kedvezőbb benyomást tegyen. Ha nem is revideálta nézeteit, társalgásában alkalmazkodott a sziget tónusához. Akik megcsontosodott maradinak tartották, azzal a benyomással távoztak tőle, hogy egyáltalán nem az.

Angliának soha nem volt annyi előkelő vendége, mint ezen a tavaszon. Ott kötött ki kínos Odysseiája után Lajos Fülöp, az elkergetett francia király, ott időzött még Napoleon Lajos herceg, a trónkövetelő, oda menekült Vilmos herceg, a porosz király fivére, a berliniek dühe elől, oda menekültek a felelősségrevonás elől Európa összes bukott miniszterei. Valamennyien meglátogatták a kancellárt. Angliában időzött multjának három nagy szerelme

is: Sagan hercegnő, aki olyan kegyetlenül meggyötörte a bécsi kongresszus során, tisztes matróna lett. Ott volt Bagration hercegnő is, aki nem vette tudomásul az idő mulását. Úgy öltözködött, mintha húszéves volna, selypített, negélyeskedett és közös multjuk állandó felemlegetésével a lehető legkínosabb helyzetbe hozta a szerencsétlen kancellárt. Angliába menekült Lieven hercegnő is, élettársával, Guizotval. (Valaki meg merte kérdezni egyszer a hercegnőtől, hogy miért nem házasodnak össze. Ezt a választ kapta: „Hát el tud engem képzelni Madame Guizotnak?) A három hölgy közül a hercegnő (Miklós császár hercegi rangra emelte férjét, az angol követet), konzerválta a legjobban magát. Lányosan karcsú maradt s bódító eleganciával öltözködött. Rendszerint feketében járt, széleskarimájú calèche-kalappal. Metternich úgy találta, hogy semmit sem változott. A hercegnőnek is ez volt a véleménye Metternichről. „Éppen olyan hiú és fecsegő, mint volt" — állapította meg egykori szerelméről. Soha két ember nem ismerte jobban egymás gyengéit, mint ez a két különös figura. Talán éppen ezért érdekelték annyira egymást. Mind a ketten sakktáblának látták a világot, érdeklődésük tehát csak a figurákra szorítkozott. Mindent tudni akartak róluk, abban a hitben, hogy erényeik és gyengéik ismeretében befolyásolhatják a játékot. Valamikor egyformán jól játszottak, Lievenné most már magasan verte Metternichet. A kancellár nem vette észre, hogy a sakktábla megnagyobbodott, hogy a figurák kicserélődtek. És már nem volt az a könnyed társalgó sem, aki valamikor. Minél öregebb lett, annál elvontabban, formalisztikusabban gondolkozott. „Vagy én vagyok bolond, vagy a világ, asszonyom" — foglalta össze röviden a helyzetet. — „Én azt hiszem, hogy a világ bolond. Ez azonban magánvélemény, amelyet nem akarok ráerőszakolni senkire. Az utókor majd szétválasztja századunk tartalmas eszméit századunk tévedéseitől s megítéli az eszmék összecsapása körüli szerepemet."

Lievennét nem érdekelték a jövendő századok. A jelennek élt, de partnerére való tekintettel, akit visszavonhatatlanul „lejárt nagyság"-nak tekintett, akinek már se jelenje, se jövője nincs, közös multjukról beszélgetett, szövetkezéseikről és szembenállásaikról, a konferenciák koráról, amikor összefogtak „pour faire sauter Canning" letűnt

uralkodókról, letűnt miniszterekről, Castlereaghról, Polignacról, Sándor cárról, X. Károlyról, a részeges IV. Vilmos királyról. „Emlékszik a Mária Terézia ordóra?“ — emlékeztette Metternichet. Az elmosolyodott.

IV. Vilmos bolondja volt a rendjeleknek. Egyszer egy magyar főurat fogadott, kinek mellén Mária Terézia vitézségi érme villogott. „Milyen ordó ez?“ — kérdezte az angol király. — „A Mária Terézia-rend vitézségi csillaga, Sire.“ — „Nekem miért nincs ilyen?“ — duzzogott IV. Vilmos — és utasította külügyminiszterét, szerezze meg neki a kitüntetést. A külügyminiszter utasította Anglia bécsi követét, hozza szóba királya kívánságát a megfelelő helyen. A követ Metternichhez fordult, aki közölte vele, hogy a Mária Terézia lovagrend katonai kitüntetés. Az uralkodó azokat tünteti ki vele, akik háborúban önkéntesen végrehajtott szerencsés kezdeményezésükkel szereznek maguknak kivételes érdemeket. Miután az angol király nem tett ilyen szolgálatot a monarchiának, uralkodójának legnagyobb sajnálatára nem áll módjában őt a Mária Terézia-rend lovagjává ütni, ez teljes lehetetlenség. A követ továbbította a választ. A király, mint király, megértette a helyzetet, mint gyüjtő vigasztalhatatlan maradt. Titokban megcsináltatta egy ékszerésszel a rendjelet — ha nem is hordhatta — hogy meglegyen neki.

Fura ember volt a kis Viktória elődje. Schwartzenberg herceg volt az eszményképe, a Napoleon ellen szövetkezett hatalmak hadseregének fővezére. A férfiasság netovábbjának tartotta. Utánozta és semmi sem tette boldogabbá, mintha azzal hízelegtek neki, hogy feltűnően emlékeztet Schwartzenbergre. „Emlékszik a Schönburg-esetre, hercegem?“ — kuncogott Lieven hercegnő. — Schönburg herceg a kancellár ajánlólevelével jelentkezett Lieven hercegnőnél. Arra kérte, hivassa meg őt a királylyal vadászkastélyába. „Szóltam is a királynak, de IV. Vilmos azt mondta, hogy meggondolja, kiket hív meg a vadászkastélyába, mert szórakozni akar“. „Ha a herceg untatni fog, sohasem fogom önnek megbocsátani, Madame“. „Ne tartson tőle, Sire“ — nyugtattam meg az uralkodót és munkába vettem Schönburg herceget. Azt mondtam neki: ha a király elé kerül, torpanjon meg s morogja a következő szavakat maga elé: „Nem, ez nem lehet! Ez példátlan! Ez elképesztő!“ — „Mi nem lehet? Mi pél-

dátlan? Mi elképesztő?“ — fogja majd kérdezni a király. — Mire Schönburgnak ezt kell mondania: „Az, hogy felséged mennyire hasonlít Schwartzenberg tábornokhoz“.

„A herceg megfogadta a tanácsomat. Az eredmény nem is maradt el. Mikor pár hét mulva találkoztam a királlyal, a következőket mondta nekem: „Schönburg hercegnek, az ön protezséjének az a híre, hogy ostoba. Nos, vegye tudomásul, egyáltalán nem az. Rendkívül éleseszű és kitűnő megfigyelő. Úgy tudom, Schwartzenberg tábornok is nagyrabecsülte.“

S a nőügyei! — emelte égnek a kancellár a szemét. — „Mióta Ozmond márkizzal pórul járt, fékezte magát“ — csicseregte a hercegnő. — Ez nagy eset volt annakidején. Ozmond márkiz, a francia követ felesége, javakorabeli dáma volt, mikor a királynak megakadt rajta a tekintete. Mire mit tett? Meghívta a követnét vacsorára, nehéz borokat szolgáltatott fel és addig poharazgatott vele, amíg mind a ketten becsiptek. Asztalbontás után pamlagra ültette a követnét, melléje telepedett és tüzesen udvarolni kezdett neki. A követné kuncogott. A király erre felbátorodott és magához akarta ölelni, mire a részeg követné oldalba bökte és kuncogva azt mondta neki: „Menjen, maga vén csirkefogó!“ Vilmosnak eszébe jutott, hogy király: mértéktelenül felháborodott. Felpattant, elmondta a követnét mindennek és sértődötten elvonult. Irtózatos botrány lett a dologból, jegyzékváltás Anglia és Franciaország között, kis híján háború.

Lieven hercegnő össze hozta Metternichéket Anglia legnagyobb dámájával, Lady Hollanddal is. Ez az előkelő hölgy, akinek szalónja olyan szerepet játszott Anglia társadalmi és irodalmi életében, mint Párisban Madame Recamier-é a Bourbonok alatt, megengedte egyszer magának azt a tréfát, hogy megleckéztesse a dölyfös Lieven hercegnőt. „Engem!“ — mesélte Lievenné régi barátjának. — „De olyan eredeti volt ebben is, hogy nem tudtam neheztelni rá. Tudja, mit csinált? Szándékosan leejtette a zsebkendőjét, mereven rám nézett és azt mondta: „Hercegné, vegye fel!“

„Mit tett?“

„Felvettem“ — mondta a hercegnő. — „És mikor elváltam tőle, azt mondtam neki: „Szeretem a bátorságát, Lady Holland.“

Lady Holland nem volt a kancellári pártól elbűvölve. Melaniet régimódinak, falusinak találta, a kancellárt fárasztónak, fontoskodónak.

17.

Hiába — az elvont, homályos, kinyilatkoztató beszédmodor természetévé vált; mint királyi előadásaiban, és követi utasításaiban, magánnyilatkozataiban is terjengős volt és szőrszálhasogató.

Akadt azonban olyan új tisztelője is, aki éppen a politikusokban felettébb ritka filozófikus szemléletet méltányolta az öreg kancellárban. Ez az új tisztelő egy fiatal konzervatív képviselő volt, Disraeli Benjamin. Egyik levelében, engedélyt kérve a kancellártól, hogy meglátogathassa, a következő formulával hizelgi be nála magát: „*I shall come and see you not merely because you are the only philosophical statesman I ever encontered, not merely because I cath wisdom from your lips and inspiration from your example, but because I feel for you the most tender and respectfull affection.*“ (Fel kell keresnem, látnom kell önt, nem csupán azért, mert az egyetlen filozófikus államférfiu, akit ismerek, nem csupán azért, hogy bölcs nyilatkozatait halljam és példájából ihletet merítsek, hanem azért is, mert a leggyengédebb és legrajongóbb érzelmekkel vagyok ön iránt.) A lelkes hang nem üres hizelkedés. Disraeli valóban rajongott Metternichért. Találkozásukról a következőképpen számol be feleségének: „*I never heard such divine talk. He gave me the most masterly exposition of the present state of European affairs and said a greater number of wise and witty things than I ever recollected hearing from him on the same day. He was indeed quite brilliant and his eyes sometimes laughed with sunny sympathy with his shinning thoughts.*“ (Isteni társalgó. Felülmúlhatatlan hozzáértéssel fejtegette előttem Európa jelenlegi helyzetét. Soha nem hallottam annyi bölcs és elmés megállapítást egyszerre, mint ezen a napon. Nem mondhatok mást: ragyogó volt. Csillogó szemei derűs barátsággal mosolyogtak össze csillogó gondolataival.) Nem volt nehéz megérteniök egymást. Disraeli idealista volt, a múlt szerelmese, álmatag romantikus, a régi századok szándékainak és intézményei-

nek intellektuális értelmezője. A gótikus műemlékeknek és a lovagi erényeknek ez a romantikus imádója azonban szociálpolitikus is volt, akár Carlyle, vagy Ruskin. Feltehetjük róla, hogy Metternichben nem csupán a múlt tiszteletreméltó maradványát méltányolta, hanem a politikust is. Disraeli viszont a konzervatív reformpolitikának olyan változatával ismertette meg az öreg kancellárt, amelynek semmi köze sem volt a kontinens üres, merőben defenzív konzervativizmusához. Pedig ott most újra ez a túlhaladott irányzat kerekedett felül, különösen a monarchiában, ahol Metternich távozása után a kamarilla olyan fejvesztett engedményeket tett a forradalomnak, amelyek szöges ellentétben állottak a monarchia principiumával. A következetlenség rögtön megbosszulta magát, mert ha a dinasztia nem is, a forradalom következetes maradt magához és saját törvénye szerint tombolt tovább. Hiába szövetkezett Kolowrat Metternich ellenfeleivel, az új kabinetben mindössze csak egy hónapig tudta tartani magát; s hiába adta meg a császár népeinek az annyira áhított konstitúciót, azok nem érték be a látszat-alkotmányossággal, hanem olyan politikai és társadalmi helyzetet kreáltak, amely mindjobban kiélezte a különböző osztályok és nemzetiségek érdekellentéteit. A kormány már most, hogy a maga okozta káosz felett úrrá legyen, a régi divide et impera elvéhez folyamodott; kihasználta a nemzetiségek egymás iránti gyűlölködését. Ez megint a cseh Kolowrat műve volt, ő közvetített Zsófia és Jellasich között, ő helyeztette Jellasichot méltóságaiba. Metternich lenézte ezeket a kicsinyes praktikákat. Szuronnyal, golyóval, vagyonelkobzással, terrorral uralkodni minden tökfilkó tud. Nyilvánosan nem fejezhette ki ugyan rosszalását a történtek felett, de bizalmasai előtt felháborodva kritizálta az osztrák kormány intézkedéseit. Megrendülve értesült Széchenyi lelki összeomlásáról, aki, mint Disraelinek fejtegette, igazán nagy ember volt, „lelkes, bár exaltált hazafi", ki gazdasági reformjaival mérhetetlenül nagy szolgálatokat tett a nemzetének. Meghatódva ismételte el Disraelinek Széchenyinek lelki összeomlása előtt tett nyilatkozatát, melyet siettek tudomására hozni: „Metternich már huszonöt évvel ezelőtt figyelmeztetett, hogy ne bolygassam meg a monarchia alapjait, különben összedűl az egész épület. Nem hallgattam a tanácsára,

vesztébe vittem a nemzetemet." (Metternich lelkiismeretbeli kötelességének tartotta megnyugtatni a kedélybeteg s magát szörnyű vádakkal mardosó magyart; megizente neki, hogy őszinte becsüléssel gondol rá, nagyra értékeli működését s teljes meggyőződéssel igazolhatja, hogy mindig mértéket tartott és sohasem lépett elő olyan követelésekkel, amelyek veszélyeztették a monarchia fennmaradását.) Disraelivel folytatott beszélgetéseiben többször is visszatért Széchenyire. Lelkiismeretfurdalása volt talán, amiért nem támogatta kellő mértékben a törekvéseit? Beszámolt a nagybeteg állapotáról szerzett értesüléseiről, reménykedett közeli felgyógyulásában, sőt arra is rábeszélte Disraelit, hogy írja meg Széchenyi történetét, mint egy magával meghasonlott nagy férfi politikai tragédiáját.

Disraelivel nemcsak londoni tartózkodása alatt, de hazatérése után is kontaktusban maradt. Palmerston Metternich befolyásának tudta be Disraelinak parlamenti támadásait a forradalmi mozgalmakkal rokonszenvező politikája ellen. Gyanúja nem volt alaptalan. Akármennyire hangoztatta is Metternich, hogy végérvényesen visszavonult a közélettől s páholyból nézi az eseményeket, sokkal megátalkodottabb politikus volt, semhogy le tudott volna mondani szenvedélyéről. Nincs minden pikantéria hijján, hogy a bukása utáni napokban, amikor még azt hitte, hogy Ausztriában maradhat, lapot akart indítani. Londonban pénzelt is egy darabig egy lapocskát, a *Spectateur de Londres*-t, amelyet azonban már egy negyedév mulva be kellett szüntetnie, mert túlságosan megterhelte budgetjét.

18.

A kancellár fináncziái ugyanis meglehetősen zavarosak voltak. Ezidő szerint nem voltak anyagi gondjai, mert a cár százezer rubelt bocsájtott a rendelkezésére, de oly nagylábon élt és kellett élnie, hogy ez a hatalmas összeg éppen csak arra volt jó, hogy pillanatnyilag ne kelljen garasoskodnia. Hogy mi lesz, ha elfogy a százezer rubel, arról egyelőre sejtelme sem volt. Oly hirtelen kellett Ausztriából menekülnie, hogy nem volt ideje gondoskodni magáról. Nemcsak állását és illetékeit vesztette el,

de hatalmas birtokainak jövedelmét is. A győzedelmes forradalom kegyetlen bosszút állt Metternichen. A felszabadult sajtó képtelen vádakat emelt ellene. Megírták, hogy kancellárkodásának hosszú évei alatt ellenőrzés nélkül gazdálkodott az állam pénzével, privát kiadásait az államkincstárral fizettette meg; de nemcsak tolvaj volt, hanem hazaáruló is, mert 1814-től Sándor cár haláláig ötvenezer aranyat kapott évente az orosz udvartól szolgálataiért. Az orosz kormány később beszüntette a szubvenciót, aztán felemelte évi hetvenezer dukátra. „Ez a magyarázata annak az oroszbarát politikának, amelyet Ausztria Metternich kancellársága idejében a birodalom óriási materiális és erkölcsi hátrányára folytatott", vádolták a lapok. Hormayr, a kancellár megátalkodott ellenfele, azt állította, hogy csehországi kastélyát, amely valamikor premontrei apátság volt, jogosulatlanul birtokolja; ugyanezt állították a rajnavidékiek johannesbergi kastélyáról, melyet Ferenc császár ajándékozott volt neki. Most azzal érveltek, hogy a császárnak nem volt joga magánszemélynek ajándékozni ezt a koronabirtokot, de ha már megtörtént, Metternich fizesse meg a birtok utáni adóterheket, amikkel 1815 óta tartozik a kincstárnak. Mindennek a tetejébe Löhner osztrák képviselő 1848 augusztus 14-én felszólította a pénzügyminisztert a Reichstagban, hogy haladéktalanul vizsgáltassa ki, milyen célokra fordította a kancellária az államkincstártól felvett összegeket Metternich kancellársága idejében, egyben szólítsa fel a „szökésben lévő kancellárt", hogy haladéktalanul terjessze a minisztertanács elé elszámolását a szóbanforgó pénzekkel való gazdálkodásáról. Az interpelláló nem vádolta kifejezetten hűtlen kezeléssel, vagy sikkasztással a kancellárt, de a felszólalása félreérthetetlenül arra utalt, hogy a fentebbiekkel gyanúsítható. A pénzügyminiszter tudomásul vette az interpellációt s elrendelte a vizsgálatot, s annak lefolytatásáig zárolta a kancellár uradalmainak jövedelmeit, első helyen táblázva be rájuk a kincstár egyelőre még bizonytalan összegű követelését. Második helyen a kancellár nyugdíjasai és hivatalnokai terhelték meg az uradalmakat a maguk kiutalatlanul maradt illetékeinek erejéig. A vizsgálat emberfeletti munkát igényelt. 1809-ig visszamenően át kellett vizsgálni a kancellária könyvelésének minden egyes téte-

lét. A pénzügyminiszter igen jól tudta, hogy a politikai gyűlölködés szülte vád akár alapos, akár alaptalan, mindenképen szokatlan, mert ki állapíthatná meg évtizedekre visszamenőleg, hogy ennek vagy annak a tételnek a beállítása a maga idejében indokolt volt-e, vagy sem? Ki követelheti a kancellártól, hogy több mint harminc esztendő után számot tudjon adni róla, miért fizettette ki ezt, vagy azt az összeget valakinek? Ötnegyedévi kutatás után mindössze csak annyi derült ki, hogy a bizottsági jelentés szerint „a kancellár elszámolásai hajmeresztően felületesek". A bizottság előadója a miniszterelnökhöz intézett jelentésében hozzáteszi, hogy „a vád nem komoly aggodalmakon alapul, hanem politikai indulatok szülték, ennek folytán igen kevéssé valószínű, hogy a tételek kivizsgálása számottevő haszonnal járna a kincstárra". Ám az eljárást már nem lehetett leállítani. Most már maga Metternich sürgette gyorsítását, hogy jövedelmei felszabaduljanak. Két évig türelemmel várakozott, aztán felszólította Schwarzenberg miniszterelnököt, hogy vagy oldják fel jövedelmeit a zárlat alól, vagy emeljenek hűtlen kezelés címén vádat ellene. A miniszterelnök megsürgette a bizottságot. Azoknak előbb egy elvi álláspontot kellett tisztázniok. El kellett dönteniök, vajjon a kancellár általában felelős-e az államkincstártól 1812 és 1826 között a kancelláriához átutalt összegek felhasználása tekintetében, vagy csak azokról a tételekről tartozik-e számot adni, amelyeket személyes rendeletére utalt ki a kancellária. A bizottság az utóbbi álláspontra helyezkedett. Erre újra nekiestek a könyveknek s végül arra az eredményre jutottak, hogy a nem egészen tisztázott kiadások összegszerűen hatvankétezernyolcvankét forint, három és negyed krajcárra rugnak, mely tételekből azonban a kancellár csak huszonegyezernégyszázharmincegy forint 35 és háromnegyed krajcár erejéig tartozik elszámolással. Az eredmény olyan tételekből összegeződött, amelyeket a kancellár reprezentációk, vagy politikai megbizatások jutalmazása címén utaltatott ki. A jelentés végén a bizottság azt javasolta a kormánynak, hogy addig is, amíg tisztázódik, vajjon tartozik-e a kancellár visszafizetni a kincstárnak ezeket a vitatható tételeket, oldja fel birtokait a zárlat alól, illetve csak a vitatott összeg erejéig terhelje meg azokat.

A hűtlen kezelés gyanúja tehát alaptalannak bizonyult. Az ügy azonban még távolról sem fejeződött be ezzel a megállapítással. A jelentést három fórumnak kellett véleményezni: az igazságügyminiszternek, a belügyminiszternek és a pénzügyminiszternek. Az igazságügyminiszter és a belügyminiszter helybenhagyta a bizottság megállapítását, a pénzügyminiszter azonban keveselte a bizottság által kihozott követelést, mégegyszer átvizsgáltatta a számadásokat s a pénzügyminisztérium nevében százkétezerkétszázkilencvennégy forint 49 és egynegyed krajcárt követelt vissza a kincstárnak a kancellártól. Ez a pénzügyminiszter — Krauss báró — megcsontosodott bürokrata volt. Mindent megpipázott, ami nem volt aktaszerűleg kimutatható, mindent kipécézett, ami nem volt ügyszerű. A tételek közt szerepelt egy brilliánsokkal kirakott aranyóra — Castlereaghnak küldette a kancellár Ferenc császár megbízásából. Van írás róla? Nincs írás róla. A kancellár diplomáciai utazgatásai és a huszas évek konferenciái során rendszerint túllépte azt az átalányt, amelyet reprezentációs költségek címén előzetesen beállított volt a költségvetésbe. Ezeket az átalányon túllépő, utólag elkönyvelt összegeket mind visszakövetelte a kincstárnak. Az ügy újra minisztertanács elé került. A pénzügyminiszter ragaszkodott álláspontjához. Hiába hangsúlyozta a bizottsági jelentés, hogy „attól az államférfitól, aki olyan időkben tevékenykedett, amikor maga az állam léte vagy nemléte forgott kockán, senki sem kívánhatja, hogy miközben egyik városból a másikba, egyik csatatérről a másikra siet, pontos könyvelést vezessen kiadásairól. Még sokkal kevésbbé izgalmas időkben sem állíthatjuk fel felelős államférfival szemben azt a követelést, hogy olyan szakszerűen vezesse könyveit, mint valami kistisztviselő, aki minden tételért felelős. Nem tudna megfelelni feladatának, ha nem viseltetnénk messzemenő bizalommal irányában, ha nem adnánk neki bizonyos határokon belül kiadásaiban is szabad kezet".

A minisztertanács végül is, hogy valamiképpen túl legyen ezen a kínos ügyön, elfogadta a bizottság javaslatát. Krauss báró, a pénzügyminiszter azonban következetes maradt magához, jegyzőkönyvbe vétette tiltakozását. Schwarzenberg miniszterelnök a következő kísérő

sorokkal küldte fel az uralkodóhoz a minisztertanács jegyzőkönyvét:

„Felháborító, gyűlöletes és az osztrák kormány méltóságával merőben összeegyeztethetetlen, hogy könyvelési formaságok hiánya miatt oly távoli s felettébb kétes követeléseket támasszon a kincstár Metternichhel szemben, amely követelések olyan időkből keletkeződnek, amelyekben ez a ragyogó tehetségű államférfi, aki több mint ötven esztendőn át szolgálta hűséggel az uralkodóházat, a legnagyobb szolgálatokat tette a birodalomnak."

Ferenc József egyetértett Schwarzenberggel és elutasította a kincstár követelését.

E több mint két évig tartó herce-hurca során Metternichnek semmi jövedelme nem volt. Nyugdíjat sem kapott. Hiába adott Angliába érkezte után életjelt magáról, az illetékes körök válaszolatlanul hagyták a leveleit. A gyülöletes szisztéma megszemélyesítője kényelmetlen volt mindenkinek. Nem szivesen gondoltak vissza rá. Uj emberek kerültek felszínre, akik féltették frissen szerzett pozicióikat, akik azt hangoztatták, hogy minden előlről kezdődik velük. Metternich neve olyan fogalom volt, amelyet szerettek volna elfeledtetni. Amig a forradalom diadalmaskodott, Metternich természetesnek találta ezt a gyűlöletet. Hiúságának egyenesen hizelgett, hogy távollétében is támadják. Ez azt jelentette, hogy számontartják. Bauernfeld lapos perszifláza után most a ragyogóan elmás Nestroy viszi a színpadra alakját. A következőket mondatja vele: „Mindig az éjszaka volt az elemem. A földi nagyságok csillagok, tehát csak a sötétben világítanak. A szabadság fényében a csillagok szikrázása elhalványodik. Ezért gyűlöljük a szabadságot. De hisz az sohasem tart soká, végül mindig az éjszaka győzedelmeskedik. Az én terepem a zürzavar, a szürkület, a vérbefuló alkonyat. Várjatok csak, rövidesen sötét lesz megint és a politika egén újra felragyognak a csillagok."

19.

Ezt nem bánta, ez költészet volt. De amikor csakugyan visszatért a sötétség, az ő állítólagos életeleme, új csillagok foglalták el a politika egét és neki ebben a konstellációban nem volt helye. Metternichnek végtelenül

fájt, hogy nem hivják haza. „Ha *ők* nem törődnek velem, kénytelen leszek magam szorgalmazni ügyeimet. Végre is tudnom kell, hol hajtsam nyugalomra a fejemet. Mindenbe szívesen beletörődöm, de valamiféle elégtétellel, vagy magyarázattal mégis csak tartoznak nekem. Ugy állok itt, mint valami gonosztevő. Hogy a hitvány emberek kigyót-békát kiáltanak rám, az nem bánt, mert tudom, hogy nincs mit szégyelnem. De az udvar és a kormánykörök magatartása azt a látszatot kelti, mintha megérdemeltem volna sorsomat."

1848 decemberében bekövetkezett, amit Metternich előre látott. A Zsófia-frakció lemondatta Ferdinándot. Ferenc József nevében most Zsófia uralkodott. Metternich meleghangu levélben kivánt sok szerencsét az új uralkodónak. Ferenc József nem válaszolt. Ez annyira lesujtotta a hetvenhatéves öreg urat, hogy ágynak esett. Állapota aggasztó volt, környezete feladta, maga sem hitte, hogy felépül. Lassanként azonban mégis erőre kapott, de megrokkant, lesoványodott, nyelve nehezebben forgott, hallása meggyengült. Nem akart idegenben meghalni, de büszkesége azt sem engedte meg, hogy felszólítás nélkül, csendben osonjon haza. Zilált pénzügyi viszonyai miatt végül is kényszerült elhagyni Angliát. 1849. október 11-én családjával Brüsszelbe költözködött. (Bériot hegedüművész házában laktak, a Boulevard de l'Observatoire-on.) Innen sürgette Schwarzenberget, tisztázza végre a becsületét, oldassa fel birtokait a zárlat alól és utaltassa ki a nyugdíját. Schwarzenberg mindkét kérését teljesítette. Miniszteretanácsi határozatba foglaltatta, hogy a kormány erkölcsi kötelességének tekinti kiutaltatni annak a férfiunak, aki igen nehéz időkben szolgálta Ausztriát és világtörténelmi jelentőségű események fűződnek a szerepléséhez, azt a nyugdíjat, amely őt a törvény szerint is megilleti. Ez körülbelül ugyanabban az időben történt, amikor a birtokait feloldották a zárlat alól. A kancellár kifizethette nyomasztó adósságait és mentesült az anyagi gondoktól.

Csak haza nem mehetett. Richard fia Bécsben élt, állandó érintkezésben állt a császárral, Zsófiával, a főhercegekkel. Azok sűrűn érdeklődtek apja hogyléte felől, de soha nem kérdezték, hogy miért nem jön haza. Hallgatásukból nyilvánvaló volt, hogy nem óhajt-

ják hazatérését. „A császári család nem akar tudni rólam“ — írta Metternich egy bizalmasának — „én pedig sokkal büszkébb vagyok, semhogy felszólítás nélkül térjek haza. Szavak és helyzetek álltak közénk. Én nem kezdeményezhetem a közeledést.“ A napok azonban szaporán multak s az aggastyán egyre nyugtalanabb lett. Hát csakugyan azt kivánják, hogy idegenben haljon meg? Kétségbeesésében hosszu levelet intézett Schwartzenberghez és nyiltan megkérdezte tőle, miféle komoly okai vannak a kormánynak arra, hogy hazatérését ne tartsák kivánatosnak. — Kérve-kérte a minisztert, oszlassa el a dinasztiának ilyen természetü aggályait. Ő nem óhajt szerepelni többé, engedjék haza. Schwartzenberg közölte az udvarral az öreg kancellár óhaját, mire Ferenc József, aki egyre kevésbbé hagyta befolyásoltatni magát környezetétől, meleghangu levelet intézett a kancellárhoz s azzal az óhajjal zárta sorait, hogy szeretné minél előbb Bécsben látni.

20.

Hazatérése diadalmenet volt. 1851 június 9-én ért véget számüzetése. Brüsszelből Koblenzbe utazott, szülővárosába. Onnan rajnai kastélyát kereste fel. Itt uralkodója utasítására előbb Bismarck tisztelgett nála, majd a porosz király is meglátogatta. Bismarck lehangolt volt azon a napon. (Levelet várt fiatal feleségétől s az késlekedett.) A kancellár félig süket volt már. „Szünet nélkül beszélt“ — írja Bismarck — „politikáról, szőllőtermelésről , irodalomról, erdőgazdaságról, előadta Európa történetét 1788-tól a márciusi forradalomig, körülményesen, de mulatságosan és közben folyton itatott, mert látta, hogy szórakozott és rosszkedvü vagyok.“ Közben egymást érték a levelek és az üzenetek. A württembergi király lelkére kötötte Metternichnek, hogy okvetlenül Stuttgart felé vegye az útját, mert látni szeretné, a badeni nagyhercegné mannheimi kastélyában kivánta üdvözölni a visszatérteket. Szeptember 16-án felkerekedett a család. Királyok, fejedelmek, követek és küldöttségek üdvözölték őket mindenütt, ahol csak megállapodtak.

Más volt Bécsben a helyzet. Ott most, hogy a viszonyok „konszolidálódtak“ (de hogy!) a dinasztia és a kor-

mány felettébb kényelmetlen helyzetben volt Metternichékkel szemben. Rossz volt a lelkiismeretük. Előbb meghunyászkodtak a forradalom előtt, elejtették az öreget, aztán maguk is megfutamodtak, aztán erőszakosan visszaállították a 48 előtti helyzetet, de semmit sem oldottak meg; a tömegek passziv ellenállással tüntettek a rájuk oktrojált állapotok ellen. Isten ments, hogy újra megmozduljanak! Schwartzenberg, aki a legjobban szorgalmazta Metternich rehabilitálását, mert nagyrabecsülte a kancellárt és tanítványának tekintette magát, azt hitte, hogy igen ravasz politikus, amikor „felülről sugallt" vezércikkekben nyugtatta meg a közvéleményt, hogy a kancellár hazatérése nem jelenti a régi rendszer felújítását, mert a kormány továbbra is bátran halad előre a „reformok útján". Ugyanakkor felbiztatta az ujságírókat, hogy emlegessék fel a régi rendszer ellen hangoztatott kifogásokat. Felesleges óvatosság volt, mert Metternich már korántsem volt az a rettegett mumus, aki a forradalom előtt. Sokan egyenesen visszaóhajtották a 48 előtti állapotot s a kancellár konciliáns, minden erőszaktól viszszariadó kormányzatát. Metternich nem volt Bach Sándor, Windischgrätz, vagy éppen Haynau, akit megvertek Londonban és amikor az osztrák kormány elégtételt követelt a tábornokot ért inzultusért, Palmerston azt izente az osztrák ügyvivőnek, hogy a tábornok vessen magára a történtekért, az angol kormány nem garantálhatja a népszerütlen külföldiek testi épségét, maradt volna odahaza; közismert szereplése után tapintatlanság volt tőle a szabad Angliában mutatkozni, a legokosabb, amit tehet az, ha minél sürgősebben elhagyja a szigetet. A nyilatkozat kritikája volt az osztrák kormánypolitikának. Metternich bizonyára nem rajongott Palmerstonért, de Haynau londoni kalandja után még büszkébb volt arra a fogadtatásra, amelyben Anglia részesítette. Tőle még politikai ellenfelei sem tagadták meg becsülésüket.

A miniszterek a kancellár szellemétől féltek, a főhercegek és kivált a főhercegasszonyok Melanie nyelvétől. Aggodalmuk nem volt alaptalan. Melanie nem tett lakatot a szájára. Boldog-boldogtalannak elkeseregte, hogy a dinasztia hálátlan az urához, megtagadta, cserbenhagyta. Minthogy a boldog-boldogtalanok hercegnők és hercegek, vagy legalábbis grófnők és grófok, bárónők és bárók

voltak, a panasz percek alatt az udvar fülébe jutott. Meg kellett nyugtatni az elkeseredett hitvest. Ferenc Károly főherceg, a császár apja (Ferenc József Galiciában volt hadgyakorlaton) néhány nappal a kancellári pár megérkezése után tisztelgő látogatást tett a visszatérteknél és meginvitálta őket az udvarhoz. A magas látogatás után sorra tisztelegtek a többiek is, Lajos, Albrecht, Miksa, sőt még János főherceg is. Példájukat követték a rendszer összes korifeusai, valamennyien meglátogatták a kancellárt a konok Krauss kivételével, aki tartózkodó maradt. Aztán megjött a császár Galiciából és azonnal a Rennwegre hajtatott Metternichékhez.

Ezzel elsimultak a differenciák. De Melanie már nem soká élvezhette diadalát. Már Londonban gyengélkedett; gyógyíthatatlan kór gyötörte. Évtizedekkel volt fiatalabb az uránál, fiatal asszony korában állandóan azon tépelődött, mi lesz vele, ha özvegyen marad. S végül mégis ő ment el előbb. A megrendült aggastyán uralkodott magán. Jelen volt a holttest felboncolásánál s mint egy szemtanu írja, szenvtelen érdeklődéssel vette szemügyre azt a feltünően nagy daganatot, mely felesége halálát okozta volt.

Milyen ember volt, illetve lett? (Az ember ugyanis sokféle és nemcsak maga változik lépten-nyomon, de mindenkinek más.) Iktassuk ide Hebbel Frigyesnek, a holsteini származású drámaírónak, a mély emberismerőnek véleményét, annyi más vélemény után. Hebbel kimondhatatlanul küzdelmes pályája során a negyvenes években vetődött Bécsbe, feleségül vette a Burgszínház drámai hősnőjét, révbe ért, előadták a tragédiáit. 1854 nyarán egy cseh fürdőben üdült a feleségével. Egy sugaras délelőtt átrándultak Königswartba, ahol a kancellárnak birtoka és kastélya volt. Naplójában így számol be napjáról:

— „Június 27. Tíz órakor Königswartba bandukolunk. Megrendeltük a vendéglőben az ebédet s amíg elkészült, megnéztük a kastély múzeumát, hogy túl legyünk rajta. Érdekes, bár főképpen ötletszerűen, minden előzetes terv vagy szándék nélkül összedett holmikból áll. Egy újgörög államirat, melyet Lord Byron szignált az angol kormány nevében, mély benyomást tett rám. Dupla szövege van, olasz és görög. Vajjon, mi történik, ha a züllött nép és a mélységes embergyűlölő, kiket sorsuk

összehozott s közös cselekedetekre kényszerített, kölcsönösen kiismerik egymást? Erre nem volt idő, a költő elpusztult. Az orleansi szűz hajfürtje aligha hiteles. A szerelmes Dunois-t Schiller találta ki s a roueni hóhér aligha gondolt rá, hogy a szép szűz hajfürtjét eltegye unokái és dédunokái számára. Hitelesebbek a fegyvergyüjteményben rozsdásodó, vérnyomokkal belepett spanyolcsizmák, hüvelykszorítók és egyéb kínzószerszámok. A frankfurti Pál-templom parlamenti tanácskozásainak emlékét néhány forgács őrzi azon padokból, amelyekben Raveaux, Trütschler, Blum és mások foglaltak helyet. Ez *itt* meglepett. Sokáig elnézegettem egy borostyán követ, melyben egy sáska pihent, mint valami áttetsző koporsóban. Ilyet még sose láttam. Egy nagy hangyafészek is meglepett és elszórakoztatott. Ebéd után a jószágkormányzó megmutatta a kastélyt. A hercegi család ebédnél ült még. Megtekintettük a herceg fényűző dolgozószobáját s a még fényüzőbben berendezett kápolnát; a családi képek közül második feleségének, egy angyalian bűbájos nőnek s a kancellár hajadonkorában elhalálozott lányának portréja fogott meg a legjobban. Aztán megnéztük a parkot. Feleségem, aki ismerte a herceg lányait, megizente nekik, hogy itt vagyunk. Azok rögtön kisiettek hozzánk s örömünkre azt ujságolták, hogy a herceg szeretne megismerkedni velem. Legfiatalabb lányával, egy Zichy grófnéval üldögélt egy padon. Mikor megpillantott bennünket, felállt és elébünk jött. Bemutatkoztunk egymásnak, majd felszólított bennünket, hogy foglaljunk mellette helyet. A herceg a nyolcvanadik évében jár, de még mindig délceg és friss ember benyomását teszi. Vonásai arisztokratikusan finomak, vonzóak, megnyerőek, csak a szelíd kék szemének tekintete puha, majdnem ábrándos. Minthogy erősen nagyothall, folyton ő beszélt (ez már együtt jár ezzel a fogyatkozással). A park történetét mesélte el. Harminc évvel ezelőtt, mondotta, a kastély romokban hevert és körülötte pusztaság volt. Még az ablakokat sem lehetett kinyitni, annyira benőtte őket a bozót. Ahol most zöld pázsit van, ott pocsolyák voltak. Mindez megváltozott s még csak költségébe sem került, mert, amit belefektetett, azt a gazdaság háromszorosan is visszahozta, egyszerűen azért, tette hozzá, mert hozzáértő ember vezeti a birtokot, akinek nem szól bele intézkedéseibe. Látható örömmel

ecsetelte a gazdaságát, megdicsérte öreg kertészét, akinek egyetlen becsvágya, hogy őt minél eredményesebben szolgálja, mesélte, hogy milyen jó viszonyban van gazdálkodó szomszédjaival és kiemelte, hogy csőszeinek és erdőkerülőinek alig akad dolguk, mert a népek megbecsülik magukat. Távoztunkkor feleségem úgy összegezte benyomásait, hogy a kancellár jócskán érdektelen történetekkel szórakoztatott bennünket. Olyan volt — mondotta — mint általában az öreg földesurak. Mire én azt mondtam neki, hogy előadása egy olyan tulajdonságát domborította ki, amely alkalmasint minden érdemének magában foglalja magyarázatát. Ez az ember mindig azzal foglalkozik — mondottam — amivel foglalkoznia kell és mindig fején találja a szöget. Mi a parkját jöttünk megtekinteni, tehát a parkjáról tartott előadást, hiréhez méltó elmességgel és fordulatossággal."

Egy másik látogatója, Ernő kóburgi herceg ugyanebben az évben így foglalja össze azt a benyomást, amelyet rá a kancellár gyakorolt: „Mintha megbékélt volna ellenségeivel, olyan megértéssel beszélt a világról, amelyet évtizedeken át irányított. Előadása oly vonzó volt, hogy órákig el tudtam volna hallgatni. Végül az életkoráról beszélt. Azt mondta, hogy más öregnek és más vénnek lenni. Öregedése lesujtotta, gyötörte, vénnek lenni azonban egyáltalán nem kellemetlen állapot." „Az öregember a hervadásra gondol, ha virágokat lát. A vénembert azonban a hervadó virágok is felderítik, mert a hervadásból új élet fakad. Míg az öregember egyre nehezebben teljesíti napi kötelességeit, amiket meggyőződése szerint el kell végeznie, a vénember, akitől már senki sem vár semmit, zavartalanul élvezheti az élet kis örömeit és szerény kellemességeit". „Je vis, mais je ne travaille plus" — mondotta másvalakinek. — „Penser n'est pas travailler, c'est vivre sans plus et quand-même". (Élek, de már nem dolgozom. A tűnődés nem munka, hanem zavartalan csak azértis élés.) Egy ismerőse rajtakapta, hogy ezt a dalt dudorássza: „Freut euch des Lebens, weil noch das Lämpchen glüht". A kancellár elmesélte neki, hogy Rossini bele szőtte kérésére kedvenc kis dalát Semiramis című operája nyitányába. „Rég volt" — tette hozzá — „a veronai kongresszus napjaiban, ahol összeszólalkoztam Chateaubrianddal.

Vele volt a kedvese is, Mme. Recamier. Minden jól ment, de mikor Castlereagh elvágta a nyakát Londonban, utódja, Canning . . .“ És így tovább.

21.

Más nyilatkozatai viszont azt bizonyítják, hogy csak színlelte a sorsával elégedett aggastyánt, valójában tele volt sérelemmel, keserűséggel. Mielőtt hazajött, nyomatékosan kijelentette, hogy nem politizál. De senki sem kívánhatta komolyan az érdemes és érdekes öreg úrtól, hogy lemondjon élete legnagyobb szenvedélyéről. A császár s példájára miniszterei is minden fontosabb kérdésben kikérték a tanácsát. Metternich mérhetetlenül büszke volt erre a kitüntetésre. „Olyan vagyok, mint valami híres orvosprofesszor. Kis dolgokkal nem molesztálnak, de reménytelen esetekben mindig kikérik a tanácsomat“. — Bizvást hozzátehette volna: — És nem fogadják meg. Mert a császár csak a korának és érdemeinek kijáró kegyeletnek tett eleget, amikor tanácsot kért tőle, korántsem azért, hogy kövesse, hanem, hogy az öreg kancellár gyanakvó érzékenységét megnyugtassa s hiúságának hízelegjen. Az öregúr a legerélyesebben helytelenítette azokat az abszolutisztikus eszközöket, amelyekkel a forradalom utáni kormányok féken tartották a nemzetiségeket. „Ki hitte volna“ — panaszkodott keserűen Kübecknek, bizalmasának — „hogy egy szószátyár ügyvéd (Bach), egy gyanús multú kereskedő (Bruck) és egy ledér életű, léha diplomata (Schwartzenberg) mentik meg a monarchiát!“ Mikor a császár véleményt kér tőle a birodalom ujjászervezésének arról a tervezetéről, amely szilveszteri pátens néven ismeretes s amely a Viribus unitis érvével oktrojálta rá a monarchia nemzetiségeire a rendszer közigazgatási abszolutizmusát, az öreg kancellár kendőzés nélkül közölte az uralkodóval aggályait. A pátens bevezető része hangsúlyozta ugyan, hogy az uralkodó tiszteletben óhajtja tartani a monarchiájában élő nemzetiségek népi és történelmi különvalóságát, ez azonban csak üres malaszt, mert a pátens valójában nem ad helyet nekik. Metternich figyelmezteti az uralkodót, hogy *osztrák nép nincs,* hogy a monarchia közös uralom alatt élő népek szövetsége, egység a sokszerűségben. A pátens az egységre helyezi a

súlyt és feláldozza érette a sokszerűséget, ami helytelen. A megbékélés csak úgy jöhet létre, ha az uralkodónak sikerül egyensúlyba hozni az egység gondolatát a sokszerűség tényével. Ugyanezt a gondolatmenetet ismételte el Schwartzenbergnek is, akit a magyarok passzív ellenállása egyre jobban nyugtalanított. Lehetetlenség eltörölni egy tollvonással évszázados intézményeket, elbizakodottság figyelmen kívül hagyni a magyarság történelmi öntudatát, lekicsinyelni nemzeti önérzetüket. A birodalmi egység gondolatát nem szabad túlzásba vinni — intette — számba kell venni a nemzetiségek önkormányzati igényeit, amelyek Magyarországot igenis megilletik. Legfőként pedig óvakodni kell a germanizálásnak még a látszatától is. Intelmei eredménytelenek maradtak, a pátens kijött.

Metternich megvetette Bachot és balkezesnek tartotta Schwartzenberg politikáját. Véleményét egyáltalán nem rejtette véka alá. Olyan magatartást vett fel, mint akinek kész programmja van a helyzet megoldására s csak az uralkodó felszólítását várja, hogy elébe terjessze azt. Mikor Schwartzenberg hirtelen elhalálozott, egy pillanatig azzal áltatta magát, hogy ez a helyzet bekövetkezett. Ferenc József azonban nem vette igénybe szolgálatait. Prokesch-Osten — Metternich régi munkatársa, a reichstadti herceg kebelbarátja — levelet írt ezekben a napokban Metternichnek, s felszólította, hogy most már aztán foglalja el régi helyét és teremtsen végre rendet, mert a kormányzat kapkodó és eredménytelen megoldási kísérletei végképen lejáratják Ausztria tekintélyét a világ előtt. Metternich, aki mitsem szeretett volna jobban, fanyalogva azt válaszolta, hogy elvi szempontból bizonyára igaza van, gyakorlatilag azonban a maga hetvenkilenc évével már nem érzi alkalmasnak magát ily nagy erőkifejtést igénylő feladat vállalására. Valójában boszszantotta mellőztetése. Különösen Bachra, a 48-as forradalmárra haragudott, aki egyre biztosabban kezdte nyeregben érezni magát. Kübeckkel, aki a Reichsrat elnöke lett, össze is fogott ellene, de nem sikerült kiütniök. Hogy a magyar kérdésben világosságot teremtsen, kinyomatta 1844-ben papírra vetett axiomáit. Az abban kifejtett nézetek szerinte semmiben sem állottak ellentétben mostani meggyőződésével. A nemzetiségi rögeszmét, mint

olyant, változatlanul elítélte, mert azzal — mondotta — csak önző törtetők bolondítják a népeket. E járványt — a XIX. század átkát — megkülönböztette az intézményesített hagyományoktól, amiket védelmébe vett s oda konkludált, hogy a monarchia egysége sohasem lesz megvalósítható a régibb uralkodóktól eskütétellel megerősített intézmények felfüggesztésével, a Wessenberg és Schwartzenberg féle „Verwirkungs-Theorie" alapján, hanem csak azok meghagyásával és közreműködésével. Emlékiratának közzététele kényelmetlenül érintette a kormányköröket. Retorziót követeltek, a császár azonban, bár sajnálatosnak tartotta az időszerűtlen gondolatok közzétételét, azt felelte, hogy Metternich eljárása aggkori gyengeelméjűségre vall s mint ilyen, nem vehető komolyan.

Ferenc József férfias egyéniség volt. Résztvett a minisztertanácsokon, személyesen vezette a tárgyalásokat. Új külügyminisztere, Buol gróf csak végrehajtó eszköze volt akaratának. A fiatal uralkodó nem tűrt maga felett semmilyen vonatkozásban gyámkodást.

De ha fenn is tartotta magának a döntés jogát, a már fentebb említett tapintattól késztetve, minden fontos kérdésben meghallgatta Metternich véleményét. Így tett akkor is, amikor Ausztriának döntenie kellett, milyen álláspontra helyezkedjék a francia uralomváltozással kapcsolatban. Ferenc Józsefnek rokonszenves volt Napoleon Lajos. Ő is, Metternich is érdeméül tudták be, hogy megfékezte az anarchiát. Azzal is tisztában voltak elejétől fogva, hogy az elnöki címmel nem érheti be, hogy császárrá fogja kikiáltatni magát. Az előrelátott fordulat be is következett. Metternich, akinek a számára még a jogalap nélküli monarchia is rokonszenvesebb volt, mint az anarchia, azt ajánlotta a császárnak, hogy ismerje el fenntartás nélkül III. Napoleont, de viselkedjék mélységes bizalmatlansággal irányában, mert Napoleon Lajos még carbonaro korából összeköttetést tart fenn Itália nyugtalan elemeivel, Ausztriának tehát minden oka megvan rá, hogy a legrosszabbat várja tőle. Ez volt az álláspontja annakidején Lajos Fülöppel is. Most azonban más volt a helyzet, mint 1830-ban. A szövetséges hatalmak 1815-ben proklamációt tettek közzé, melyben kijelentették, hogy Franciaország trónján nem tűrik meg a Bonaparteokat. Ausztria tehát úgy oldotta meg a dilemmát, hogy utód-

lási igényei kizárásával ismerte csak el Napoleont, mint személyes uralkodót. Ez a feleslegesen fontoskodó megszorítással megtoldott elismerés mélységesen sértette Napoleont.

Hogy e kautélát Meternich vétette volna bele az uralomváltozás bejelentését tudomásul vevő válasznyilatkozatba, alig valószínű. Ő minden valószínűség szerint III. Napoleon pur et simple elismertetését javasolta, még pedig egyszerűen azért, mivel elmélete szerint az illegitim alapokon nyugvó legitimitás úgysem tarthatja soká magát. Igy volt ez Lajos Fülöppel, így lesz ez III. Napoleonnal is. Akármennyire erősködik is, hogy a rend embere, előbb-utóbb kénytelen lesz lepaktálni azokkal az elemekkel, amelyeket egyelőre elnémított, mert ami forradalomból születik, annak forradalomban kell elpusztulnia. És akárhogy hangoztatja, hogy l'empire c'est la paix, mint a napoleoni eszme örökösének, mulhatatlanul a nagy Napoleonnak példáját kell követnie — nagygyá kell tennie Franciaországot, különben elkergetik. Az események igazolták a kancellár jövendölését.

22.

A magyar szabadságharcnak orosz segítséggel történt leveretése után Orsovánál többezer magyar és lengyel szabadsághős menekült török területre. A reakciós hatalmak felszólították Törökországot a politikai menekültek kiszolgáltatására. Törökország azonban Palmerston utasítására megtagadta kiadatásukat. A két konzervativ hatalom háboruval fenyegette meg a portát, de mikor az angol flotta megjelent a Dardanellákban, hogy a szabadelvü államoknak Törökországgal való szolidaritását fenyegetően kifejezésre juttassa, egyezkedésre került a sor a hatalmak között. Az angol tengernagy kormánya utasítására kijelentette, hogy csak a rossz időjárás elől menekült hajóhadával a Dardanellákba, a két konzervativ hatalom pedig visszavonta a menekültek kiadatásának követelését s csak arra kért garanciát, hogy a politikai menekültek 1850 végéig nem hagyhatják el Törökországot s ott szigorú felügyelet alatt fognak állani. Ennek a megegyezésnek az értelmében „bellebbezték“ a török ha-

tóságok a magyar menekülteket Sumlából a Kisázsiában fekvő Kiutahiába.

Ezzel elsimult a közvetlen viszály a konzervativ hatalmak és Törökország között, de a helyzet továbbra is feszült maradt. Oroszország, mely évszázadok óta igényt tartott Konstantinápolyra és a Dardanellákra, 1853 július 2-án hadüzenet nélkül megszállta a dunai tartományokat. Ferenc József figyelmeztette Miklós cárt, hogy e lépése háboruba fogja sodorni Franciaországgal és Angliával, de a cár nem rendelte vissza csapatait. Azt a választ adta Ferenc Józsefnek, hogy Oroszország nem tart igényt területgyarapodásra, csak fel akarja szabadítani Moldvát, Oláhországot, Bulgáriát és Szerbiát a török gyámság alól. Valójában az volt a szándéka, hogy az egész Balkánt Oroszország vazallusává tegye.

Ausztria ugyanabba a helyzetbe került Oroszországgal, mint 1815-ben Napoleon bukása után. Metternichnek a legalattomosabb sakkhuzásokkal kellett akkor szövetségesének hatalmi aspirációit elgáncsolni. Ez csak Anglia és Franciaország támogatásával sikerülhetett. A két ország azonban akkor még konzervativ politikát folytatott, most pedig az egyik, Anglia, nyiltan, a másik, Franciaország, alattomosan Európa régi rendjének felforgatására törekedett. Ausztria kínos helyzetbe került. Erkölcsi kötelessége lett volna támogatni Oroszországot a magyar forradalom letörése körüli szolgálataiért, viszont annak hatalmi gyarapodása veszélyeztette presztizsét és érdekeit. Metternich, aki sohasem mert nyiltan ujjat húzni Oroszországgal, óvatosságra intette Ferenc Józsefet. Ő is türhetetlennek tartotta az oroszok térhódítását a Balkánon, de semmi szín alatt sem akart velük, mint szövetségessel szakítani. Ezt a formulát ajánlotta tehát: udvariasan kell őket kitessékelni a Balkánról. Ez azonban olyan körülményes és türelmes diplomáciai taktikát igényelt, amely merőben ellenkezett a fiatal Ferenc József — s személyén keresztül az osztrák politika temperamentumával. Metternich szokása szerint azt ajánlotta, hogy Ausztria várja ki felkészülten a fejleményeket. Ha azok során mérkőzésre kerül a sor Oroszország és a nyugati hatalmak között, Ausztria Poroszországgal és a többi német állammal együtt végső hozzáállásával eldöntheti a konfliktus kimenetelét. Ausztria ezt a politikát követte

I. Napoleonnal szemben annakidején, igen eredményesen. Ausztria azonban nem ezt a politikát követte most. Véd- és dacszövetséget kötött Poroszországgal s felszólította Oroszországot, hogy haladéktalanul vonja vissza csapatait a dunai tartományokból. Ez az ultimátum mérhetetlenül felbőszítette a cárt. A fiatal uralkodó hálátlansága annyira elkeserítette, hogy első haragjában hadat akart izenni Ausztriának. „Voila l'empereur apostolique devenu l'empereur apostatique" — fakadt ki felháborodásában. S Varsóban ezt a megjegyzést tette Szobieszky szobrára: „Két uralkodó követett el bárgyuságot, amikor megmentette Ausztriát. Az egyik ez."

Metternich mélységesen helytelenítette a császár fiatalosan hetyke külpolitikáját. *„Il ne nous reste plus qu'à être ingrats"*. (Még csak az van hátra, hogy hálátlanok is legyünk.) Tudta-e vajjon, hogy csak variálja Schwartzenberget, aki halála előtt két nappal megjövendölte volt, hogy *„Nous étonnerons le monde par notre ingratitude!"*. (A világ ámulni fog hálátlanságunk felett.) Az osztrák politika kitartott a megkezdett uton. Mikor kevéssel később Oroszország csakugyan háboruba keveredett a nyugati hatalmakkal s azok ostromzár alá vették Sebastopolt, Ausztria beavatkozásra készen koncentrálta csapatait Moldva és Oláhország határán, lekötve ezáltal az orosz haderő igen jelentékeny hányadát. Ausztriának ez a barátságtalan magatartása végképpen elmérgesítette a két reakciós nagyhatalom egymáshoz való viszonyát. Metternich így foglalta össze 1855-ben a szituációt: „A monarchia jövője sohasem volt aggasztóbb, mint ma. Amerre fordulok, fejetlenséget, zürzavart tapasztalok. Mindez engem persze már csak annyira érint, mint a vizözönelőtti kőzetek fossiliáit a napsütés, vagy a zivatar, de a szívem még nem dermedt meg egészen s a jövő gondja időnként belenyilall."

23.

A veszedelem Itália felől fenyegette Ausztriát. Az olasz patrioták cinkosuknak tekintették III. Napoleont, bármily kevés jelét adta is az császárrá kiáltatása óta, hogy szívén hordja érdekeiket. Cavour gróf, az olasz szabadság fanatikusa, felküldte Párisba ellenállhatatlan szép-

ségű unokahugát, Castiglione Nicchia grófnőt, hogy őrjítse magába a csapodár hírű császárt s ha teljesen meghódította az uralkodót, emlékeztesse ifjúkori fogadalmára. A tervnek csak az első része sikerült. A franciák császára kitüntette figyelmével a szép kalandornőt, de politikáról nem volt hajlandó csevegni vele. A jólinformált osztrák diplomácia megnyugvással állapította meg, hogy a császárt csak a szirén teste hódította meg, de süket maradt hangjai iránt. Metternich azonban tovább aggodalmaskodott. „III. Napoleon útja ki van jelölve. Senki sem lehet egyszerre Isten és a Nemzet kegyelméből uralkodó. Neki Napoleon példáját kell követnie. Háborút kell szitania, mégpedig Itáliában. Igy és ott fogja elveszteni koronáját, mihelyt kénytelen lesz szembefordulni Ausztriával s ezzel Európával". Jövendölése azért volt hamis, mert egy félszázaddal meghaladott relációkban eszmélkedett. Abban, hogy Napoleonnak mulhatatlanul háborúskodnia kell, igaza volt. Csak abban tévedett, hogy ez esetben egész Európával szemben fogja találni magát. Jól tudta, hogy a császár a nagy Napoleon tragédiáján okulva, nemhogy szembehelyezkedne Angliával, de egyenesen vezettetni hagyja Angliától magát, de idejét mult premisszái alapján nem volt hajlandó komolyan venni az angol-francia entente-ot, mélyebbnek tartotta Anglia és Franciaország érdekellentéteit, mint amilyenek azok a valóságban voltak és bizonyosra vette, hogy egy általános konflagráció esetén Anglia szembefordul Franciaországgal. Még egy ilyen nagy tévedése volt: Kossuthot veszedelmesebbnek tartotta, mint Mazzinit. „Egy velem folytatott beszélgetése során" — írja Bismarck — „párhuzamot vont Kossuth és Mazzini között. A két forradalmár akkoriban ugyanis élesen szembefordult egymással, kölcsönösen helytelenítették egymás taktikáját. Mazzini merényletekkel, földalatti mozgalmakkal akarta nyugtalanítani Ausztriát, Kossuth viszont minden elhirtelenkedett akciót helytelenített s azon az állásponton volt, hogy a magyaroknak passzíve, de felkészülten kell várniok az elmaradhatatlan fordulatot, mely meg fogja hozni felszabadulásukat". „Mazzini merényletei ostobák és csak a kormányok malmára hajtják a vizet, mint a Lajos Fülöp ellen elkövetett merényletek — mondta Metternich — Kossuth sokkal komolyabb és veszedelmesebb ellenfél, mert ő hivatásos politikus".

Nem volt igaza, mert valójában egy merénylet — az Orsini-féle — késztette felettebb nyakatekert megfontolások alapján III. Napoleont arra, hogy exponálja magát az olaszokért s ennek az olasz hadjáratnak (s az Ausztriára még sikertelenebb porosznak) köszönhette Magyarország az 1867-ben végre létrejött kiegyezést, nem a kossuthi politikának, arról nem is szólva, hogy Kossuth korántsem volt olyan óvatos politikus, mint amilyennek Metternich e nyilatkozatában vélte volt, úgy hogy szinte azt hihetnők, Deákot jellemzi, mikor Kossuthról beszél. Az egészben az az érdekes, hogy öntudatlanul a saját taktikáját, az ausharrent és abwartent állítja szembe a másikkal, az általa olyannyira gyülölt erőszakkal és heveskedéssel. Az egész fejtegetés azokat a látogatóit igazolja, akik mint Bismarck maga is, kénytelenek voltak megállapítani az öregurról, hogy ítélőképessége már nem a régi, hogy kitaposott vágányokon mozog s egy merev, a valóságtól teljesen elvonatkoztatott konstrukcióba erőlteti bele a vita tárgyát képező problémákat.

De amit Napoleon sorsáról jövendölt, az bekövetkezett, habár annak csak első állomását érte meg, az itáliai beavatkozást. Jules Favre, a császár elleni merénylet szervezőjének védője felolvassa a főtárgyaláson a császár engedélyével a merénylőnek III. Napoleonhoz intézett levelét, amelyben az esdekelve kéri a francia császárt, szabadítsa fel Itáliát, amely 1849-ben a franciák hibájából került újra osztrák járom alá. „Emlékezzék rá vissza Felséged, milyen lelkesedéssel ünnepelték az olaszok annakidején felszabadítójukat, a nagy Napoleont s milyen hiven támogatták mindvégig vállalkozásaiban. Fontolja meg felséged, hogy amig Itália rabigában görnyed, sem Európa, sem felséged lelkiismerete nem lehet nyugodt. Szabadítsa fel felséged Itáliát és huszonötmillió olasz fogja imájába foglalni a nevét."

Az osztrák diplomácia joggal ütközött meg azon, hogy a franciák császára fel hagyta olvasni nyilvánosan ezt a levelet, sőt még a hivatalos lapban is közzététette; még nagyobb megütközést keltett, mikor kevéssel utóbb brosüra jelent meg Párisban ezzel a címmel: „III. Napoleon és Itália". A könyv címlapján La Guerroniere szenátor neve szerepelt szerzőként, de köztudomásu volt, hogy a könyvet a császár írta. Szenvedélyes philippika volt

Ausztria ellen; a népek önrendelkezési jogának nevében az olasz föderáció mellett foglalt állást.

III. Napoleon végül formálisan is lekötötte magát Cavour mellé az olasz kérdésben. Plombiéresben megigérte Cavournak, hogy ha Ausztria megmozdul, kétszázezer katonát küld Itáliába és addig nem köt békét az osztrákokkal, amig azok ki nem ürítik Itáliát. Kevéssel utóbb felrendeli Párisba Kossuthot. Kossuth még elnök korából neheztelt Napoleonra, mert az nem engedte partraszállni Franciaországban. De mikor négytagu küldöttség megy érte Londonba (Teleki, Klapka, Bethlen Gábor és Puky), enged a felszólításnak és Georg Brown néven áthajózik Franciaországba. Napoleon nyomban fogadja. Kossuth előadja, hogy Magyarország nem tud beletörődni mostani állapotába s csak az alkalmas pillanatra vár, hogy újra fegyvert ragadjon és kivívja függetlenségét. A felkelés azonban csak abban az esetben lehet eredményes, ha Franciaország teljes erejéből támogatja azt, pénzzel, fegyverrel és diplomáciailag is, amire azt látja a legalkalmasabbnak, ha a császár kiáltványt intéz a magyar nemzethez, mint annakidején Napoleon s a konfliktus kitörésekor hadsereget küld Magyarországba. A császár a kiáltványt hajlandó kibocsátani, de a francia hadsereg bevonultatását mellőzni kivánja, mert ez Franciaország elleni fellépésre késztethetné az Ausztria nagyhatalmi poziciójára féltékeny Angliát. Poroszországnak Hannovert és Holsteint igéri Napoleon, ha semleges marad, Oroszországtól igéretet kér, hogy nem avatkozik bele a magyar forradalomba s további támogatásáért hajlandó eltekinteni a Dardanellák kérdésében 1856-ban elfoglalt álláspontjától. II. Sándor cárnak, aki azt írta Ferenc Józsefnek, hogy apját Ausztria hálátlansága ölte meg, jó alkalma volna bosszut állni a krimi háboruért. Ámde Oroszország nincs felkészülve háborura s így csak arra kötelezi magát Franciaországgal szemben, hogy semleges marad. Az év végén Franciaország készen áll a háborura. III. Napoleon újév napján a következő szavakat intézi Hübner báró osztrák követhez: „Sajnálom, hogy a monarchiához való viszonyunk nem a legmegnyugtatóbb, de kérem, közölje Bécscsel, hogy személyes érzelmeim a császár iránt változatlanok.“

A hatalmak közül egyedül Anglia magatartása felől

bizonytalan Napoleon. Miután pedig Angliával mindenképpen el akarja kerülni a konfliktust, az utolsó pillanatban azt az ajánlatot teszi Ausztriának, — mikor már úgy Piemont, mint Ausztria mozgósított, — hogy terjesszék egy sürgősen egybehivandó nemzetközi értekezlet elé vitás ügyeiket. Ausztria elvben elfogadja az ajánlatot, de csak akkor hajlandó résztvenni az értekezleten, ha a turini kormány békeállományba helyezi a hadseregét. Turin ugyanezt kivánja Ausztriától. Metternichnek az a véleménye, hogy nem szabad megszakítani a tárgyalásokat. Turin erőnek erejével háborut akar s Ausztria presztizse érdekében jobb most elintézni a konfliktust, mint később. Mire a császár felhatalmazására Buol ultimátumszerü jegyzéket intéz Turinhoz, melyben felszólítja a piemonti kormányt, hogy három napon belül minden további feltétel nélkül helyezze békeállományba a hadseregét. A császár csak utólag értesítette az öreg kancellárt elhatározásáról. Április 20-án felkereste a kancellárt villájában, hogy szokása szerint „kikérje tanácsát" a helyzetről „Semmi körülmények között sem szabad kést tenni Piemont torkára" intette az öreg kancellár. „Csak semmi ultimátumot!"

„Már utban van" mondta a császár.

A császár nem ebben az ügyben kereste fel az öregurat. Fiatal volt, és önérzetes, egyáltalán nem félt a háborutól. Visszavonhatatlanul elhatározta, hogy lemegy Itáliába és személyesen irányítja a hadműveleteket. Kockára készült tenni az életét, tehát azzal is számolnia kellett, hogy a harcmezőn marad. Azért jött, hogy felkérje a kancellárt, hogy fogalmazza meg a végrendeletét, gondoskodjék benne családjáról és gyermekeiről, adjon neki tanácsot, kire hagyja halála esetén az ország kormányzását addig is, amig utódja, Rudolf nagykorusítható lesz és így tovább. Lelkére kötötte a kancellárnak, hogy mindez maradjon kettőjük titka. Aztán bucsut vett tőle s megkérte, hogy minél előbb küldje utána fogalmazványát a harctérre.

Csakhogy az aggastyánnak már nem maradt ideje teljesíteni az uralkodó kivánságát. Ideje lejárt.

24.

Az igen öreg emberek halála nem tragikus. Nincs is róla mit jelentenünk. Ereje e háborus nyáron rohamosan fogyott, egyre többet szundikált napközben, egyre zavarosabb volt az öntudata, de tiszta pillanataiban, — amelyek egyre ritkábbak lettek — a régi maradt. Iktassuk ide az utolsó képet, mely érzékletesen szerepelteti:

„A kancellárral töltöttem a délelőttöt" — írja Hübner báró, a monarchia párisi követe 1859. május 25-én, két héttel a kancellár halála előtt. „Kis sétát tettünk a kertben. A kancellár rámtámaszkodott. Megdöbbentett, milyen könnyü teher volt. Utána bevonultunk a dolgozószobájába. Élénken, lelkesen társalgott. Mikor bucsut vettem tőle, felemelte mutatóujját s nyomatékosan, többször elismételte: „Mindig a rend bástyája voltam." Behuztam az ajtót magam mögött, aztán halkan újra benyitottam, hogy még egy pillantást vessek rá. Iróasztalánál ült, kemény derékkal, előkelő tartásban, büszkén, szenvtelenül, mint hatalma teljében, mikor országok sorsa függött elhatározásától. Tollat tartott a kezében, tünődve nézett maga elé. A közeledő elmulás árnya, mely eltorzította vonásait, eltünt arcáról. A szoba napfényben uszott, a táncoló sugarak aranypárába vonták vonásait. Egyszerre megakadt rajtam a tekintete. Barátságos volt, bensőséges. Bólintott és halkan ezt mormogta maga elé: „Un rocher d'ordre."

Huzzuk be a látogatóval az ajtót. Ne zavarjuk az öregúrat utolsó tűnődéseiben.

VÉGE.

Tartalommutató

Első rész. Puha karok kikötőjében 7
Második rész. Szemtől szemben Napoleonnal. . . 30
Harmadik rész. A bécsi kongresszus. 69
Negyedik rész. Metternich fénykora. 93
Ötödik rész. Metternich és a magyarok. . . . 137
Hatodik rész. A szisztéma. 167

NÉMETH ANDOR

METTERNICH